STARINE / KNJIGA 63

RAZRED ZA DRUŠTVENE ZNANOSTI

Adresa uredništva:
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Razred za društvene znanosti
Hebrangova 1, 10000 Zagreb
tel. 48 95 170, fax. 48 19 979

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

UDK 902/904
93/94

ISSN 0351-272X

STARINE

KNJIGA 63

ZAGREB
2005.

SADRŽAJ

STARINE, 63 (2005.), 1-90

UDK 94(497.5)"10/12":94(439)
Izvorni znanstveni članak

Primljeno:19. II. 2003.
Prihvaćeno za tisak: 16. X. 2003.

ODNOSI HRVATA I MAĐARA U RANIJE DOBA (U POVODU 900. OBLJETNICE HRVATSKOG PRIZNANJA UGARSKOG KRALJA KOLOMANA ZA HRVATSKOG KRALJA)

Lujo Margetić

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Nakon analize legendarnih i izmišljenih vijesti o Hrvatskoj odnosno Dalmaciji (Anonimni notar Bele III., Ljetopis Popa Dukljanina, A. Dandolo), autor dokazuje da je biskup Juraj Hermolais u tri čuda sv. Krištofora opisao napade Ugra na Rab 1071., 1105. i 1116. god.

Autor nadalje dokazuje da je nakon Zvonimirova pripojenja Panonske Hrvatske Kraljevstvu Hrvatske i Dalmacije 1078. god. ugarski kralj Ladislav držao Hrvatsku nakon Zvonimirove smrti (1088.) kao regent u ime Zvonimirove udovice Jelene i 1091. god. u skladu s istovremenom akcijom kralja Henrika IV. u Italiji napao Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije, u kojem je još i u prvim godinama Kolomanova vladanja bilo bezvlašće. Kolomanov poraz 1099. u ratu s Rusima iskoristio je hrvatski velikaš (kralj) Petar da podigne ustanak a pri tome mu je nedvojbeno pomogla i višemjesečna nazočnost mletačke flote u Dalmaciji. Kralj Petar gubi bitku i glavu god. 1100. u borbi s ugarskom vojskom na Petrovoj gori, čime se otvara put priznanju Kolomana za kralja po Hrvatima (1102.) i dalmatinskim gradovima i otocima (1105.).

Nakon Kolomana Arpadovići vladaju Hrvatskom, ali tek sredinom 13. stoljeća pojavljuje se na sjeveru *regnum Sclavoniae* s vlastitim pravnim sustavom kao zajednica županija samoupravnih tijela zemljišnih posjednika, a 100 godina kasnije *regnum Croatiae* i ubrzo *regnum Dalmatiae*.

Konačno, autor analizira i titule hrvatsko-ugarskih vladara do 1241. god. s osobitim obzirom na titulu brata Bele IV., Kolomana (*dux totius Sclavoniae*).

God. 1102. označila je prekretnicu u državnopravnom položaju Hrvata. Nestaje *Regnum Croatiae et Dalmatiae*, Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije, koje je u doba hrvatskih kraljeva Petra Krešimira IV., Dmitra Zvonimira i Stjepana II. bilo bez dvojbe najsjajnije razdoblje hrvatske državnosti sve do pred kraj 20. stoljeća.[1] Te 1102. godine Hr-

[1] Pod utjecajem zastarjelih, u prvom redu marksističkih teorija vrlo se često pokušava nijekati opstojnost fenomena *država* u srednjem vijeku. Neosporna je istina da je država u srednjem vijeku nešto posve drugo nego danas (a isto vrijedi i za antiku), ali poricanje postojanja tog fenomena može biti samo od

vati priznaju ugarskog kralja Kolomana za hrvatskog kralja pa su se na temelju toga uske veze između Mađara i Hrvata održale preko 800 godina. Danas su Hrvatska i Mađarska samostalne države koje razvijaju svoje međusobne odnose na posve novim temeljima. Unatoč tome, dužnost je povjesničara nastaviti s istraživanjima o odnosima dvaju naroda, bez obzira na to što se sadržaj pojma *narod* bitno mijenjao tijekom stoljeća pa zbog toga treba biti vrlo oprezan da se ne bi u povijesna istraživanja možda i podsvjesno uvuklo moderno shvaćanje toga pojma, koje sa starijim jedva da ima neke veze.[2] A pogotovu je nužno pripaziti da se u znanstvena povijesna istraživanja ne upletu i drugi izvanznanstveni elementi, u prvom redu politički, koji svjesno ili ne, imaju za posljedicu uporabu pogrješne argumentacije, koja dovodi do pogrješnih rezultata. Na svu sreću upravo u predmetu koji istražujemo danas je ta opasnost neusporedivo manja nego ranije, ali se utjecaj goleme literature, osobito one iz 19. i 20. stoljeća ne smije podcijeniti.

U ovome ćemo radu pokušati istražiti najstarije zabilježene kontakte Hrvata i Mađara, često samo legendarne. Najveću ćemo pozornost usmjeriti na izvanredno važno vojno i političko djelovanje ugarskog kralja Ladislava, Kolomanova prethodnika, i na analizu Kolomanovih aktivnosti, koje su završile hrvatskim priznanjem Kolomana za kralja 1102. i ubrzo nakon toga njegovim priznanjem za suverena od strane dalmatinskih gradova 1105. god. Na kraju ćemo se ukratko zadržati na posljedicama, koje je Kolomanovo osvajanje imalo za Hrvate i Hrvatsku u 12. i 13. stoljeću.

A.

LEGENDARNI ODNOSNO NEPOSTOJEĆI ODNOSI HRVATA I MAĐARA

O najranijim odnosima Hrvatske i Mađarske govore dva djela, pisana u drugoj polovici XII. stoljeća, i to anonimnog notara kralja Bele (najvjerojatnije III.) i popa Dukljanina.

1. Anonimni notar kralja Bele[3] piše da su veliki mađarski vojskovođe Lelu, Bulcsu i Botond na osnovi naloga vojvode Arpada osvojili Rašku i onda došli sve do mora, gdje su podvrgli Arpadovoj vlasti grad Split i cijelu Hrvatsku (*civitatem Spalatensem ceperunt et totam Crovaciam sibi subiugaverunt*). Na to su krenuli prema sjeveru do šume *Peterguz* (Petrova gora), utaborili se kod rijeke Kupe, došli do rijeke Save te "prešavši Savu osvojili tvrđavu Zagreb pa konjičkim pohodom osvojili tvrđave Požegu i Vuko-

štete za donošenje ispravnih zaključaka. Ovdje, dakako, nije mjesto za definiranje pojma srednjovjekovne države.

2 I za pojam *narod* vrijedi upozorenje iz prethodne bilješke.

3 S. L. ENDLICHER, Rerum hungaricarum Monumenta Arpadiana, Sangalli, 1849.

var" (*transita Zova castrum Zabrag ceperunt et hinc equitantes castrum Posaga et castrum Vlcov ceperunt*).[4] Neistinitost toga izvještaja je nedvojbena. Samo je mašta sastavljača tendencioznog spisa koji preko svake mjere slavi Arpadoviće mogla "potezom pera" izbrisati povijest Hrvatske za narodnih vladara iz dinastije Trpimirovića. Autor se izričito ograđuje od "brbljavih sajamskih pjesama i lažnih priča", dakle od mađarske narodne predaje koja je kolala u obliku narodnih pjesama. Nije ga nimalo smetalo što su se događaji u svezi s osvajanjem Hrvatske i Dalmacije dogodili punih 200 godina kasnije. Ako je to i znao (a vjerujemo da jest), to za njega nije bilo zanimljivo ni važno, jer je zapravo pisao ep u prozi.

2. Ljetopis Popa Dukljanina[5] također spominje borbe Mađara s Hrvatima. Prema Ljetopisu kralj Svetimir uredio je svoju državu tako da je Primorsku oblast razdijelio na Bijelu Hrvatsku (Donju Dalmaciju) na sjeveru i Crvenu Hrvatsku (Gornju Dalmaciju) na jugu, a Zagorsku oblast (Srbiju) na Bosnu i Rašu. On je vladao 40 godina i četiri mjeseca, i to u doba solunskog misionara Konstantina Ćirila,[6] bizantskoga kralja Mihajla[7] i pape Stjepana.[8] Naslijedio ga je sin Svetolik koji je vladao 12 godina. Svetolikov sin Vladislav bio je loš vladar. On je smrtno stradao u lovu. Nakon njega zavladao je njegov brat Tomislav, kojega je napao mađarski kralj Atila (*Ungarorum rex nomine Attila*). Tomislav ga je u mnogim bojevima svladao. Vladao je 13 godina. Za kraljevanja Tomislavova sina Sebeslava, Atila, "ugarski kralj", pljačkao je i spalio velik dio njegove (Sebeslavove) zemlje. Vladao je 24 godine. Njegova dva sina Razbivoj i Vladimir podijelili su kraljevstvo tako da je Razbivoj dobio Primorje (Bijelu i Crvenu Hrvatsku) a Vladimir Srbiju. Vladimir je oženio kćer mađarskog kralja, pa je sklopljen trajan mir između Mađara i Slavena (*pax firma inter Ungaros et Sclavos*). Razbivoj je vladao sedam godina, a nakon njegove smrti preuzeo je Vladimir vlast nad cijelom hrvatsko-srpskom kraljevinom. Neobična hrvatsko-srpska kraljevina koja je obuhvaćala Primorje (= Hrvatska, odnosno Dalmacija) i Zagorje (= Srbija, tj. Bosna i Raša) daleko je od svake povijesne istine, a uvjerljivost nekih "preciznih" podataka o odnosima s Mađarima bitno je umanjena zbog drugih, isto tako "preciznih" no ipak nemogućih podataka. Za navodnoga Tomislavova unuka Hranimira "pobunila se Bijela Hrvatska", pa je Hranimir skupio vojsku iz Raše i Bosne. Došlo je do sukoba na humskoj ravnici (*in plano Chelmo*), u kojemu je "pao kralj i bio mrtav" (*cecidit rex et*

4 N. dj., 37 i d.

5 F. ŠIŠIĆ, Letopis Popa Dukljanina, Beograd, 1928. Podrobnosti vidi u L. MARGETIĆ, Poruka i datacija tzv. Ljetopisa Popa Dukljanina, *Croatica Christiana Periodica* (dalje: CCP), 41, god. XXII., 1998., 1-30.

6 Umro 869.

7 Vladao 842.-867.

8 Papa 885.-896.

mortuus est). Naslijedio ga je sin Tvrdoslav, pa kad je i on umro, naslijedio ga je nećak Ostrivoj "zato što Tvrdoslav nije imao djece". Ostrivoja je naslijedio Pribislav, a ovoga Krepimir (!).[9] I o njemu znade pop Dukljanin mnogo toga: na njegovu su zemlju navalili Nijemci (*Alamani*) i osvojili Istru, ali ih je Krepimir uspio izbaciti iz svoje zemlje, pa je njemački vojvoda zatražio Krepimirovu kćer za svojega sina Svetozara. Krepimir je vladao "25 godina i jedan mjesec (!) pa je umro". Pop Dukljanin nastavlja sa svojom nevjerojatnom serijom zajedničkih hrvatsko-srpskih kraljeva: Svetoslav – Radoslav – Časlav – Pavlimir – Bellus – Tišemir. O nekima Pop Dukljanin priča vrlo iscrpno, o nekima mnogo, a o drugima manje. Za Tišemirovih sinova Predimira i Krešimira vladao je bugarski car Petar "koji stoluje u Velikoj Preslavi". Kako Pop Dukljanin o caru Petru daje brojne podrobnosti, u čitatelja se budi nada da je konačno stao na čvrsto tlo povijesnih činjenica. Ali, dovoljno je upozoriti na činjenicu da je car Petar vladao od 927. do 969. godine. Kako je Tomislav umro oko 928., to bi značilo da je doživio dolazak na vlast bugarskog cara Petra. Unatoč tome, Pop Dukljanin uspio je između Tomislava (koji vlada za bugarskog cara Petra) i Tišemirovih sinova (koji također vladaju za Petra) ubaciti čak 14 (!) naraštaja hrvatsko-srpskih vladara. Ovaj općepoznati isječak iz pričanja Popa Dukljanina naveli smo samo zato da se vidi kako vijesti Popa Dukljanina za starije razdoblje ne mogu poslužiti za iole prihvatljive zaključke, čak ni tako da ih se uvjetno prihvaća kao "mutne vijesti". Osobito začuđuje što Pop Dukljanin ni jednom riječi ne spominje velikog bugarskog vladara (cara) Simeona koji je u prvoj četvrtini 10. stoljeća bio nedvojbeno središnjom ličnošću balkanske povijesti, a naprotiv spominje njegova slabog nasljednika Petra. Nije li možda pop Dukljanin transponirao svoja "mutna sjećanja" s bugarskog cara na Atilu? Ali, zašto bi to učinio? Držimo da za nevjerojatne priče Popa Dukljanina mora postojati neko racionalno objašnjenje, ali ono je, čini, se dobro skriveno.[10]

3. Dandolo donosi za vrijeme dužda Petra Centranika (po Dandolu 1027.-1031.) ovu vijest:

Andreas igitur Ungariae rex Dalmatinos continuo inquietans aliquos tandem ad deditionem coegit.[11] Kako se radi o posljednjoj vijesti pod tim duždem, treba uzeti da je Dandolo mislio na vrijeme oko god. 1030.

---

[9] ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 5), 312.

[10] Nije li možda u svoje tendenciozno-književno djelo anonimni Pop Dukljanin unio i dobru dozu ironije na račun traženja istine? Ironija je inače bila u srednjovjekovnih, osobito bizantskih pisaca vrlo jako oružje koje su politički istomišljenici dobro razumjeli i dobro se zabavljali, a pritom ih politički protivnici, ako su bili na vlasti, nisu mogli ušutkati jer su "naivno" i "dobroćudno" opisivali događaje "u skladu" sa službenom politikom, ali uvelike dopunjavali otrovnim aluzijama. Vidi npr. L. MARGETIĆ, Histrica et Adriatica, Trieste, 1983., 187-192 s interpretacijom Teofilaktove persiflaže puta cara Mauricija. Moderni autori su pisanje Teofilakta uzeli odviše ozbiljno.

Vijest je u najmanju ruku sumnjiva. Andrija je bio ugarskim kraljem od 1047. do 1060. Osim toga, vijest govori o nekim (*aliqui*) Dalmatincima, što je posve neodređeno. Konačno, to je jedna od rijetkih vijesti za koje ne znamo iz kojeg ju je izvora Dandolo preuzeo. Dakle, radi se nejasnoj vijesti s nemogućom kronologijom koja nije potvrđena nikakvim drugim izvorima. Nije čudno da je ta vijest uzrokovala znanstvenicima mnoge glavobolje, pa su je pokušali na različite načine objasniti.

Tako je već Gfrörer pokušao vijest spasiti na taj način da u njoj vidi napadaj ugarskog kralja Stjepana (997.-1038.).[12] Doista, na taj način od vijesti ostaje sve osim kraljeva imena. Zbog toga su to objašnjenje prihvatili mnogi znanstvenici.[13] Ipak, ako i prihvatimo to stanovište, ostaju nerazjašnjena mnoga pitanja. Najnezgodnije je to što u to doba Ugarska ne graniči s dalmatinskim gradovima. Zato je bilo potrebno domišljati se o suradnji hrvatskog kralja te pretpostaviti najprije zajednički napadaj Ugra i Hrvata, a onda dakako i logičnu posljedicu da su zapravo Hrvati došli do vlasti nad nekim dalmatinskim gradovima. U takvoj interpretaciji već smo se toliko udaljili od Dandolove vijesti, da ona posve gubi od svoje uvjerljivosti i vjerojatnosti.[14]

Barada je krenuo još dalje i ustvrdio da se radi o napadaju ugarskog kralja Stjepana, i to ne na dalmatinske gradove, nego na pogranične predjele hrvatske države, koji se tom prilikom odcjepljuju i stvaraju posebnu Posavsku Hrvatsku.[15] To je već

11 L. A. MURATORI, Rerum Italicarum Scriptores, (dalje: Mur.¹), Mediolani, 1728., 239; drugo izdanje ed. E. PASTORELLO (dalje: MUR.²), Bologna, 1942., 207. Podrobnosti vidi u L. MARGETIĆ, Vjerodostojnost vijestri Andrije Dandola o Dalmaciji u XI. st., *Zbornik radova Vizantološkog instituta* (dalje: ZRVI), XIX, Beograd, 1980., 123-125.

12 A. GFRÖRER, Byzantinische Geschichten, I, Geschichte Venedigs von seiner Gründung bis zum Jahre 1084, Graz, 1872., I, 453, II, 211. Gfrörer misli da je napadajem rukovodio Stjepanov sin Petar Mlečanin.

13 F. RAČKI, Borba Južnih Slovjena za državnu neodvisnost u XI vieku, *Rad* 24-31, 1873.-1875., drugo izdanje Beograd, 1931., 146. Ipak u F. RAČKI, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia (dalje: Doc.), *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (dalje: MSHSM) VII, Zagreb, 1877., 445, Rački kaže da je vijest lažna, i to zbog kronoloških razloga. F. ŠIŠIĆ, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925., uložio je mnogo truda da shvati i objasni Andrijin upad u Dalmaciju, ali nije svoj posao obavio uspješno. Šišić se slaže s Gfrörerom, Račkim i drugima da se spomenuti ugarski napadaj odnosi na ugarskog kralja Stjepana I. te da se desio oko 1027. god. i u vezi s time opširno se poziva na Paulera koji je po Šišiću navodno do kraja objasnio Dandolovu grješku stavljanja kralja Andrije u 1027. god. Naime, Pauler kaže da je Dandolo poznavao staru mađarsku kroniku po kojoj je od smrti Stjepana I. do prve godine vladanja Andrije I. prošlo nešto preko jedanaest godina. Nadalje, kako se Dandolo "po svoj prilici" služio Siegbertom iz Gemblona, to je po njemu smatrao da je Stjepan I. umro 1010. god. "Poznavajući Dandolovu kritičnost", nastavlja Pauler, "možemo suponirati da je on u nekom vjerodostojnom izvoru čitao da je oko 1027. mađarski kralj navalio na Dalmaciju" pa je to onda povezao s Andrijom I., a vijesti iz 1041. pripisao je onda Salomonu, a ne Petru.

14 J. FERLUGA, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Beograd, 1957., 94 čak uopće ne govori o ugarsko-hrvatskoj intervenciji, već samo o hrvatskom uspjehu u odnosu na dalmatinske gradove.

15 M. BARADA, L. KATIĆ – J. ŠIDAK, Hrvatska poviest, 2. izd., Zagreb, 1943., 56 i d.

toliko udaljeno od Dandolove vijesti, da se ona u tome može jedva prepoznati. Dandolo pišući o Dalmaciji i Dalmatincima u 11. st. misli na bizantsku Dalmaciju, tj. na dalmatinske gradove, a pogotovo je to slučaj upravo s ovom vijesti gdje *aliqui Dalmatini* znači bez sumnje neki dalmatinski gradovi, čime Dandolo očito hoće kazati da su neki gradovi prisiljeni na predaju, a neki nisu.

Vijest je dakle nemoguće na zadovoljavajući način objasniti, pa ju je već Lucije odbacio iz kronoloških razloga,[16] a Lenel proglasio izmišljenom (*erfunden*),[17] što su poslije prihvatili Cessi[18] i Pastorello.[19]

Iz svih navedenih razloga čini se očitim da je vijest izmišljena, ali se njeno ubacivanje u Kroniku može ispravno razumjeti samo ako se ona poveže s idućom Dandolovom vijesti o Dalmaciji.

4. Pod naslovom *Prima rebellio et eius acquisitio*[20] Dandolo priča ovo: *VII, 9 Prima rebellio Iadre et eius acquisitio*

(a) *Hoc tempore Salomon rex Ungarie terestria loca Dalmacie inquietans,*

(b) *Iaderatinos, qui promissam duci fidelitatem hucusque servaverant, ad rebellionem induxit,*

(c) *postea itaque orta discordia inter Salomonem regem et fratres Ceycham et Ladizlaum, regnum maximis conquassatur angustiis,*

(d) *tunc iste dux, sui ducatus anno septimo,*[21] *hostiliter egressus, quibusdam incolis confoventibus, Jadram recuperavit,*

(e) *Similiter ex Dalmatinis aliqui, ducis presenciam cognoscentes, ad exibendam subiectionem solitam accesserunt.*[22]

Taj Dandolov opis događaja u vezi s ugarskim kraljem Salomonom, pobunom Zadrana i intervencijom dužda Contarena u 1050. god. možda je najljepši i najjasniji primjer kako su mletački kroničari tijekom stoljeća nadograđivali i kombinirali svoje "vijesti" i kako je jedan jedini osnovni podatak zabilježen od starih analista poslužio kasnijim kroničarima da na temelju njega konstruiraju izmišljenu i krajnje tendenciozno priču.

16 J. LUCIUS, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex (dalje: Lucije), Amstelodami, 1666., 82.

17 W. LENEL, Die Enstehung der Vorherrschaft Venedigs an der Adria, Strassburg, 1897., 98.

18 R. CESSI, Storia della repubblica di Venezia, I, Venezia, 1957., 102 uopće ne spominje tobožnji Andrijin napadaj na Dalmaciju jer, kao što smo već naglasili, ima s pravom vrlo loše mišljenje o Dandolovoj vjerodostojnosti.

19 Mur.², 207 prihvaća, doduše vrlo oprezno, Lenelove tvrdnje. Zato je to čudnije što u svojoj Introduzione LXV, pisanoj tek godinu dana poslije, Pastorello tvrdi da je vijest ipak potekla iz Dandolove obiteljske tradicije, doduše neprecizne, ali koja se ne mora odbaciti kao posve nepouzdana.

20 Usp. MUR.², 190. Za ovo i dalje vidi MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 11), 125-133.

21 MUR.¹, 244 ima: II.

22 MUR.¹, 244 = MUR.², 211.

Annales venetici breves, najstariji i jedini pouzdani izvor za događaje oko Zadra u to doba ima jednu jedinu vijest: *Anno millesimo sexagesimo secundo Dominicus Contarenus, qui in illis temporibus erat dux Venecie ivit Iaderam cum exercitum et cepit eam.*[23] Dakle, događaj se zbio 1062., a ne 1050., a to je pouzdano ne samo zato što se taj datum nalazi u najstarijem izvoru, već i zato što i drugi najstariji izvor o tom događaju, *Martino da Canale*, stavlja mletačko osvajanje Zadra također u 1062. god.[24] Naši pisci koji o tom događaju pišu služe se tekstom što ga je objavio Rački, po kojem izgleda kao da se događaj zbio u 1050. god.[25] Na žalost nije se opazilo da je pod 1050. god. Rački objavio tekst koji je plod njegovih kombinacija na osnovi njegovih kritičkih analiza i znanstvenog stava. Rački naime navodi najprije godinu 1050. i pod naslovom *Venetorum contra Jaderam expeditio* daje ovaj tekst:

Anno domini millesimo quinquagesimo. Dominicus Contarenus, qui in illis temporibus erat dux Venecie, (sui ducatus anno septimo), ivit Jaderam cum exercitu et cepit eam.

U bilješci ispod teksta Rački najprije navodi kroničare po kojima je dao tekst: Annales veneti, Cod. bibl. Marc. Z. nr. 400., Chronic. Marci cod. Marc. bibl. 124 cl. XI ital., te kao izdavače teksta Simonsfeld: Kurze Venezianer Annalen, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte, Bd. I. S. 702 (!) Hannover 1876, a nakon toga spominje i Cod. bibl. vatic. nr. 5273 koji se prema Račkome razlikuje samo što se tiče vremena, jer ima godinu 1062., uostalom, kao i kronika Martina da Canale. Rački navodi i Dandola po Muratorijevu izdanju (str. 244) gdje među ostalim stoji da je ugarski kralj Salomon naveo Zadrane na pobunu te da je dužd Dominik Contareno *"sui ducatus anno II. hostiliter egressus"* ponovno osvojio Zadar. Konačno, Rački ističe: *omnes meliores notae codices annalium veneticorum expeditionem Dominici Contareni ad a. 1050. referunt.*

Rački nije zamijetio da *Codex Z 400* nije ništa drugo nego najstariji sačuvani rukopis Dandolove kronike. Zato je Simonsfeldevu bilješku[26] po kojoj se u tom rukopisu nalaze riječi *sui ducatus anno septimo* protumačio sebi i čitaocima kao da *Codex Z(anetti) 400* ima isti tekst kao i *Annales veneti*, ali s dodatkom tih riječi. Isto tako, istu Simonsfeldevu bilješku po kojoj *Codex Zanetti 400* i *Chronicon Marci* imaju godinu 1050., Rački je shvatio kao da se radi o identičnom tekstu s *Annales veneti*, samo s drukčijom godinom i zato je samovoljno izmijenio godinu u *anno domini millesimo quinquagesimo*.

23 Annales Venetici Breves, ed. H. SIMONSFELD, *Monumenta Germaniae Historica* (dalje: MGH), Scriptores (dalje: SS), T. IV, Hannoverae, 1883., 70.

24 Doc. 444.

25 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 13), 496.

26 H. SIMONSFELD, Kurze Venezianer Annales, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte*, I, 1876., 402.

Ukratko, Rački je pogrješno kombinirajući objavio tekst koji ne donosi nijedan mletački kroničar. Radi se zapravo o tri posve različita latinska teksta:

1) Tekst iz *Annales venetici breves*, koji smo upravo naveli i koji ima godinu 1062. 2) Tekst *Zanetti 400* koji predstavlja najpouzdaniji tekst Dandolove kronike i koji smo naveli zajedno s ostalim Dandolovim tekstovima što se odnose na Dalmaciju. 3) Tekst tzv. *Chronicon Marci*. Taj kroničar, koji po vlastitom kazivanju piše koncem 13. st., doista navodi god. 1050. u svojem tekstu, ali mu ne možemo pokloniti mnogo povjerenja. Njegova je kronika sačuvana u jednom jedinom rukopisu iz 16. st.[27] a kako je uglavnom prijevod kronike Martina da Canale, ona nema samostalne vrijednosti.[28] Osim toga, posve je moguće da je prepisivač (da li samo prepisivač?) iz 16. st. ubacio u tekst godinu 1050. koju je smatrao točnijom od vijesti Martina da Canalea vjerujući mnoštvu kroničara iz 14. i 15. st. koji su svi preuzeli podatak o 1050. god. iz Dandola.[29]

Primjedba Račkoga da najbolji rukopisi imaju 1050. god. nije točna u tom obliku. On je pri tome vjerojatno mislio na mletačke kroničare 14. i idućih stoljeća, ali oni su samo kompilatori starijih vijesti i zato se na njima ne može graditi nikakve zaključke. Istina je doduše da najbolji među tim mlađim kompilatorima navode 1050. god., ali oni pri tome samo slijede Dandola i nemaju samostalne vrijednosti.

Uostalom, već je Lenel smatrao da je godina 1062. pouzdanija jer je donose najstariji kroničari.[30]

Kad je Martino da Canale pisao negdje poslije 1267. god. svoju *Chronique des Veneciens*, on se već nije zadovoljio suhoparnim podatkom iz *Annales venetici breves* o mletačkom osvajanju Zadra u 1062. god. Inspiriran očito opetovanim pokušajima Mlečana u 12. i 13. st. da osvajanjem, pregovorima i kompromisima učvrste svoju vlast nad Zadrom i upornim zadarskim otporom, Martino da Canale tendenciozno proširuje stariju vijest i javlja o navodnoj zadarskoj pobuni 1062. god. Tako je on projicirao u 11. stoljeće tešku borbu Zadrana protiv mletačke dominacije kojoj je bio suvremenik. Izgleda da se čak iz samog teksta Kronike da Canalea može zaključiti o tendencioznom proširivanju starije vijesti. Naime, Martino da Canale najprije izvještava "da su Mlečani u vrijeme dužda Dominika Contarena osvojili Zadar; to je bilo u godini utjelovljenja našeg gospodina Isusa Krista 1062.", što tako reći doslovce odgovara starijim *Annales venetici breves*, pa tek nakon toga nastavlja "da su Zadrani bili

[27] Usp. MGH, SS, XIV, 2.

[28] A. ZON, Osservazioni sulla cronaca del maestro Martino da Canale, *Archivio storico italiano*, VIII, 1845., 255 kaže da Markova kronika nije drugo nego *un compendio ovvero un estratto* iz Kronike Martina da Canale.

[29] O kroničaru Marku vidi H. SIMONSFELD, Andreas Dandolo und seine Geschichtswerke, München, 1876., 127; G. CRACCO, Societa e stato nel medioevo veneziano, Firenze, 1967., 344-346, 401.

[30] LENEL, n. dj. (bilj. 7), 97; CESSI, n. dj. (bilj. 18), 111; MUR.^{2}, 211.

toliko drski, da su pobunili svoj grad protiv Mlečana i zato su ga u to doba Mlečani zauzeli". Očito se radi o naknadnom nespretno pridodanom odlomku koji bi zapravo morao stajati na početku vijesti: najprije se Zadrani bune, a onda ih Mlečani pokoravaju. Očito je Martino da Canale preuzeo stariju vijest i onda joj tendenciozno dodao političko obrazloženje o tobožnjoj pobuni Zadrana, o čemu njegov izvor, *Annales venetici breves*, još ništa ne zna, ali što je trebalo poslužiti već u 13. st. kao dokaz da su Zadrani odavna bili u vlasti Mletaka i da su se stalno bunili i bili stalno pokoravani.

U svojoj Kratkoj kronici koju je pisao prije nego što je postao duždem (prije 1343. god.), Dandolo preuzima vijesti Martina da Canalea, ali ih dalje tendenciozno proširuje. Dandolo kaže: *Huius temporibus (sc. Dominici Contareno) Iadrensis civitas, suasionibus perfidorum inducta, Venetis primitus rebelavit, quam armorum vi, predicto ducante, potenter recuperaverunt.*[31] Dakle, Dandolo je smatrao da treba pojačati izvještaj starijeg kroničara. Dandolo, prvi među kroničarima, počinje brojiti zadarske pobune i navodi pobunu pod Contarenom kao prvu po redu. Ali to je, dakako, manje važan umetak. Važnije je ono "*suasionibus perfidorum inducta*". Dakle, po Dandolu Zadrani se sami po sebi ne bi pobunili i odmetnuli od Mlečana, svojih zakonitih gospodara, kad ne bi na to bili potaknuti. U vrijeme pisanja Kratke kronike Dandolo se još ne usuđuje izričito spomenuti Ugre kao uzročnike mletačkih nevolja sa Zadrom, jer mu to još uvijek ne dopuštaju neke skrupule, u prvom redu bez sumnje znanje o postojanju hrvatskog kraljevstva sredinom 11. st., znanje koje je postojalo sredinom 14. st. u Mlecima, o čemu ćemo se nešto kasnije u ovom radu uvjeriti usporedbom Dandolove kronike s tzv. Justinijanovom kronikom. Ali, ako mu već neka, rekli bismo "znanstvena", savjest ne dopušta da izričito podmetne Ugrima sve nevolje oko Zadra sredinom 11. st., Dandolo dopušta sebi barem to da kod manje upućenog čitatelja izazove dojam da su to Ugri. Naime, samo nešto malo dalje, pričajući događaje pod Ordelafom Falijedrom, Dandolo kaže: *Hoc tempore civitates Dalmaciae, suasionibus Ungarorum inducte, a Venetorum fidelitate se removerunt.*[32] Čitatelj je upravo prisiljen *suasiones perfidorum* iz sredine 11. st. povezati sa *suasiones Ungarorum* s početka 12. st.

U međuvremenu je učeni fra Paolino, kasniji biskup Pozzuolija, među ostalim napisao treću redakciju svoje svjetske povijesti, tzv. *Historia Satyrica*, koja je djelomice i objavljena pod nazivom *Excerpta ex chronico Jordani, Prologus in Satyricam gestarum rerum Regum atque Regnorum et summorum pontificium historiam a mundi creatione usque ad Henricum VII Romanorum Augustum.*[33] Objavljeni je tekst vrlo manjkav, pa

[31] MUR.^{2}, 362.

[32] MUR.^{2}, 364.

[33] FRA PAOLINO, Excerpta ex Chronico Jordani (dalje: Historia Satyrica) u: L. A. MURATORI, *Antiquitates Italicae Medii Aevi*, IV, 1741., 947-1034.

smo zato bili prisiljeni poslužiti se originalnim tekstom što se nalazi u Vatikanskoj knjižnici pod oznakom Lat. 1960. Paolinova svjetska kronika, napisana negdje poslije 1334., poslužila je Dandolu kao temelj njegove Kronike, jer je oko polovica Dandolova djela doslovno preuzeta od Paolina ili je bar uporabljena kao izvor njegovih vijesti u skraćenom ili donekle prerađenom obliku.[34] Paolino javlja u poglavlju CCXXII. pod naslovom *De imperio Conradi II et sibi contemporaneis* o ugarskim zbivanjima sredinom 11. st.: *Andreas rex Vngarie propter senectutem iniungit filium Salomonem consenciente Bela fratre regis cum filiis suis. Sed postea inter Salomonem et Ladizlaum et Zeicham orta discordia Salomon tandem ex regno fugit.*[35]

Dandolu je ta vijest došla kao naručena kako bi događaje oko Zadra sredinom 11. st. mogao prikazati na svoj tendenciozni i pomalo monotoni način: Dalmacija pripada zakonitoj vlasti Mlečana, a u tome Mlečane stalno, nezakonito i neuspješno ometaju

34 Kao primjer uzmimo vijest o ugarskom kralju Stjepanu. Historia Satyrica, 960 ispušta kao nezanimljiv upravo ovaj tekst. Pastorello u bilješci novog Muratorijeva izdanja Dandola, MUR.[2], napominje za odgovarajući Dandolov tekst: *Paolino, 221, 3 c. 223 r.; il D. riassume.* Bilješka nije posve točna. Dandolo prije svega povezuje dva Paolinijena podatka, jedan iz cap. CCXX, part. VI, a drugi iz cap. CCXXI, part. III. Paolino CCXX, part. VI objavljen je doduše u Historia Satyrica, 959, ali se do toga izdanja dosta teško dolazi. Kako s druge strane odlomak iz Paolina CCXXI, part. III do sada nije uopće objavljen, dajemo paralelno Paolinijev i Dandolov tekst, jer smatramo da nisu bez interesa za razumijevanje Dandolova načina "obrade" Paolinovih vijesti:

Paolino, Hist. Sat. CCXX, VI, Vat. Lat. 1960, 223 r

Hoc etiam tempore sanctus Adhalbertus primus episcopus Pragensis revelante Domino Panoniam veniens, primum regem Ungarorum cum multis ad fidem conversum baptizavit et per Ungariam et Boemiam predicatam Pruciam (Historia Satyrica, 959: praedictam Provinciam) ingreditur et ibi martyrio coronatur.

Paolino, His. Sat. CCXXI, Vat. Lat. 1960, 223 r

Gens Ungarorum ydolatrie dedita eodem tempore ad fidem convertitur per Gillam sororem imperatoris que regi Ungarorum nupta summa instantia ad hoc laboravit. Rex vero in baptesimo Stephanus vocitur cuius merita per Ungariam miracula multa comendant. Tempore Zeicha ultimo duce Ungarorum sanctus Stephanus, natus ei, qui fuit I. rex (christi) anus (?) per reginam sorrorem Henrici imperatoris conversus est et per sanctum Adhalbertum. Cuius regis miracula vitam eius et merita in Ungariam predicant. Hic devicto Boan duce Bulgarorum atque Sclavorum de eius thesauris hedificavit atque dotavit ecclesiam sancte Marie de Alba et tandem multis nationibus subiugatis cogitavit renunciare seculo; et filio Henrico eque literato et sancto comitere gubernacula regni, sed iuvenis virgo cum sponsa virgine postea miracula coruscans morte preventus est.

Dandolo 1. IX, cap. I, part. 435, MUR.[1] 223-4 = MUR.[2], 202.

Per idem tempus, Stephanus primus rex Ungarorum, qui Geuce duci patri suo in regno successerat, predicacione sancti Adhalberti primi Pragensis episcopi et suassione Gille sororis Henrici, quam in coniugem sumpserat, fidem Christi cum suo populo devote suscepit. Sanctus autem Adhalbertus, predicata Boemia et Ungaria, Pruciam ingreditur, et ibi martirio coronatur. Rex quoque, devicto Boam Bulgarorum duce atque Sclavorum, de eius thesauris hedificavit atque dotavit ecclesiam sancte Marie de Alba, et tandem multis nacionibus subiugatis, cogitavit renunciare seculo, et filio Aymerico eque literato et sancto comitere gubernacula regni; sed iuvenis virgo, cum sponsa sua virgine, postea miraculis coruscans, morte preventus est. Deinde idem rex obiit, cuius merita per Ungariam miracula multa comendant.

35 Vat. lat. 1960, 223 v.

kontinentalni susjedi Dalmacije, u prvom redu Ugri. Dandolo je, dakako, najprije morao riješiti kronološki problem u vezi s Paolinovom viješću. Dandolo je ovako rezonirao: u poglavlju u kojem Paolino piše o Andriji i Salomonu nalazi se, među ostalim, mnogo podataka o papama koji su prema tvrđenju samog Paolina bili suvremenici Andrije i Salomona. To su među ostalima Benedikt IX. (1033.-1045.), Grgur VI. (1045.-1046.), Klement II. (1046.-1047.) i Lav IX. (1049.-1054.). Dakle, zaključivao je Dandolo, Paolinova vijest o tome da je Andrija uzeo za suvladara svog sina Salomona – jer ju je Paolino spomenuo kao prvu – morala se odnositi na početak vladavine pape Benedikta, dakle 1033., ili nešto kasnije.[36] I doista, ako bacimo pogled na slijed događaja u Dandolovoj kronici, opazit ćemo da je on smjestio vijest o suvladarstvu Salomona uz vijest o nastupu pape Benedikta. Kako je Andrija očito neko vrijeme morao vladati zajedno sa svojim sinom i kako je nakon toga, isto tako očito, Salomon morao kao Andrijin nasljednik vladati u relativnom miru, Dandolo je zaključio da Salomonovo uznemiravanje dalmatinskih gradova, njegova svađa s Ladislavom i Gezom i tjeranje Salomona pripadaju vremenu pape Lava koji je u tom poglavlju zadnji spomenut. To je razlog zašto su svi ti događaji smješteni u Kronici nakon vijesti o nastupu pape Lava, naime nakon 1049. god.[37] Dakle, Dandolo je morao vijest iz *Annales venetici breves* o mletačkom osvajanju Zadra prebaciti iz 1062. u vrijeme između 1049. i 1054., ako je želio svoje povezivanje te vijesti s Paolinovim vijestima o Salomonu nekako kronološki uskladiti. Ostaje pitanje zašto je Dandolo uzeo upravo sedmu godinu dužda Contarena (1050.), a ne osmu (1051.), devetu 1052.) desetu (1053.) ili jedanaestu (1054.). Čini se da je Dandolo želio da godinu pomakne unatrag što dalje od 1075. – za koju je godinu već imao podatke o priznanju mletačke vlasti nad dalmatinskim gradovima – kako bi bar nekako ispunio za Mlečane neugodnu prazninu u vijestima o Dalmaciji između 1018. i 1075.

Kad je tako "sredio" kronologiju, Dandolo se bacio na svoj nama već dobro poznati način na posao i kralju Salomonu, kojega je vjerujući Paolinu i svojim znanstvenim analizama smjestio u sredinu 11. st., podmetnuo ono što je već nagovijestio u svojoj Kratkoj kronici. Dok je još u Kratkoj kronici Dandolo mogao samo kazati da se Zadar odmetnuo od Mlečana "naveden nagovaranjima perfidnih osoba", sada, u Kronici,

36 Dandolo je mogao na temelju Paolinovih podataka i drukčije kombinirati. Npr. on je mogao uzeti u obzir da poglavlje u kojem se nalazi vijest o Andriji i Salomonu ima naziv *De imperio Conradi II et suis contemporaneis* pa kako je Konrad II. vladao od 1027. do 1039. mogao je zaključiti da se Salomonovo uznemiravanje Dalmacije dogodilo negdje oko 1039. god. Ipak, iz mnogih se okolnosti vidi da Dandolo nije vjerovao Paolinu u pogledu godina vladanja njemačkih careva i da ga je u tome temeljito ispravljao te da je naprotiv poklonio povjerenje Paolinovim podacima o papama i po njima sredio svoju kronologiju.

37 MUR.[1], 243-244 = MUR.[2], 211.

on već točno zna da je ta perfidna ličnost, koja je nagovorila Zadrane da se pobune, bio upravo ugarski kralj Salomon. To je dakako posve izmišljena vijest, što je uočio već Lenel.[38] Doduše, već je i Lucije tvrdio da je vijest neistinita zbog kronoloških razloga[39] i to se i danas u znanosti ponavlja,[40] ali smatramo da to nije dovoljno reći. Naime, ako se tvrdi da je vijest neistinita, onda postoji mogućnost da se vijest shvati kao neistinita u tom obliku i da se pokuša uskladiti u pogledu vremena i događaja i da se npr. pokuša dokazivati kako se radi doduše o događajima iz 1062. ili 1050. ili 1044., ali da u njima nije sudjelovao kralj Salomon. Naprotiv, ako je riječ o izmišljenoj vijesti onda otpada svako kombiniranje i svaki pokušaj usklađivanja, pa izvještaj treba uzeti samo kao Dandolovu interpretaciju, a ne kao vijest.

Međutim, u Dandolovom izvještaju o Salomonu i Contarenu ima još jedan podatak, na koji se začudo nisu osvrnuli ni Simonsfeld ni Lenel ni Pastorello koji su bez sumnje do sada najtemeljitije analizirali Dandolove Kronike. Tako npr. Pastorello pri analizi izvora toga Dandolova izvještaja samo kaže da je Paolino izvor za unutrašnje događaje u ugarskom kraljevstvu, a da su *Annales venetici breves* izvor za osvajanje Zadra po Contarenu.[41] Za Salomonovu uznemiravanje dalmatinskih gradova Pastorello samo kaže da je Dandolo bio "*in cio tratto manifestamente in errore da Paolino*" što nije točno ni u pogledu samog događaja, o kojemu Paolino dakako ništa ne govori, a zapravo ni u pogledu godine koja je, kao što smo upravo vidjeli, isključivo plod Dandolove analize i shvaćanja Paolinovih podataka, a ne Paolinova izričitog podatka.

Ni stariji kroničari, ni isprave, ni bilo koji drugi izvor ništa ne govore o nekoj izjavi vjernosti dalmatinskih gradova sredinom 11. st. Nema sumnje da je i to Dandolov dodatak. Nemamo nikakva razloga trag te vijesti tražiti u nekim navodno pouzdanim starijim izvorima. Naprotiv, sve pokazuje da je Dandolo izmislio ovu vijest kao i vijest o nešto ranijim Andrijinim "uznemiravanjima" dalmatinskih gradova s prilično providnim ciljem.

Zašto je Dandolo izmislio ove "vijesti"?

Dandolo je očito s velikim nezadovoljstvom morao ustanoviti kako o srednjodalmatinskim gradovima, u prvom redu o Splitu i Trogiru, nema od 1018. do 1075. baš nikakve vijesti koja bi potvrđivala barem kakvu mletačku prisutnost i vlast. Dandolo je doduše za 1018. god. znao čitatelju dosta vješto nagovijestiti da su ti gradovi obećali vjernost mletačkom duždu. Ali, nakon toga slijedi praznina do 1075. godine. Zato se Dandolo odlučio na dodavanje izmišljenih vijesti o tim gradovima, ali je pri tome

[38] LENEL, n. dj. (bilj. 17), 98.

[39] LUCIJE, n. dj. (bilj. 16), 82.

[40] MUR.², 211.

[41] Na i. mj. Usp. MUR.², 653.

bio prilično oprezan i hotimičnom nejasnoćom svojih vijesti nastojao prikriti nedostatak izvora. Stoga Dandolo kaže da je kralj Andrija uznemirivao Dalmatince i neke (!) prisilio na predaju, ali da su neki (!) Dalmatinci već 1050. god. izjavili uobičajenu vjernost. Da se radi o izmišljenim vijestima, vidi se ne samo po namjerno nejasnom načinu izražavanja, nego i posve jasnoj tendencioznosti tih vijesti: ugarski kralj nezakonito nasrće na dalmatinske gradove te su oni primorani pogaziti svoju prisegu vjernosti, ali – čim se pojavi mletačka vojna snaga, oni odmah ponovno traže zaštitu od svog velikog zaštitnika.

Ipak, Dandolov način izražavanja, koji je svjesno nejasan, zaveo je mletačke kroničare. Tako je u inteligentno napisanoj tzv. Justinijanovoj kronici koja se temelji na podacima kronike iz 14. st., koja je dobrim dijelom napisana prema Dandolovoj Kronici,[42] Dandolov izvještaj o napadajima ugarskog kralja Salomona ispravljen upravo u onim elementima koji današnje znanstvenike najviše smetaju, naime u spominjanju Salomona i šutnji o hrvatskim vladarima. Justinijanova kronika ovako popravlja Dandola:

Eodem tempore, anno domini ML. civitas Iadre a Croatinis et Hungaris molestata que duci hucusque fidelitatem servaverat, communi Veneciarum prima vice rebelis effecta est, regi Chroacie se submittens itd.

Tako je već suvremenik Dandolov ispravio neke njegove grješke, izbacio Salomona, ubacio Hrvate i naveo da se Zadar pokorio Hrvatskoj, a ne Ugarskoj. Pa ipak, na žalost, ni to nije nikakva "vijest" već samo "kritičko" i "znanstveno" popravljanje nekih očitih Dandolovih pogrješaka. Međutim, kroničar nije ni htio ni mogao shvatiti da je cijela Dandolova vijest izmišljena. Usput je dakako kroničar želio proslaviti svoju obitelj – slično uostalom kao i Dandolo – pa je u katalog zadarskih kneževa upisao: *Dominus Ursius Iustiniano in 1049, Dominus Marcus Contareno in 1050.*[43] "Vijesti" koje su na taj način ušle u mletačku historiografiju dobile su nakon nekog vremena pečat uvjerljivosti, pa su i one poslužile za daljnje kombinacije.

Tako je kroničar Pietro Dolfin (umro 1505. god.) shvatio Dandolovu vijest, da su se pod Andrijom neki Dalmatinci odmetnuli od Mlečana, kao da je Dandolo mislio na Zadrane, pa je zbog toga "popravio" Dandolovu, po njegovu mišljenju, nepreciznu tvrdnju da se Zadar prvi put pobunio tek 1050. god. Zato Pietro Dolfin javlja: *In lo tempo di questo doxe* (tj. Dominik Flavijan) *la citta di Zara primamente rebello di Venetia et per lo successor de questo doxe e per li Venetiani fo recuperada.* Ali, za Pietra Dolfina se barem može reći kako je shvatio da je postojala samo jedna pobuna Zadrana oko

[42] Venetiarum Historia vulgo Pietro Iustiniano Iustiniani filio adiudicata (dalje: Chronicon Iustiniani) *Nuovo archivio veneto, N. S.* 18, ed. R. CESSI – F. BENNATO, Venezia, 1964.

[43] M. SANUDO, Le vite dei dogi (dalje: SANUDO), ed. G. MONTICOLO, Città del Castello, 1900, 152.

1032. god. i samo jedna mletačka intervencija, tj. ona za Dominika Contarenija 1050. god.

Već nešto kasnije, početkom 16. st., Marin Sanudo pišući svoje *Le vite dei dogi* uzima u obzir Dandolovu, Justinijanovu i Dolfinovu kroniku i stvara nove "vijesti" bogatije pojedinostima. Najprije za vrijeme između 1032. i 1040. Marin Sanudo kaže: *In questo tempo la cita di Zara rebello la prima volta a Venetiani e si sottomesse al re di Corvazia. E inteso questo il doxe fe far una grande armata di nave e galie e il doxe ando in persona a la recuperation di dita cita e zonto li fo dato tante batagle che rehaveno quella; et perche i se réseno, li perdono li errori comessi.* Za 1050. god. Marin Sanudo je također prepun vijesti, izvore kojih lako prepoznajemo: 1050.: *In questo tempo Salamon re di Hongaria vene con exercito a scorsizar in Dalmatia et prese la nostra cità di Zara (...) et nel septimo anno dil suo ducado il doxe andò con armata a Zara et quella ricuperò et resse rector a Zara overo conte in luogo di Orsso Zustignan che fu discazzato, Marco Contarini*[44] itd. Monticolo,[45] a po njemu i Šišić, smatrao je da se obje Sanudove vijesti o Zadru, tj. ona iz 1032.-1040. i ona iz 1050., odnose zapravo na jedan događaj koji se zbio pod kraljem Salomonom i duždem Contarenom u 1050. To nije tako. Događaji oko Zadra, što ih Sanudo stavlja negdje između 1032. i 1040., odnose se na izmišljenu vijest Andrije Dandola o nekim Dalmatincima koji su se pod kraljem Andrijom odmetnuli od Mletaka, za koju je Pietro Dolfin držao da se odnosi na Zadrane.[46]

---

44 Još jedan primjer kako je Marin Sanudo shvaćao tekstove mletačkih kroničara koje je upotrebljavao pišući svoje *Le vite dei dogi.* Paolino je za ugarskog kralja Gezu napisao ovo: *Tempore Zeche regis Ungarie prius ipse qui fidem reliquit postea rediit. Hic constituit omnia fora fieri sabbato et byzantia currere fecit.* (Vat. lat. 1960, c. 224 v.). Od Paolina vijest je preuzeo Dandolo te ju je ubacio u doba vladanja dužda Dominika Contarena (MUR.[1], 244 = MUR.[2], 211), a od Dandola drugi kasniji mletački kroničari. Pietro Dolfin, kroničar suvremen Martinu Sanudu, kojim se Sanudo koristio u priličnoj mjeri, također je preuzeo istu vijest, ali u ovoj formi: *Costui ordino tutti i mercati farsi el sabbato e fece correr i bixanti* (SANUDO, 152). Sanudo je to pročitao i u svojim *Le vite dei dogi* dao ovu vijest: *Sotto questo doxe fu terminato che il mercato in Veniexia si fecesse il zorno di sabato et che una moneta chiamata Bizantio di ... si dovesse spender* (SANUDO, 152). Dakle, Paolinovu vijest o određenim trgovačkim i financijskim mjerama ugarskog kralja Geze u Ugarskoj, Sanudo je pretvorio u vijest o odredbama mletačkog dužda, koje bi imale snagu u Mlecima.

45 SANUDO, 152.

46 Šišić je, začudo, posebno prikazao Dandolov podatak o napadaju kralja Andrije pod god. 1027. kao navalu kralja Stjepana I. (ŠIŠIĆ, d. dj. (bilj. 13, 484), posebno Sanudijev podatak (god. 1032.-1040.) o prvoj pobuni Zadrana protiv Mletaka i njihovu podvrgavanju hrvatskom kralju (n. dj. 488) i dakako posebno vojnu Contarinijevu koju stavlja u 1050. god. (n. dj., 496). Šišić nije primijetio da je Sanudo po uzoru na Dandola prikazao samo dva događaja, pa je nepotrebnim kombiniranjem obojice kroničara stvorio tri događaja. Što se pak tiče Barade, on je također povjerovao Sanudu, ali je vijek kronološki "popravio" i prebacio prilično samovoljno u 1024. god. uz obrazloženje da je Zadar 1032. do 1040. bio pod Bizantom. Začuđuje da je Barada tako lako povjerovao Sanudovoj vijesti. Ostaje dakako pitanje zašto su kasniji kroničari prebacili Dandolovu vijest iz doba dužda Petra Centranika u doba dužda Dominika Flavijana. Kako se po Dandolu Andrijin upad u Dalmaciju dogodio pod kraj vlade dužda Petra Centranika (po Dandolu 1027.-1031.), razlika i nije baš tako velika. Kako je po mlađim

Ukratko, analiza je pokazala da su mletački kroničari "mršavu" izvornu vijest o zauzeću Zadra po duždu Contarenu u 1062. god. djelomično izmijenili i znatno proširili te nadogradili izmišljenim tendencioznim vijestima tako da je u konačnoj redakciji Marina Sanuda ta jedna jedina vijest dobila ovaj oblik: najprije se 1032. god. Zadar odmetnuo od Mlečana i podvrgnuo se hrvatskom kralju pa ga je na to dužd s velikom mornaricom osvojio nakon mnogih bitaka, ali je Zadranima oprostio njihove grješke, a poslije, 1050. god., kralj Salomon je osvojio Zadar te je dužd Contareno vojnički ponovno zadobio taj grad i umjesto kneza Justinijana postavio za kneza Marka Contarinija. Sve su te vijesti izmišljene i ne mogu se koristiti za otkrivanje povijesne istine o Zadru i Dalmaciji sredinom 11. st. Ali ne samo to, nego je izmišljen i opći smisao događaja, jer prema tendencioznom prikazu mletačkih kroničara Zadar je sredinom 11. st. bio pod mletačkom vlašću, koja je uspješno odolijevala neprestanim nezakonitim ugarskim pokušajima da se dočepaju toga grada – i dakako cijele Dalmacije. Ta navodna borba Mlečana s Ugrima oko posjeda Zadra sredinom 11. st. ne odgovara ni u pojedinostima ni u cjelini niti približno povijesnoj istini.

B.

PRVA POJAVA MAĐARA NA JADRANU

Rapski biskup Juraj Hermolais napisao je 1308. god. prikaz triju čuda sv. Krištofora, rapskog zaštitnika,[47] u kojem osokoljuje Rabljane vijestima da su u prošlosti već tri puta rapski neprijatelji pokušali osvojiti Rab, ali da ih je uvijek obranio sv. Krištofor.

O prvom čudu priča biskup Juraj kako je neki golemi narod *Unragorum* (sic!)[48] opsjedao grad od 14. travnja do 9. svibnja i ratnim spravama bacao na grad kamenje i strijele. Građani su već počeli pomišljati na predaju kad je biskup Domane predložio da se na zidine postavi glava sv. Krištofora. Kada je to učinjeno, glava je vraćala izbačeno kamenje i strijele natrag u protivnički tabor i tamo prouzročila paniku i osjetljive gubitke. Na to je vođa napadača kleknuo sa cijelom vojskom, iskazao počast sv. Krištoforu, priznao krivnju, sklopio mir i vratio se u svoju zemlju.

Biskup sada prelazi na opis drugog čuda: Za Pavla, koji je imao nadimak *Lupus*, četvrtog nasljednika na rapskoj biskupskoj stolici iza Domane, a u vrijeme kada Dal-

mletačkim kroničarima Petar Centranicus bio dužd samo do 1030. god., nije nemoguće da su došli do uvjerenja kako se Andrijin upad nije zbio za tog dužda, pa su događaj ubacili u početak vlasti prvog idućeg zakonitog dužda, tj. Dominika Flavijana (1032.-1042/43.), možda zato što 1031. god. zapravo i nije bilo redovno izabranog dužda zbog poznatih nemira u vezi s Otonom Orseolom. Uostalom, prilikom uklanjanja Otona Orseola 1031. god. glavnu je ulogu već imao upravo Dominik Flavijan.

47 Prvi ga je objavio D. FARLATI, Illyricum sacrum, V, Venezia, 231-235.

48 RAČKI, u Doc. 457 čita *Varagorum*.

macija nije bila nikome podložna (*Dalmatinorum tota simul provincia nulli jugo tunc esset subdita*) dogodilo se da je ugarski kralj poslao svog vojvodu Ugru, kojeg Hrvati zovu banom, s velikom vojskom da osvoji Dalmaciju (*contigit ut Ungarorum rex ducem suum nomine Ugram quem Sclavorum vulgus Banum vocat, cum magna exercitus multitudine in Dalmatiam ad expugnandum totius provinciae populum destinaret*). Vojvoda je pripremio trinaest lađa, prešao na otok i opljačkao ga. Rapski građani oprli su se s tri lađe, pobili momčad u jednoj od protivničkih lađa, dok su protivnici u ostalim lađama preplašeni poskakali u more i tamo izginuli.

Konačno, evo i trećeg čuda: za biskupa Pavla i u vrijeme mletačke vlasti zbilo se da je knez Sergije u službi ugarskog kralja (*contigit ut quidam Ungariae regis comes nomine Sergius*) navalio na Rab, i to uz osobitu pomoć Krčana, koji su u to vrijeme bili pod njegovom vlašću. Ponovno je opljačkan rapski otok i opet su se Rabljani utekli sv. Krištoforu. Jedna rapska i dvije mletačke galije uspjele su u uvali sv. Petra na Rabu spaliti protivničke lađe i pohvatati razbježale vojnike, pretežno Krčane, koji su onda morali oko crkve sv. Marije na Rabu nositi neku drvenu napravu (*ligneum artificium*) u znak poniženja prije nego što su bili pušteni na slobodu.

Za razumijevanje poruke legende o sv. Krištoforu treba istaknuti važnu okolnost, da je pisac legende, biskup Juraj Hermolais, bio članom ugledne, izrazito provenecijanske obitelji, što je uspješno dokazao Praga na osnovi samostalnih arhivskih istraživanja. Naši su pisci pogrješno prihvatili tezu da je riječ o biskupu Jurju Kostici iz prougarski orijentirane obitelji čime su sebi onemogućili ispravno shvaćanje tendencije Hermolaisove poruke, koju je on umješno utkao u legendu. Politička tendencija legende o sv. Krištoforu, koju je napisao biskup Hermolais, posve je jasna: u situaciji, kada je postojala realna mogućnost da će ban Pavao Šubić osvojiti Rab i oteti ga Mlecima, promletački biskup Hermolais piše legendu iz koje proizlazi da su u prošlosti napadači već tri puta pokušali osvojiti Rab, ali im to nikad nije uspjelo, zahvaljujući sv. Krištoforu, koji je uvijek pronašao način, da spasi grad. Ovdje je važno istaknuti samo to, da je legenda nedvojbeno uperena protiv vrlo energičnih nastojanja bana Pavla, koja su se, usput rečeno, doista uskoro i ostvarila.

Politička poruka legende, usmjerena protiv bana Pavla, svodi se prema tome na tezu da Rabu prijeti opasnost sa susjednog kopna, odakle su uvijek dolazile velike prijetnje Rabu, ali, kao i do sada već nekoliko puta. Rab će se toj opasnosti sa susjednog kopna uspješno ophrvati jer iza sebe ima moćnu zaštitu sv. Krištofora.

Ali, ta je politička poruka ujedno popraćena snažnim osobnim emotivnim nabojem, jer je biskup Juraj Hermolais iste 1308. god. bio pozvan u Zadar na saslušanje od papina legata kardinala Gentilisa,[49] koji je energično provodio proanžuvinsku

[49] Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, ed. T. SMIČIKLAS, Zagreb, 1904-1990.(dalje: CD).

i protumletačku politiku Svete Stolice. Biskup se na taj poziv nije odazvao pa ga je papin legat proglasio krivim i izopćio iz crkve. Biskup se smjesta[50] žalio papi uz obrazloženje da Gentilis nije uopće papin legat, što je apsurdna tvrdnja, na koju se biskup ne bi usudio, da nije znao da u toj neravnopravnoj borbi iza njega stoje Mleci. Nedugo iza toga, isti papin legat provodeći daljnji pritisak na Rab, izopćuje iz crkve Jakoba, opata samostana sv. Petra na Rabu.[51]

Ukratko, za rapskog biskupa Jurja Hermolaisa hrvatski ban Pavao bio je osobito opasan, zato što je ban bio produžena ruka ugarskog kralja Karla.[52] Ban Pavao za biskupa je bio predstavnik ugarskog kralja, a kopneno područje nasuprot Rabu za Hermolaisa je u tom smislu bilo Ugarska. Takvo stajalište pravno možda i nije bilo potpuno ispravno, ali je biskup bio posve svjestan, i želio to naglasiti, da njemu (i njegovom zaštitniku Mlecima) prijeti velika opasnost sa susjednog kopna, zbog koje se, uostalom, dao na pisanje svoje politički (i osobno) intonirane legende. Kao što je već naglašeno, biskup je i te kako imao pravo: par godina nakon pisanja legende, ban Pavao osvojio je Rab, a kakve je za Mletke katastrofalne posljedice imao dolazak Anžuvinaca na ugarsko prijestolje[53] opće je poznato i ne treba se na tome zadržavati.

Prema drugom i trećem čudu sv. Krištofora izričito se spominje ugarskog kralja, koji je poslao svog vojvodu – u prvom slučaju (početak 1105. ili nešto ranije) Ugru, u drugom (1116. god.) Sergija – da napadne Rab. Preostaje prvi slučaj, koji je u našoj literaturi izazvao nepotrebne rasprave. Tko su *Unragi* prvog čuda?

Rački je prvi pokušao znanstveno otkriti identitet "*Uaragorum*", kako on čita ime toga naroda. Po Račkome "nema sumnje da su ovdje pod imenom Varaga spomenuti Normani, i to oni iz Južne Italije, koji su se nazivali tim germanskim imenom."[54] On dodaje: "Usp. Malaterae Gaufredi historia sicula lib. III, c. 27, p. 585, Muratori, script. rer. ital. tom V" i kaže da o njihovom upadu u Dalmaciju govore i drugi dokumenti, među kojima navodi i podatak o grofu Amicu. Međutim, već je N. Klaić ispravno naglasila u jednome od svojih ranijih radova da ni mletački ni dalmatinski izvori te južnotalijanske Normane ne zovu Varjazima.[55] Mi smo sa svoje strane temeljito istražili bogato vrelo kronika južnotalijanskih kroničara i utvrdili da oni, koji su za to pitanje odlučujuće vrelo, uvijek beziznimno strogo razlikuju "otmjene" Normane, koji su se

[50] CD VIII, 189, br. 171 od 24. srpnja 1308.

[51] CD VIII, 194, br. 173 od 1. kolovoza 1308.

[52] CD VIII, 223, br. 192 od 25. studenoga 1308.

[53] Karlo se već 22. rujna 1308. naziva *Karolus dei gracia rex Ungarie*: CD VIII, 222, br. 191 premda je za ugarskog kralja (*in regem Ungarie*) priznat u Budimu tek 27. studenoga.

[54] Doc., 455.

[55] N. KLAIĆ, Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike, *Zgodovinski časopis*, XIX-XX, 1965.-1966., 132 i d.

naselili u Južnoj Italiji,[56] od "bijednih" bizantskih plaćenika Varjaga, koje je Bizant s ostalim zbrda-zdola skupljenim četama povremeno slao na razna bojišta pa, uz ostalo, koji put u Južnu Italiju često upravo protiv Normana. Najizdašniji je izvor pritom upravo Malaterra, koji se beskrajno divio svojim "poslodavcima", južnotalijanskim Normanima, i uporno nastojao dokazati da ih Bog ima pod svojom stalnom i posebnom zaštitom. On ih s ljubavi i ponosom naziva "*nostri*", a o bizantskim četama, među kojima navodi uz ostale i "*Waringe*", ima posve drukčije mišljenje.

Dodajmo da bizantski pisci također strogo razlikuju svoje plaćenike Varjage od Normana. Ne bi imalo smisla zamarati čitatelja gomilanjem podataka. Navedimo barem Anu Komnenu,[57] koja često spominje bizantske plaćeničke čete regrutirane na sjeveru ("*Varangoi*", "*Nemitzoi*"), dok bizantske protivnike u Južnoj Italiji, Normane, naziva, dakako, uvijek "*Normanoi*".[58]

Uostalom, to što iznosimo nije ništa novo. Već je Heinemann[59] konzekventno na osnovi vrela nazivao južnotalijanske Normane upravo tako, a da mu se ni jedanput nije "omaklo" da ih nazove Varjazima, jednostavno zato što ih nijedno vrelo tako ne zove. Jedan od najboljih poznavalaca srednjovjekovne Južne Italije, Gay,[60] piše na jednome mjestu ovako: "Bizantske vojske (sc. u Italiji, L. M.) bile su ponajviše formirane od najrazličitijih elemenata, (...) pomoćnici Rusi i Varangi (...). *Obratno, Normani* (kurziv: L. M.), jači možda čak i tjelesnom hrabrošću i agresivnošću itd."

Mislimo da ne bi trebalo dalje navoditi dokaze za ono što je uostalom i inače u literaturi o južnotalijanskim Normanima dobro poznato: njih **nikada nitko nije nazivao Varjazima.**

Doista šteta što je incidentna bilješka Račkoga odvela naše povjesnike na krivi put, jer je i Rački inače vrlo dobro razlikovao južnotalijanske Normane od Varjaga.[61]

---

56 L. MARGETIĆ, Međunarodni položaj Hrvatske oko 1075. god., *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 6, 1985., 109, bilj. 10 s raščlambom vijesti južnotalijanskih kroničara, a na str. 108, bilj. 18 najvažnijega među njima, Malaterre.

57 Anne Comnène, Alexiade, ed. B. LEIB, Paris, 1967., 92 (II, 9, 4); 155 (IV, 5, 3); II, 97 (VII, 3, 6) itd. V. Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, ed. I. Thurn, Berolini, 1973., 471, 474.

58 Anne Comnène (bilj. 57), II, 210 (X, 5, 10); usp. XI, 8, 1 i d. o Normanima.

59 L. HEINEMANN, Geschichte der Normannen in Unteritalien und Sizilien, I, Leipzig, 1894., npr. 38: *Die (...) Normannen, die das Schwert der Griechen und Warägen bei Cannae verschont hatte* itd.

60 J. GAY, L'Italia meridionale e l'impero bizantino dall'avvento di Basilio I alla resa di Bari ai Normanni (867-1071), Firenze, 1917., 430. Usp. npr. još i CHALANDON, Essai sur le regne d'Alexis Ier Comnene (10181-1118), Paris, 1900, koji često govori o bizantskim pomoćnim trupama, među kojima je bilo i Varjaga, npr. 47: *troupes de la capitale* (tj. Konstantinopol, L. M.), *Varangues, Anglais et Allemands*, i dakako, strogo razlikuje Normane (*treize cents Normands*) i njihove protivnike, npr. Varange (65).

61 RAČKI 1873.-1875. (bilj. 13), 234.

Ostaje pitanje datacije prvog čuda. Biskup Hermolais tvrdi da se drugo čudo sv. Krištofora dogodilo za vrijeme biskupa Pavla Vuka, a taj da je "četvrti od već spomenutoga prethodnika", tj. Domane. Nakon Domane u obzir dolaze ovi rapski biskupi:

- Grgur, spomenut 1074.[62] i 1075.,[63]
- Vitalis, spomenut 1086.[64] i 1089./90.,[65]
- Petar, spomenut 1095.,[66]
- Pavao Vuk, od približno 1106. do 1118.

Kako je Pavao Vuk četvrti nakon Domane, proizlazi da je Domana morao biti na rapskoj biskupskoj stolici prije 1074. i da se napadaj *Unraga* = *Ungara* dogodio prije te godine.

S kojim se događajem u hrvatskoj povijesti, koji se odigrao (nešto) prije 1074. može povezati vijest biskupa Hermolaisa o prvom čudu sv. Krištofora?

Barada je već odavno predložio uvjerljivu tezu da je Zvonimir nametnut kralju Petru Krešimiru IV. kao ban i da je to bio početak Krešimirova kraja i Zvonimirova uzdizanja na hrvatsko kraljevsko prijestolje početkom listopada 1075. god.[67] Prema analizama, što smo ih sproveli na drugom mjestu[68] proizlazi da se Zvonimir prvi puta pojavljuje kao ban u dvije isprave, datirane s 1070. god. (*ab incarnatione*) i indikcijom 9., tj. da se prve vijesti o Zvonimiru odnose na vrijeme od 1. rujna 1070. do 25. ožujka 1071. Ako prihvatimo kao točan podatak kesanske isprave da je biskupom na Rabu bio barem do 25. ožujka 1071. god.[69] još uvijek Drago, onda to znači, da za biskupa Domanu, spomenutog u prvom čudu sv. Krištofora, treba rezervirati približno vrijeme koncem ožujka.

I Bečka ilustrirana kronika daje obavijest, doduše vrlo mutnu, o nekoj pomoći ugarskih vladara Zvonimiru. Vijest glasi:

"Stoga je kralj Dalmacije Zolomer, koji je bio šurjak Gejzin, poslao poslanike kralju Salomonu i vojvodi Gezi i zamolio ih da osobno pomognu protiv njegovih nepri-

62 G. PRAGA, La traslazione di S. Niccolò e i primordi delle guerre normanne in Adriatico, *Archivio storico per la Dalmazia*, god. VI, vol. XI, 1931., 9.

63 CD I, 124, br. 92.

64 CD I, 184-186, br. 144.

65 CD I, 191, br. 151.

66 CD I, 203, br. 164.

67 CD I, 139, br. 109. Podrobnosti u M. BARADA, Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI stoljeća, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje: VAHD), L, 1932., 157-199; ISTI, Prilozi kronologiji hrvatske povijest, *Rad* JAZU, 311, 200-202.

68 Podrobna raščlamba ove problematike u L. MARGETIĆ, Pozadina prvoga ugarskog napada na Rab (1071), *Historijski zbornik* (dalje: HZ), XL, 1987., 98-100, 112-114.

69 CD I, 124, br. 92.

jatelja, naime Karantanaca, koji su tada zauzeli dalmatinsku marku. Skupivši dakle vojsku, kralj i vojvoda otišli su u Dalmaciju i uzevši je, ponovno mu je u cijelosti vratili."[70]

Bečka ilustrirana kronika pisana je u drugoj polovici 14. stoljeća, s time da je dio koji se odnosi na drugu polovicu 11. stoljeća sastavljen na osnovi podataka pribilježenih vjerojatno u 12. stoljeću. Problem je u tome što ne znamo kako je glasio taj osnovni podatak. Pokušat ćemo se približiti razumijevanju teksta Bečke ilustrirane kronike tako što ćemo uzeti u obzir okolnosti u kojima je pisana.

Podsjećamo pritom da je Andrija Dandolo pisao svoje glavno djelo od 1344. do 1352. i tom prilikom nemilosrdno prekrajao podatke koji su mu bili na raspolaganju u kako bi dokazao puni legitimitet mletačke vlasti nad Dalmacijom. Njegov se rad može razumjeti tek ako se uzme u obzir vrijeme u kojemu je pisao, jer je upravo u to doba takav rad imao za Mletke golemo političko i propagandno značenje.[71]

Što se pak tiče Bečke ilustrirane kronike, ona je pisana odmah nakon silnog uspjeha Ludovika I. koji je nakon dugotrajne borbe s Mlecima mirom u Zadru 18. veljače 1358. godine uspio steći vlast nad Dalmacijom. Pojavila se dakle politička potreba da se situacija nakon 1358. godine prikaže kao vraćanje legitimnog stanja koje je u Dalmaciji "oduvijek" postojalo.

Vijest Bečke ilustrirane kronike o dalmatinskoj vojni ugarskih vladara promatrana iz kuta političke tendencije koju ona sadrži, dobiva puno značenje: zakoniti kralj Dalmacije Zvonimir zamolio je ugarske vladare Salomona i Gejzu neka mu pomognu protiv neprijatelja koji su mu oduzeli državu. Plemeniti ugarski vladari u želji da pomognu susjedu u stisci krenuli su u Dalmaciju, pobijedili te protivnike i kreposno vratili Dalmaciju zakonitu vladaru Zvonimiru. Kronika ne propušta usput napomenuti da je Zvonimir bio Gejzin šurjak. Time se čitatelju sugerira da je akcija ugarskih vla-

70 Tekst po Johannis de Thurocz Chronica Hungarorum u I. G. SCHWANDTER, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, I, Wien, 1747., 115. Jedina je razlika prema izvorniku u tome što Thurocz ima CORINTHIOS, ali se u bilješki navodi da u rukopisu stoji *CARANTANIS*.

71 O tome podrobnije L. MARGETIĆ, n. dj.(bilj. 11), 117-146; ISTI, O vijestima Andrije Dandola o Dalmaciji u XII. stoljeću i o njihovim izvorima, HZ, XXXV, 1982., 209-258. Kod Dandola se na sreću može lijepo pratiti pretvaranje starijih vijesti u novu Dandolovu konstrukciju s političkom pozadinom i ponovno prekrajanje u skladu s vlastitim željama čim je došao do zaključka da će tim prepravljanjem postići jači propagandni efekt. Tako npr. u svojoj ranijoj tzv. Kratkoj kronici on dokazuje izmišljenim dokazima da je dužd Ordelafo Faliero pobijedio Ugre u Dalmaciji, i "prešavši brda" osvojio čak i Hrvatsku. U svojem glavnom radu odustaje od toga i javlja da je mletačko poslanstvo Alekseja Komnena dobilo zadatak uvjeriti bizantskog cara da Dalmacija ne pripada Bizantu i da je na to car, kojeg je poslanstvo uvjerilo svojim razlozima, izdao zlatnu bulu u prilog Mlecima. Ali, ni taj se tekst nije sviđao Dandolu; zato on naređuje da se izbriše (ali je tekst ipak ostao uglavnom čitljivim) i ubaci novi tekst po kojem je mletačko poslanstvo izjavilo da priznaje bizantsko vrhovništvo nad Dalmacijom i da moli neka se ono prenese na Mletke.

dara Salomona i Gejze bila ne samo uzvišeno plemenita, nego da je u neku ruku ona posljedica njihove rođačke dužnosti. Dalmacija je dakle u to doba po koncepciji kroničara bila u zakonitoj vlasti rođaka ugarske vladarske kuće, Zvonimira, koji je vratio svoju vlast nad Dalmacijom samo intervencijom svojih ugarskih rođaka. Nije bez razloga inzistiranje kroničara na tome da su Salomon i Gejza vratili Zvonimiru Dalmaciju "u cijelosti". U pozadini te vijesti kao da se osjeća napor kroničara da dokaže da Zadarski mir iz 1358. godine, kojim je Ljudevit I. stekao čitavu Dalmaciju, ima svoju daleku moralnu i rodbinsku podlogu još u doba Salomona, Gejze i Zvonimira.

Čine nam se posve jasnim razlozi koji su upravo primorali kroničara 14. stoljeća da u svojoj vijesti "unaprijedi" Zvonimira u "kralja Dalmacije" u vrijeme kada je kraljem Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije sigurno bio Petar Krešimir IV. Naime, pomoć ugarskih vladara Zvonimiru dobiva svoj puni moralni i pravni temelj samo uz pretpostavku da su ugarski vladari pomogli zakonitom vladaru, a ne tek pretendentu na prijestolje, i to još pretendentu koji želi ukloniti zakonitog kralja. Pritom je Hrvatska u navodnoj Zvonimirovoj tituli prešućena zato da se što jače istakne okolnost kako je riječ o Dalmaciji koja je bila u središtu pažnje kroničara zbog razloga koje smo već naveli.[72] Zato vjerojatno nema razloga da u vijesti o pomoći Zvonimiru ne vjerujemo barem to da su Gejza i Salomon navalili na Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije.

C.

LADISLAV I HRVATI

1. Pretpostavke Ladislavljeva pokušaja nametanja mađarske vlasti Kraljevstvu Hrvatske i Dalmacije

Mađarska historiografija i u najnovije vrijeme nastoji dokazati da je područje između Drave i Save još od dolaska Mađara bilo pod mađarskom kontrolom. Još 1970. pokušao je Györffy to stajalište dokazati. Prema zemljovidu koji Györffy prilaže svojem radu[73] trebalo bi biti vidljivo kako je Dalmatinska Hrvatska po podacima u DAI bila ograničena južno od gorja oko Velike Kapele. Zbog toga je dodan potez "Ugarske ceste" (*Strata Ungarorum*) od Akvileje preko, čini se, Ljubljane – do Zagreba. Time se sugerira da je ta "Ugarska cesta" prolazila dalje kroz zapadnu Slavoniju preko Križevaca i Koprivnice, ili, drugim riječima, da su mađarski napadi na Italiju prolazili preko za-

[72] O "Karantancima" spomenutim u analiziranom odlomku Bečke ilustrirane kronike vidi L. MARGETIĆ, Rijeka, Vinodol, Istra, Rijeka, 1990., 41-43.

[73] GY. GYÖRFFY, Szlavonia, kialakulásának oklevélkritikai viszgálata, *Levéltári közlemények*, 40, Budapest, 1970., 225.

padne Slavonije koja je, dakle, bila, ako već ne u mađarskoj vlasti, a ono bar pod mađarskom kontrolom. Györffy[74] govori o "okolnosti da su Mađari koji su osvojili Panoniju koristili kao put svojih vojnih ekspedicija prema Lombardiji gornji tok Save", odnosno prema sažetku na francuskom *"la région entre la Save et la Drave (...) étaient une base d'operation des campagnes des Hongrois"*. Ali, sve to pada u vodu ako uzmemo u obzir da je po Kosu *Strata Hungarorum* vodila do Furlanije[75] *"po stari rimski cesti ka je vodila iz Panonije čez Ptuj, Celje, nekdanjo Emono, Logatec, Hrušica in Vipavsko dolino"*[76]. Tako i Šišić: "preko današnjih mjesta Ptuj, Celja, Ljubljane i Vipavske doline u Italiju".[77] U tekstualnom izlaganju Györffy se više nego oprezno izražava, ali ako čitatelj tekst prati pogledom na zemljovidu, nužno dolazi do zaključka da se "baza za operacije" nalazila oko Koprivnice, Križevaca i Zagreba. Györffy tvrdi da je zapadna Slavonija bila nenaseljeno (*lakatlan*) pogranično područje koje je dijelilo panonsku Ugarsku od primorske Hrvatske tako da je Ladislav "1090. god. prošao preko područja oko Save koje je odvajalo svojim nenastanjenim područjem krajeve oko mora i (tek onda) ušao u Slavoniju"[78] (tj. Hrvatsku južno od Velike Kapele). Golemog li pograničnog pojasa od Drave do Velike Kapele! Zar su se Mađari toliko bojali Hrvatske da su na njezinim granicama stvorili u Slavoniji pustu pograničnu zonu od preko 100 kilometara dubine? O tako golemom zaštitnom pojasu nema vijesti prema Bugarskoj i istočnofranačkom carstvu koji su sigurno bili veća opasnost od Hrvatske. Ta Györffyjeva teza, koja se izravno nadovezuje na stariju mađarsku historiografiju, posve je neuvjerljiva. Zato je i bilo potrebno "ugarsku cestu" prebaciti oko 70 km (!) istočnije od njezina stvarnog smjera, da bi se bar tako pokušalo dokazati da je zapadna Slavonija bila nenaseljeno područje koje je služilo kao baza operacija prema Italiji. Ukratko, nema nikakva dokaza da su Mađari do Ladislava kontrolirali, makar i indirektno, tzv. srednjovjekovnu Slavoniju.

Ali, to isto vrijedi i za *Regnum Croatiae et Dalmatiae* sve do Zvonimira. Mađarska historiografija već odavno dokazuje s dva argumenta svoju tezu da Dalmatinska Hrvatska do 1091. god. nije prešla gorje oko Velike Kapele. Jedan od njih je i činjenica da popis županija i gradova u DAI ne prelazi to gorje već se zadržava na obali i kontinentalnom zaleđu. Drugi je činjenica da u ispravama hrvatskih vladara nema nijednog podatka koji bi se mogao sa sigurnošću povezati sa Slavonijom. Hrvatska je historiografija na te argumente dosad davala neuvjerljive ili nikakve odgovore.

74 N. dj., 224.

75 F. KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, II, Ljubljana, 1906., 325, br. 426.

76 N. dj., LI.

77 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 13), 405.

78 GYÖRFFY, n. dj. (bilj. 73), 238.

Doista nema dokaza da bi područje između Drave i Save pripadalo bilo kojoj županiji tzv. Dalmatinske Hrvatske. A treba priznati da ne postoji ni neki uvjerljivi dokaz iz hrvatskih isprava, osim ako ne bismo htjeli prihvatiti kao uvjerljiv podatak iz tzv. Trpimirove darovnice (840. god.) da se vlast splitskog nadbiskupa protezala do Dunava.[79] Neovisno o tomu, što je ta isprava sačuvana u najstarijem prijepisu iz 1568. god. i što je prema tome taj osamljeni podatak nepouzdan, ako bismo ga ipak prihvatili, on bi svjedočio samo o tome, da se splitska nadbiskupija protezala do Dunava, ali on ne dokazuje da je tako bilo s hrvatskom državom. Isprava kaže da se "salonitanska nadbiskupija" proteže *usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum* (do obala Dunava i skoro po čitavom kraljevstvu Hrvata). Dakle, isprava inzistira na tome da postoje dva područja crkvene nadležnosti, jedno do Dunava a drugo koje se odnosi na hrvatsku državu, i to ne cjelokupnu.

Međutim, Toma Arciđakon donosi još jednu izvanredno važnu vijest. Po njemu je kninski biskup bio kraljev biskup (*regalis episcopus*) koji je slijedio kraljev dvor (*regis curiam sequebatur*), bio i jedan od dostojanstvenika (*unus ex principibus aule*) pa se njegova vlast protezala do Drave (*sua iurisdictio usque ad Dravum fluvium extendebatur*) i nastavlja da je Splitska metropolija htjela pridržati (*voluit retinere*) uz župe u splitskoj blizini još i Krbavu i preko Gvozda do zagrebačkih granica (*Corbaviam et ultra Alpes Fereas usque ad confinia Zagrabie*) te "cijelu Maroniju" (*totamque Maroniam*).

Dakle, čini se da postoji bar prividna neusklađenost dvaju podataka: prema Tominim su riječima, koje djeluju pouzdano, hrvatski kraljevi vladali do Drave, a ipak u ispravama iz doba narodnih vladara o Slavoniji nema ni riječi. Ako su hrvatski kraljevi vladali do Drave, kako to da se u njihovim ispravama ne nalazi bar neki neizravni ali dovoljno uvjerljivi trag o vlasti nad Slavonijom? Kao "dokaz" ne bi se moglo rabiti ni izjavu Petra Krešimira IV. u ispravi iz 1069.: "*deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum*",[80] jer je takva nejasna izjava preopćenita, a veliko je pitanje je li ta isprava do nas došla u izvornom obliku ili je na osnovi predloška sastavljena tek kasnije.

Ova neusklađenost, kao i činjenica da nema uvjerljivih podataka da bi područje između Drave i Save nakon dolaska Hrvata pripadalo tzv. Dalmatinskoj Hrvatskoj, a još manje da bi ga se moglo smatrati, makar i neizravno, mađarskim područjem, rješava se na jednostavan i zadovoljavajući način pretpostavkom da je tzv. Panonska Hrvatska bila samostalna država, neka vrst tampon države između Ugarske i Hrvatske, od približno 827. do približno 1079. god. Ta je država povijesno posve dobro utemeljena. Prema Konstantinu Porfirogenetu, kao što je poznato, dio Hrvata otišao je iz

79 CD I, 3, br. 3.

80 CD I, 113, br. 82.

Dalmacije u Ilirik i Panoniju, tj. u Slavoniju (zajedno s brdovitim područjem sjeverozapadne Bosne) i tamo osnovao državu, koja ima vlastitog vladara, usko povezanog s vladarom Dalmatinske Hrvatske, ali je inače samostalna, dakle, neka vrsta "konfederacije". Vladare te države možemo dobro pratiti: Ratimir od približno 827. do sredine tridesetih godina 9. stoljeća, Mutimir oko 875. god., Braslav oko 884. i 896. god.[81]

Zanimljiva je i važna vijest o Drugom crkvenom saboru, održanom 928. god. u Splitu.[82] U aktima se tog Sabora utvrđuje da "ninska biskupija u starini nije imala biskupa" i određuje da ninski biskup Grgur može izabrati jednu od tri "dobro napučene" biskupije koje imaju "mnogo svećenika i pastire", tj. skradinsku, sisačku ili duvanjsku, a može, ako hoće, preuzeti čak sve tri. To je papa izmijenio utoliko što je Grgura postavio za biskupa skradinske biskupije.

Iz te dragocjene vijesti proizlazi da još 928. god. slavonsko područje nije bilo izvrgnuto upadima "mađarskih hordi".[83] Svakako je jedno očito: sisačka biskupija bila je nedvojbeno sastavni dio salonitanske nadbiskupije, pa nam se čini isključenim da bi tim područjem vladali Mađari. Ali, to još uvijek ne znači da je to područje pripadalo tzv. Dalmatinskoj Hrvatskoj. Aporija se lako razrješava: sisačka biskupija nalazila se na području pod vlašću tzv. Panonske Hrvatske, koja je bila u "konfederalnim" odnosima s Dalmatinskom Hrvatskom. Drugim riječima, vladar Hrvatske, Tomislav, nije vladao nad Panonskom Hrvatskom i nije mogao raspolagati tamošnjim nekretninama darovnicama i sl., ali je imao, ako ništa drugo, bar veliku, a koji puta i odlučujući riječ i u tom dijelu konfederacije, pogotovu ako prihvatimo našu tezu da je do uspostave samostalne, "konfederalne" Panonske Hrvatske došlo upravo hrvatskom intervencijom nakon rušenja bugarske vlasti.

Čini nam se, nadalje, nedvojbenim da je tek Zvonimir inkorporirao to područje u *Regnum Croatiae et Dalmatiae.* Da je tzv. Panonska Hrvatska bila npr. već za Petra Krešimira dio Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, moralo bi se u ispravama tog kralja naći bar neki trag, koji bi neizravno, ali bar donekle pouzdano, upućivao na sjedinjenje obiju država. Naprotiv, ako je tek Zvonimir spojio dvije hrvatske države u jednu, onda se može razumjeti da je on u Slavoniji zadržao graničarski sustav *castrorum* (tj. sustav tvrđava s tvrđavnim vojnicima koji su u ime svoje vojne obveze dobili neo-

81 Podrobnosti o toj složenoj problematici vidi u L. MARGETIĆ, Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije, CCP, god. XVIII, broj 34, 1994., 20-32. Iznenađuje da nitko u devet godina, otkako se spomenuti rad pojavio, nije proanalizirao argumente, na kojima se temelji naša teza. Osobito iznenađuje da cjelokupna hrvatska historiografija nakon Šišića uporno ignorira čak i samo postojanje vrlo uvjerljive teze Račkoga i Ritiga, sada ponovno od nas dodatno argumentima utvrđene, da knez Mutimir nije srpski, već slavonski vojvoda

82 CD I, 36-39, br. 26 i 27.

83 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 13), 405, br. 12.

tuđive i nasljedive zemljišne posjede, s time da su na istu službu bili obvezatni i njihovi muški potomci) i da se još nije upuštao u darivanje toga najosjetljivijeg dijela nove jedinstvene države. Zvonimir, ojačan papinom zaštitom, uspostavio je jedinstvo hrvatskih područja – a nije nemoguće da ga je upravo papa potaknuo na tak korak. Čini se da bi se vrijeme Zvonimirova ujedinjenja hrvatskih zemalja moglo i točnije utvrditi. Kao što je poznato, papa Grgur VII. uputio je "*Wezelino, nobili militi*" 4.X.1079.[84] pismo u kojemu ga dosta oštrim riječima upozorava da ubuduće (*deinceps*) ne poduzima nikakve akcije protiv "onoga, kojega je u Dalmaciji postavila za kralja apostolska vlast (*auctoritas apostolica*)". Pismo je dosad nekako "visjelo u zraku". Povežimo ga s onim što nam je poznato o Zvonimiru iz isprava. Upravo je zapanjujuća sličnost načina ostvarivanja papinih odluka u vrijeme kada nestaje Petar Krešimir IV. te kada umjesto njega na hrvatsko prijestolje dolazi Zvonimir[85] i u vrijeme oko 1078. U prvom slučaju papin legat Girard dolazi najprije u Dubrovnik,[86] a ubrzo nakon toga nalazimo ga u Splitu. U međuvremenu je grof Amiko obavio svoj zadatak. U drugom slučaju (jedva tri godine kasnije) u siječnju 1078.[87] papin legat kardinal Petar također boravi u Dubrovniku, a nakon toga ga nalazimo u Splitu,[88] gdje se hrvatski vojvoda Stjepan povlači u samostan u nazočnosti Zvonimira, njegove supruge, prijestolonasljednika Radovana, papina legata Petra i splitskog nadbiskupa Lovre. Nema ni najmanje dvojbe da je povlačenje posljednjeg Trpimirovića u samostan znak daljnjeg jačanja Zvonimirove vlasti i da u tome papin legat ima jasnu ulogu potpore Zvonimiru. Je li to jedini cilj putovanja papina legata u Hrvatsku? Očito je bilo govora o puno važnijim pitanjima, jer kardinal Petar putuje zajedno s kraljem u Šibenik.[89] Papin se legat vraća kući, nakon što je obavio svoj zadatak. Ne ukazuje li Zvonimirov put: Split – Šibenik – Knin smjer daljnjeg Zvonimirovog putovanja? Kao da se sam od sebe nameće i daljnji put – prema Slavoniji, što povećava važnost Knina.[90] Reakcija papina protivnika, kralja Henrika IV., bila je prilično mlaka, ali svakako jača od one koju

84 CD I, 171, br. 135; Doc. 124, br. 107. Tko je taj Vecelin? ŠIŠIĆ, n. dj., (bilj. 13), 576 daje podatke o ličnostima s tim imenom u Istri i Kranjskoj, ali ti su podaci samo dokaz da je ime Vecelin bilo u Istri i Kranjskoj poznato. Šišić misli da je Vecelin iz pisma Grgura VII. bio "jedan od patrijarhovih vitezova" (spac. Šišić). Ali ni to nije baš "veoma vjerojatno", kako misli on. Naše analize o Vecelinu, vrlo uglednoj ličnosti u Istri, na žalost, ne govore u prilog inače vrlo prihvatljivoj ideji o identifikaciji toga Vecelina s onim iz pisma Grgura VII.

85 Vidi MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 56), 107 i d.

86 CD I, 134, br. 101.

87 CD I, 158, br. 123.

88 CD I, 164, br. 127.

89 CD I, 166, br. 129.

90 CD I, 167, br. 130. Po mišljenju Račkoga i Šišića, n. dj. (bilj. 13), 579 i d. isprava CD I, 169, br. 134 = Doc. 112-113, br. 97 izdana je u Kninu.

pretpostavlja Šišić.[91] Po njegovu mišljenju Vecelin je "ako ne već napao, a ono svakako imao namjeru da napadne kralja Dmitra Zvonimira". Naime, Šišić prevodi odgovarajući dio pisma Grgura VII. Vecelinu: "spremaš (se) da digneš oružje protiv" kralja Dalmacije i zato mu zapovijeda "da se kaniš toga posla". Ali, odgovarajuće riječi pisma glase: "*tu modo coneris insurgere*" i "*precipimus tu* (...) *deinceps arma capere non presumas*" "ti se sada usuđuješ (ili pokušavaš: *intraprendere, tentare; versuchen, wagen*) podići" (protiv kralja Dalmacije) i "zapovijedamo (ti) da se odsada (*deinceps*) ne usudiš prihvatiti oružja protiv kralja Dalmacije". Dakle, Vecelin se već latio oružja, a papa mu zapovijeda da se ubuduće ne usudi navaliti na Zvonimira. Redoslijed se čini vrlo plausibilnim. Zvonimir je u drugoj polovici 1078., nakon puta iz Splita krenuo preko Šibenika i Knina prema Slavoniji i priključio je Hrvatskoj u proljeće 1079. god. Vecelin je napao Zvonimira, a u listopadu iste godine Grgur VII. najoštrijim riječima opominje Vecelina da će "izvući mač blaženoga Petra protiv tvoje drskosti", jer, kaže papa, navalom na Zvonimira Vecelin je napao apostolsku stolicu. Poznato je da je do poniženja Henrika IV. u Canossi došlo u siječnju 1077., pa je na prvi pogled izgledalo kao da je papa Grgur VII. slavio potpuni trijumf nad protivnom stranom. I zaista, najvjerojatnije već iduće godine, grofica Matilda je svoje golemo bogatstvo u zemljišnim posjedima od Mantove preko Apenina sve daleko na jug do grada Lucca darovala crkvi, što je dalo dobru podlogu za financijsko-materijalno jačanje Sv. Stolice. U Španjolskoj (Kastilja i Navara) papina je crkvena politika, kao što je poznato, također 1078., nakon dugogodišnjih borbi završila velikim uspjehom.[92] Ništa čudno što se u nedalekoj vazalnoj Hrvatskoj, u skladu s papinom politikom, došlo do zaključka da je došlo vrijeme da se "konfederalnu" Slavoniju ujedini s maticom zemljom. Henrik IV. nije još ništa mogao. Marginalni napad grofa Vecelina, vjerojatno u smjeru Slavonije iz Kranjske, nije u biti značio ništa drugo nego nemoćno čarkanje protiv pobjedonosne "koalicije" snažnoga pape i njegova vazala Zvonimira, u biti samostalnog kralja, uzimajući u obzir činjenicu da je papa nad Zvonimirom raspolagao samo moralnim i crkvenim autoritetom bez oslonca na vlastitu vojnu snagu. Tako je izgledalo na prvi pogled da je "epizoda" sa samostalnom hrvatskom državom o kojoj izvještava Porfirogenet (selidba dijela dalmatinskih Hrvata u Ilirik i Panoniju i osnivanje samostalne države koja ima uske veze s Hrvatskom) dobila svoje najbolje moguće rješenje. "Epizoda" je, prema našim raščlambama, trajala od 833. do 1078. (dva stoljeća i pol!) i pokazala se, dakle, kao dugotrajno i ne baš loše rješenje za položaj Hrvatske, jer je Slavonija imala u biti značenje neke vrsti tampon države koja je amortizirala svaku opasnost da slavonsko područje dođe pod njemačku, bugarsku ili mađarsku vlast, a

91 ŠIŠIĆ, *n. dj.* (bilj. 13), 576.

92 I u Francuskoj je papa postizavao uspjehe, ali s promjenljivom srećom.

odlučujući hrvatski utjecaj bio je neizravno, ali učinkovito zagarantiran crkvenom vlašću splitskog metropolita. Je li sjedinjenje hrvatskih područja u Dalmaciji i Slavoniji bio dobro promišljeni Zvonimirov potez? Sve je ukazivalo na pozitivan odgovor jer je Zvonimirov zaštitnik, papa Grgur VII:, bio na vrhuncu snage i ugleda.

Grgur VII. nastojao je iskoristiti pozitivan razvoj događaja kako bi ojačao svoj položaj u odnosu na akvilejskog patrijarha koji je često u povijesti igrao ulogu jezičca na vagi u odnosima Sv. Stolice i njemačkog carstva. Početkom 1079., točnije 11.II.1079.,[93] papa je uspio da ga akvilejski patrijarh prizna kao svojega seniora. Kao papin vazal, patrijarh obećava vjernost i pokornost "Sv. Petru, papi Grguru i njegovim nasljednicima, izabranim od boljih (!) kardinala" i dodaje značajni element svojoj prisezi vjernosti: "Kada od mene zatraži Rimska crkva, ja ću joj vjerno pomagati svjetovnom vojnom silom"! Prema tome, kada je Grgur VII. u listopadu iste godine vrlo energičnim riječima upozoravao Vecelina da će izvući mač Sv. Petra protiv njegove drskosti, on je već iza sebe imao obećanje svojega vazala, uglednoga i snažnoga akvilejskog patrijarha da će papi pružiti vojnu pomoć. Situacija je za Henrika IV. izgledala još nesigurnijom početkom 1080. kada su Henrika IV. njegovi protivnici porazili čak u Njemačkoj (Tiringiji). Grgur VII. učinio je odmah odlučujući korak i 7.III.1080. proglasio Henrika IV. izopćenim i svrgnuo ga te kao novoga njemačkog kralja designirao švapskoga vojvodu Rudolfa. Sve je upućivalo na to da je došao trenutak punoga papina trijumfa, pa se Zvonimirova odluka ujedinjenja hrvatskih zemalja pod papinom zaštitom činila politički vrlo povoljnom i obećavala Hrvatskoj izvanredne perspektive.

Ali, stvari su krenule posve drugim smjerom. Prošlo je svega nekoliko mjeseci, a Henrik IV. se od strašnih poraza 1077. do 1079. oporavio. Na sinodu u Brixenu 25.VI.1080. dolazi do biranja protupape Klementa III. (ravenskog nadbiskupa), oduvijek vjernoga kraljeva pristaše, ubrzo (15.X.) pogiba designirani protukralj, Henrik IV. kruni se za kralja Italije 1081., opsjeda Rim pa ga nakon daljnjih peripetija Klement III. kruni u Rimu za cara 31.III.1084. Robert Guiscard dolazi s juga "u pomoć" papi, ali je ta "pomoć" za papu završila tragično. Robert se ubrzo povukao iz Rima, a s njime je krenuo i Grgur VII. i umro u Salernu sredinom iduće godine. Razumljivo je da je propapina reformna stranka doživljavala sada teške udarce, to više što je do izbora Grgurova nasljednika Viktora III. došlo tek nakon godinu dana (24.V.1086.). Ali i to je bilo samo privremeno rješenje, jer je Viktor III. umro već 16.IX.1087., pa je do određenog sređivanja reformne stranke došlo tek 12.III.1088. biranjem i (istog dana!) konsekriranjem pape Urbana II. Ali njegova mudra i staložena politika, koja je ugled Sv. Stolice malo-pomalo ponovno uvelike podigla u ostalim dijelovima Europe, došla je prekasno za Hrvatsku.

[93] KOS, n. dj. (bilj. 75), 202, br. 342.

Doduše, kada je Zvonimir umro u proljeće 1088.,[94] u Hrvatskoj je i dalje sačuvana premoćna uloga splitskog nadbiskupa Lovre. On je bio sigurno jedan od čimbenika koji je omogućio da se vojvodu Stjepana, nećaka Petra Krešimira IV., smjesti 1078. u samostan, da bi se tako legalizirao uspon Zvonimira na hrvatsko prijestolje.

Bilo kako bilo, nadbiskup Lovro sigurno je i u posve novoj situaciji imao važnu ulogu pri povratku Stjepana iz samostana, jer ga više puta nalazimo u ispravama na prijestolje vraćenog Stjepana II.[95] a i u jednoj presudi o sporu.[96] Iz toga treba zaključiti da je i nakon Zvonimirove smrti propapinska reformna struja uspjela održati svoj položaj u Hrvatskoj. Ali, kratkotrajno vladanje Stjepana II. bilo je labuđi pjev hrvatske države narodnih vladara.[97] Kao što je 1078. godine vrhunac moći pape Grgura VII. bio ujedno i vrhunac Zvonimirova vladanja, uz ostalo i zbog ujedinjenja Slavonije s Hrvatskom, tako su jačanje stranke oko cara Henrika IV. nakon 1084. i nesređene prilike u papinskom taboru 1084.-1090. morale imati svoje reperkusije i na Hrvatsku. Poznato je da je ugarski kralj Ladislav prešao u carev tabor, ali je čekao rasplet situacije među dvama suparničkim taborima u Italiji. Kada je Ladislav vidio da početkom 1091. i Henrik IV. na sjeveru Italije i protupapa Klement III. ostvaruju velike i, kako se činilo, odlučujuće uspjehe, držao je da je došlo vrijeme da i on stupi u akciju na strani pobjedničkog cara i da krene protiv Hrvatske koja je bila u papinu taboru. Tampon zona samostalne hrvatske države u Slavoniji više nije postojala, pa je Ladislav napao Hrvatsku već prelaskom Drave.

Da zaključimo: do 1091. tzv. Panonska Hrvatska nije bila u vlasti Mađara, ali ona nije bila ni u sklopu Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije. Tek 1078. god. Zvonimir je sjedinio obje Hrvatske, ali je propast njegova velikog zaštitnika, pape Grgura VII., značila ujedno i, nakon kratkotrajne vladavine Stjepana II., nestanak Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije. Ova naša teza temelji se na nekoliko pouzdanih podataka, osobito na ispravnom tumačenju uvjerljive Tomine vijesti po kojoj se crkvena vlast kninskog biskupa protezala do Drave u doba hrvatske države narodnih vladara s jedne strane, i potpunog nedostatka bilo kakvih vijesti iz kojih bi se moglo zaključiti da je prije Zvonimira Panonska Hrvatska ikad bila izravnim dijelom Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije s druge strane.

94 Podrobnu argumentaciju o godini smrti Zvonimira vidi u MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 81), 80-81 u bilj. 204.

95 CD I, 180, br. 139 = Doc. 138, br. 114; CD I, 182, br. 140 = Doc. 139, br. 115.

96 CD I, 188, br. 149 = Doc. 148, br. 124; CD I, 189, br. 150 = Doc. 149, br. 125; CD I, 191, br. 151 = Doc. 147, br. 123.

97 Podrobniju argumentaciju datacije isprave o sporu o nasljedstvu iza Dobroslava, muža Veke (CD I, 200-202, br. 161), vidi u MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 81), 82, bilj. 208 zajedno s diskusijom o mišljenjima Račkoga, Šišića, V. Novaka i N. Klaić.

2. Sclavoniam iam fere totam acquisivi

Luka Jelić pronašao je koncem 19. st. u benediktinskom samostanu u Monte Cassinu pismo ugarskog kralja Ladislava montekasinskom opatu Oderiziju (1087.-1105.), pa je V. Klaić 1901. god. to pismo objavio i dao koristan komentar.[98] Prema V. Klaiću pismo je pisano 1092.-1095. godine. Klaić je to zaključio zbog spominjanja Ladislavljevih darova samostanu sv. Egidija u Nîmesu i zato što je ta darovanja potvrdio papa Urban II. 17. studenog 1091. godine. Ipak, potvrda pape Urbana II. iz 1091. god. očito ne može poslužiti kao pomoćno sredstvo za utvrđivanje datacije Ladislavovljeva pisma montekasinskom opatu, jer nema razloga, zašto Ladislav ne bi mogao u pismu govoriti o svom darovanju i prije te potvrde. Zato se Šišić 1914. god.[99] radije oslonio na Baumgartenove analize iz 1906. god., prema kojima je Ladislav potkraj 1091. god. napustio papu Urbana II. i pridružio se protupapi Klementu II. Wibertu. Ipak, dokazi koje Šišić spominje u prilog toj tvrdnji nisu nedvosmisleni. Iz djela *Chronicon Bernoldi* što ga Šišić citira, proizlazi samo to da se potkraj 1091. god. Ladislav već priklonio Henriku IV., ali to je ipak samo *terminus post quem non*, jer je Ladislav iz papinskog u carev tabor mogao prijeći i ranije. I doista, analize J. Deéra iz 1928. god. poka-

[98] V. KLAIĆ, Ein Brief des Königs Ladislaus von Ungarn an Oderisius, Abt von Monte Cassino, *Vjestnik kr. hrv.-slav.-dalm. Zemaljskog arkiva* (dalje: VZA), III, 1901., 36-41. M. ŠVAB, Prilog kritici regesta pisma ugarskog kralja Ladislava montekasinskom opatu Oderiziju, HZ XXXI-XXXII, 1978.-79., 313-320., "sumnja u vjerodostojnost sadržaja regesta" (320), i to zato što je registar 3, u kojem se nalazi spomenuti regest, sastavio poznati krivotvoritelj Petar Đakon, nadalje zato što se regest nalazi među ispravama s kraja 10. i početka 11. st., dakle kronološki pogrješno, i što se u tom dijelu registra nalaze samo one isprave kojima se može dokazati neko pravo ili posjed u korist benediktinaca, a poznato je da montekasinski samostan nije posjedovao bilo kakva darovana dobra u Ugarskoj, i konačno zato što se u Ladislavljevoj intitulaciji nalazi i Mezija, koje inače nema u naslovima ugarskih kraljeva.

Unatoč vrlo solidno obrazloženoj tezi, Švab nas u nju ipak nije uvjerio. U registru 3 nalazi se mnogo besprijekornih isprava pa zato okolnost, da je taj registar sastavio poznati krivotvoritelj, nije odlučujuća. Okolnost da je Ladislavljevo pismo na pogrješnom mjestu, govori prije o površnosti sastavljača registra, koji je očito brzopleto ubacio nedatiranu ispravu na pogrješno mjesto. Da se radi o površnosti, a ne o krivotvorenju isprave vidi se iz činjenice što za krivotvorenje ne vidimo nikakva razloga, jer i Švab ističe da montekasinski samostan nije imao u Ugarskoj ni u 11. st. ni u kasnijim stoljećima bilo kakvih posjeda. Dapače, upravo zato vjerodostojno zvuči posljednja rečenica pisma kojom kralj obećava opatu da će mu potvrditi sve one posjede koje bi, eventualno u budućnosti, stekao u zemljama pod kraljevom vlašću. Švab je ispravno primijetio da ne postoje inače nikakve vijesti u montekasinskoj kronici o bilo kakvim odnosima ugarskog kralja i montekasinskog opata. I to govori u prilog vjerodostojnosti pisma, jer je Ladislav pisao montekasinskom opatu zapravo isključivo zato što ga je s pravom smatrao bliskim suradnikom pape, i što je znao da je i inače taj opat bio poznat kao posrednik između pape i drugih osoba. Ostaje Ladislavljev naziv kralj Mezije, kojeg nema ni u jednom drugom izvoru. Ipak, ta titula nije odlučujući dokaz protiv vjerodostojnosti pisma, to više što u pismu nalazimo i pomalo nejasan zemljopisni pojam *Sclavonia*, uporabljen diplomatski vrlo vješto, kao što smo pokušali dokazati u tekstu. Ni sa "Sclavonijom" ni s "Mezijom" kralj nije dirao u osjetljivost pape, a na to je Ladislav u trenutku pisanja pisma i te kako pazio.

[99] F. ŠIŠIĆ, Priručnik izvora hrvatske historije, Zagreb, 1914., 296.

zale su da su se Ladislav i Henrik IV. zbližili već oko 1089. godine.[100] Šišić misli da su Ladislav i Urban II. prekinuli suradnju zbog pretjeranih papinih zahtjeva i zbog papinskog protivljenja Ladislavljevoj hrvatskoj politici, i povezuje to s prijateljstvom Urbana II. i cara Aleksija. Naime, 1091. god. boravio je u Ugarskoj papin izaslanik Teuzo "koji je Ladislavu donio dopuštenje za utemeljenje šomođvarske opatije, ali što se tiče Hrvatske bez sumnje (dobio) negativan odgovor utoliko, što je od njega tražio vazalsku prisegu, koju je kralj uskratio".[101] Tome se još dodaje da je Teuzo tražio od kralja da se odrekne investiture.[102] Ta tvrdnja nije vjerojatna. Urban II. bio je sušta suprotnost Grguru VII. On je bio rođeni političar i taktičar koji se nije gubio u apstraktnim zamislima i borbama oko principa, pa je u svakoj prilici dokazivao prilagodljivost i sklonost sporazumima.[103] To se vidi iz brojnih primjera, a također i iz isprave iz 1096. god. koju je Urban II. poslao Kolomanu, i u kojoj papa obećava Kolomanu da će mu potvrditi sve one povlastice koje je uživao ugarski kralj Stjepan.[104] Urbanu II. bilo je zapravo stalo samo do toga da Ladislav bude s njim, a ne s Henrikom IV., pa je Teuzov put u Ugarsku očito potaknut upravo tom papinom željom. Zato nam se čini nevjerojatnom pretpostavka da je Teuzo putovao u Ugarsku da bi od Ladislava iznudio vazalnu prisegu, jer takva nerealna politika ne bi bila u skladu s općom diplomatskom aktivnošću Urbana II. Rješenju problema možemo se približiti iscrpnijom analizom Ladislavljeva pisma montekasinskom opatu. U tom pismu zapažaju se neke zanimljive pojedinosti. Ladislav kaže: "*Sclavoniam iam fere totam acquisivi*", tj. da je već stekao skoro cjelokupnu "Slavoniju". Osim toga, on pri kraju pisma obavještava opata Oderizija: "*Vicinis enim iam agere poteris*", tj. "Moći ćeš mi se obraćati kao susjedu". Već je odavno istaknuto da kraljev izraz *acquisivi*, stekao sam, označava *pravno stjecanje* "Slavonije", a ne zaposjedanje oružanom snagom.

Te uvjerljive zaključke mnogi znanstvenici nisu prihvatili. Nekim se mađarskim piscima nije sviđalo mirno stjecanje Hrvatske pa su htjeli neuvjerljivo riječ *acquisivi* tumačiti sintagmom oružano osvajanje, a Šišić je nezadovoljno gledao dio pisma u kojem se govori da je Ladislav dopro do mora pa je dokazivao da to nije tako, ali bez osobita uspjeha.[105]

---

100 J. DEÉR, A magyar törzsszövetség és patrimoniális kiralyság külpolitikaja (Vanjska politika ugarske plemenske zajednice i patrimonijalnog kraljevstva), 1928., 89.

101 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 302.

102 B. HÓMAN, Geschichte des ungarischen Mittelalters, I, Berlin, 1940., 317.

103 Vidi npr. J. HALLER, Das Papsttum, 2, München, 1965., 313 i d.

104 FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (dalje: CDH), II, 15: *(...) ut quidquid honoris, quidquid dignitatis praedecessor tuus Stephanus ab apostolica nostra ecclesia promeruisse dignoscitur, (...) plena libertatis benignitate percipias.*

105 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 249.

Međutim, vijestima iz Ladislavljeva pisma kao da se suprotstavljaju neke vijesti koje nalazimo u staroj ugarskoj kronici i u Tome Arciđakona. Prema ugarskoj kronici Ladislav se sa svojom vojskom nalazio u Hrvatskoj u vrijeme kad su u Ugarsku provalili "neki Huni", pa je zato bio prisiljen na brzi povratak.[106] Toma priča da je neki hrvatski velikaš pozvao Ladislava u Hrvatsku, koja je ostala bez vlasti nakon Zvonimirove smrti, te da je Ladislav sakupio veliku vojsku, da je lako zauzeo zemlju od Drave do Gvozda, da je pobjeđivao Hrvate u kontinentalnom dijelu Hrvatske, ali nije došao do primorja jer se morao vratiti u Ugarsku zbog vijesti da je neki strani narod provalio u njegovu zemlju.[107] U literaturi se za vijest iz Ladislavljeva pisma i upravo navedenu vijest misli da obje govore o jednom događaju.[108] Pa ipak, vijest iz pisma se ne slaže s viješću kroničara: pismo govori o pravnom stjecanju, kroničari o osvajanju, pismo kaže da je Ladislav stekao skoro cijelu Slavoniju i da je on već talijanski susjed, dok Toma kaže da se Ladislav morao vratiti prije nego što je došao u primorje. Dakle, iz njegova izvještaja ne proizlazi da je osvojio skoro cijelu Hrvatsku, a o nekom Ladislavljevu susjedstvu s prekomorskom Italijom prema Tominu izvještaju ne može se govoriti.

Kako se ipak podaci iz pisma žele povezati s vijestima kroničara, zanemaruju se prvorazredni podaci iz pisma i prihvaćaju kroničarske vijesti: Ladislav bi osvajao Hrvatsku, vodio u njoj teške borbe, ali ne bi stigao do primorja.

Smatramo da je nužno ponovno ispitati domet i poruku vijesti iz ugarske kronike. Ona kaže:

Ipse (tj. Ladislav) *primus Dalmatiam atque Croatiam suae monarchiae iure perpetuo subiugavit. Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset, uxor eius, soror regis Ladislai, ab inimicis viri sui multis iniuriis praegravata, auxilium fratris sui, regis Ladislai, in nomine Iesu Christi imploravit: cuius iniurias rex graviter vindicavit et Croatiam atque Dalmatiam integraliter sibi restituit: quam postea praedicta regina suo subdidit dominio. Quod tamen rex non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum regalem iustitiam sibi competebat hereditas,*

---

106 SCHWANDTER, n. dj. (bilj. 70) 132: *Quidam de annis (...) intravit in Hungariam (...) Rex autem Ladislaus cum suis in Sclavonia fuerat.* ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 309 govori da smo o "kumanskoj provali u Ugarsku obaviješteni iz suvremenih byzantskih izvora" prema kojima su navodno Kumani "upali u Ugarsku". Šišić očito misli na Anu Komnenu, ali ona samo izvještava (Alex. VIII, 6, 3), da su Kumani, nakon uništenja Pečenega koncem travnja 1091. god., kod brda Lebuniona (pogrješna identifikacija kod CHALANDON, n. dj. (bilj. 60) 133 na donjem tijeku Marice) krenuli prema Dunavu (καὶ αὐτὸν τὸν δοῦκα Βενετίας τοι τῶν προτοσεβάστων ἀξώματι μετὰ τῆς ῥόγας ἐτίμησεν [...]) iz čega se može zaključiti samo da su krenuli prema donjem tijeku Dunava, a ne da su Kumani upali u Ugarsku.

107 THOMAS ARCHIDIACONUS, Historia Salonitana, dig. F. RAČKI, MSHSM, vol. XXVI, Zagreb, 1894., cap. XVII, *Qualiter Hungari ceperunt dominium Dalmatiae et Chroatiae*, 56-58.

108 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 292-309; HÓMAN, n. dj. (bilj. 102), 354-356; N. KLAIĆ, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1971., 491 i d.

quoniam quidem rex Zolomerus in primu gradu affinitatis eidem attinebat et heredem non habuit, tj. budući da je kralj Zvonimir umro bez djece, njegova je žena, sestra kralja Ladislava, napadana mnogim uvredama od neprijatelja svoga muža, molila u ime Isusa Krista pomoć svoga brata, kralja Ladislava. Kralj je nanesene joj uvrede teško kaznio i potpuno joj vratio Hrvatsku i Dalmaciju, koje je kasnije spomenuta kraljica podvrgnula njegovoj vlasti. Ipak, to nije učinio zbog pohlepe, već zato što mu je u skladu s kraljevskim pravom pripadalo nasljedstvo, jer je s kraljem Zvonimirom bio svojta prvog stupnja, a taj nije imao nasljednika.[109] Ne vidimo pravog razloga za sumnju u vijest da je Zvonimirova udovica jedno vrijeme bila na hrvatskom prijestolju kao regent, ako znamo da su ubrzo nakon toga (1111. god.) na područjima južne Italije kojima su vladali Normani vladale istodobno tri regentkinje: u Siciliji udovica grofa Rogerija, u Salernu udovica vojvode Rogerija, a na posjedima Boemunda njegova udovica Konstanca.[110] Tekst kronike objašnjava da je Zvonimirova udovica hrvatsko prijestolje držala u ime Ladislava, koji je preko svoje sestre bio Zvonimirova svojta, Zvonimirov šurjak. To je doista čudno opravdanje nasljednog prava Ladislava, koje ne može zadovoljiti ni najpovršniju pravnu analizu, pa je zato npr. Klaić razmišljao, nije li možda između Zvonimira i Ladislava sklopljen ugovor o međusobnom nasljeđivanju.[111] Međutim, ugarska kronika izričito povezuje Ladislavljevo nasljedno pravo s okolnošću da je on Zvonimirov šurjak. To je moglo biti dovoljno samo u slučaju, ako se ugarski vladari dokopaju Hrvatske, jer je uspjeh u politici najbolji argument. Stranka koja je u Hrvatskoj podupirala težnje ugarskog kralja uspjela je, pa se nakon toga pravno obrazloženje ugarskih kraljeva moglo prepustiti pravnom i kroničarskom mudrovanju, a u najgorem slučaju moglo se posegnuti za dokazom koji je u srednjem vijeku bio vrlo uvjerljiv: Ladislav je bio za hrvatsko prijestolje najprikladniji, on je bio "*idoneus*" pa mu je i Bog pomogao, jer inače ne bi uspio.

A ipak nam se čini očitim da pismo opisuje jedan događaj, a kroničari drugi. Ladislav je Hrvatsku stekao bez ratnih operacija nakon što je pomogao svojoj sestri, Zvonimirovoj udovici, protiv njezinih neprijatelja. Riječ *acquisivi* iz Ladislavljeva pisma vrlo se dobro poklapa s kroničarevim navodima da je Ladislav podvrgnuo Dalmaciju i Hrvatsku *iure perpetuo* i da je na hrvatsko prijestolje imao navodno nasljedno pravo (*secundum regalem iustitiam sibi competebat hereditas*). Istina je da kroničar govori i o Ladislavljevoj pomoći Zvonimirovoj udovici, ali je za priču ta pomoć sporedan moment koji se očito ne sastoji upravo iz ratnih operacija i osvajanja. Naprotiv, naročito

109 SCHWANDTER, n. dj. (bilj. 106), 130.

110 F. CHALANDON, Histoire de la domination normande en Italie et en Sicilie, I, Paris, 1907., 313.

111 V. KLAIĆ, n. dj. (bilj. 98), 41 *Erbverbruderungsvertrag.*

je naglašen pravni element (*iniurias rex graviter vindicavit;* svojoj sestri hrvatsko kraljevstvo *integraliter restituit;* kasnije njegova sestra Hrvatsku *suo subdidit dominio*).

S druge strane, Ladislav u pismu oprezno govori o *Sclavonia*, a ne o *regnum Croatiae et Dalmatiae*, a to doista ne može biti slučajno. Naime, Ladislav još nije imao papino priznanje za svoju intervenciju u Hrvatskoj i Dalmaciji, a *regnum Croatiae et Dalmatiae*, kao jedinstveno kraljevstvo, stvoreno je upravo uz sudjelovanje pape.[112] Ladislav je s pravom smatrao da bi bilo nedovoljno diplomatski pisati montekasinskom opatu, bliskom suradniku papinu, i posredniku u tom i drugim slučajevima, o stjecanju kraljevstva Hrvatske i Dalmacije kao o svršenoj pravnoj činjenici, jer bi to moglo, razumljivo, izazvati papino neraspoloženje. Dakle, pismo je očito iz doba kada se Ladislav još nadao papinom priznanju stjecanja *regnum Croatiae et Dalmatiae* i dok Ladislav još nije prešao na stranu Henrika IV. Budući da je Ladislav još sredinom 1090. god. pokazivao osobito prijateljstvo prema praškom nadbiskupu, gorljivom pristaši protupape Viberta, nema sumnje da je Ladislav najkasnije tada prišao Henriku IV.,[113] a ne tek potkraj 1091. god. kao što se obično tvrdi.

Drugim riječima, Ladislav u vrijeme pisanja pisma montekasinskom opatu Oderiziju odmah nakon Zvonimirove smrti 1088. god. nije uopće osvajao naše krajeve, već se zadovoljio s tim što se smatrao regentom naših područja u ime Zvonimirove udovice. To je pravi smisao riječi *acquisivi*. Ako je on dakle kao upravitelj "stekao" naše krajeve, onda je on doista "susjed" montekasinskom opatu u pomalo nategnutom smislu riječi, koji bi imao isto značenje i uz pretpostavku da je vojno osvojio najveći dio Hrvatske.

Ovo se posve dobro uklapa u našu tezu po kojoj je Stjepan II. bio stvarno kralj Kraljevine Hrvatske i Dalmacije te se može bez daljnjega pretpostaviti da je on ostao na vlasti sve do Ladislavljeva upada u naše krajeve u 1091. god.[114]

Tako sve ukazuje na to da je Ladislav pisao montekasinskom opatu 1089. god. ili u prvoj polovici 1090. god., tj. u ono doba dok se još nadao papinoj podršci.

Kako je papa bio senior vazalnog Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, Ladislav se i te kako potrudio da papa prizna "pravo" Zvonimirove udovice, a neizravno i njega, to više što je papa eventualno mogao uzeti u obzir okolnost da je Stjepan II. izvučen iz samostana pa bi mu se mogli lako prišiti "nepodobnost" za obavljanje kraljevske dužnosti u papinom vazalnom kraljevstvu.

112 Podrobnosti u L. MARGETIĆ, Odnosi Petra Krešimira i pape prema Korčulanskom kodeksu, VHAD, LXXIV, 1980., 219-238; ISTI, Venezia, Bisanzio e l'occupazione di Zara nel 1062, *Studi Veneziani*, N. S. IV, Firenze, (1980), 1981., 279-290.

113 *Fontes rerum Bohemicarum* II, 1874.: Cosmas, II, 41; MGH Scriptores, N. S. II, 1923., 101 i d.

114 L. MARGETIĆ, *Regnum Croatiae et Dalmatiae* u doba Stjepana II., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29, 1996., 11-20.

Ladislav nije uspio u pape: Urban II. već je tada bio povezan s nekim njemačkim velikašima, protivnicima Henrika IV., s južnotalijanskim Normanima i s Bizantom, dakle i s Mlecima, i zato papa, jednostavno nije mogao priznati "pravo" Ladislava na *regnum Croatiae et Dalmatiae*, jer bi to bio izravan udarac također i interesima papinih tadašnjih prijatelja, Bizanta i Venecije. Razočarani Ladislav obratio se Henriku IV., jer su se njihovi interesi poklapali i jer su se obojica mogli nadati da će usklađivanjem svojih akcija postići svoje ciljeve. Car Henrik IV. upravo je u to vrijeme uspio u velikoj mjeri uspostaviti autoritet u Njemačkoj, pa se spremao u Italiji učvrstiti poziciju i vlast "svoga" pape, Klementa III. Viberta. Tako mu je Ladislavljeva namjera da prisvoji dalmatinske gradove odgovarala. Naime, time se slabio protivnički tabor, u kojem su Bizant i Mleci imali velike ekonomske, političke i vojne interese u Dalmaciji. I Ladislavu je odgovarao planirani Henrikov put u Italiju, to više što je Ladislav mogao očekivati da će mu njegova "prava" na *regnum Croatiae et Dalmatiae* priznati Klement III., kad već to nije htio Urban II. Henrik je imao namjeru konačno slomiti otpor Urbana II. i njegovih saveznika – pri čemu mislimo u prvome redu na papina snažnog saveznika Welfa V. koji se 1089. god. sa 17 godina oženio 43-godišnjom udovicom Matildom, vlasnicom golemih posjeda u Italiji. U proljeće 1090. prešao je Henrik IV. Brenner, a u travnju 1091. uspio je kod Mantove pobijediti Matildine čete i odbaciti ih do rijeke Pada. I protupapa Klement III. imao je 1091. god. velike uspjehe jer je istjerao Urbana II. iz Rima. Kada je Ladislav vidio da njegov carski saveznik postiže na sjeveru Italije velike uspjehe, napao je, najvjerojatnije u svibnju 1091.,[115] sa svoje strane papina saveznika, *regnum Croatiae et Dalmatiae*. Izgledalo je da je sudbina protivnika Henrika IV. i Ladislava zapečaćena, jer careve pristaše prevladavaju čak i u Rimu osvajanjem Anđeoske tvrđave. Međutim, njihovi su protivnici bili mnogo jači nego što je to izgledalo na prvi pogled. Bizantski car Aleksije uspio je nagovoriti Kumane da s leđa napadnu Ladislava i tako se Ladislav nije mogao dokopati dalmatinskih gradova. Car Henrik IV. doživio je 1092. god. teški poraz kod Canosse te je bio prisiljen vratiti se natrag na sjever preko rijeke Po.

Budući da ugarska kronika posebno priča o tome kako je Ladislav preko Zvonimirove udovice pravno stekao Hrvatsku i Dalmaciju, a obavještava o tome da se

---

115 Zbog Henrikove pobjede nad Matildinim snagama u travnju 1091. ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 13), 611, bilj. 51 misli da je Ladislav pisao pismo montekasinskom opatu Oderiziju "negdje u maju ili junu 1091.". To približno odgovara našoj tezi:

– Henrik IV. pobjeđuje 17. travnja 1091.

– Ladislav napada Hrvatsku u svibnju 1091.

– Ladislav piše Oderiziju u lipnju 1091.

– Kumani napadaju Ugarsku u kolovozu 1091.

– Ladislav se vraća u Ugarsku: rujan 1091.

Ladislav morao vratiti iz Hrvatske zbog navale nekog naroda, njezina prva vijest govori o događajima u Hrvatskoj 1089./90. god., a druga o Ladislavljevu pohodu 1091. god. Budući da je Toma drugorazredni izvor, može se opravdano sumnjati u njegov izvještaj o borbama s razjedinjenim Hrvatima i o mjestu tih borbi. Lako je moguće da je to Toma pisao bez nekog izvornog materijala, oslanjajući se na svoju maštu i na vjerojatni tijek događaja. Ali to je manje važno. Važno je, prema našem mišljenju, odvojiti dvije različite situacije u Hrvatskoj: prvu, u doba Ladislavljeva pisma montekasinskom opatu, i drugu, u doba njegova dolaska s vojskom u Hrvatsku. U vrijeme pisanja pisma (oko 1089./90.), Ladislav je "stekao" Hrvatsku, pa nastoji steći papino priznanje i suglasnost, a kada dolazi u Hrvatsku (1091. god.), Ladislav je već u taboru Henrika IV.

Razumije se samo po sebi da nije nimalo čudno što mudri i obazrivi Urban II. nije ni u vrlo teškoj situaciji prekinuo veze s ugarskim kraljem i da je 17. studenoga 1091. potvrdio Ladislavljevo darovanje u korist nimskog samostana sv. Egidija. Iako je do saveza Ladislava i Henrika IV. došlo već oko 1089. god.,[116] do još većeg je zahlađivanja odnosa između pape i Ladislava došlo zbog njegove agresivne politike prema Hrvatskoj 1091.,[117] povezane s vojnom Henrika IV. u Italiji koja je započela 1090. Dodajmo da je od 1092. situacija za Urbana II. bila sve povoljnija. Prije svega, u kolovozu 1092. Henrik IV. doživio je težak poraz kod Canosse, početkom 1093. povezuju se protiv njega Milano, Cremona, Piacenza i Lodi. U istoj godini papinoj stranci prilazi čak i Henrikov sin Konrad, koji se kruni za kralja Italije i povezuje s Welfom IV., oprobanim papinim saveznikom. Henrik IV., odsječen od Njemačke, povlači se iste 1093. godine na područje Mletaka (Padova i Verona). Urban II. slavi puni trijumf, Klement III. bježi iz Rima, a nakon toga Urban II. ulazu u studenom 1093. u Rim.

3. Osnivanje Zagrebačke biskupije

Utvrđivanje godine osnivanja Zagrebačke biskupije[118] od najveće je važnosti za razumijevanje odnosa Hrvata s Mađarima. Točna datacija nekog događaja i inače je od velike važnosti, ali ovdje je ona upravo presudna. Ta je godina odavno predmet spora među mađarskim i hrvatskim povjesničarima.

Još 1910. Hóman[119] je nakon temeljite raščlambe zaključio da je Zagrebačka biskupija osnovana između 1087. i 1090., a njega su u tome slijedili Deér,[120] Györffy[121] i

[116] Tako ispravno DEÉR, n. dj. (bilj. 100), 89 i d. Šišićevo upućivanje na Bertoldovu kroniku, n. dj. (bilj. 99), 297 daje samo *terminus post quem non*.

[117] Donekle slično ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 302, samo s drugom kronologijom.

[118] Podrobnosti u MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 81), 1-50, osobito 2-13.

[119] B. HÓMAN, A zágrábi püspök alapitási éve, *Turul* 28, 1910., 100-113.

drugi. Nasuprot tome, Šišić[122] je 1914. god. dokazivao da je do osnivanja biskupije došlo 1094., a to je bilo već i prije njega stajalište Račkoga[123] i Tkalčića.[124]

Nakon Šišića nije se u hrvatskoj historiografiji ponovno temeljito pretreslo pitanje vjerodostojnosti i uvjerljivosti isprava na kojima se temelje s jedne strane mađarsko, a s druge hrvatsko stajalište. Da u svezi s tim pitanjem nije riječ o pukoj znanstvenoj znatiželji, nego o jednom od najvažnijih pitanja starije povijesti Slavonije, vidljivo je po Györffyjevoj tvrdnji: "Ako je Zagrebačka biskupija osnovana prije Ladislavovog pohoda 1091. godine, nužno je da je njezino područje bilo dijelom Ugarskog kraljevstva; ako je pak (osnovana) poslije 1091. (nužno je) da je postojala neka prekodravska Slavonija – inače nepoznata ondašnjim vrelima – koju je nakon toga Ladislav zauzeo".[125]

I hrvatski i mađarski povjesnici temelje svoje postavke na istom vrlo mršavom izvornom materijalu. U obzir dolazi u prvom redu tzv. Felicijanova isprava[126] u kojoj se govori o Ladislavljevu osnivanju Zagrebačke biskupije. U njoj se kao Ladislavljevi savjetnici u toj prigodi uz ostale spominju i bački nadbiskup Fabijan, vesprimski biskup Kozma i palatin Jula. Te iste osobe spominju se i u izvorno sačuvanoj ispravi vojvode Davida[127]: *Fabianus archiepiscopus, Cosmas episcopus, Gula comes palatinus*. Očito je da su tzv. Felicijanova i Davidova isprava sastavljene u isto vrijeme, jer se pozivaju na iste svjedoke ali, na žalost, obje isprave ne kažu koje je to vrijeme.

Koji korak dalje može se učiniti, ako se uzme u obzir da je prema jednoj pouzdanoj vijesti[128] 1091. vesprimski biskup bio *Almarius*, a da je ime istog vesprimskog biskupa zajamčeno i za 1092.[129] U istoj se upravo spomenutoj ispravi iz 1091. kao svjedok spominje *comes palatinus Petrus*. Dakle, u tzv. Felicijanovoj ispravi spomenute ličnosti Kozma i Jula nisu 1091. i 1092. obnašale svoje spomenute funkcije. Zbog toga mađarski pisci kažu da Kozma i Jula nisu *više* 1091. obnašali svoje funkcije, a hrvatski pisci kažu da su ih oni počeli obnašati *tek* nakon 1091.

120 J. DEÉR, Die Anfänge der ungarisch-kroatischen Staatsgemeinschaft, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, Tome II, Budapest, 1936., 24.

121 GYÖRFFY, n. dj. (bilj. 73), 23; ISTI, Diplomata Hungariae antiquissimna (dalje: DHA) vol. I, Budapest, 1992., 261.

122 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 361-363.

123 Doc.158; F. RAČKI, K pitanju o proslavi osamstogodišnjice osnutka zagrebačke biskupije, *Katolički list*, 24, 1888., 189.

124 I. K. TKALČIĆ, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba (dalje: MEZ), Svezak prvi, Zagreb, 1889.

125 DHA 1992 (bilj. 121), 263.

126 CD II, 42, br. 42.

127 DHA 1992 (bilj. 121), 264, br. 86 = CDH, 487-488.

128 DHA, 266. br. 88 = CDH I, 466-470.

129 DHA, 261, bilj. 1.

Dakle, još uvijek nismo riješili pitanje imaju li pravo jedni ili drugi. Istraživačima stoji na raspolaganju samo još jedna isprava, i to na žalost krivotvorena, ali s podacima koji su sigurno vjerodostojni. Riječ je o ispravi datiranoj 1093. kojom kralj Ladislav utvrđuje istočne granice Pečuške biskupije.[130] Da je riječ o krivotvorini, već je odavno utvrđeno. Ali datacija je doista vrijedna da je se navede u cijelosti:

Anno igitur dominice incarnationis millesimo nonagesimo tercio, indiccione prima, epacte XX., concurrentibus quinque, quindecimo Kalendas May (...) episcopus Fabiano, Cosma (...) comitibus (...) Grab (...) itd. Svi su podaci o vremenu točni: indikcija, epakta, konkurente i dan na koji pada Uskrs (17. travnja). Zbog toga Szentpétery primjećuje da je isprava doduše krivotvorena, "ali sastavljena nedvojbeno na osnovi neke izvorne isprave iz oko god. 1091."[131] Szentpéteryjeva tvrdnja da se krivotvorena isprava temelji na nekoj izvornoj ispravi sastavljenoj "*oko* (!) 1091. god." čudi, ako se uzme u obzir datacija. Ona je tako precizna da ne može biti ni najmanje dvojbe da su vremenski podaci uzeti iz neke isprave upravo iz 1093. U 1091. indikcija bila bi 15, epakta 28, Uskrs bi padao 13. travnja, a jedino bi konkurente bile iste. Slično vrijedi i za 1090. ili 1089. god. Usporedimo sve te podatke:

	isprava	1093.	1089.	1090.	1091.
indikcija	1	1	12	13	14
Uskrs	17.IV.	17.IV.	1.IV.	21.IV.	13.IV.
epakta	20	20	6	17	28
konkurente	5	5	7	1	5

Analizirana isprava s datacijom iz 1093. god. sastavljena je između 1228. i 1247., a sačuvana je tek u prijepisima iz 1343., 1350. i 1404. god.[132] Ne možemo drukčije zamisliti postupak krivotvoritelja nego tako da je uzeo jednu izvornu ispravu iz 1093. god. i prepisao njezine vremenske podatke.

Kako su onda Hóman i njegovi sljedbenici uopće mogli doći na pomisao da je izvorna isprava kojom se služio krivotvoritelj bila iz 1091. ili neke ranije godine? Do toga se neobična rezultata došlo uzimajući u obzir svjedoke iz krivotvorene isprave, u prvom redu biskupa Fabijana i Kozmu (*episcopus Fabiano, Cosma*). Kako se po mišljenju Hómana i njegovih sljedbenika "već" (!) 1091. pojavljuje *Almarius episcopus* i

130 DHA, 288, br. 98 = CDH I, 480-482.

131 I. SZENTPÉTERY, Az Arpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, I Kötet (1001-1270), Budapest, 1923., 11, br. 27.

132 DHA, 288.

Fabianus archiepiscopus, podaci se iz krivotvorene isprave nužno odnose na razdoblje prije 1091. god. Ali to je *circulus vitiosus*: najprije se podatke iz Felicijanove i Davidove isprave proizvoljno datira u vrijeme prije 1091., a onda se krivotvorenu ispravu, datiranu u 1093. zbog nedatiranih Felicijanove i Davidove isprave, prebacuje u isto vrijeme, tj. prije 1091.[133]

Ali, moramo se zapitati odakle je krivotvoritelj isprave uzeo imena svjedoka. Postoje samo dvije mogućnosti: ili je imao pred sobom ispravu iz 1093. iz koje je uzeo i dataciju i svjedoke, ili je imao pred sobom dvije isprave, pa je iz one iz 1093. preuzeo samo dataciju, a onda je uzeo drugu ispravu iz vremena prije 1091. i iz nje prepisao svjedoke. Nema pravog razloga zašto bi se krivotvoritelj poslužio takvim mukotrpnim slaganjem podataka iz dviju isprava. Šišić[134] je u prilog godine 1094. kao godine osnivanja zagrebačke biskupije upozorio i na Zlatnu bulu Andrije iz 1217.,[135] izdanu u korist zagrebačke crkve. U toj se ispravi kaže da je kralj Ladislav podvrgnuo ugarskoj kruni slavonsku zemlju (*terram Sclavoniae*), odnosno banat, obratio ju od poganske zablude na kršćanstvo i u tome banatu uspostavio "monasterij" u čast svetoga kralja Stjepana. Isprava se i u mađarskoj literaturi držala vjerodostojnom,[136] ali je Deér[137] odbacio njezino svjedočanstvo zbog toga što je držao da je Hóman uspješno dokazao da su biskup Kozma i palatin Gyula obnašali svoje časti samo do 1091., a ne i kasnije. Hóman ističe da je zbog toga vijest iz 1217. kao kasnija nepouzdana te je njezina vrijednost isto tako slaba kao npr. i vijest kasnijih vrela da je Zvonimir zadnji hrvatski kralj. Pritom je, dakako, smetalo što se i u mađarskoj historiografiji držalo da je Zlatna bula iz 1217. vjerodostojna. Zbog toga se Györffy odlučio na radikalan potez: on je dokazivao da je isprava iz 1217. krivotvorina,[138] a njemu se pridružila i N. Klaić.[139] Na

[133] Proizvoljno zato što svjedoci iz tih dviju isprava odgovaraju i vremenu prije i vremenu poslije 1091. i 1092. god. Mađarska historiografija, točnije Hóman i nakon njega njegovi sljedbenici, ponudila je još jedan dokaz u prilog svojem shvaćanju. Naime, u tzv. Felicijanovoj ispravi spomenut je, kao što smo već rekli, i palatin Jula. Kako se u ispravi iz 1091. (DHA, 266 br. 88 = CDH I, 466-470) pojavljuje *comes palatinus Petrus*, a 1095. god. spomenut je *comes Petrus* kojega kralj Ladislav šalju 1085. u Poljsku po Kolomana, to bi značilo da je od 1091. do 1095. palatinom bio taj Petar ili, drugim riječima, palatin Jula iz tzv. Felicijanove isprave ne bi u to vrijeme mogao biti palatinom, već samo ranije, tj. prije 1091. Ali, nema dokaza da je "*comes Petrus*" iz 1095. upravo "*palatinus Petrus*" iz 1091. To je dobro uvidio Györffy, pa je "malo pomogao" sam sebi tvrdnjom: *Petrus comes palatinus* (sic!) *erat etiam a. 1095.* (DHA, 261). A ipak je *comes palatinus* nešto drugo nego *comes*! Zato je Šišić ispravno ocijenio ovaj dokaz kao puku "hipotezu" [ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 363].

[134] ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 344, 347-378.

[135] CD III, 147, br. 130.

[136] SZENTPÉTERY, n. dj. (bilj. 131), 106, 323.

[137] DEÉR, n. dj. (bilj. 120), 24.

[138] DHA, 230-235.

[139] N. KLAIĆ, Tobožnji Ladislavov "monasterium sancti Stephani regis", Peristil 24, 1981., 35-40.

drugom smo mjestu pokušali pokazati[140] da Györffyjevi argumenti nisu dovoljno jaki da bi se njima moglo dokazati da je Zlatna bula iz 1217. krivotvorina. Pogotovu je posve nezadovoljavajući odgovor Györffyja, u koju je svrhu i kada sastavljena ta navodna krivotvorina koja se nalazi već u buli Grgura IX. iz 1227.[141] Po Györffyjevu mišljenju krivotvorina je nastala 1227. da bi pomoću nje zagrebački biskup pobijedio u sporu s opatom samostana sv. Martina. Ali, kako je do litiskontestacije spora došlo već 1215., navodna krivotvorina iz 1217. ne bi u sporu mogla koristiti biskupu jer bi se tom ispravom stvorilo novo činjenično i pravno stanje koje ne bi utjecalo na ishod spora koji se odnosi na stanje prije 1217. Dapače, isprava bi mogla biskupu samo otežati položaj u sporu.[142] Dodajmo da su mađarski pisci 19. stoljeća nerijetko iznosili isto mišljenje kao i hrvatski. Dovoljno je upozoriti na Fejéra (1829.) koji tzv. Felicijanovu i Davidovu ispravu datira u 1094.,[143] Kubinyja (1876.) koji Davidovu ispravu datira "oko 1095.[144] itd.

Pitanje osnivanja Zagrebačke biskupije usko je vezano sa širim problemom odnosa Mađarske i Hrvatske prema Slavoniji od vremena dolaska Mađara u njihovu današnju postojbinu do konca 11. stoljeća.

Već odavno izaziva interes titula kralja Ladislava u već spomenutom pismu upućenom Oderiziju, opatu montekasinskog samostana: "kralj Ugra i Mezije".[145] Na to se pismo moramo sada ponovno osvrnuti. U pismu se Mezija spominje na još jednom mjestu. Naime, Ladislav, u velikoj želji da predobije opatovu sklonost, obećava mu bogate posjede *"in Ungaria et Messia et Sclavonia"* očito zato što želi da mu opat pomogne svojim utjecajem kod pape. Što je Mezija? Po Šišiću je riječ o nekadašnjoj rimskoj provinciji Meziji koja je, uz ostalo, obuhvaćala sjevernu Srbiju u koju su ugarski vladali prodrli 1071.-1072, pa je "to razlog, s kojega Ladislav uzima naslov kralja 'Mesije'".[146] Györffy pak tvrdi da se pod Mezijom treba misliti na Bosnu.[147]

Ovi prijedlozi nisu prihvatljivi, jer obje teze ne mogu odgovoriti na osnovno i jednostavno pitanje: zašto naslov kralja Mezije ne nalazimo ni prije ni poslije u tituli ugarskih kraljeva. Iz toga proizlazi da je ta titula bila nešto posve efemerno, što je odgovaralo upravo 1091. godini i upravo pismu upućenom montekasinskom opatu, koje je bilo posredno namijenjeno papi Urbanu II.

140 L. MARGETIĆ, Zagrebački monasterij, CCP, XVII, br. 31, 1993., 1-10.

141 CD III, 272, br. 244 (10.VII.1227.).

142 Podrobnosti u MARGETIĆ, n. dj. (bilj. 140), 7-16.

143 CDH I, 484-485.

144 Prema ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 361.

145 CD I, 197, br. 154.

146 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 297.

147 G. GYÖRFFY, A "lovagszent" uralkodása (1077-1095), *Történelmi Szemle,* 20, 1997., 559.

Držimo da na položaj Mezije upućuje Ladoslavovo obećanje da će montekasinskog opata bogato obdariti posjedima *"in Ungaria et Messia et Sclavonia"*, dakle, u Ugarskoj, Meziji i Hrvatskoj. Obećavati posjede u Srbiji ili Bosni, kamo se Ladislavova vlast nije protezala, graničilo bi s porugom. Dakle, Mezija je svakako područje nad kojim Ladislav ima stvarnu vlast. Nadalje, Mezija nije sastavni dio Ugarske – da jest, ne bi je se spominjalo. Zatim, prema njezinom položaju (između Ugarske i Hrvatske) proizlazilo bi da je vrlo vjerojatno riječ o srednjovjekovnoj Slavoniji. A Mezija je kao pojam morala biti poznata u kulturnim, u prvom redu crkvenim krugovima, jer bi u protivnome obećanje darovanja u "Meziji" bilo u najmanju ruku nejasno. I doista, Ravenski anonim poznavao je provinciju Valeriju-Mediju, tj. provinciju "Srednju" Valeriju koja je, po njegovu mišljenju, obuhvaćala dva područja, jedno jugoistočno od Blatnog jezera prema Dunavu a drugo nepovezano (!) s prvim od grada Siska prema zapadu, tj. nekadašnju Dioklecijanovu provinciju Saviju.[148] Ladislavljeva Mezija ("Srednja") nije mogla biti istočni dio Valerije-Medije jer se taj dio nalazio u središtu Ladislavljeve Ugarske pa ga on sigurno ne bi spominjao uz Ugarsku. Naziv Mezija nalazimo katkad u smislu istočnoga dijela Valerije-Medije.[149] Nema dvojbe da je Ladislav za Slavoniju svjesno rabio pomalo dvosmisleni naziv Mezija, da bi i time pokušao ublažiti papino negodovanje prema ugarskom prodoru prema moru.

Svojim pismom Ladislav zapravo otvara pregovore s papom kako bi se stvarno stanje (Ladislavov posjed Hrvatske) uskladilo s pravnim (papinom feudalnom vlasti nad *Regnum Croatiae et Dalmatiae*). Ladislav ima jaču stvarnu poziciju od pape, ali nema naslov (*titulus*) kojim bi stvarno stanje pretvorio u međunarodno priznato. Ladislav nudi dokaze dobre volje: štogod montekasinski opat zatraži "u Ugarskoj, Mesiji i Slavoniji" – sve će mu biti odobreno. Ali to je očito za papinstvo bila premršava kompenzacija.

U novije vrijeme pojavilo se u nas nekoliko radova, koji su prihvatili tezu mađarskih autora po kojoj je Ladislav osnovao Zagrebačku biskupiju prije 1090. god., a ne oko 1094. god, kao što su to tvrdili raniji hrvatski autori, a i mi u studiji iz 1994. god. na osnovi raščlambe i nove argumentacije. Teza mađarskih autora – koja se u biti temelji na *circulus vitiosus* – u nas se prihvaća uglavnom bez raščlambi o tome, u čemu je starija hrvatska historiografija (i od novijih pisac ovih redaka) griješila.

Naša diskusija o Györffyjevim argumentima nije za čudo uzeta u obzir.

148 KOS, n. dj. (bilj. 756), I, 222-223 za znanstveni rad nužno je rabiti novo izdanje J. SCHNETZA, Ravennatis Anonymi Cosmographia, Lipsiae, 1940.

149 Istočni dio Valerije-Medije s nazivom *Mesia* spomenut je i u poznatim krivotvorinama koje je sastavio još u drugoj polovici 10. stoljeća posavski biskup Pilgrim. Vidi KOS II, 342, br. 447 i 343, br. 448.

Tako je u biti onemogućena daljnja diskusija o vrijednosti naše argumentacije, a znanost (osobito povijesna) napreduje isključivo na osnovi suprotstavljanja snage argumenata u prilog ili protiv određene teze. Kako je naša studija objavljena u "Croatica Christiana Periodica", dakle u vrlo uglednom časopisu, i to pred punih osam godina, ne bi se moglo braniti mišljenje, da je ona ostala nepoznata stručnoj javnosti odnosno da je proteklo premalo vremena da bi se o našim tezama otvorila diskusija.

Ponovimo. Ni uz najbolju volju ne možemo se složiti s tezom mađarskih autora, da je Ladislav osnovao Zagrebačku biskupiju prije 1091. god. Doduše, ona svjedoči o golemom rodoljublju mađarskih autora, koji su oduvijek nastojali mađarsku povijest učiniti što sjajnijom, pa i u odnosu na naše krajeve. Ali, ovdje je riječ o znanstvenoj utemeljenosti, a ne o rodoljubnom žaru. Istina je da se i u pretjerano rodoljubno pisanim radovima može često naići na ozbiljne raščlambe pojedinih pitanja – ali je i u tom slučaju nužno osvrnuti se i na obrazložena najnovija stajališta i iznijeti obrazložene argumente protiv tih stajališta.

D.

KOLOMAN

1. Datacija Kolomanove pobjede na Petrovoj gori

Simon de Keza u svom djelu Gesta Hungarorum pisanom u osamdesetim godinama 13. stoljeća piše da je Koloman, Ladislavljev nasljednik, poslao vojsku u Dalmaciju (*in regnum Dalmacie*) i u Petrovoj gori [*in montibus* (...) *hodie in hungarico Patur Gozdia nominantur*] pobijedio kralja Petra (*regem Petrum*), koji je u borbi poginuo. Petrova prijestolnica bila je u Kninu. Koloman je tako osvojio dalmatinsko kraljevstvo (*regno Dalmacie conquistato*). Nakon toga je s Mlečanima poslao ugarsku vojsku u Apuliju, osvojio Monopol i Brindisi, gdje su neki građani zadržali vjernost Mlecima. Koloman je te gradove predao Mlečanima, nakon tromjesečnog pljačkanja Apulije vratio se u Dalmaciju, a u Apuliji ostavio zajedno s Mlečanima svoje čete. Tamošnje je gradove kasnije Vilim, kralj Sicilije, jedva uz pomoć Pizanaca ponovno osvojio.[150]

Tu je vijest preuzeo Paolino,[151] a od njega Dandolo.[152] Borbe Ugra s Normanima u Apuliji bile su već Lenelu nevjerojatne,[153] a Cessi ih s pravom odbacuje kao čistu fantaziju.[154]

[150] ENDLICHER, n., dj. (bilj. 3), 118; MGH SS 29, 544. Dodajmo, da vijesti o Kolomanovu pohodu na Hrvatsku sadrži i tzv. Bečka ilustrirana kronika pisana između 1358.-1376. god. Pri ruci nam je tekst prema Schwandter (bilj. 106), 136 i 138. Koloman je navodno imao namjeru poharati (*succendere*) Zadar, ali je od toga odustao zbog vizije nekog sveca, zadarskog biskupa. Osim toga, Koloman bi osvojio *Dalmatiae regnum* nakon što je ubijen kralja Petar u brdinama Petergozdia. Nastavak koji se odnosi na Apuliju itd. je isti kao i Simona de Kéza.

Preostaju nam, dakle, za analizu druga dva podatka, tj. Kolomanova vojna u Hrvatskoj i njegov savez s Mlečanima.

Ponajprije treba pokušati raščistiti kronologiju.

Lucije je uzeo u obzir prvenstveno Malaterrine podatke o dolasku Kolomanove zaručnice, normanske princeze Buzile, u Biograd na moru sredinom 1097. god. i o slozi između Kolomana i Almoša koja je u to doba postojala, koja se može zaključiti i na osnovi Malaterrina izvještaja. Budući da je po ugarskim kroničarima Almoš bio u to doba *dux* s one strane Tise, to treba po Luciju zaključiti da je Koloman 1097. bio u posjedu cijele Hrvatske, ali da je nakon toga došlo do svađe između braće i do ustanka Hrvata pa je Koloman bio prisiljen ponovno osvajati Hrvatsku (*integram Croatiam Colomanum habuisse argui debet, ob id potius, ex dissensione cum Almo fratre, Croatiam deinde defecisse conjectari potest et Colomanum ipsam recuperasse*). Po Luciju je Koloman došao u ponovni posjed Hrvatske 1102., i to bilo tako što je pobijedio hrvatskog kralja Petra, kako to javljaju ugarski kroničari, bilo tako što je došlo do sporazuma s Hrvatima (*vel victo Petro, ut Vngarici scriptores, vel deditione* ... [...], *prima vice Colomanus ad mare pervenit anno 1102.*).[155]

Lucijevo mišljenje prihvatio je npr. Hóman,[156] a od naših Rački,[157] Smičiklas,[158] Klaić,[159] Horvat,[160] ali je jedino Rački pokušao tu tezu temeljitije obrazložiti. Šteta što su njegovi dokazi uglavnom neprihvatljivi, pa je zbog odbacivanja tih dokaza došlo i do odbacivanja Lucijeva shvaćanja.

Naime, Rački je postavio tezu da Malaterrina vijest o tome da bi Biograd bio 1097. u ugarskoj vlasti ne odgovara stvarnosti, već da je Biograd u to doba bio u sastavu hrvatske države koja se oslobodila ugarske vlasti već negdje oko 1095. Po Račkome je Koloman tražio odobrenje od hrvatskih vlasti "da njegovo poslanstvo dočeka zaručnicu u luci hrvatskoj", a to je doista slabo vjerojatno, a da i ne govorimo o tome da se protivi izričitom navodu prvorazrednog izvora, Malaterre, koji nije imao nikakva razloga da iskrivljuje ili prešućuje istinu.

151 MURATORI, n. dj. (bilj. 33), 69. Točniji tekst u rukopisu Vatikanske knjižnice Vat. Lat. 1960, 233 r.; Vidi. i MARGETIĆ, 1982 (bilj. 71), 210-217.

152 MUR.^{1}, 259 = MUR.^{2}, 224.

153 LENEL, n. dj. (bilj. 17), 90.

154 R. CESSI, Venezia e Croati u: Italia e Croazia, Roma, 1942., 320.

155 LUCIJE, n. dj. (bilj. 16), 112.

156 HÓMAN, n. dj. (bilj. 102), 369.

157 RAČKI, 1931^2 (bilj. 13), 273; ISTI, Dopunjci i izpravci za stariju povjest hrvatsku, *Rad*, 19, 1872., 82 i d.

158 T. SMIČIKLAS, Poviest Hrvatske, I, Zagreb, 1882., 262.

159 V. KLAIĆ, Povjest Hrvata I, Zagreb, 1899.

160 R. HORVAT, Povjest Hrvatske, Petrinja, 1904., 93.

Lucijevoj teoriji suprotstavio je ugarski povjesničar Pauler 1888. svoju tezu o hrvatskom ustanku nakon smrti ugarskog kralja Ladislava i o pogibiji hrvatskog kralja Petra još u proljeće 1097., tj. nakon prolaska križara kroz Ugarsku potkraj 1096., a prije dolaska normanske princeze u Biograd na moru sredinom 1097.[161] Šišić je pristao uz Paulera, nakon što je podvrgao kritici dokaze Račkoga,[162] a zatim je ta teza postala vladajućom u hrvatskoj historiografiji.

Koloman je stekao vlast nad Hrvatskom svakako između 1095., kada je umro Ladislav, i 1102., kada je okrunjen u Biogradu. Točnijem datumu možemo se približiti jedino analizom pouzdanih izvora. U prvom redu dolazi dakako u obzir Malaterra,[163] koji opisuje život Rogera, na čijem je dvoru živio, pa je kao suvremenik događaja o kojima piše vrlo pouzdan, osim u onim pojedinostima u kojima iznad svake mjere uzdiže vrline Normana, u prvom redu samog Rogera. Pregovore o vjenčanju Buzile, Rogerove kćerke s Kolomanom, preuzimanje i vjenčanje Buzile opisao je Malaterra s mnogo pojedinosti. Osobito se zadržava na brižljivo vođenim pregovorima, u kojima je uz druge najvažnije ugarske velikaše sudjelovao, prema Malaterrinom izvještaju, i sam Kolomanov brat Almoš. Pregovori su uspješno okončani sporazumom koji su prisegom utvrdili Koloman i njegovi velikaši. Nakon toga Roger *regi terminum quo sibi filiam suam mittat, statuit.* U skladu s time zaručnica je u svibnju 1097. na normanskim brodovima upućena iz Sicilije svom budućem suprugu te je stigla do Biograda "koji pripada ugarskom kralju" (*usque dum in portum Albae, qui iuris regis Ungarorum est, impune applicant*). Tamo ju je preuzeo *Vincurius, comes Bellegratae* s 5000 vojnika i doveo kralju. Po čitavoj Ugarskoj svadba se svečano pripremala i na određeni dan obavljena je ženidba na izvanredno svečani način koji Malaterra prilično podrobno opisuje. Dodajmo još nekoliko riječi o povratku pratilaca normanske princeze među kojima se nalazio i jedan biskup. Po Malaterri oni su gotovo već stigli do Sicilije kad se odjednom pojave dvije piratske lađe. Međutim, biskup se pomoli Bogu pa je odmah nakon izgovorene molitve progonjeni brod nevjerojatnom brzinom izmakao gusarima. Malaterru to čudo ispunjava neizmjernim zadovoljstvom, jer se po njemu time ponovno dokazuje kako su Roger, njegova obitelj i uopće svi njegovi sljedbenici pod posebnom intenzivnom Božjom pažnjom i ljubavlju i zato oduševljeno kliče: *Quis progeniem hanc divinitus quadem felicitate dotatam, cum in suis utilitatibus, ubi praesentes*

161 J. PAULER, Horvát-Dalmátország elfoglalásáról, *Századok*, 1888., 209 i d. Naslov rada je karakterističan: O osvajanju hrvatsko-dalmatinske države. Uostalom, usp. već M. BÜDINGER, Ein Buch ungarischer Geschichte 1058-1100, Leipzig, 1866., 128-9. Od novijih v. npr. DEÉR, n. dj. (bilj. 120), 30.

162 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 394.

163 MUR.[1], G. Malaterra, De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius, drugo izdanje a cura di E. PONTONI, Bologna, 1927., ristampa 1972., VIII. Djelo je napisano između 1098. i 1101.

fuisse narrantur, tot felicitus successibus, fortuna etiam in suis fidelibus, ubi sua negotia exequebatur, defuisse passa non sit?

Analizirajmo neke elemente Malaterrina izvještaja. Čini se da je za nas osobito važan trenutak kad je nakon Kolomanove prisege i vijesti o tome Roger otpustio ugarske poslanike i s njima točno utvrdio dan i mjesto preuzimanje svoje kćerke. Ako je Buzila krenula iz Sicilije u svibnju 1097., onda izgleda vrlo vjerojatnim da je Roger saznao za Kolomanovu prisegu i utvrdio vrijeme i mjesto preuzimanja Buzile najmanje nekih dva a možda i tri mjeseca ranije, dakle, negdje u veljači ili ožujku 1097. Upravo je nemoguće da se to zbilo kasnije, jer je ugarskim poslanicima trebalo vremena da se vrate u Ugarsku, a nakon toga trebalo je pripremiti pratnju koja je očito morala stići nešto ranije od dogovorenog termina u Biograd. Isto tako je malo vjerojatno da je odluka o mjestu i vremenu preuzimanja Buzile donesena prije veljače ili ožujka 1097. Naime, nije vjerojatno da je između vremena postignutog sporazuma o ženidbi i "isporuke" zaručnice prošlo više od nekoliko mjeseci, jer je bilo u obostranom interesu da se konačni dogovor realizira u što kraćem razumnom roku.

Osim toga, kao što je poznato, na kraju 1096. prolazili su Hrvatskom križari, pa ne može biti sumnje da su ugarski poslanici dogovorili preuzimanje Buzile u Biogradu i otišli iz Sicilije tek pošto je bilo posve izvjesno da je ta neugodna i opasna epizoda već bila zaključena, tj. nakon što su se križari udaljili iz Hrvatske. Zadnje ugarsko poslanstvo je po tome očito krenulo na put i stiglo u Siciliju na početku 1097. i nakon kraćih se pregovora vratilo u Ugarsku.

Dakle, uzimajući u obzir Malaterrin izvještaj i poznate podatke o Ladislavu, Kolomanu i križarima kronologija bi izgledala ovako:

29.VII.1095:	umire Ladislav; nasljeđuje ga Koloman;
prva polovica 1096.:	Koloman se kruni za kralja;
druga polovica 1096. – početak 1097.:	Prvo Kolomanovo poslanstvo Rogeru (ponuda užih veza i ženidba s Buzilom); Prvo Rogerovo poslanstvo Kolomanu (raspravljanje o uvjetima ženidbe); Drugo Kolomanovo poslanstvo Rogeru (konačno utvrđivanje uvjeta); Drugo Rogerovo poslanstvo Kolomanu (ratifikacija ugovora prisegom);
konac 1096.:	Prolazak križara;
veljača-ožujak 1097.:	Treće poslanstvo Kolomana Rogeru (utvrđivanje modaliteta o realizaciji postignutog sporazuma).

Ako je to tako, onda je sigurno da negdje u veljači ili ožujku 1097. još nema ni hrvatske pobune ni hrvatskog kralja Petra. Naime, da je u Hrvatskoj dignut ustanak protiv Ugra ugarski poslanici i Roger očito ne bi mogli ugovarati rok primopredaje Buzile u Biogradu, nego bi se sa čitavom stvari nužno pričekalo dok se ne vidi razvoj situacije u Hrvatskoj ili bi se za Buzilu pronašao drugi sigurniji put. A obratno, da je do ustanka Hrvata došlo nakon odlaska ugarskih poslanika iz Sicilije, ali prije dolaska Buzilina u Biograd, dakle, da se ustanak pojavio kao nešto novo i nepredviđeno između veljače-ožujka i svibnja, posve je nemoguće da to ne bi pribilježio inače očito vrlo dobro informirani Malaterra, to više što bi to za njega bio nov eklatantan dokaz o posebnoj Božjoj brizi za sve članove Rogerove obitelji. Ako je Malaterra minuciozno opisivao svečanosti u vezi s Kolomanovom ženidbom i ako je već uspjeli bijeg normanskog broda pred gusarima – što je ipak banalan događaj – ispunio Malaterru pobožnim udivljenjem, kako bi bili istom zahvalni sadržaj njegovim razmišljanjima dao izvještaj o tome da je ugarska vojska koja je došla preuzeti princezu bila neočekivano zapletena u borbe s Hrvatima, te ih je hametice porazila i čak ubila njihova kralja.

Šutnja Malaterre može značiti samo jedno: Malaterra ne javlja ni o kakvim opasnostima, ni o kakvoj pobuni, naprosto zato, što svega toga nije ni bilo.

Potkraj 1096. križari su, kao što je poznato, prolazili hrvatskim krajevima, a o njihovom smo prolazu obaviješteni od sudionika, dakle također od prvorazrednih izvora koji uostalom nisu imali nikakva razloga da nešto prešućuju ili nešto iskrivljuju u vezi sa situacijom u Hrvatskoj. Iz križarskih pak izvještaja vidi se da u Hrvatskoj u to doba nema ni hrvatske ni ugarske organizirane javne vlasti. Da je u to doba postojala iole spomena vrijedna javna vlast u Hrvatskoj, križari bi sigurno s njom uspostavili dodir i o tome bar nešto izvijestili. Nepostojanje ugarskih četa i uopće ugarske vlasti u Hrvatskoj u to doba može se lako shvatiti: Koloman nije htio doći u kontakt s križarima, pa je zato povukao svoje čete iz Hrvatske i pustio da križari prođu što brže Hrvatskom. Ali, križari ne javljaju ni o kakvoj organiziranoj domaćoj, lokalnoj vlasti u Hrvatskoj, što bez sumnje ne može značiti drugo nego da ni hrvatske vlasti u to doba nije bilo.

Dakle, prvorazredni izvori šute o bilo kakvoj hrvatskoj vlasti i potkraj 1096. i u ožujku i idućim mjesecima 1097. Uostalom, posve je nemoguće da bi se od veljače do svibnja iste godine mogli dogoditi toliki događaji, tj. da bi Hrvati digli ustanak, izabrali svoga kralja, da bi Koloman mogao tako brzo organizirati protuudarac i poslati vojsku u Hrvatsku te da bi hrvatski kralj Petar mogao izaći ususret ugarskoj vojsci do Petrove gore. Za sve te događaje vrijeme od nekoliko mjeseci očito je prekratko.

Nije li dakle Rački ipak uglavnom dobro naslućivao, ali svoje prijedloge pogrješno argumentirao?

Malaterra izvještava o Almoševoj ulozi prilikom sklapanja braka Buzile i Kolomana. On sigurno ne bi spominjao Almoša da je on bio u nemilosti prilikom Buziline primopredaje, nego bi preko njegove uloge u pregovorima diskretno prešao. To znači da je do neprijateljstva između Kolomana i Almoša došlo tek 1098., kao što to, uostalom, uzimaju i ugarski znanstvenici, a time pada i Šišićevo objašnjenje razloga Petrovu ustanku.

Naprotiv, Kolomanova nesretna ruska vojna u travnju 1099., koja je završila strahovitim porazom u svibnju iste godine, bila je Hrvatima doista odlična prilika da se pokuša zbaciti ugarska vlast. Ako je Nestor i pretjerao svojom tvrdnjom da je u ruskom ratu Koloman izgubio 40000 ratnika, ipak se svi izvori slažu u tome da je Ugarska tada proživljavala vrlo kritične dane.

Ali, to nije sve. Hrvatski ustanak pod Petrom ne smijemo smatrati izoliranom pobunom bez šire međunarodne pozadine., Naime, do sada se nije u dovoljnoj mjeri valorizirala mletačka intervencija u Dalmaciju 1099., pa su se autori zadovoljavali time što su upozoravali na nazočnost mletačke mornarice te godine u Zadru, smatrajući da se radilo o običnom proputovanju za Palestinu i prema tome o privremenom zadržavanju u Dalmaciji. Stvar ipak nije tako jednostavna. Mlečani su uputili iz Mletaka svoju mornaricu u proljeće 1099., ali ona je u Palestinu stigla tek u svibnju 1100. Mlečani su se zadržali u Dalmaciji od proljeća do rujna 1099., a na to su krenuli put otoka Roda gdje su boravili od listopada 1099. do svibnja 1100.[164] i ondje u žestokim borbama s Pizancima vodili računa isključivo o mletačkim interesima.[165] Dugotrajni boravak mletačke flote u Dalmaciji nije slučajan, a najmanje je slučajno što su Mlečani izabrali upravo vrijeme odsustva Kolomana i njegove vojske u udaljenoj Rusiji, to više ako uzmemo u obzir da je Koloman dulje vremena pripremao ekspediciju za Rusiju te da je krenuo tamo bar koji mjesec ranije, a da su Mlečani sigurno o svemu tome bili dobro obaviješteni i s nestrpljenjem čekali trenutak Kolomanova odlaska. I doista, Koloman kreće u Rusiju najkasnije u ožujku, a već u svibnju mletačka flota odlazi u Dalmaciju i boravi ondje dugo. O boravku mletačke flote u Dalmaciji imamo izvještaj prvorazrednog izvora, Translatio sancti Nicolai, koji je vrlo kratak, ali izvanredno značajan: *Quae autem ibi de suo regno tractaverint et ordinaverint ...[...] historiographi luculenti narrationi reservemus.*[166] Dakle, u Dalmaciji su Mlečani "raspravljali i uređivali" važne državničke poslove, i to dobrih pet mjeseci. Ako i uzmemo u obzir da je dio

[164] MUR.², 655.

[165] H. KRETSCHMAYR, Geschichte von Venedig, Gotha, 1905., Neudruck Aalen, 1964., 215.

[166] Monachi anonymi littorensis Historia de translatione sanctorum Magni Nicolai, terra marique miraculis gloriosi ejusdem avunculi, alterius Nicolai, Theodorique, martiris pretiosi de civitate Mirea in Monasterium, s. Nicolai de littore Venetiarum, 6. dec. 1100, *Recueil des historiens des croisades,* Historiens occidentaux, Tome cinquème, Première partie, Paris, 1886., 256.

troškova pao na leđa dalmatinskog stanovništva, ipak je taj boravak flote morao biti vrlo važan za Mlečane, koji su u Sredozemlju imali u to doba i te kako važnih interesa. Dakle, produljeni boravak mletačke flote u Dalmaciji pokazuje da je 1099. Dalmacija za njih od prvenstvena vitalnog značenja. Dakako, da Mlečani nisu mogli ni pomišljati na neki trajniji uspjeh u Dalmaciji bez ozbiljnog oslonca upravo na hrvatske vojne kontingente, jer druga vojna snaga očito ne dolazi u obzir. Produljeni mletački boravak očito je uporabljen da bi se dala puna i svestrana podrška hrvatskoj pobuni pod Petrom. Mlečani su napustili Dalmaciju tek kad je izgledalo da je na dalmatinskoj obali sve uređeno u skladu s mletačkim željama i interesima.

Dakle, po svemu izgleda da je do hrvatskog ustanka protiv Ugra došlo sredinom 1099.

Kralj Petar nije se uspio održati. Naime, već 1102. Koloman se kruni u Biogradu[167] pa treba računati da je te godine hrvatski otpor već slomljen. Osim toga, prema ugarskoj kronici, Koloman je *poslao* vojsku protiv hrvatskog kralja, dakle Koloman nije sam kod toga sudjelovao. U obzir ne dolazi ni 1101. godina, koja je bila ponovno ispunjena Kolomanovim brigama u vezi s prolazom križara: već u ožujku i travnju prolaze lombardske čete, a nakon njih u valovima prolaze francuski i njemački velikaši sa svojim trupama[168] pa je Kolomanu, slično kao i na kraju 1097., ponajprije stalo do toga da iz daljine nadzire kretanje križara. Dakle, preostaje 1100. godina. Petrov saveznik, mletačka flota, odsustvovala je cijele te godine iz Jadrana i vratila se iz Palestine tek 6. prosinca 1100.,[169] pa je i s te strane bila situacija za Kolomana vrlo povoljna.

I Dandolo stavlja pogibiju hrvatskog kralja Petra negdje između 1099. i 1101., ali to nije plod njegove dobre obaviještenosti, nego kombiniranja koje je slučajno dobro ispalo. Dandolu je bila poznata vijest o navodnom savezu Kolomana i Mletaka, koja je i do nas stigla,[170] pa je tu vijest povezao s Paolinovim izvješćem, da bi na taj način dobio dokaz o Kolomanovom kasnijem nepoštivanju ugovora s Mlecima. Dandolo se nije mogao poslužiti Paolinovom kronologijom jer je nejasna, ali, kad je već povezao ta dva događaja, morao je i poraz hrvatskog kralja Petra staviti u doba dužda Vitale Michielija, tj. između 1096. i prosinca 1101., i to prema kraju njegova vladanja s obzirom na sadržaj Kolomanova pisma u kojem se ističe zakašnjenje Kolomanova odgovora na duždev prijedlog.

---

167 CD II, 9, br. 6.

168 CHALANDON, n. dj. (bilj. 6), 224-230; L. BRÉHIER, Vie et mort de Byzance, Paris, 1946., drugo izdanje 1969., 258.

169 Translatio (bilj. 166), 280.

170 CD II, 1-2, br. 1.

2. Raščlamba Kolomanova pisma duždu Vitale Michieliju

Kolomanovo pismo duždu Vitaleu Michieliju izazvalo je u znanosti prilično diskusije u pogledu datuma. Pauler[171] a i mnogi drugi,[172] stavljaju to pismo u 1097. god., a Šišić u 1098. ili kraj 1097.-1098.[173] a Rački[174] s još nekima,[175] u 1101. Uostalom, radi li se o jednoj ispravi, kao što to misli npr. Lenel[176] ili o dvije po Deéru[177] ili čak o tri isprave kao što to misli Šišić[178]? I napokon, koji je pravi sadržaj i smisao Kolomanova pisma?

Kolomanovo pismo je doista izvanredno važan dokument naše prošlosti pa ga zato valja podrobnije razmotriti. Zabilješka o tome u Codex Trevisanus ima pet sastavnih dijelova.[179]

(I. dio): C. [...] *Ungarorum rex* šalje pozdrav *V. Michaeli* [...] *Venetorum duci* i opravdava se što nije odmah odgovorio ni duždevu pismu ni poslaniku. Koloman kaže da se ne radi o lukavom ponašanju, nego o želji da odgovor ne bude učinjen *sine totius regni consilio*. U pismu će biti tek ponešto rečeno, a više će reći Kolomanov poslanik. Koloman želi da prvaci obiju država polože prisegu (*Volumus equidem ob stabilitatis firmamentum inter nos atque vos, nostros vestrosque maiores merum fieri sacramentum*) jer svaka druga veza ima slabiji temelj.

(II. dio): *Convenientia amicitie que facta est inter regem Ungarorum ac ducem Venetorum.*

(III. dio): *Ego Colomanus Ungarorum rex* i moji prvaci imat ću ubuduće s tobom *Vitalis Michael, Venetie, Dalmatiae Chroatie dux et cum tuis omnibus* trajno prijateljstvo. Neću uznemirivati ni tebe ni tvoje, a ni *cunctas civitates subiectas ducatui tuo et omnes castella ac loca subdita ex obedientia potestati tue*. U slučaju ubojstva ili tjelesne povrede dat ću zadovoljštinu u roku od 30 dana.

(IV. dio): *Hec omnia per sacramentum sunt confirmata ac confederata aequali conditione ab utraque parte.*

171 PAULER, n. dj. (bilj. 161), 214. O ovome vidi MARGETIĆ, 1982 (bilj. 71), 217-220.

172 LENEL, n. dj. (bilj. 17), 19; SZENTPÉTERY, n. dj. (bilj. 131); DEÉR, n. dj. (bilj. 161), 31; CESSI, n. dj. (bilj. 154), 348; N. KLAIĆ, n. dj. (bilj. 108), 507.

173 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 390-393.

174 RAČKI, n. dj. (bilj. 13), 278 (prvo izdanje Rad 30, 1875., 129).

175 SMIČIKLAS, n. dj. (bilj. 158), 262; L. BENEVENIA, Il Comune di Zara nel secolo XII, *Rivista dalmatica* I, vol. I, Zara, 1899., 273.

176 LENEL, n. dj. (bilj. 17), 19.

177 DEÉR, n. dj. (bilj. 161), 31.

178 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 391.

179 Codex Trevisanus u mletačkom Archivio di Stato, fol. 175 (Smičiklas, CD II, 1-2). Slijedimo tekst iz Codexa Trevisanusa, jer je tekst u Smičiklasa donekle alteriran.

(V. dio): Ali, budući da se meni i mojima čini dvojbenim da li da te nazivam *ducem Chroatiae atque Dalmatiae*, želim *pro seruanda, sicut statutum est, amicitia et a te et tuis et me ac meis ita omne prius de medio ambiguum auferatur de medio* (!), da priznamo jedan drugome ono što dokazom po pravdi pripada obojici od naših predaka.

Kolomanovu pismu pripadaju nesumnjivo dijelovi I. i V., dok obratno dijelovi II. i IV. posve sigurno nisu sastavni dijelovi Kolomanova pisma. II. i IV. je očito dodao sastavljač zabilješke. To doista pobuđuje pažnju. Zar ne bi bilo jednostavnije da je upisan naprosto sklopljeni savez? Nadalje, I. i V. očito pripadaju zajedno, jer V. sam za sebe ne može biti samostalnom ispravom. Najvažnije je, dakako, da u I. Koloman oprezno ne daje duždu naslov dužda Hrvatske i Dalmacije, a u V. se od toga čak posebno ograđuje – dok u III., upravo obratno, Koloman obećava duždu Mletaka, Dalmacije i Hrvatske da neće dirati mletačke posjede na području duždeve vlasti, dakle, Koloman izričito priznaje duždevu vlast nad Dalmacijom i Hrvatskom i izričito se obvezuje da će tu vlast poštivati. Lenel je pokušao uskladiti tu osnovnu i nezaobilaznu kontradikciju pa kaže da je Koloman ratificirao ugovor, ali da je dao na znanje da će ugovor ostati mrtvo slovo na papiru, ako ne dođe do zadovoljavajuće nagodbe o mletačkim zahtjevima.[180] To rješenje ne zadovoljava. Nijedan vladar neće svečanim ugovorom u cijelosti priznati sve protivnikove aspiracije s kojima se inače ne slaže i zadovoljiti se pukom ogradom na pojedine za njega krajnje neugodne stavke ugovora, jer takve naknadne ograde pravno ništa ne znače.

Rješenje zagonetke po našem je mišljenju jednostavno. Naime, iz Kolomanova se pisma vidi da je dužd predložio ugovor o prijateljstvu, ali da taj ugovor još nije zaključen. Zaključivanje međunarodnog ugovora obuhvaćalo je, i obuhvaća i danas, tri faze: 1) raspravljanje o međusobnim obvezama, 2) utvrđivanje teksta ugovora, 3) svečano sklapanje ugovora. Kolomanovo pismo pripada još uvijek u prvu, najdelikatniju fazu. Koloman izričito ističe živu želju da dođe do svečanog sklapanja ugovora putem prisege prvaka obiju država (dio I.), ali stavlja ozbiljne primjedbe na nacrt teksta ugovora što mu ga je dužd predložio preko svoga poslanika. Koloman napominje da je neophodno potrebno *omne prius de medio ambiguum auferatur* (dio III.) i ističe u čemu se sastoji taj *ambiguum:* priznanje duždeva naslova *dux Chroatie et Dalmatie* (dio III.), koje bi imalo za posljedicu priznanje pravne valjanosti za mletačku vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom.

Sastavljač zabilješke što je sačuvana u Codex Trevisanus imao je dakle pred sobom dva dokumenta: 1) duždev nacrt ugovora i 2) Kolomanovo pismo. Nije pred sobom

180 LENEL, n. dj. (bilj. 17), 19.

imao konačan tekst, jer da ga je imao, uporabio bi ga. To može značiti samo jedno: konačno utvrđenog teksta ugovora nije ni bilo, a još manje svečano sklopljenog ugovora. Dakako da je sastavljač zabilješke unosio u zbirku ugovora sve ono što je bilo, ili na neki način moglo biti, od koristi u diplomatskoj borbi Mletaka. I zato je pristupio "preudešavanju", da se blago izrazimo, materijala koji je imao pred sobom, ali na sreću za znanost, na vrlo nespretan način. On je u svojoj zabilješci napisao "gotovo potpunu" istinu, naveo je Kolomanovo pismo, ali je u njega ubacio duždev nacrt ugovora, a da bi stvar izgledala vjerojatnijom, on je svoju manipulaciju popratio još i vlastitim komentarima (II. i III.). Nema sumnje da dijelovi II. i IV: nisu sastavni dio Kolomanova pisma. Ali i da nema tih sastavljačevih dodataka, mi bismo iz Kolomanova pisma ipak morali bez ikakve sumnje zaključiti da se Koloman ne slaže s time da prizna Mlecima Hrvatsku i Dalmaciju i da doista vješto na razne načine odgađa utvrđivanje bilo kakva teksta ugovora sve dok mu prilike u Hrvatskoj i Dalmaciji ne omoguće otvoreno čvrsti stav.

Tako objašnjeno Kolomanovo pismo uklapa se na posve zadovoljavajući način u kronologiju mletačko-hrvatsko-ugarskih odnosa, što smo je postavili. God. 1099. dužd dolazi u Dalmaciju i pomaže hrvatsku pobunu pod Petrom, te se zbog toga osjeća dovoljno jakim da ponudi ugovor kojim se zapravo Koloman odriče ne samo Dalmacije nego i Hrvatske. Koloman mu ne odgovara iste godine jer je za njega situacija neugodna. Tek nakon što je 1100. uspio stabilizirati svoju vlast i pobijediti Hrvate, Koloman odgovara, ali zapravo odugovlači s pregovorima, jer ima na umu velike planove u vezi s osvajanjem Dalmacije.

Ugovor o prijateljstvu prema tekstu sačuvanom u Codex Trevisanusu nije ratificiran i nije stupio na snagu, što se vidi i po jednoj drugoj značajnoj okolnosti. Naime, dok još 1110. dužd Vitale Michieli nosi punu titulu *dux Venetiae, Dalmatiae atque Chroatiae,*[181] dotle njegov nasljednik Ordelaf Faledro (1101.-1117.) sve do 1116., tj. do smrti Kolomanove, nosi samo titulu *dux Venetiae*. Koloman umire 3. veljače 1116.[182] a Ordelaf se već u ožujku 1116. naziva *Venecie atque Dalmacie dux*[183] a iz iste je godine i potvrda privilegija kralja Krešimira samostanu sv. Ivana u Biogradu u kojoj on nosi titulu *dux Veneciarum, Dalmaticorum atque Chroaticorum*.[184] Je li to baš puki slučaj i ne radi li se o *tacita rinuncia*[185] po Cessiju ili je po srijedi ipak nešto više? Nije li Ordelaf priznao

181 V. LAZZARINI, I titoli dei dogi di Venezia, *Archivio veneto*, N. S. II, vol. V, 1903., 288.

182 F. ŠIŠIĆ, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301), prvi dio (1102-1205) Od Kolomana do Ladislava III, Zagreb, 1944., 24.

183 LAZZARINI, n. dj. (bilj. 181), 288.

184 CD II, 27-28, br. 25.

185 R. CESSI, Storia della repubblica di Venezia, Milano, 1968².

Kolomanu titulu kralja Hrvatske i Dalmacije i zato je u skladu s time nije smio nositi bar do Kolomanove smrti? I to govori u prilog tvrdnji da do sklapanja svečanog ugovora između Kolomama i dužda Vitalea nije uopće došlo, već su pregovori produženi i za idućeg dužda i dovršeni na način koji je bio vrlo nepovoljan za Mletke. Mlečani su se odrekli Hrvatske i Dalmacije, pa ih je dužd zbog toga bio primoran izostaviti iz svoje titule.

3. Vijesti Treguana, Tome Arciđakona i Dandola

a) God. 1203. napisao je Treguan, arciđakon, a kasnije trogirski biskup antivenecijanski, a prougarski intonirani Život blaženog Ivana (dalje: Život), trogirskog biskupa.[186] Premda je taj Život hagiografsko djelo s uobičajenim opisima čuda i raznim pretjerivanjima, ipak je on razmjerno pouzdano vrelo za one povijesne događaje koje spominje. Naime, ako je pisac nekoga hagiografskog djela htio da narod vjeruje u ono što priča, on je morao u svoju priču ubaciti određene povijesne događaje koji su se ili stvarno dogodili ili ih je narodna tradicija smatrala istinitim. Upravo u tome i leži golema vrijednost hagiografskih spisa, što je kod Života još i potencirano iz razloga što od događaja što ih Život opisuje nije proteklo toliko vremena da bi se oni pretvorili u puku legendu bez veze sa stvarnošću. Ne treba smetnuti s uma da je Treguan pisao svoju legendu o blaženom Ivanu 1203., dakle tek jednu godinu nakon što su križari za račun Mletaka osvojili Zadar. Jasne aluzije na taj događaj vidljive su i u prvom dijelu Treguanova djela, u kojemu se govori o tome kako je Zadar priznao Kolomanovu vlast. U priču je upleten i blaženi Ivan, koji je najprije pomogao Zadranima da se obrane od Kolomanove vojske, ali ujedno tom prilikom uputio Bogu molitvu u kojoj se zalaže za Kolomanovu vlast nad Zadrom ovim riječima: "kao što oba naroda (tj. Zadrani i Ugri) poštivaju jednog Boga (...) tako neka njima upravlja vlast jednog vladara (...)".[187] A kasnije, nakon što se "građanstvo dobrovoljno predalo (Kolomanu)" i Koloman zatražio objašnjenje od biskupa Ivana, zašto je Zadranima dao podršku protiv njega, biskup odgovara: "Sve je to učinjeno zbog tvoga spasa (..." *da se ti ne bi okrvavio krvlju kršćana* (...) i da na tvoju vojsku (...) ne bi pala sramota okrutnosti; (...)) i tako je Božje milosrđe učinilo da je (zadarski) narod podređen tvojoj vlasti *i da tvoje ruke ostanu čiste od njegove krvi*".[188] Mislimo da ne može biti ni najmanje sum-

186 LUCIUS, Vita Ioannis confessoris episcopi Traguriensis et eius miracula, Roma, 1657. Najnovije izdanje M. IVANIŠEVIĆ, Život svetoga Ivana Trogirskoga (dalje: "Život") u: Legende i kronike, Split, 1977., 59-121 sa starim prijevodom na hrvatski, uvodom i vrlo korisnim bilješkama. Po njemu ćemo "Život" dalje citirati.

187 "Život", 108.

188 "Život", 109.

nje da je sve to Treguan napisao s jasnom višeznačnom porukom: ugarski vladar je zakoniti vladar nad Zadrom, jer su mu se građani dobrovoljno predali (dakle, to nisu Mlečani koji su silom osvojili grad); ugarski vladar nije okrvavio svoje ruke krvlju zadarskog naroda (kao što su to učinili 1202. Mlečani).

b) Prema *Historia Salonitana* Tome Arciđakona pisanoj do 1267. god. Koloman je odlučio osvojiti svu zemlju do mora pa je došao u posjed i onog dijela "Slavonije" (tj. Hrvatske) koji Ladislav nije osvojio. Nakon toga krenuo je na osvajanje obalnih gradova. Najprije je došao do Splita. Splićani mu se nisu htjeli pokoriti jer nisu znali o kome se radi pa je Koloman počeo pljačkati splitski kotar. Ipak, ubrzo su Splićani saznali da je riječ o Ugrima, tj. kršćanskom narodu pa su kralju uputili svoga nadbiskupa. Došlo je do sporazuma između Kolomana i Splićana pa je Koloman sa svojim velikašima prisegao na sporazum, a nakon toga su prisegli Splićani, da će biti uvijek vjerni kralju i njegovim potomcima. Koloman se nakon toga uputio u Trogir i Zadar, kojima je također podijelio povlastice pa se god. 1103. vratio u Ugarsku.

c) Dandolo izvještava da je ugarski kralj Koloman, nakon pobjeda nad mnogim barbarskim narodima, krenuo u Dalmaciju, u njoj osvojio sve kontinentalne gradove, nakon opsade i Split i zatim stao opsjedati Zadar uz uporabu bojnih strojeva. Zadrani su se branili zbog vjernosti prema Mlecima, a hrabrio ih je trogirski biskup Ivan. Međutim, Koloman je Zadranima dao nezakonita obećanja i tako postao gospodarom Zadra. Ostali Dalmatinci, prestrašeni time, poslali su glasnike kralju koji je održao zborovanje kod Zadra (*apud Iadram curiam tenens*), te ondje obećao Dalmatincima da će ih ostaviti u dotadašnjim slobodama, a splitskoj, zadarskoj i rapskoj crkvi poklonio je po jedan križ. Nakon toga se vratio u Panoniju i tamo naglo umro, po nekima, dodaje Dandolo, zbog prekršenog ugovora s Mlečanima. Naslijedio ga je Bela. Sa svoje strane, dužd je htio vratiti Dalmaciju, ali mu je car Aleksije savjetovao odgodu tih planova.[189]

Izvori Dandolova izvještaja lako su prepoznatljivi. Osvajanje Zadra ispričano je na temelju legende o blaženom Ivanu, trogirskom biskupu, a zborovanje pred Zadrom prema suvremenoj zabilješci sačuvanoj u mletačkom Liber Pactorum.

Dandolo je izvještaj legende o biskupu Ivanu veoma skratio i dodao da su se Zadrani odupirali Kolomanu *promise fidelitatis memores*, čega u legendi, dakako, nema. Dandolo je u opis događaja prema legendi upleo i podatak iz Tome Arciđakona[190] o opsadi Splita, pa je time zapravo temeljito izmijenio tijek događaja, jer po legendi Koloman osvaja najprije Zadar, a tek onda Trogir i Split, dok je po Tomi obratno. Dando-

189 MUR.¹, 264-265 = MUR.², 228-229.

190 F. RAČKI, Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana (dalje: Toma), MSHSM XXVI, Zagreb, 1894., 56 i d.

lo je najprije sastavio tekst točno prema legendi, ali je nakon toga izvršio izmjenu u skladu s pričanjem Tome. Dandolov postupak možemo lako slijediti jer je prvobitni tekst[191] brisan i naknadno dopisano istom rukom: *opida montanea accepit et postea Spaletum obsidendo optinuit; deinde*. Dakle, ni ovdje nije Dandolo nikakav samostalan izvor.

Isto tako, Dandolo nije nikakav samostalan izvor ni za zborovanje pred Zadrom, koje on navodi vrlo skraćeno po poznatoj ispravi iz Liber pactorum. Jedino je tendenciozno dodao da je Koloman naglo umro *"ex federe Venetis abrupto"*, ali to je benigna primjedba.[192] Isto tako nije za nas od osobita interesa ni pogrješna tvrdnja Dandolova da je Kolomana naslijedio Bela, a ne njegov sin Stjepan.

Dandolo govori o želji dužda Ordelafa Faledra da odmah vrati Dalmaciju i o opreznom savjetu cara Aleksija. Lenel je lako i uvjerljivo dokazao da je Dandolo uporabio vijest iz Annales Venetici breves o mletačkom poslanstvu u Konstantinopol i da ju je temeljito prepravio jer u Dandolovu izvoru nema, dakako, ni riječi o navodnoj mletačkoj želji za brzom intervencijom u Dalmaciji i navodnoj kunktatornoj taktici Bizanta, pa se ni na tome nećemo dalje zadržavati.[193] Po Dandolu se zborovanje pred Zadrom održalo 1111.[194] Dakle, po njemu je Dalmacija bila pod ugarskom vlašću sve do 1111. godine, a Ordelaf osvaja već 1115. Zadar i Biograd, te 1116. ostalu Dalmaciju. Tako je Dandolo uspio u svojoj namjeri pokazati da je i na početku 12. st. Dalmacija bila tako reći stalno u mletačkoj vlasti, izuzev nekoliko godina (1112.-1114.), a i to samo zbog Kolomanove vjerolomnosti, kojega je, uostalom, zbog toga i sam Bog kaznio nenadanom smrću.

Zabilješka koju je Dandolo uporabio za prikaz zborovanja pred Zadrom nije datirana, ali se zbog imena svjedoka, identičnih s onima u ispravi o privilegijima rapskoj crkvi iz 1111. god. obično datira ovom godinom.[195] Međutim, ne samo da je, kao što je poznato, rapska isprava krivotvorena, nego i sukladni popis svjedoka obiju isprava nije besprijekoran. Naime, na kaločkoj biskupskoj stolici sjedio je 1111.[196] i čak još 1113.[197]

[191] MUR.², 230.

[192] LENEL, n. dj. (bilj. 17), 91.

[193] N. dj., 92-93.

[194] N. dj., 91.

[195] Npr. CD II, 24, br. 21; SZENTPÉTERY, n. dj. (bilj. 131), 17; J. DEÉR, Die dalmatinische Munizipalverfassung unter der ungarischen Herrschaft bis zur Mitte des 12. Jahrhundert, *Ungarische Jahrbücher* 11, 1931., 377 = Nachdruck Darmstadt, 1970., 46; GY. GYÖRFFY, O kritici dalmatinskih gradskih privilegija 12. stoljeća, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 6, 1969., 100-101.

[196] CDH VII, 4, 57. N. TOMAŠIĆ, Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva, *Vjesnik zemaljskog* arhiva (dalje: VZA), XI. sv. 3 i 4, 156 i d.; Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, ed. R. MARSINA, I, Bratislava, 1971., 63 i d.

[197] CD II, 41; V, 311; TOMAŠIĆ, n. dj. (bilj. 196), 159 i d.; MARSINA, n. dj. (bilj. 196), 64 i d.

biskup Pavao, a ne Fulbertus, kojega spominju zabilješka o zborovanju i krivotvorena rapska isprava. Zabilješku o zborovanju pred Zadrom treba odvojiti od popisa svjedoka, jer je očito da je ta zabilješka sastavljena tek kasnije i da joj je tom prilikom pridodan popis svjedoka. Zato se datirala i drukčije, npr. s godinom 1102.,[198] 1108.,[199] ali nama se čini da je bez sumnje jedino točno datiranje Fejérpatakyja,[200] tj. 1105. Naime, prvorazredni izvori dokazuju da je Koloman trijumfalno ušao u Zadar 1105., očito nakon zborovanja pred Zadrom, o kojem nas zabilješka obavještava.

4. Opseg Kolomanove vlasti nad Dalmacijom.

Pitanje autentičnosti Kolomanova privilegija Trogiru iz 1108. privuklo je u posljednje vrijeme pažnju dvojice istaknutih medievista, N. Klaić[201] i Gy. Györffyja.[202] N. Klaić je ustvrdila da je isprava iz 1108. krivotvorena, ali ona ne sumnja u sadržaj,[203] osim što smatra, u skladu s Baradinim izvođenjem,[204] da je privilegij izdan 1107.[205] Obratno, Györffy zastupa mišljenje da je trogirska diploma autentična u cijelosti,[206] čime se pridružuje mišljenju starijih povjesnika i diplomatičara. A ipak je N. Klaić 1958., po našem mišljenju ispravno, upozorila da bi "trebalo nastaviti Deérova istraživanja i utvrditi da li je uopće i kada stvarno stanje odgovaralo onom koje je fiksirano u sumnjivim privilegijima".[207] Sigurni smo da će naši povjesnici i diplomatičari nastaviti korisnu i plodnu raspravu koju su otvorili N. Klaić i Györffy i da će ona imati za posljedicu novo širenje naših spoznaja. Sa svoje strane možemo na ovome mjestu upozoriti na neke okolnosti za koje smatramo da su važne, ali napominjemo da nam se čini da će trebati još mnogo truda i zajedničkog rada dok se ne približimo povijesnoj istini više nego do sada.

198 G. WENZEL, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (Árpádkori új okmánytár) I, Pest, 1867., 43; I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Diplomatički sbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom, II, Zagreb, 1876., 4; TOMAŠIĆ, n. dj. (bilj. 196), 86; MUR.², 229.

199 Š. LJUBIĆ, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike, MSHSM I, 1868., 5-6.

200 L. FEJÉRPATAKY, Kálmán kiraly oklevelei, Budapest, 1895., 17-18.

201 N. KLAIĆ, O autentičnosti privilegija trogirskog tipa, *Zbornik instituta za historijske nauke u Zadru*, II, 1956.-7., 77-88; ISTA, Još jednom o tzv. privilegijama trogirskog tipa, Istoriski časopis XX, Beograd, 1973., 15-87.

202 GYÖRFFY, n. dj. (bilj. 195), 99-101.

203 N. KLAIĆ, 1973 (bilj. 201), 34.

204 M. BARADA, Iz kronologije hrvatske poviesti, *Časopis za hrvatsku poviest*, I, 1943., 131-132.

205 N. KLAIĆ, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb, 1976. (dalje: Povijest II), 12.

206 GYÖRFFY, n. dj. (bilj. 195), 102.

207 N. KLAIĆ, 1958 (bilj. 201), 84.

N. Klaić je ispravno upozorila na neobičnu formu kraljeve potvrde. "Kako je moguće, da kralj sam potvrđuje svoju zakletvu: *Hoc autem sacramentum a rege*[208] *confirmatum est*? Györffy pokušava spasiti tu formulu tvrdnjom" da se confirmatio ne odnosi na samu zakletvu, već na ispravu o sloboštinama",[209] ali je N. Klaić njegovu tvrdnju lako pobila.[210] I doista, nespretna ruka sastavljača isprave od 1108. dolazi na tom mjestu osobito jasno do izražaja. Da je tome tako, vidi se i po vrlo sličnoj nespretnoj rečenici koja je ubačena u Kolomanovo pismo duždu, a na koju smo već imali prilike upozoriti u ovom radu: *hec omnia per sacramentum sunt confirmata* itd.[211] Kao što je nemoguće da bi Kolomanovo pismo sadržavalo takav dodatak, tako je upravo očito da je taj dodatak "prikrpan" na tekst Kolomanove prisege s identičnim ciljem – i s vrlo sličnim riječima – kao u Kolomanovu pismu. Nadalje, datacija isprave je također neobična: *Anno dominice incarnationis MCVIII, mense V, die XXV, anno XII regni mei.* Čudno je što nema indikcije i što je mjesec napisan rimskom brojem.[212] Riječi *anno XII regni mei* sigurno ne bi navodni lokalni sastavljači isprave napisali bez konzultacije s prisutnim članovima ugarske kancelarije, jer naprosto ne bi znali taj podatak koji još i današnjim znanstvenicima pričinja velike glavobolje.[213] Ali, da je došlo do konzultacije, valjda bi prisutni članovi ugarske kancelarije upozorili lokalne sastavljače, da Koloman svoje isprave ne datira na taj način, već da on stavlja datum u eshatokol npr. na ovaj način, sačuvan u originalnoj Kolomanovoj ispravi iz 1111.: *Anno MXCI, concurrente VI, epacta nona, indictione IIII, regnante Colomanno rege piissimo Hungarorum*".[214] Ako, dakle, ta formula nije mogla ući u ispravu ni od predstavnika ugarskog kralja ni samostalno od lokalnih sastavljača, ne preostaje drugi zaključak nego da se radi o formuli koja je ubačena u kasnije vrijeme, tj. u vrijeme sastavljanja isprave. N. Klaić upozorila je,[215] nadalje, i na neobično potvrđivanje Kolomanove zakletve sa strane najviših ugarskih dostojanstvenika: *Ego Joannes palatinus comes laudo et confirmo. Ego Appa comes laudo et confirmo* itd. I starijim piscima upala je u oči formulacija *laudo (et confirmo)*, ali ih nije odviše smetala.[216] Naime, sve osobitosti isprave tumačile su se time što je ona sastavljena od grada koji je od kralja postigao privilegij i što je na tako sa-

208 N. dj., 82.
209 GYÖRFFY, n. dj. (bilj. 195), 102.
210 N. KLAIĆ, 1973 (bilj. 201), 17-18.
211 CD II, 2, br. 1.
212 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 610.
213 BARADA, n. dj. (bilj. 204), 131-132; GYÖFFRY, n. dj. (bilj. 195), 101-102.
214 MARSINA, n. dj. (bilj. 196), 63-67, br. 68 i 69.
215 N. KLAIĆ, 1958 (bilj. 201), 81-82; ISTA, 1973 (bilj. 195), 20.
216 ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 522-523.

stavljenu ispravu kraljevska kancelarija samo udarila pečat. Na tome je uglavnom i ostalo, osim što je to Kostrenčić dogradio tvrdnjom da je tekst trogirske diplome posljedica brižljivog i preciznog stiliziranja u kojem su sudjelovali i Kolomanovi predstavnici.[217] Sama formula *laudo et confirmo* nije Kostrenčića uopće smetala te je iz nje pokušao izvući tvrdnju o tome da velikaško potvrđivanje kraljeve dispozicije ima ne samo deklarativan nego i konstitutivan karakter.

Formulu *laudo et confirmo* nalazimo na našem pravnom području samo u nekoliko isprava iz druge polovice 11. i prve polovice 12. st., i to u ispravi kralja Krešimira iz 1066. kojom pod zaštitu uzima samostan sv. Marije u Zadru,[218] ispravi kojom kralj Zvonimir 1087. potvrđuje samostanu sv. Marije privilegij kralja Krešimira,[219] u redakciji B isprave kojom zadarski biskup Andrija s priorom podjeljuje samostanu sv. Marije "pravu slobodu",[220] u ispravi kojom kralj Koloman potvrđuje istom samostanu njegova prava,[221] te u privilegijima ugarskih kraljeva izdanim Trogiru 1108.[222] i 1124.,[223] Splitu 1142.[224] i Šibeniku 1167.[225]

Osobe koje vrše laudaciju i konfirmaciju očito nisu svjedoci. One imaju neku drugu funkciju. Izvanredno je poučna u tom pogledu isprava iz studenoga 1186. koju je krčki biskup Ivan izdao prilikom darovanja svoje crkve u Krku mletačkom samostanu sv. Ciprijana.[226] Biskup kaže: *do, concedo et offero deo et s. Benedicto et monasterio sancti Cypriani de Venetiis videlicet unam meam ecclesiam* itd. U eshatokolu nalazimo vrlo velik broj svjedoka, uz ime kojih stoji *tt. ss.*, tj. *testis subscripsi*. Međutim, u ispravi postoji nakon potpisa darovatelja još i ova klauzula: *Nos quidem Plesa et Dominicus et Andreas fratres episcopi predicti laudamus et confirmamus*. O značenju te klauzule ne može biti ni najmanje sumnje: biskupova braća mogla bi u načelu pobijati darovanje zbog svog rodbinskog odnosa s darovateljem, ona su u neku ruku bar virtualni suovlaštenici i zato je za puni pravni efekt darovanja potrebna njihova laudacija i konfirmacija.

Dakle, s *laudo* i *confirmo* suovlaštenik daje svoj pristanak na određeni pravni posao.

Klauzulu *laudo (et confirmo)* nalazimo u Bariju u nekim ispravama što se odnose na crkvu iz druge polovice 11. i prve polovice 12. st.. Tako u ispravi nadbiskupa Barija

217 M. KOSTRENČIĆ, Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom, *Rad*, 239, 1930., 63.

218 CD I, 102, br. 74.

219 CD I, 186, br. 146.

220 CD I, 198-199, br. 159.

221 CD II, 9-10, br. 6.

222 CD II, 19, br. 16.

223 CD II, 37, br. 36.

224 CD II, 49, br. 49.

225 CD II, 115, br. 108.

226 CD II, 204-206, br. 198.

od 1131. kojom vrši razmjenu dobara s nekim odličnikom, nakon potpisa nadbiskupa nalazimo ove *laudantes*: *Ego Agapitus presbiter et primicerius laudo et confirmo. Ego Johannes primicerius laudo et confirmo [...]. Ego Leo presbiter et scribanus laudo et confirmo.*[227] Istu klauzulu naći ćemo još 1087. u ispravi kojom *dux Rogerius* daruje nadbiskupu Barija neke nekretnine i u kojoj ćemo za svjedoka naći u hrvatskoj povijesti poznatog kneza Amika. U toj ispravi nalazi se među potpisnicima i *Gualterius Troianus episcopus* uz čije ime dolazi i *laudo et confirmo.*[228] U prvoj polovici 11. i u drugoj polovici 12. st. u Bariju ne nalazimo u nadbiskupskim ispravama klauzule *laudo et confirmo.* Raspoložba nadbiskupa Barija sa crkvenom imovinom 1024. učinjena je među ostalim *cum consensu presbiterorum ac diaconorum et clero nostri episcopii,* a neki potpisnici izražavaju ovako svoj konsens: *Ego Angelus presbiter consensi; Ego Lilius diaconus et primicerius consensi.*[229] Slično je s ispravama nadbiskupa Barija iz 1180. (npr. *Ego Riccardus diaconus confirmo*[230]). Takvih nadbiskupskih isprava s klauzulom *consensi* ili *confirmo* naći ćemo veći broj i poslije 1180.,[231] a nije nevažno da se svi oni koji su u ispravi od 1255. dali pristanak naknadno pojavljuju još jednom s klauzulom *testis sum.*[232]

Nema sumnje da *laudo et confirmo* u Bariju nije drugo nego konsens osoba za koje se smatra da imaju određeno pravo suodlučivanja.[233] Ipak se *laudo et confirmo* u ispravi vojvode Rogera iz 1087. ne odnosi na pravo suodlučivanja u istom smislu kao u ispravi nadbiskupa iz 1131. Naime, nadbiskup je poglavar crkve koji ne smije odlučivati i opterećivati crkvena dobra bez konsensa ostalih suovlaštenika, u davna vremena cijele kršćanske općine, a kasnije glavnih predstavnika klera. Naprotiv, *laudo et confirmo* u ispravi vojvode Rogera iz 1087. ne znači da biskup ima u vojvodskim poslovima, a osobito u otuđivanju dobara neko pravo suodlučivanja, jer bi takvo pravo imali još mnogo više prisutni Rogerovi velikaši, nego znači samo to da sa strane biskupa nema zapreke da vojvoda izvrši pravni posao darovanja.

227 F. NITTI – G. B. NITTO DE ROSSI, Codice diplomatico barese (dalje: CDB), I, bari, 1897., 81-83.

228 CDB I, 59-61, br. 32. Laudaciju nalazimo i u nekim drugim crkvenim ispravama 11 i 12. stoljeća. V. npr. Chronicon Farfense di Gregorio di Catino, a cura di U. BALZANI, II, Roma, 1903., 146, isprava pape Nikole II. od 1060.: *Ego Dominicus Gradensis patriarcha interfui, laudavi et subscripsi.* Još nekoliko nazočnih, osobito važnih osoba (suci i slično) imaju uz potpis dodatak: *interfui et confirmo,* dok ostali nazočni dodaju samo *subscripsi.* Dakle, i ovdje nalazimo bitnu razliku između osoba koje suodlučuju, i to izražavaju s laudacijom i konfirmacijom od ostalih osoba koje imaju više ulogu svjedoka. O laudaciji v. i CH. DU CANGE, Glossarium mediae et infimae latinitatis, V, Niort, 1885., 42 s. v. *laudatio* (4.).

229 CDB I, 20-21, br. 12.

230 CDB I, 109-110, br. 56.

231 CDB I, 114-115, br. 60; 115-117, br. 60; 122-123, br. 64; 131-134, br. 68; 135-137, br. 70; 138-140, br. 71.

232 CDB I, 191-194, br. 103.

233 H. BRESSLAU, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, Leipzig, 1912.², 32 i d.

Čini se vjerojatnim da je formula *laudo* (*et confirmo*) došla u Dalmaciju putem utjecaja iz Apulije. Problem je ipak teži nego što se na prvi pogled čini. Naime, formulu *laudo et confirmo* nalazimo, kao što smo vidjeli, u Apuliji u drugoj polovici 11. i prvoj polovici 12. st., a onda se ona gubi. S druge strane, isprave kartulara samostana sv. Marije u kojima se ta formula nalazi nisu vjerodostojne. To se odnosi ne samo na isprave kralja Krešimira iz 1066. i kralja Zvonimira iz 1087.,[234] nego i na redakciju B isprave iz 1091. kojom biskup Andrija dariva samostan sv. Marije.[235] N. Klaić je dokazala da su privilegiji ugarskih vladara Trogiru, Splitu i Šibeniku, u kojima nalazimo klauzulu *laudo et confirmo*, diplomatičke krivotvorine.[236] Iz toga slijedi da nije potvrđen nijedan jedini autentični primjer te klauzule u Dalmaciji. A ipak, s druge strane, znamo da su upisi u kartular samostana sv. Marije nastali negdje sredinom 12. stoljeća. Onaj, koji je pripremio za upis u kartular isprave kraljeva Krešimira i Zvonimira, morao je ipak negdje imati neki uzor. Nevjerojatno je da bi se radilo o nekom biskupskom ili nadbiskupskom notaru iz Apulije koji je došao u Zadar i pomogao pripremiti isprave na način koji se njemu činio ispravnim. Zadar je imao u to vrijeme ugledni skriptorij, a gdje su prepisivači, ondje su očito i poznavatelji sastavljanja isprava. Dakle, sastavljač isprava kraljeva Krešimira i Zvonimira morao je naći upravo u Zadru predložak za svoj rad. I doista u ispravi iz 1092., koja sadrži presudu zadarskog suda, nalazimo da pečaćenju prisustvuju uz mnoge imenovane svjedoke *alii quam plures collaudantes et confirmantes*. Bez sumnje su ti svjedoci oni isti koji su sudjelovali u raspravi i donošenju presude. Prior, naime, kaže da se rasprava održala *coram nobis ac prefato episcopo aliisque quam pluribus*, pa su prema tome ispravnost i vjerodostojnost isprave potvrdile osobe koje su sudjelovale u postupku,[237] a ne kao puki svjedoci pečaćenja. To prilično zadovoljava, ali nas ne može posve uvjeriti, jer ni u toj ispravi ne nalazimo upravo riječi *laudo et confirmo*. Nadalje, u nastavku te isprave naći ćemo da splitski nadbiskup kaže: *corroboro [...]et laudo* spomenutu presudu, ali je ta laudacija nešto drugo od kolaudacije i konfirmacije o kojoj raspravljamo.[238] Ukratko, ne možemo do kraja dokazati

[234] N. KLAIĆ 1973 (bilj. 203), 230-231.

[235] V. NOVAK, Zadarski kartular samostana svete Marije, Zagreb, 1959., 172.

[236] N. KLAIĆ 1956./57., (bilj. 201), 80 i d.; ISTA, 1973 (bilj. 203), 15 i d.

[237] O ispravi iz 1092. (CD I, 200-202, br. 161) v. podrobnije L. MARGETIĆ, Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama, ZRVI, XVI, 1975., 40-42.

[238] I dužd Ordelaf Faledro kaže 1116. *colaudo et [...] confirmo* Krešimirov privilegij (Smičiklas, CD II, 29-30, br. 27), a nema sumnje da je riječ o ispravi dalmatinske provenijencije. Uz riječi *colaudo et in sua stabilitate confirmo* i uz subjektivnu formu nalazimo u njoj i dataciju u protokolu. Nije bez interesa upozoriti da dataciju u protokolu i subjektivnu formu nalazimo i u mnogim drugim javnim ispravama 11. i 12. stoljeća na jadranskom području. Tako npr. u javnoj ispravi iz 1174. god. kojom dužd Sebastijan Ziani dodjeljuje *castrum* Kesse (CD II, 135-136, br. 132) datacija je u protokolu, isprava je sastavljena u

da je formula *laudo et confirmo* bila poznata u Dalmaciji već u drugoj polovici 11. st., ali s druge strane nema nikakva razloga u to sumnjati.

Budući da je *laudo et confirmo* u svjetovnim vladarskim krugovima 11. i 12. st. nepoznat u smislu konsensa velikaša koji vladara okružuju, to treba na temelju izloženog zaključiti da je ta formula ušla u ugarske privilegije "trogirskog tipa" iz prakse dalmatinskih crkvenih pisara, preuzete iz prakse apulijskih crkvenih pisara i kasnije, u drugoj polovici 12. st., prihvaćene od sastavljača krivotvorenih isprava koje su ušle u kartular samostana sv. Marije. Proizlazi da su djelo kasnijeg krivotvoritelja trogirske diplome ne samo za Kolomana neuobičajeni način datiranja nego i rečena "*Hec omnia per sacramentum* ...", kao i navodna suglasnost ugarskih velikaša s neobičnom formulacijom *laudo et confirmo* – dakle, svi dijelovi izuzev dispoziciju. A je li do nas došla potpuna dispozicija?

N. Klaić je s velikim stupnjem vjerojatnosti dokazala da je trogirska diploma nastala poslije 1322.,[239] pozvavši se kod toga na dopis trogirskog kneza mletačkom duždu od 29. studenoga 1322. u kojem se navode ugarski privilegiji Trogiru od 1182., 1197., 1215., a također i privilegij od 1242., s njegovim potvrdama od 1270. i 1275. Trogirski knez ne spominje isprave iz 1108., 1124. i 1151. pa je vrlo vjerojatno da ih u to doba nije ni bilo.

Ali, odakle je sastavljač isprave preuzeo neke podatke dispozitiva te isprave koji su u njegovo doba bez sumnje anakronistični?

Osobito skrećemo pažnju na Kolomanovo obećanje: *episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo*. Ona se po svom sadržaju slaže s navodom zabilješke u mletačkom Liber pactorum o Kolomanovoj kuriji održanoj pred Zadrom, u kojoj se kaže: *nec episcopum vel primatem aliquem nisi ab eorum vele electum illis dare, confirmauere*. Kolomanovo obećanje znači, dakako, bitno ograničenje gradskih sloboda, jer je jasno da je Koloman time rezervirao sebi pravo odlučno utjecati na postavljanje biskupa i kneza.[240] Da je Koloman to pravo odmah i temeljito iskoristio, vidi se po mnogim okolnostima, npr. po tome što već 1105. nalazimo u Zadru kao kneza ugarskog velikaša Kledina, dok je u Splitu ubrzo izabran za nadbiskupa Manases, ličnost Kolomanova povjerenja.

---

subjektivnoj formi, a čak nalazimo i veći broj svjedoka (npr. *Ego Stephanus Baroci testis subscripsi* itd.). I u Bariju nailazimo na datacija u protokolu i subjektivnu formu u privilegiju, što ga je Roger, kralj Sicilije i Italije izdao građanima Barija 1132. (CDB V, 137, br. 80). Po tome se čini prihvatljivim da je riječ o autentičnoj ispravi dalmatinske provenijencije koja je ušla u Polikorion samostana sv. Ivana biogradskog, a odatle preko arhiva samostana sv. Kuzme i Damjana u mletački Liber pactorum.

239 N. KLAIĆ 1956./57. (bilj. 201), 83 i d.; ISTA 1973 (bilj. 201), 40 i d.

240 N. KLAIĆ, n. dj. (bilj. 205), 14; obratno KOSTRENČIĆ, n. dj. (bilj. 217), 71-72 koji u kraljevoj potvrdi vidi puku formalnost s deklaratornim, a ne konstitutivnim značenjem.

Ali, ovdje bismo htjeli upozoriti na nešto drugo. Nema sumnje da je oduvijek postojao velik i obično odlučan utjecaj svjetovne vlasti na izbor biskupa. Crkva se tome žestoko odupirala, ali obično sa slabim uspjehom. Ako ništa drugo, crkvi je bilo osobito stalo da spasi bar privid crkvene samostalnosti i da investitura bude provedena na kanonski način (*institutio canonica*). Kako je, dakle, Koloman u vrijeme svoga najvećeg prijateljstva s papom mogao svojatati za sebe biskupsku investituru na takav posve nekanonski način, koji je morao pobuđivati krajnje nezadovoljstvo pape već i zato što je upravo u to doba borba za investituru između pape i cara bila na vrhuncu? Na ovo pitanje daju istraživači koji su se bavili analizom trogirske diplome vrlo šture i često nikakve odgovore.[241] Jedino je N. Klaić upozorila na to da su Arpadovići kao apostolski vladari imali pravo potvrđivati biskupe.[242] Međutim, u literaturi je vrlo sporno je li ugarskom kralju Stjepanu ikad podijeljen taj privilegij,[243] a nama se čini u svakom slučaju mnogo vjerojatnijim da je riječ o običnoj uzurpaciji koju je papinstvo moralo trpjeti, ali s kojom se nije složilo i koju je nastojalo prvom prilikom ukloniti. I doista, prilika je došla vrlo brzo. Koloman je nastojao postići papino priznanje svoje vlasti nad Dalmacijom, pa je shvatljivo što u aktima koncila u Guastalli, održanog 1106., nalazimo i značajnu glavu pod naslovom *Refutatio investiture episcoporum, quam fecit rex Ungarie ad mandatum pape.*[244] Sigurno je, dakle, da Koloman nije mogao poslije 1106. u svečanoj javnoj zakletvi pridržati za sebe ordinaciju odnosno konfirmaciju biskupa, jer bi to bilo u eklatantnoj protivnosti s onim što je pred kratko vrijeme najsvečanije obećao papi. Uostalom, to bi bilo i nepromišljeno, štetno i protivno interesima kralja i kraljevstva koji su se mogli zaštititi i unaprijediti zakulisnim manevrima mnogo bolje nego otvorenim kršenjem obećanja. Dakle, ni Kolomanov privilegij Trogiru ni njegovu kuriju pred Zadrom ne možemo datirati poslije 1106. Za kuriju smo već istakli da je i inače vrlo vjerojatno održana 1105. Što se pak tiče Kolomanova privilegija Trogiru, jedini način da se "spasi" materijalna vjerodostojnost sadržaja te isprave upravo je u priznanju da je ona formalna krivotvorina. Dakako, da nam nije stalo do nekog "spasavanja", ali sve govori u prilog tvrdnji da je sadržaj Kolomanova privilegija Trogiru vjerodostojan – uz pretpostavku da je Koloman dao takvo obeća-

241 Vidi npr. TOMAŠIĆ, n. dj. (bilj. 196), 6, 7; ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 99), 611; KOSTRENČIĆ, n. dj. (bilj. 217), 68 i d.; ISTI, Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava, I, 1956., 171.

242 N. KLAIĆ, n. dj. (bilj. 205), 14.

243 ÁKOS V. TIMON, Ungarische Verfassung- und Rechtsgeschichte, Berlin, 1904., 281; HÓMAN, n. dj. (bilj. 102), 315 i d., ali s druge strane i J. DEÉR, Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie, *Acta Litterarum Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae, Sectio Geographico-Historica*, 1934., 62 = Nachdruck, Darmstadt, 1969., 36; ISTI, Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation, *Archivium Historiae Pontificae* 2, 1964., 156 i d.

244 ENDLICHER, n. dj. (bilj. 3), 375.

nje Trogiru 1105. Sadržaj trogirske diplome, bar koji se odnosi na ordinaciju biskupa, bio je anakronizam već 1106. Svakako je vrijedno pažnje da se jedino u trogirskoj diplomi od navodno 1108. govori o ordinaciji, dok u svim kasnijim ispravama, bez obzira na to jesu su krivotvorene ili ne, isključivo o konfirmaciji[245] koja zbog izričitog obećanja Gejze II. i njegova sina Stjepana III. da se neće miješati u kanonski postupak pri izboru biskupa[246] ne mora više imati antikanonski karakter, već se može interpretirati u smislu novih odnosa između crkve i svjetovne vlasti koji su u Njemačkoj došli do izražaja u Wormskom konkordatu iz 1122.[247]

U vezi s time još je jedno zapažanje. Ako je opravdano i prihvatljivo analizirati krivotvorene isprave, kao npr. Kolomanov privilegij Trogiru, i na oprezan način služiti se njihovim sadržajem, onda nam se čini da nije opravdano odbacivati cijeli sadržaj pojedinih isprava samo zato što je posve sigurno riječ o krivotvorini. Pri tom mislimo na Kolomanov privilegij rapskoj crkvi od g. 1111., za koji je obiljem argumenata Šufflay još 1905. dokazivao da je riječ o krivotvorini nastaloj 1367.[248] Pa ipak, vrlo je karakteristično da Kolomanova isprava u prilog rapskoj crkvi insistira na tome kako *investituras tam ecclesiarum quam episcoporum at abbatum absque regis consilio, quemadmodum fuisse probavimus, fieri debere.* Takvo isticanje prava crkve i izričito uklanjanje svakog formalnog kraljeva prava na investituru upućuju na razmjerno kratko vrijeme nakon Kolomanova obećanja papi na sinodu u Guastalli 1106., pa se isprava iskazuje kao provođenje Kolomanova obećanja papi i kao izmjena stanja koje je Koloman uspio nametnuti 1105. vidljivog po sadržaju trogirske diplome. Tome dodajmo još i spominjanje kraljevih i biskupskih pristava u vezi sa sakupljanjem crkvene desetine (*pristaldus regis cum pristaldis episcoporum ex decimatione episcopi ipsi accipiant decimam partem* itd.), a uloga kraljevskih i biskupskih pristava zajamčena je i u zakonodavstvu kralja Ladislava I.: *Si vero post juramentum dominum annonae quis alienus perjurum dixerit, praeter episcopi ante pristaldum regis et comitis numeretur annona* itd.[249]

I u Mlecima su bili načistu s time da svjetovna vlast ne bi smjela ulaziti u pitanje investiture. Prema ispravi od 1118., mletački dužd Ordelaf priznaje 1115. Rabljanima pravo *presulem vobis eligendi ac comitem, confirmatione comitis reservata nostre curie.*[250] On

245 Vidi npr. CD II, 49-50, br. 49; 53, br. 52; III, 68-69, br. 61; IV, 146-147, br. 133.

246 ENDLICHER, n. dj. (bilj. 3), 382.

247 H. E. FEINE, Kirchliche Rechtsgeschichte, Köln-Graz, 1964.[4], 264 i d.

248 Vidi M. ŠUFFLAY, A két Arbei iker-oklevél, *Századok* 39, 1905., 297 i d.; ŠIŠIĆ, n. dj. (bilj. 90), 637; N. KLAIĆ, Rapski falsifikati, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1955., 44.

249 S. Ladislaus, Decretorum Liber Primus, cap. 40; v. Corpus iuris hungarici, Budae, 1779,. 138; ENDLICHER, n. dj. (bilj. 3), 332-333. Odredba je donesena 24. svibnja 1092.

250 CD II, 29-30, br. 27.

i ne pomišlja na to da za sebe rezervira pravo konfirmacije biskupa. Ali, ako je to tako, kako je glasio nastavak teksta prisege Ordelafa Faliera Zadranima 1117., sačuvane u evanđelistaru sv. Simeona. Naime, sačuvano je ovo: *in civitate episcopum vel comitem non de alienigenis, sed de civibus quem clerus et populus elegerit* (....)[251] Sigurno nije moglo stajati ni *confirmabo* ni *ordinabo* ni uopće koji glagol koji bi upućivao na neko duždevo, makar kako slabo izraženo, ovlaštenje, jer bi se i najmanje ovlaštenje u vezi s biskupovom ordinacijom protivilo kanonskoj instituciji. Preostaje da pomišljamo na neki neutralni izričaj, npr. *habebitis*, ali ni to očito ne zadovoljava. Je li uopće rečenica bila dovršena? Nije li možda sastavljač duždeva obećanja krenuo od predloška koji je imao pred sobom, a u kojem je bila zabilježena Kolomanova prisega, i zatim naprosto nije znao nastaviti dalje jer mu je bilo nemoguće povezati biskupa i kneza na način kako to proizlazi iz trogirske diplome. Treba priznati da usporedba Kolomanove prisege Trogiranima i Ordelafove Zadranima ukazuje na "čudnovato podudaranje", koje "ne može biti nikakav slučaj, nego se može protumačiti samo zajedničkim izvorom", kao što je dobro primijetio Györffy:

Trogirska diploma

Anno dominice incarnationis MCVIII mense V, die XXV, anno XII regni mei Ego Colomanus rex Ungarie, Croatie atque Dalmatie iuro super sanctam crucem vobis Tragurinis meis fidelibus civibus firmam pacem (...) episcopum vero aut comitem quem clerus et populus elegerit, ordinabo.

Ordelaf 1117.

Anno dominice incarnationis MCXVII, indictione X, mense junii, die ultimo festum sancti Pauli. Ego Ordelaffus Phaletrus dux Venetie, Dalmatie, juro super sancta quatuor evangelia vobis Jadere civibus firmissimam pacem et egregiam libertatem, hoc pacto, ut in civitate vestra episcopum vel comitem non de alienigenis, sed de civibus quem clerus et populus elegerit ...

Dakle, sve upućuje na to da je u Zadru 1117. postojala barem zabilješka o sadržaju Kolomanova obećanja Zadru danog 1105. To još uvijek ne znači da je do nas dopro potpuni tekst te zabilješke, kasnije prerađene u ispravu. Neke okolnosti upućuju na to da je zabilješka o Kolomanovoj prisezi zakletvi najvjerojatnije mogla obuhvaćati još neke odredbe.

Ponajprije, po svemu se čini da Koloman nije naknadno intervenirao u Dalmaciji ni 1108. ni 1111., jer o tome nema pouzdanih podataka. Naime, vidjeli smo da trogir-

[251] CD II, 393, Add. br. 2.

ska diploma nije mogla po svom sadržaju biti ispostavljena 1108. već 1105. Kako pak 1115. god. Kledin vraća taoce i povlači ugarsku posadu iz kaštela, i budući da od 1105. do 1115. nije bilo nikakvih promjena u odnosu Koloman-Zadar, a najmanje promjena u smislu pogoršanja odnosa i smanjivanja gradskih sloboda, treba zaključiti da je Zadar upravo prema sporazumu s Kolomanom bio primoran na davanje talaca i na nazočnost ugarske posade u kaštelu. I doista, ako malo razmislimo o situaciji 1105., moramo doći do zaključka da je Koloman na vrhuncu svoje vlasti sigurno želio što više učvrstiti svoju vlast, a to je najbolje mogao upravo tako da uzme taoce i da smjesti posadu, ako već ne u nevažnom Trogiru, a ono bar u kaštelu koji kontrolira prilaze Zadru – slično kao što je to učinio i u Splitu. Koloman je nakon 1105. vjerojatno upravo zbog talaca i posade čvrsto držao vlast nad Zadrom, pa je tek Ordelafova oružana intervencija u Dalmaciji dovela do vraćanja talaca i napuštanja kaštela.[252]

E.

HRVATI U HRVATSKO-UGARSKOJ ZAJEDNICI NAKON KOLOMANA

God. 1102. Hrvati su priznali Kolomana za svog kralja. Dalmatinski su gradovi i otoci nekoliko godina uspjeli sačuvati svoju samostalnost u odnosu na dva pretendenta (Mletke i Ugarsku), koji su se grabili oko vrhovništva nad Dalmacijom. *Regnum Croatiae et Dalmatiae* bio je mrtav, ali ni Mleci ni Ugarska nisu još uspjeli zavladati onim što se u literaturi često zove Bizantska Dalmacija tako da je ispravna vijest poznatoga i pouzdanog provenecijanskog hagiografskog djela, Čudo sv. Krištofora, po kojem u to doba "Dalmacija nije bila ni pod čijim jarmom".

Ali, već 1105. god., kao što smo netom vidjeli, dalmatinski gradovi i otoci priznaju Kolomana za kralja. Ugarski kraljevi nakon Kolomana ponovno dodaju svojoj tituli Dalmaciju i Hrvatsku, a nakon toga i Ramu. Prema izvorno sačuvanoj ispravi iz 1141. god. kralj Geza naziva se *G. dei gratia Ungarie, Dalmatie, Urquatie (!) Rameque rex,*[253] a prema također izvorno sačuvanoj ispravi iz ožujka 1157. god. *Geythsa dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie Rameque rex.*[254] Istu titulu nosi još 1198. god. Emerik prema ta-

---

[252] Poučno je usporediti, npr., u bilješci 238 spomenutu ispravu kojom Roger kralj Sicilije i Italije podjeljuje privilegije građanima Barija 1132. U toj ispravi nailazimo na niz odredaba koje sadržajem i formom podsjećaju na trogirsku diplomu. Npr.: *De lege vestra et consuetudinibus vestris, quas iam quasi per legem tenetis, vos non eiciet nisi vestra voluntas.* Nadalje: *Iudicem nobis extraneum ponet sed de vestris civibus [...] In domibus vestris neminem per vim hospitari faciet.* U istoj ispravi nalazimo i odredbe o taocima i kaštelu: *Obsides a vobis non tollet nec tolli feciet. Castellum in civitate Bari aliud non faciet.* Očito je i u Bariju pitanje talaca i kaštela bilo vrlo važno i rješavalo se prema odnosu snaga suugovarača.

[253] CD II, 49, br. 48.

[254] MARSINA, n. dj. (bilj. 196), 81, br. 83.

također izvorno sačuvanoj ispravi: *dei gracia Hungarie, Dalmatie, Croacie, Rameque rex.*[255] Nešto kasnije, 1206. god. Andrija II. ima još bogatiju titulu u izvorno sačuvanoj ispravi: *dei gracia Hungarie, Dalmacie, Chroacie, Rame, Servie, Galicie, Lodomerieque rex in perpetuum.*[256] Već iz ovih nekoliko primjera vidljivo je da su Arpadovići smatrali novoosvojene zemlje kao dijelove svoje kraljevske vlasti, a nikako kao pridružene zemlje koje bi sačuvale svoj raniji državnopravni identitet, pod kraljevima iz ugarske dinastije Arpadovića. Kad bi takva teza o nastavku državnopravne samostalnosti bila ispravna, onda bi to isto vrijedilo i za Ramu, Srbiju, Galiciju i Lodomeriju. Svi bi oni bili države, tako da bi nakon smrti jednog Arpadovića trebalo da sve te države, tj. njihovi organi, priznaju novoga vladara iz kuće Arpadovića pa dok on ne bi bio izabran od tih organa, novi kralj ne bi bio ujedno i kralj u svakoj od tih država. Ali, o svemu tome nema u vrelima nikakve potvrde, a ponajmanje o tome, da bi i dalje postojalo cjelovito Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije (*regnum Croatiae et Dalmatiae*) kao jedinstveni pravni subjekt. Da je takva cjelovita država postojala, o njoj bi se trebalo naći traga u ispravama Kolomana, Stjepana II. (1116.-1131.), Bele II. (1131.-1141.), Gejze II. (1141.-1162.), Stjepana III. (1162.-1172.), Bele III. (1172.-1196.), Emerika (1106.-1204.) i Andrije II. (1205.-1235.). Opstojnost Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije kroz sve to vrijeme (a i kasnije) nije potvrđena. U titulama tih kraljeva samo se nabrajaju Hrvatska i Dalmacija kao područje vlasti – i to uvijek na taj način, da je prvo spomenuta Dalmacija, a tek nakon toga Hrvatska pa se ni uz najbolju volju ne može iz titulature iščitati postojanje cjelovitog Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije.

I ne samo to. Iz raznih isprava dobiva se jasan dojam – i ne samo dojam! – da je čak i samo ime Hrvatske (*Croatia*) bilo nepoželjno ga se nastojalo, ako je ikako moguće, zaobići. Zapaža se svjesni napor da se u službenim aktima izbjegava naziv *regnum* pa čak i u "manje opasnoj" formi *regnum Dalmatiae et Croatiae.*[257] I ne samo to! Osobito se, čini se, odioznim smatralo čak i puki naziv ***regnum Croatiae.*** Tako se za Kolomanova sina Stjepana ban Kledin naziva *princeps huius provinciae,*[258] 1134. god.

---

[255] N. dj., 99, br. 110.

[256] N. dj., br. 130. Isto i n. dj., 112, br. 114.

[257] Bizant kao nastavak Rimskog Carstva nije u 12. stoljeću imao ništa protiv toga da prizna Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije. Zato u ispravi iz 1170. god. (CD II, 131, br. 126) nailazimo na tvrdnju da sebast Konstantin vlada u Splitu i *in toto regno Dalmaciae et Croacie* a u n., dj., 156, br. 153 da je Roger vojvoda u Splitu i *in tutto l'regno di Croatia et Dalmatia.* Šteta što je ova druga isprava sačuvana samo u prijevodu. Nije nemoguće da je u originalnom tekstu Dalmacija spomenuta na prvom, a Hrvatska na drugom mjestu. Ovdje je za nas od važnosti samo to da Bizantu nije smetao naziv Kraljevstvo Dalmacije i Hrvatske. Usp. i L. MARGETIĆ, Državnopravni položaj Hrvatske u doba Krbavske bitke, *Rad* HAZU, 471, 1995., 5-22, osobito 3-15.

[258] CD II, 393, god. 1116./1117.

zadarski knez Petar drži *totius Dalmacie principatum*,[259] osamdesetih godina 12. stoljeća Dionizije je *maritime provincie banus*,[260] 1188. god. zadarski je knez *Dalmacie princeps*,[261] devedesetih godina Kalan je (*totius*) *Dalmatie atque Croatie gubernator*,[262] za života kralja Bele III. njegov sin Emerik vlada *super Dalmatiam et Chroatiam*,[263] a kada Emerik postaje kralj, njegov brat Andrija naziva se *dux (tocius) Dalmacie et Chroatiae*.[264] God. 1225. neki je Voinc ban *in partibus maritimis*.[265] God. 1251. Bela IV. nagrađuje podbana Apu zbog njegova zalaganja *contra infideles de Croatia*,[266] 1285. god. kralj Ladislav daruje samostanu sv. Marije *quandam possessionem ad nos pertinentem in Croacia*,[267] 1322. god. vraća Karlo I. Egidijevim sinovima *quasdam possessiones eorum in Croacia existentes*,[268] a god. 1326. ban Mikac hvali nekog Matiju za njegovu ulogu u vrijeme kada je ban krenuo *in Croaciam* radi povratka kraljevskih prava.[269] Vidljiva je želja da se Hrvatsku tretira naprosto kao teritorij.[270]

Izvanredno je indikativna i razlika između naziva pravnog poretka (*consuetudo*) u Hrvatskoj i onog u Slavoniji. Ban Mladen u povodu nekog spora spominje 1322. god. formalnost obilaska zemljišta kao *consuetudo Croacie*,[271] pri prodaji nekog zemljišta u Draginiću blizu Vrane pravo se prvokupa 1348. god. priznaje *secundum morem et consuetudinem Chroatorum*,[272] a iste godine u Skradinu Ivan sin Stipka, bribirskog kneza, daruje Malobraći samostana sv. Marije u Bribiru neki vinograd "bez obzira na

259 CD II, 44, br. 43.

260 CD II, 189, br. 187, god. 1184.

261 CD II, 222, br. 309 od 28.III.1188.

262 CD II, 259, br., 244, god. 1193. Vidi i 263, br. 247 te 265, br. 250.

263 CD II, 269, br. 253 od 9.VII.1194.

264 CD II, 293, br. 277 od 31. ožujka 1198.; 296, br. 279 od 26. svibnja 1198.; 297, br. 280 od 11. svibnja 1198,; 308, br. 289 i 309, br. 290, obje iz 1198.; 338, br. 314 iz 1199.; 353, br. 326 od 15. listopada 1200.; 355, br. 328 iz 1200.; 357, br. 330 iz 1200. itd.

265 CD III, 247, br. 221.

266 CD IV, 472, br. 408.

267 CD VI, 533, br. 452.

268 CD IX, 90, br. 76 od 16.X.1322.

269 CD IX, 307, br. 253 od 8.IX.1326.

270 Ima i izuzetaka. Npr. isprava iz 1273. (CD VI, 42, br. 38 od 10.VIII.1273.): kralj Ladislav piše Splićanima da ima namjeru s njihovim predstavnicima raspravljati *de bono statu regni Croacie*. I u CD II, 22, br. 19 (1111.); IV, 523, br. 456 (26.I.1253.) i 278, br. 773 (1263.) spominje se *regnum Croatia*, ali je riječ o dokazanim krivotvorinama. U CD IV, 468, br. 406 (21.XI.1251.) Bela IV. govori o *dictum regnum Croatiae*. Isprava djeluje vrlo uvjerljivo, ali je neobično da ju je zabilježio tek Mikoczy (!). Usto, u njoj Bela IV. govori o svom ocu Andriji kao bratu (*fratri nostro* umjesto *patri nostro*), pri kraju ispravi stoji *per* ... umjesto sigurno *roboratas*. Zbog toga je i sintagma *dictum regnum Croatiae* sumnjiva.

271 CD IX, 52, br. 42 od 12.II.1322.

272 CD XI, 439, br. 332 od 10.II.1348.

običajno pravo Hrvata" (*nec obstante consuetudine aliqua Chroatorum*[273]) po kojem je, kako on tvrdi, zabranjeno otuđivanje nekretnina izvan kruga rodbine. Naprotiv, pri rješavanju nekog spora u Međimurju ban Roland ističe 1264. god. da je dobio nalog od kralja riješiti spor *de more et consuetudine regni Sclavonie*,[274] a 1292. god. u sporu o nekom zemljištu između zagrebačkog biskupa i bana Radoslava navodi se da je biskup držao spornu zemlju *contra consuetudinem regni Sclavonie*.[275]

Dok se do sredine 14. stoljeća u aktima hrvatsko-ugarskih vlasti *regnum Croatiae* takoreći nikad ne spominje, *regnum Sclavoniae* od sredine 13. stoljeća ne samo da se vrlo često spominje, nego su o njegovu funkcioniranju sačuvane mnoge važne i pouzdane vijesti. Područje toga *regnuma* prostiralo se istočno od Sutle, južno od Drave i sjeverno od Petrove gore. Naziv *regnum* za to područje pojavljuje se za Kolomana, brata kralja Bele IV. Koloman se 1228. god. naziva *rex Ruthenorum et dux tocius Sclavonie*,[276] a donekle sličnu titulu nalazimo i u pismima pape Grgura IX.[277] Iduće, 1232. godine, unatoč tome što Koloman i dalje nosi titulu *dux tocius Sclavonie*, on spominje *regnum nostrum Sclavoniam*.[278] Ali, to je ujedno i jedina vijest o *regnumu* Slavonije u doba vojvode Kolomana. On je ostao na svojoj funkciji slavonskog vojvode (*dux*) još deset godina, ali ni u jednoj drugoj njegovoj ispravi kao ni u drugim vijestima iz toga razdoblja ne spominje se više *regnum Sclavoniae*.

Naziv *regnum Sclavoniae* postaje uobičajenim tek za vojvode Bele, sina kralja Bele IV. Majka vojvode Bele Marija dolazi 1261. god. *in regnum Sclavonie*[279] da uredi stanje vojvodstva (*statum ducatus*), a 1264. god. kralj Bela IV. daje nalog banu Rolandu da uredi neki spor

de more et consuetudine regni Sclavonie approbata,[280]

tj. na utvrđeni način i pravni običaj *regnuma* Slavonije. Ovo je neobično važna vijest. Iz nje se vidi da je pravni sustav u Slavoniji dobro poznat, uobličen i da se razlikuje od susjednih pravnih sustava.

Osobitosti toga pravnog sustava vidljive su u tzv. Slavonskom statutu iz 1273. god.[281] Te su se naime godine u Zagrebu sastali plemići i tvrđavni posjednici (*ioba-*

273 CD XI, 454, br. 345 od 30.IV.1348.
274 CD V, 316, br. 805 od 6.XII.1264.
275 CD VII, 107, br. 88 od 13.IX.1292.
276 CD III, 299, br. 266.
277 CD III, br. 300 od 8.VII.1231.
278 CD III, 369, br. 323.
279 CD V, 202, br. 795.
280 CD V, 315, br. 805 od 6.XII.1264.
281 CD VI, br. 26 od 19.IV.1273.

giones castrorum) na općem saboru *regnuma*[282] Slavonije, popisali "prava regnuma i banata" (*iura regni et banatus*) i zatražili njihovu potvrdu od predsjedatelja Sabora bana Matije, što je ovaj i učinio. Sličnost postupka s povlasticom za zagrebački Gradec iz 1242. (i 1266. god.) nedvojbena je: u oba slučaja određena zajednica (na Gradecu građani, a u tzv. Slavonskom statutu zemljoposjednici) predlaže, a vlast (za Gradec kralj, u tzv. Slavonskom statutu ban) odobrava temeljni zakon te zajednice. Posve je jasno da u oba slučaja postupak nije tekao ni izdaleka tako jednostavno, već da su se vodili ozbiljni pregovori, u kojima su i sama zajednica i nadređena vlast nastojali ostvariti za sebe što povoljnije uvjete i ujedno prilagoditi ranije postojeći pravni okvir novim okolnostima. Taj pregovarački element vidljiv je već i iz sintagme *iura regni et banatus*: pojam *iura regni* odnosi se na prava zajednice slavonskih plemića i tvrđavnih posjednika, a pojam *iura banatus* na ovlaštenja centralne vlasti.

U "Slavonskom statutu" zabilježeno je pravo slavonskih zemljoposjednika da kreću u rat jedino ako neprijatelj navali *super regnum* ili ako kralj osobno krene u rat. Koji su to *regnum* trebali braniti slavonski plemići? Misli li se pri tome na *regnum* u smislu cjelokupne države, Kraljevine Ugarske, tj. cjelokupno područja kraljevske vlasti ili na *regnum* Slavonije? Mislimo da je riječ o ovome drugome i to prije svega zato što se pojam *regnum* u tzv. Slavonskom statutu pojavljuje uvijek u smislu uže slavonske zajednice.

Regnum Sclavoniae, ta počevši od 13. stoljeća vrlo vitalna organizacija slavonskih zemljoposjednika, u prvom redu plemića, nije nimalo jednostavna i lako rješiva državnopravna pojava. Naime, ugarsko-hrvatski kraljevi nazivaju se još od Kolomana, prvoga zajedničkog kralja *rex Hungariae, Dalmatiae et Croatiae* i toj tituli postupno dodaju nazive drugih područja kojima vladaju ili prema kojima imaju barem neke pretenzije. Kako to da se od sredine 13. stoljeća otkako postoji *regnum Sclavoniae*, taj *regnum* još oko dva i pol stoljeća nikada ne pojavljuje u tituli ugarsko-hrvatskih kraljeva? Na prvi se pogled čini neobičnim da ugarski kraljevi i njihovi funkcionari, uključivši i bana, stoljećima Slavoniji priznaju položaj *regnuma*, ali se u svojoj tituli time ne kite. Razlog leži u tome, što je *regnum Sclavoniae* nastao objedinjavanjem nekoliko županija (komitat) i to u prvom redu "pravih" županija, naime zagrebačke i križevačke, tj. samoupravnih zajednica zemljoposjednika, ali i onih "županija" kao npr. Zagorje, koje su zapravo bile manja ili veća vlastelinstva u kojima je zbog malog broja zemljoposjednika, u prvom redu plemića, sudska vlast ostala u rukama bana.[283] Dakle, *reg-*

[282] Iznenađuje da se u ispravi, doduše sačuvanoj samo u prijepisu iz 1350. god., govori o *regnum totius Sclavoniae*. Je li riječ o *lapsus calami* prepisivača? Titula bana Slavonije u pravilu je *banus tocius Sclavoniae*, ali ta je "cijela Slavonija" dakako posve nešto drugo od *regnuma Sclavoniae*. S druge strane *regnum tocius Sclavoniae* ipak nalazimo i u ispravi CD IX, 358, br. 296 od 16.IX.1327.!

[283] CD VI, 27, br. 26: *nobiles in Zagoria et aliis comitatibus consimilibus.*

num Sclavoniae je zajednica nekoliko samoupravnih i nesamoupravnih županija. Ta zajednica ostvaruje svoja prava preko svoje opće skupštine (*congregatio generalis*) zemljoposjednika, u kojoj odlučujuću riječ imaju plemići. Sudsku vlast vrše u zagrebačkoj i križevačkoj županiji po četiri plemića i dva tvrđavna posjednika (*iobagiones castri*) zajedno sa zagrebačkim odnosno križevačkim komesom. Njih bira opća skupština *regnuma* Slavonije.[284] Nadzor nad radom opće skupštine obavlja ban.

Sadržaj pojma *regnum* u smislu samoupravne zajednice županija posve je nešto drugo od sadržaja pojma *regnum* u sintagmi *regnum Croatiae et Dalmatiae*, gdje *regnum* znači kraljevstvo, tj. samostalnu, međunarodno priznatu državu kojoj je na čelu kralj. Na poteškoće s višeznačnim pojmom *regnum* upozorila je i njemačka historiografija. I u terminologiji njemačkoga srednjovjekovlja *regnum, Reich*, ima neočekivano velik broj značenja, među ostalim čak i puku vlast koju ostvaruje neki grof na području svoje grofovije.[285] *Regnum Sclavoniae* ne može se dakako prevesti na hrvatski kao kraljevina, ali ni kao kraljevstvo u smislu državnopravne tvorevine s jako izraženim elementom suvereniteta. Treba dakle na hrvatskom uporabiti neki treći izraz. Kao što je to već odavno ispravno ustanovio V. Mažuranić,[286] u našim srednjovjekovnim izvorima nailazimo često na izraz "vladanje". Taj izraz obuhvaća ova značenja: (a) država, (b) župa i njezino područje, (c) skup plemenitih ljudi koji sude, (d) veliko vlastelinstvo, (e) grad u opreci sa selom, (f) gospodstvo u smislu *dominium*. Zbog mnogoznačnosti pojma vladanja koja je dobro usporediva s mnogoznačnošću pojma *regnum, Reich*, čini se najprikladnijim naziv pojma *regnum Sclavoniae* prevesti na hrvatski s nazivom "vladanje".

Dakako da je osnovno pitanje što je idejni temelj toga *regnuma*, "Vladanja". Na to daje odgovor već spomenuta isprava iz 1264. god.[287]: "Vladanje" Slavonije ima očito jedinstveni pravni sustav (*mos et consuetudo regni Sclavoniae approbata*). Podrobnosti toga pravnog sustava saznajemo iz razmjerno opsežnog tzv. Slavonskog statuta iz 1273. god.[288] Zagrebačka županija imala je dakle isti pravni sustav kao i križevačka i zagorska, a taj pravni sustav razlikovao se od ugarskog pravnog sustava, premda je, dakako, činjenica da je vrhovna vlast, kralj, bila ista, imala nužnu posljedicu što su oba pravna sustava bila umnogome slična – osobito u idejnoj osnovi glavnih pravnih instituta.

---

284 Na i. mj.: *quod regnum eligendos duxerit.*

285 O. BRUNNER, Land und Herrschaft, 5. izdanje, Wien, 1965., 202.

286 V. MAŽURANIĆ, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb,1908.-1922., 1583.

287 V. bilj. 280.

288 V. bilj. 281.

Ako je dakle osnovna značajka "Vladanja" Slavonije jedinstveni pravni sustav, onda se to "Vladanje" može vrlo dobro usporediti s pojmom *Land* (*terra, territorium,* "zemlja") susjednih austro-bavarskih područja jer je osnovna značajka pojedinog *Landa* upravo u tome što svaki *Land* ima zaseban pravni sustav. To je već odavno uspješno dokazao Brunner. Po njemu je temelj cjelovitosti (*Einheit*) nekog *Landa,* "Zemlje", cjelovitost pravnog sustava (*Einheit des Rechts*).[289] Riječ je o pravu tamošnjih zemljoposjednika (*ein Recht grundbesitzender Leute*).[290] *Land,* "Zemlja" nije po Brunneru ni država (*Staat*) ni korporacija nego zajednica (*Genossenschaft*), tj. on nije pravna osoba, već faktično postoji u svome stvarnom pravnom djelovanju.[291]

Sve upravo navedene značajke austrijsko-bavarskih "Zemalja" primjenjive su i na *regnum Sclavoniae.* Usporedimo li najranije vrijeme pojave zasebnoga pravnog sustava u "Vladanju" Slavonije i "Zemljama" opažamo također veliku sličnost. Prva sigurna vijest o zasebnoj *consuetudo regni Sclavoniae* potječe iz 1264 god., a službeni popis najvažnijih pravnih normi (tzv. Slavonski statut) sastavljen je 1273. god. Za austrijsko-bavarsko područje spomenut ćemo samo Štajersku i Donju Austriju. U Štajerskoj je postojanje zasebnog pravnog sustava zajamčeno 1252. god., dok popis najvažnijih pravnih normi potječe iz konca 14. stoljeća, i to samo u privatnoj, neslužbenoj verziji.[292] I pravne norme Donje Austrije sačuvane su samo u privatnom popisu, i to iz početka 14. stoljeća, s time da se smatra da najranija verzija potječe iz vremena oko 1230. god.[293] Dakle, i vremenska podudarnost govori u prilog osnovnoj sličnosti "Vladanja", *regnuma Sclavoniae* s austrijsko-bavarskim "zemljama". Vidljivo je da je razvoj započeo u približno isto vrijeme, no organizacija austrijsko-bavarskih *Länder* počela vjerojatno nešto ranije, ali se s druge strane "Vladanje" Slavonije može pohvaliti s vrlo starim, i to čak službenim popisom prava.

Regnum Sclavoniae pojavljuje se približno u isto vrijeme sa samoupravnom organizacijom plemstva i uopće zemljoposjednika, po županama pa se ukazuje kao neka vrsta više forme samoorganiziranja vladajućeg sloja, neka vrsta, kao što smo već naglasili, zajednice županija.

Tom samoorganiziranju pogodovalo je u velikoj mjeri postojanje ustanove vojvodstva (*ducatus*) južno od Drave, koje je bilo uvelike samostalno od područja sjeverno od Drave pod neposrednom vlašću kralja: prve vijesti o *regnum Sclavoniae* potječu iz doba brata Bele IV., Kolomana, koji je nosio uz ostalo, i titulu *dux tocius Sclavoniae,* a za

289 BRUNNER, n. dj. (bilj. 285), 234.

290 N. dj., 235.

291 N. dj., 236.

292 N. dj., 207.

293 N. dj., 202.

sina Bele IV., vojvode Bele, koji se naziva *dux tocius Sclavonie et Croacie,*[294] *regnum Sclavoniae* već je čvrsto izgrađena zajednica koja u praksi uspješno funkcionira. Ipak je očito da je postojanje vojvodstva južno od Drave samo uvelike pripomoglo stvaranju "Vladanja" Slavonije, ali da ono nije bilo osnovni, odlučujući faktor. Naime, *ducatus Sclavoniae* obuhvaćao je sva područja južno od Drave, tj. ne samo *regnum Sclavoniae,* nego i Hrvatsku i Dalmaciju. I u tom smjeru ukazuje se puna analogija s austrijsko-bavarskim područjima, gdje je po Brunnerovim uvjerljivim istraživanjima vlast nad nekim *Landom,* "zemljom", utjelovljena u vojvodi – uopće u gospodaru zemlje (*dominus terrae*) – bila doduše od velikog povijesnog značenja, ali su jezgra (*Kern*) jedinstva nekog *Landa* bili stanovnici koji su živjeli po svom specifičnom pravu kao sudska zajednica (*nach Landrecht lebenden Landleute als Gerichtsgemeinde*).[295]

Regnum Sclavoniae u smislu zajednice županija imao je vrlo slabo izražene državnopravne karakteristike. On je postojao od sredine 13. stoljeća. Naprotiv, *Regnum Croatiae* u smislu zajednice županija postoji tek od 1350. god. i to najprije u tituli bana Pavla de Wgal. On je ban *in regnis Sclavonie et Croacie.*[296] Iduće godine i kralj Ludovik spominje *regnum Croacie,*[297] a udovica vojvode Stjepana, Margareta u svojoj tituli vojvotkinje spominje 1354., 1355. i 1356. već tri *regna*: *Sclavonie, Croacie et Dalmacie.*[298] Tako se *regnumu Sclavoniae* približno stotinu godina nakon prvih vijesti o njemu pridružuje najprije *regnum Croatiae* a par godina kasnije i *regnum Dalmacie.* Pojavu *regnum Croacie* (u smislu "vladanja") sredinom 14. stoljeća lako je objasniti: znamo da je 1344.-1345. god. Ludovik I. u Hrvatskoj skršio moć Nelipića, a onda prisilio bribirskog kneza Jurja da mu u zamjenu za Zrinj preda 1347. god. važnu utvrdu Ostrovicu nedaleko Bribira da bi nakon toga uveo u Hrvatsku umjesto prevlasti moćnih hrvatskih velikaških obitelji samoupravu malog plemstva i ostalih zemljoposjednika. Kako je s Mlecima 1348. god. utanačeno osmogodišnje primirje istjecalo 1356. god., naziv *regnum Dalmatiae,* koji se od 1354. god. pojavljuje u naslovu vojvotkinje Margarete ukazivao je na namjere Ludovika da proširi svoju vlast na Dalmaciju preotme Mlecima sve ono što su oni u Dalmaciji stoljećima korak po korak osvajali. Kao što je poznato, Ludoviku je to uspjelo Zadarskim mirom od 18. veljače 1358. kada su se Mleci odrekli svih dalmatinskih gradova i otoka, a mletački dužd titule vojvode Dalmacije i Hrvatske.

[294] CD V, 401, br. 877 od 23.XI.1266.

[295] BRUNNER, n. dj. (bilj. 285), 233.

[296] CD XI, 581, br. 441 (20.II.1530.); 585, br. 445 (6.III.1350.); 591, br. 446 (7.IV.1350.); 592, br. 450 (9.IV.1350.).

[297] CD XII, 15, br. 11 (29.III.1351.).

[298] CD XII, 259 br. 264 (1354. god.); 281, br. 211 i 282, br. 212 (1355. god.); br. 320, br. 239; 322, br. 242 i 383, br. 286 (1356. god.). Zanimljivo je da njezin suprug 1353. god. nema u svojoj tituli riječ *regnum.* On nosi naslov *tocius Sclavonie, Croacie et Dalmacie dux.*

U skladu s tim stvarnim proširenjem Ludovikove vlasti najprije na Hrvatsku, a onda i na Dalmaciju nalazimo postupno sve češće naziv *regnum* i u tituli bana. Tako 1357. god. kralj Ludovik titulira svoga bana: *Johannes dictus Chuz banus regni Croacie.*[299] Godine 1359. u svojoj ispravi ban Nikolaus de Çeech nosi naslov *banus regnorum Dalmatie et Croatie,*[300] a tako ga naziva i zadarska isprava iz iste godine.[301] Ali, isti taj ban u svom naslovu često nema naziv *regnum*, nego se naprosto titulira *banus tocius Croatiae et Dalmatiae,*[302] odnosno *tocius Dalmacie et Crohacie,*[303] a tako je to često i u idućim godinama. *Regnum* se vrlo često umeće[304] u titulu, ali vrlo često izostavlja,[305] i to oboje u kraljevskim, banskim i lokalnim ispravama. Takav na prvi pogled nerazumljivi nehat najjednostavnije se objašnjava marginalnom važnošću pojma *regnum* za državnopravni položaj Hrvatske i Dalmacije, što dakako vrijedi i za Slavoniju. Dodajmo tome da se *regnum Croatiae* po svom karakteru približavao karakteru *regnuma Sclavoniae* (zajednica županija), dok je naprotiv *regnum Dalmatiae* bio samo zajednički naziv za ukupno dalmatinsko područje koje od 1358. god. sve do ponovnog pada pod Mletke tijekom 15. stoljeća nije dobilo neki jasno definirani organizacijski oblik.

Međutim, unatoč toga razmjerno vrlo skromnog državnopravnog položaja tih "vladanja", *regnuma*, nikako se ne bi moglo tvrditi da bi ti *regnumi* bili nevažna karika u mukotrpnom stoljetnom izgrađivanju državnopravne ideje u Hrvata. Ta "vladanja" predstavljala su tijekom 13., 14. i 15. stoljeća jezgre okupljanja vodećih snaga tadašnjeg slavonskog i hrvatskog društva koje su jamčile njegov identitet, različit od identiteta ostaloga dijela ugarsko-hrvatske države.

Koliko je pojam *regnum* i u ovako skučenom sadržaju ipak imao u sebi i stanovite naznake budućeg razvoja može se vidjeti usporedbom s Erdeljem (Transilvanijom). Erdelj se sve do sredine 15. stoljeća nazivao *partes Transylvaniae*, čime se isticalo državnopravnu nedefiniranost toga područja: tj. "dijelovi Transilvanije" potpadaju dijelom pod vlastitog vojvodu, dijelom su autonomno Seklersko područje pod upravom vlastitog župana (*comes Siculorum*) a dijelom su zajednica gradova saksonskog stanovništva kojoj na čelu stoji *comes Cibinensis.*[306] To živo podsjeća na stilizaciju darovnice napuljskog kralja Karla II. Šubićima, u kojoj se spominju posjedi i gradovi

299 CD XII, 420, br. 319 od 2.VII.1357.

300 CD XII, 574, br. 432 od 22.V.1359.

301 CD XII, 580 br. 436 od 26.VI.1359.

302 CD XII, 566, br. 427 (25.IV.1359.); 568, br. 429 (31.IV.1359).

303 CD XII, 594, br. 445 (11.VIII.1359.); 598, br. 448 (13.VIII.1359.).

304 Npr. CD XIII, 21, br. 13 (6.V.1360.).

305 Npr. CD XIII, 16, br. 10 (21.III1360.).

306 TIMON, n. dj. (bilj. 243), 238 i d.

in regno Ungarie et Sclavonie ac partibus Dalmacie et Croacie.[307] Uostalom, još 1347. godine kralj Ludovik opetovano govori o *partes Croatiae.*[308] Već koju godinu kasnije *partes Croatiae* postaju *regnum Croatiae* – za razliku od Transilvanije, koja stječe naziv *regnum* tek stotinu godina kasnije, tj. tek sredinom 15. stoljeća.[309]

F.

PROBLEM TITULA HRVATSKO-UGARSKIH VLADARA DO 1241. GOD.

U doba opstojnosti Austro-Ugarske za hrvatske je nacionalne interese bilo od velikog značenja da se ističe odvojeni državnopravni entitet *regnum Croatiae et Dalmatiae.* Tu nezahvalnu zadaću preuzeo je na sebe V. Klaić u svome radu *Regnum Croatiae et Dalmatiae* (1059-1359).[310] Već sam naslov Klaićeva rada najavljuje njegovu osnovnu tezu: *Regnum Croatiae et Dalmatiae* kao jedinstveni državnopravni entitet postojao bi sve do 1359. god.; tek od 1359. god. ugarska dvorska kancelarija počela je spominjati dva regnuma, *regnum Dalmatiae* i, posebno, *regnum Croatiae.* U današnje vrijeme takve konstrukcije, koje ne odgovaraju povijesnoj istini, nisu potrebne. Ne samo da su ugarski vladari pri nabrajanju teritorija, kojima vladaju uvijek, bez izuzetka, najprije spominjali Dalmaciju, a tek onda Hrvatsku, nego i u tituli mletačkih duždeva nalazimo isti slučaj. Izvorne isprave dužda Vitalea Michaelija iz 1098. i 1100. zovu ga *dux Venecie, Dalmatie atque Chroatiae*[311] iz čega se, dakako, ne može izvesti zaključak da su Mleci priznavali *regnum Croatiae et Dalmatiae,* već samo to da su polagali pravo na teritorije Dalmacije i Hrvatske. Jedino za Kolomanova života dužd Ordelafo Faledro nije nosio takvu titulu, jer je želio izbjeći diplomatske nesporazume s tim vrlo jakim vladarom, ali i on već 1116. god. vraća tu titulu, koju mletački duždevi nose do 1358. god.[312]

Pri analizi titula ugarskih kraljeva ispravno je poslužiti se izvornim ispravama, jer isprave, nastale kasnije, zatim one koje se nalaze u kartularima, u koje je njihov sadržaj prenesen iz izvornih isprava ili su dospjele u njih na drugi način, ne mogu biti dobrim i uvjerljivim dokazom za bilo koju tezu. Zbog toga ćemo navesti samo neke primjere izvornih isprava ugarskih kraljeva u 12. i početkom 13. stoljeća:

– Geza II. u ožujku 1157.: *Hungariae, Dalmacie, Croatie Rameque rex;*[313]

307 CD VII, 331, br. 275 (14.VIII.1298.); usp. 353, br. 306 (4.VIII.1299.).

308 CD XI, 376, br. 285 (1.VII.1347.); usp. 382, br. 289 (31.VII.1347.).

309 TIMON, n. dj. (bilj. 243), 729.

310 V. KLAIĆ, Regnum Croatiae et Dalmatiae (1059.-1359.), VZA, XIII, 1911.

311 V. LAZZARINI, I titoli dei dogi di Venezia, *Archivio veneto*, n. s. II, Tomo V, 1903., 287-288.

312 N. dj., 290 i d.

313 MARSINA, n. dj. (bilj. 196), 81, br. 83 (ožujak 1157.).

- Emerik 1203.: *Hungarie, Dalmatiae, Croatie, Rame Servieque rex;*[314]
- Andrija II. 1209.: *Ungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Galitie, Wladimirieque rex.*[315]

Smatramo da je to dovoljno. Vidljivo je da se Arpadovići rado kite nazivima zemalja koje drži u vlasti ili bar imaju pretenzije na njih, uostalom slično kako su to radile i ostale dinastije. Ali, na osnovi tih titula ne može se dokazivati postojanje državnopravnog entiteta *regnum Croatiae et Dalmatiae*, koji je nestao nakon hrvatskog kralja Stjepana II. *Croatia* i *Dalmatia* u titulama Arpadovića označavaju teritorije kraljevske vlasti.

Pa ipak, titule ugarskih kraljeva otvaraju neke druge probleme.

Tako npr. titula Geze II.[316] (i kasnijih vladara) sadrži, uz ostalo, i Ramu, što je oduvijek s pravom izazivalo čuđenje, pogotovu ako se tvrdi, kao što je to često slučaj, da Ramu u titulama ugarskih vladara označava Bosnu. Nije jasno, zašto bi ugarski vladari posezali za ovakvom "igrom skrivača", kad im je Bosna bila vrlo dobro poznata kao teritorij i kad, uostalom, Rama nije bila sastavni dio užeg bosanskog teritorija. Već je odavno Pauler predložio objašnjenje po kojem je Bosna ispuštena zato što ugarski vladari nisu tamo našli državnu organizaciju. Tu je tezu kasnije korigirao i dopunio Ćorović tvrdnjom da su ugarski vladari osvojili Bosnu s juga, nakon što su Hrvatska i Dalmacija došle pod njihovu vlast. Ipak, riječ je o hipotezama, koje počivaju na neuvjerljivim temeljima. Nema vijesti o tome da bi ugarski vladari između 1102. i 1138. osvajali Bosnu s juga, a niti je to vjerojatno, a pogotovu je nevjerojatno da bi Bosna u to vrijeme bila teritorij bez ikakve državne organizacije. Iz Ljetopisa Popa Dukljanina znamo da je (vjerojatno oko 1084. god.) dukljanski kralj Bodin osvojio Bosnu i tamo postavio kneza Stjepana kao svog vazala. O nekoj anarhiji u Bosni moglo bi biti riječi najviše tijekom razmjerno kratkog vremena, ali ne kroz nekoliko desetljeća. Zašto, dakle, u tituli ugarskih kraljeva nema Bosne? Odgovor na to pitanje može dati samo savjesna raščlamba raspoloživih vrela.

U obzir dolazi u prvom redu raščlamba titule Bele II. iz 1138.[317] i već spomenuta Gezina iz 1141. god.:[318] *Hungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque rex.* N. Klaić je za sve isprave ugarskih kraljeva s titulom *rex Ramae* prije 1180. god. ustvrdila da su krivotvorene.[319] To nije tako. Titula *rex Ramae* nalazi se u dvije izvorne isprave Geze II. iz

314 CD III, 35, br. 31.

315 CD III, 91, br. 75.

316 Npr. CD II, 49, br. 48 (1141.): *Ungarie, Dalmatie, Urquatie (!), Rameque rex.*

317 CD II, 47, br. 46 (1138.).

318 Vidi bilj. 316.

319 N. KLAIĆ, Srednjovjekovna Bosna, Zagreb, 1989., 43-44. Izuzetak bi po N. Klaić bila isprava iz 1166. (CD II, 106, br. 100) koja bi, tvrdi N. Klaić, "prema našem uvjerenju nastala u danas poznatoj formi tek u drugoj polovici XIV. st." (n. dj., 47). Ali ta se isprava nalazi u danas sačuvanoj formi već 1229. god. (CD III, 317, br. 281).

1141.[320] i 1157.[321] pa stoga cjelokupnu raščlambu N. Klaić o tom pitanju treba odbaciti, jer joj se protivi izvorni materijal. Nema, zbog toga, pravog razloga da ne prihvatimo i titulu Bele II. iz 1138. kao Gezinog prethodnika, tim više što je isprava iz 1141. ispostavljena neposredno nakon smrti njegova oca Bele II., što znači, da ju je Geza naslijedio od svoga oca.

Podatak o Rami u Belinim i Gezinim ispravama ostao je do sada tvrd orah za povjesničare. Najčešće se pokušava, kao što je već spomenuto, taj podatak "objasniti" tvrdnjom da ovdje naziv "Rama" zamjenjuje naziv "Bosna", ali Rama nije bila sastavnim dijelom Bosne, kao što to jasno proizlazi iz opisa opsega Svetopukove države u Popa Dukljanina. Po njemu sve zemlje, koje se nalaze u slivu rijeka, koje teku u Jadransko more – dakle i Rama, koja se nalazila u sjevernom porječju Neretve – ulaze u dio Svetopukove Dalmacije odnosno Hrvatske, dok sve zemlje koje pripadaju slivu Save i Dunava, uključujući i Bosnu, pripadaju Svetopukovoj političkoj jedinici *Surbia*.[322] Kako je moglo razmjerno malo područje oko sjeverne Neretve "zamijeniti" Bosnu kad je poznato da su se oduvijek svi vladari, uključujući i Arpadoviće, rado kitili titulama, ako im je makar kako mali i privremeni događaj davao neki temelj da svojoj tituli dodaju još jedan naslov? Šišić[323] je 1944. god. pokušao s kompromisom: nakon što je Ugarska stekla Dalmaciju i Hrvatsku, ona je, prodirući iz južnih hrvatskih krajeva,[324] najprije stekla vlast nad županom Ramom njenim dobrovoljnim pristankom,[325] a nakon toga i nad ostalom Bosnom – pa kako ni jedna ni druga oko 1138. nisu imale nikakve državne organizacije,[326] mogao je ugarski kralj uzeti jednu ili drugu, da bi njome označio svoje novo proširenje državne vlasti.

Ne bi li bilo ipak najizglednije pokušati s tezom, da je Bosna u to doba (bar u prvoj polovici i sredinom 12. stoljeća) bila nezavisna i da ugarski vladari nisu u to vrijeme spominjali Bosnu u svojoj tituli naprosto zato što za to nisu imali ni pravnog ni faktičnog razloga. Cinam, pisac bizantske povijesti od 1118. do 1176. (možda do 1180.),

320 Vidi bilj. 316.

321 Vidi bilj. 316.

322 V. MOŠIN, Ljetopis Popa Dukljanina, Zagreb, 1950., 53-54: (...I *secundum cursum aquarum, quae a montanis fluunt et intrant in mare contra meridianam plagam, Maritima vocavit; aquas vero quae a montanis fluunt contra septentrionalem plagam et intrant in magnum flumen Donavi, vocavit Surbia*, s time da se *Maritima* dijeli na *Croatia Alba* (*Inferior Dalmatia*) i *Croatia Rubea* (*Superior Dalmatia*), a *Surbia* na *Bosna* i *Rassa*. *Rama* se nalazi prema izričitom navodu Popa Dukljanina u južnom, hrvatsko-dalmatinskom dijelu (n. dj., 75), što je, uostalom, s obzirom na njezin položaj uz Neretvu i razumljivo.

323 F. ŠIŠIĆ, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301), Zagreb, 1944., 55-60. Tamo i pregled ranijih mišljenja.

324 Prema prijedlogu Ćorovića.

325 Prema prijedlogu V. Klaića.

326 Prema prijedlogu Paulera.

inače viši službenik, nalazio se u najužoj pratnji Emanuela Komnena i čak bio nazočan bitkama oko Zemuna 1165. god.[327] pa zbog toga njegovim vijestima treba pokloniti osobitu pozornost. On piše da Bosna nije podređena srpskom velikom županu, već "narod (tj. u Bosni: L. M.) blizu nje (tj. Srbije: L. M.) zasebno (ἰδί῝) i živi i ima (svog) vladara".[328]

Smatramo da nema razlog ne povjerovati ovoj izričitoj vijesti Cinama, kvalificiranog suvremenog pisca: Bosna je očito u to doba bila samostalna, tj. nije potpadala pod stvarnu vlast ni ugarskoga ni srpskog ni bizantskog vladara. Ali, pri tome treba uzeti u obzir da male političke organizacije u okruženju mnogo jačih država ipak nikada nisu potpuno samostalne. Još je najbolji slučaj, ako neka država regionalnog značenja ima za seniora neku vlast koja ne posjeduje vojnu silu pa ne može prisiliti vazala na pokornost. Tako je *regnum Croatiae et Dalmatiae* imao u drugoj polovici 11. stoljeća za seniora papu, što je u biti značilo potpunu samostalnost – točnije govoreći skoro potpunu, jer je i prema takvom vojnički slabom senioru imala, zbog njegova autoriteta, neke obveze. Mletci su u 10. stoljeću bili još samostalniji, premda su iz raznih razloga "priznavali" koji puta bizantsko vrhovništvo, a pisma careva upućivana Mlecima nosila su u to vrijeme oznaku "zapovijed" (κέλευσις). Obje su strane, ako i kada im je to bilo u interesu, "priznavale" navodnu ovisnost Mletaka od Bizanta, premda je riječ o nedvojbenom odnosu savezništva.

Nekako slično je bilo i s Bosnom u prvoj polovici i sredinom 12. stoljeća u odnosu na hrvatsko-ugarske kraljeve. Ugarska je bila neusporedivo jači partner od Bosne. Ali, čini se, da je politička mudrost nalagala da se Ugarska u odnosu na Bosnu ponaša mnogo obazrivije, nego što bi se to moglo očekivati. Bosanskog bana Borića vezalo se na drugi način, npr. darovanjem posjeda u Slavoniji,[329] što donekle podsjeća na obvezu Krčkih knezova daulože znatna financijska sredstva u mletačke posjede.

Vrlo je poučan i zanimljiv način na koji Cinam opisuje sudjelovanje bana Borića u ugarsko-bizantskom ratu 1154. god. Cinam piše da je Geza, kralj Ugarske ("Peonije", tj. Panonije) sabrao najamničku vojsku od Čeha, Saksonaca "i mnogih drugih naroda" i započeo opsadom bizantskog Braničeva. Kada je nakon kraćeg vremena Geza odustao od opsade i krenuo prema Beogradu, bizantski je car saznao da se Borić, vladar Bosne, dalmatinske zemlje (ὁ Βόσθνης χώρας ἐξάρχων Δαλματικῆς), koji je došao

[327] J. KALIĆ, Jovan Kinam, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, Tom IV., Beograd, 1971., 1-2.

[328] N. dj., 28. Cinamov ἀρχόμενον preveli smo u tekstu: ima (svog) vladara. Cinam na istom mjestu navodi da Drina "odvaja Bosnu od ostale Srbije", čime potvrđuje vijest Popa Dukljanina (vidi bilj. 322).

[329] Usp. CD III, 87, 74, 1209: *villam quoque que Esdel vocatur, quam banus Boricius de Bozna pro remedio anime sue prefate domui milicie templi ex concessione regis Stephani, quam eciam pater noster Bela rex sigilli sui munimine roboravit.*

među stranim četama (εἰς συμμάχους) ugarskom kralju, vraća u svoju zemlju (ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ), pošalje protiv njega (Borića) najbolji dio svoje vojske".

U starijoj se literaturi složno tvrdilo da iz ovog fragmenta proizlazi da je Borić bio saveznik (σύμμαχος) ugarskog kralja, a u tom smislu glasi i latinski prijevod iz 1652. god., preuzet 1670., 1729. i 1836.[330] Kalić je 1971. god. kritizirala takvo shvaćanje i dokazivala da je Borić ipak bio ugarski vazal, a ne saveznik. Ona je odgovarajući dio Cinamova izvješća prevela: "(Borić), našavši se među saveznicima peonskog vladara"[331] tj. Borić nije "saveznik", on se samo "našao među saveznicima".

Naše je mišljenje da se u citiranom fragmentu uopće ne radi o saveznicima, već o najamnicima (Česima, Saksoncima i ostalima). Oni su σύμμαχοι u smislu "suborci", sudionici u bitci, a ne u smislu "saveznici". Borić se, doduše, našao među njima, ali je njegov položaj posve drukčiji od drugih najamnika. Dok oni potpadaju pod izravnu komandu ugarskog kralja, Borićeve čete stoje pod njegovom (Borićevom) komandom. On nije ni puki najamnik, on se neovisno od ugarskih četa "vraća u svoju zemlju", a Cinam mu daje naslov ἔξαρχος.

Ukratko, dobiva se dojam kako je ban Borić u odnosu na Ugarsku bio nešto više od pukog vazala, a nešto manje od saveznika, tj. da je on doista priznavao faktičnu premoć ugarskog kralja, ali ne i da je bio u formalnoj ovisnosti vazala prema senioru. To bi približno odgovaralo i vijesti Simona de Keza, prema kojoj je Stjepan III. poslao svoju vojsku na čelu s njemačkim pustolovom Gotfridom protiv bosanskog bana. Gotfrid je bosanskog bana, očito Borića, pobijedio.[332] Ni tom prigodom nije došlo do nestanka Bosne kao zasebne države.

Ali, na prvi bi se pogled činilo da se ovim našim analizama suprotstavlja bilješka (noticija) iz 1163. god.,[333] prema kojoj se u dignitariju Stjepana IV. spominju ban Beloš, palatin Toma, dvorski komes Broka, *Boricio bano*, komes Adrijan, komes bodroški Henrik i čanadski komes Esau. Ali, proturječnost je samo prividna. Dovoljno je pretpostaviti da je ban Borić spomenut kao ugledna ličnost ugarskog kraljevstva s obzirom na svoje posjede u Slavoniji: ban Borić bio je od Ugarske nezavisan vladar u pogledu Bosne, ali je bio ugarski vazal u odnosu na svoje posjede u Slavoniji. Primjeri za takav politički položaj su bezbrojni. Dovoljno je spomenuti odnos Krčkih knezova prema Mlecima i Ugarskoj u to doba: oni su bili mletački vazali u odnosu na otok Krk, a ugarski vazali u odnosu na svoje kopnene posjede (Vinodol i Modruš). Sličan je bio i vazalni položaj normanskog vojvode u odnosu na francuskog kralja, ali istodobno njegov posve samostalni položaj kao engleskog kralja.

330 KALIĆ, n. dj. (bilj. 327), 5.

331 N. dj., 51.

332 ENDLICHER, n. dj. (bilj. 3), 121.

333 CD II, 98, br. 94, 1163.

Tako bi rezultat ove naše analize bio: ban Borić bio je samostalan vladar Bosne pod vrlo jakim ugarskim utjecajem i ujedno ugarski vazal u pogledu svojih posjeda u Slavoniji.

Doduše, prema ispravi iz 1139.[334] god. kralj Bela II. dodijelio je svom sinu Ladislavu "bosansko vojvodstvo" (*Bosnensem ducatum*), a to je naknadno potvrdio i Geza II., ali tom dodjelom Bosne Ladislavu, koji je u to doba bio malo dijete, nije se u faktičnoj vlasti bana Borića ništa promijenilo, a dakako, ni u međusobnim odnosima Ugarske i Bosne. U najboljem slučaju ova isprava svjedok je ugarskih pretenzija prema Bosni, koje ugarski vladari, uostalom, nisu niti krili.

Bizantska vlast nad Bosnom trajala je od 1166. do 1180. god. Odmah nakon smrti Emanuela Komnena Ugarska i papinstvo pokazuju golemi neskriveni interes za Bosnu: i crkvena i svjetovna vlast otvoreno su zainteresirane da se njihova vlast proširi na Bosnu. Evo ukratko najvažnijih vijesti o tom nastojanju:

Već 4. listopada 1180.[335] papa Aleksandar javlja svećenstvu i ostalom narodu *per Dalmatiam et totam Sclavoniam* da je tamo poslao svog legata Tebalda da u papino ime obavi važne poslove. Da papa pod *tota Sclavonia* misli i na Bosnu vidi se po tome što je Tebaldo odmah uputio pismo "plemenitom i moćnom mužu, Kulinu, banu Bosne"[336] i od njega zatražio da Kulin u znak poštivanja Svete Stolice pošalje dvojicu sluga (*famulus*) i kunine kožice i potiče ga da se obrati papi.[337] O nekoj ugarskoj vlasti nad Bosnom nema u ta dva pisma čak ni neizravnih vijesti.

Isto vrijedi i za pismo kojim bosanski ban Kulin[338] daje Dubrovčanima slobodu trgovanja po njegovoj zemlji (*po moemu vladan'ju*).

U to je doba bosanski biskup sufragan dubrovačkog nadbiskupa pa je u skladu s tim prema izvornoj ispravi od 4. svibnja 1195. izabrani bosanski biskup došao u Dubrovnik *ad consecrandum*.[339]

Iz god. 1199. sačuvano je neobično pismo kojim Vukan, *Dioclie atque Dalmatie rex*[340] priznaje crkvenu vlast Svete Stolice i usput javlja, da se u zemlji ugarskoga kralja, u Bosni (*in terra regis Ungarie, videlicet Bossina*) širi hereza u tolikoj mjeri, da je sam zavedeni ban Kulin sa svojom ženom, svojom sestrom i mnogim drugim rođacima uveo preko 10000 kršćana u tu herezu. Vukan nastavlja: ugarski kralj, razljućen, prisilio ih (*illos*)

334 CD II, 46, br. 45. Smičiklas datira s 1137. prema dataciji Fejéra, n. dj. (bilj. 104), I, 88.

335 CD II, 167, br. 166.

336 CD II, 168, br. 167, 1180. god.

337 CD II, 168, br. 167.

338 CD II, 237, br. 221 (29. kolovoza 1189.).

339 CD II, 271, br. 255.

340 CD II, 333, br. 310.

je da dođu do pape kako bi on stvar ispitao. Oni su se (*illi*) vratili krivotvorenim pismima i ustvrdili da im je takav zakon dopušten od vas (*a vobis concessam sibi legem*). Moli se papu neka savjetuje ugarskom kralju da ih (*eos*) izbaci iz svojeg kraljevstva (*a regno suo*). Ipak, trebalo bi očekivati da je u Vukanovu pismu točnije navedeno, što je sadržaj tih krivotvorenih isprava, jer bi samo tako papa mogao sa sigurnošću utvrditi o čemu je zapravo riječ. Kao da ne bi smjelo biti dvojbe da su to pismo sastavili papini legati. Ako je ugarski kralj doista prisilio heretike da putuju u Rim na opravdanje, trebalo bi očekivati da će njegova želja za učvršćivanjem svoje vlasti u Bosni i ljubav prema pravoj vjeri biti dovoljni razlozi za njegovu intervenciju. Ali, Emerik je imao u to vrijeme drugih velikih briga, u prvom redu teške svađe s bratom i probleme s križarima, koji su za Mletke 1202. god. osvojili Zadar. Papina akcija protiv bosanskih heretika ipak se konačno ograničila na imenovanje povjerenstva[341] u sastavu papina legata Ivana *de Casemaris* i splitskog nadbiskupa Bernarda, koji su trebali otputovati u Bosnu i heretike, osobito Kulina i njegovu ženu, privesti pravoj vjeri i poslušnosti Svetoj Stolici. Papa je u tom svom pismu upozorio povjerenstvo da je na njegov poticaj ugarski kralj već ranije bio naredio Kulinu, da strogo postupa protiv heretika, da ih potjera iz svoje zemlje i konfiscira njihova dobra na što je ban Kulin bio spreman poslati neke od osumnjičenih u Rim kako bi se opravdali; nakon toga uputio je Svetoj Stolici splitskog nadbiskupa i dubrovačkog arhiđakona s molbom da mu se pošalje papina legata, koji bi u Bosni trebao energično djelovati. Iz pisma se jasno vidi da je uloga ugarskog kralja pri tome jedva zamjetljiva.

U skladu s time, kada papin legat u travnju 1203.[342] prima od bosanskih *krstjana* izjavu o pravovjernosti i pokornosti papi u nazočnosti Kulina "gospodara Bosne" (*presente patrono bano Culino, domino Bosne*) uloga ugarskog kralja svodi se na to da su dvojica od poglavara *krstjana* otputovala s papinim legatom u Ugarsku, gdje su pred kraljem i ugarskim crkvenim vlastima ponovili prisegu poslušnosti.

Nešto kasnije javlja legat Ivan[343] papi da bi na području vlasti bana Kulina *in regno bani Culini de Bosna*) bilo dobro postaviti nekoliko novih biskupa. I ugarski kralj Emerik piše[344] papi o dolasku dvojice bosanskih heretika u Ugarsku zajedno s Kulinovim sinom, gospodarom one zemlje (*domino illius terre*) i ističe da mu je naredio da u svemu bude pokoran papi. Kulinov se sin obvezao na plaćanje kazne od 1000 maraka srebra ako bi ubuduće štitio heretike.

341 CD III, 14, br. 11 (21. studenoga 1202.).

342 CD III, 24, br. 19.

343 CD III, 36, br. 33 (1203.).

344 CD III, 36, br. 33 (1203.).

Sažimajući odnose Bosne i Ugarske u doba bana Kulina i njegova sina od 1180. do 1203. može se utvrditi da u čitavom tom razdoblju nema vijesti o bilo kakvoj stvarnoj nazočnosti ugarskih dužnosnika i ugarske vojske u Bosni, ali da bosanski ban dolazi na ugarski dvor i prima naređenja ugarskog kralja. Svakako djeluje neobično što se Kulinov sin obvezuje prisegom da će u slučaju nepoštivanja papinih naloga plaćati visoku novčanu globu. Kao da bi ipak trebalo očekivati da ugarski vladar zaprijeti bosanskom banu da će ga u slučaju neposlušnosti maknuti s njegove banske dužnosti. Kao da se i za ovo razdoblje može tvrditi isto što i za prethodno, prije 1180.: nije li bosanski ban vazal ugarskog kralja s obzirom na slavonske posjede, a ne s obzirom na Bosnu. A kada ugarski kralj šalje heretike u Rim, odnosno, kada naređuje da se papine zapovijedi moraju izvršavati, on time udovoljava svojoj dužnosti kršćanskog vladara da pomogne papi u crkvenim stvarima pa ništa prirodnije, nego siliti svoga (slavonskog) vazala na poštivanje vrhovnog crkvenog autoriteta.

Nakon ove papinske inicijative iz 1199. do 1203. god. dolazi do potpune šutnje vrela o Bosni sve do 1221. god. kada papa Honorije III. šalje svog legata Akoncija u Ugarsku da poradi kod Andrije II. i crkvenih vlasti kako bi se uništilo heretike *in partibus Bosnie*.[345]

Nekoliko godina kasnije, 1225. god.[346] Honorije III. obraća se Ugrinu, nadbiskupu kaločkom, hrabreći ga da nastavi s istim žarom borbu protiv *hereticos de Bosna, Soy et Wosora* i potvrđuje[347] darovanje kralja Andrije zemalja *Bosna, Soy et Wosora*, učinjeno sa svrhom uništenja tamošnjih heretika.

Od ovog vremena dalje Bosna se u titulama vladara i viših dužnosnika povezuje s Hrvatskom na osebujan način. Dok se još vojvoda Andrija od 1198. god. dalje naziva *dux Dalmacie, Chroacie Chulmeque*,[348] Andrijin sin Bela nosi 1222. god. titulu *dux totius Slavonie*,[349] a 1224. i 1225. *rex Hungarie, primogenitus regis Andree*,[350] Belin brat Kolo-

345 CD III, 191, br. 169 (1185.); CD 197, br. 192 (12. prosinca 1185.).

346 CD III, 242, br. 216 (15. svibnja 1225.).

347 CD III, 243, br. 217 (15. svibnja 1225).

348 CD II, 297, br. 280 (11.svibnja 1198.); 353, br. 328; 357, br. 330; 361, br. 333 (1200.); 273; IV, 2, br. 3 (3. ožujka 1201.); 3, br. 4 (9. travnja 1201.); 4, br. 5 (14. svibnja 1201.); 6, br. 7 (1201.); 17, br. 14 (1202.). Ali ima i izuzetaka: CD II, 290, br. 274 (14. veljače 1198.): *dux Dalmacie et Chroacie*; 293, br. 277 (31. ožujka 1198.): *dux tocius (!) Dalmacie, Chroacie Chulmeque*; 308, br. 289 i 309, br. 290 (1198.): *dux Dalmacie, Chroatie, Rame, Chulmeque*. Ove titule odgovaraju stanju odnosa braće Emerika i Andrije u 1198. god.

349 CD III, 219, br. 193.

350 CD III, 238, br. 213 (24. veljače 1224.); 245, br. 220; 249, br. 223 (1225.). Usp. i 261, 233 i 234 (1226.). Iznimno se u ispravi iz 1222. god. (CD III, 219, br. 193) Bela naziva *rex, filius regis Ungarie et dux totius Sclavonie*. U ispravi CD III, 244, br. 219 (1225.) Andrija II. spominje Belu ovako: *Bela primogenito nostro rege Dalmacie et Croacie gubernante*. Međutim o toj ispravi i onoj prethodnoj iz 1209. još 1980. god. napomenuli smo (L. MARGETIĆ, Iz vinodolske prošlosti, Rijeka-Zagreb, 1980., 20): "One se već davno smatraju krivo-

man nakon Belina odlaska 1226. god. iz Hrvatske u Ugarsku (gdje postaje očev suvladar),[351] nosi naslov *dux Dalmatie atque Croatie* od 1226. do 1228.,[352] a od 1229. do 1240. god. *dux tocius Sclavonie.*[353] Prvi *banus tocius Sclavonie* zajamčen je također 1229. god.[354]

---

tvorenim, a nakon iscrpnih i temeljitih analiza Barabása, Szentpéteryja i N. Klaić bilo bi suvišno dokazivati ono, što su drugi već s uspjehom dokazali". Pomalo naivno dodali smo: "Čini nam se da bi to pitanje trebalo skinuti s dnevnog reda". Na žalost, u proteklih 22 godine nitko u nas nije ni pokušao uzeti u obzir uvjerljivu argumentaciju upravo spomenutih autora, već se naša literatura i dalje služi tim ispravama. Ne bi li minimum znanstvene korektnosti zahtijevao da se pokuša oboriti argumente i "otvoriti diskusiju", to više što se upravo na tim ispravama često grade razne nebulozne teorije. Na žalost uvjereni smo da ni ovaj naš poziv neće uroditi plodom. Ali, tko zna? Ipak je upravo nemoguće povjerovati da će se takva situacija nastaviti. Našu nadu pobuđuje argumentirani rad M. LEVAKA, Podrijetlo i uloga *kmetâ* u vinodolskom društvu XIII. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 19, Zagreb, 2001., 39 koji uočava problem autentičnosti isprave iz 1223. i dodaje: "O autentičnosti te isprave nešto kasnije". I doista na str. 50 Levak se vraća na pitanje autentičnosti i ponavlja da N. Klaić i L. Margetić ne prihvaćaju vjerodostojnost te isprave, ali ne ulazi u analizu argumenata mađarskih autora i N. Klaić. Po Levaku, n. dj., 39 "isprava kralja Andrije iz 1223. govori nam kako je knezu Vidu Krčkom i njegovim nasljednicima Andrija II. darovao Vinodol i Modruš". Kako je inače u cijelom svom radu Levak pristupio problematici na osnovi vlastite samostalne promišljene analize, koja zaslužuje diskusiju, uvjereni smo da je riječ o nehotičnom propustu. Levak je očito bio zaokupljen problemima, koji se odnose na vinodolske kmete, a pitanje autentičnosti isprave iz 1223. (i one iz 1209.) bilo je u tom kontekstu marginalno. Vjerojatno je i sam Levak primijetio taj propust.

Dodali bismo ipak da smo još 1980. god., na i. mj. istakli da će "pobijanje argumenata navedenih autora biti više nego teško, ako ne čak i nemoguće" premda "u znanosti ništa nije definitivno".

351 Isprave CD III, 247, br. 221 i 248, br. 221 iz 1225. god. krivotvorine su: Bela je u 1225. god. samo *rex Hungarie, primogenitus regis Andree*, a ni Aladar se u izvornim ispravama ne naziva nikad *banus totius Sclavoniae*. O tome podrobnije vidi dalje u bilj. 354. I isprava CD III, 252, br. 225 iz 1225. god. nije vjerodostojna u obliku, u kojem je sačuvana, također zbog Beline titule, što ne znači da je njezin sadržaj nevjerodostojan. Na to upućuje i Smičiklasova bilješka na str. 252 kojom se ograđuje od Wenzelove tvrdnje da bi ta isprava bila sačuvana u izvorniku i da bi navodno bila prenesena "u zemljišni arkiv u Zagrebu".

352 Dataciju isprava CD III, 299, br. 266 ("oko 1228.") i 326, br. 286 (1229.) treba urediti. Nemoguće je da je 1229. god. Koloman još uvijek samo *dux Crohatie et Dalmatie*, a da je 1228. god. već *dux tocius Sclavonie.* Nema razloga da se ispravu CD III, 299, br. 266 ne datira jednu godinu kasnije.

353 Od 1229. god. Koloman daje sebi uvijek titulu *dux totius Sclavoniae*: CD III, 299, br. 266, 1228. (?); 346, br. 304, 1231.; 369, br. 323, 1232.; 384, br. 331, 1232.; 424, br. 358, 1234.; 422, br. 363, 1234; CD IV, 40, br. 37; 42, br. 38, 1237.; 102, br. 95; 123, br. 113, 1240.

354 Za čudo Šišić, n. dj. (bilj. 323), 185 tvrdi da je Andrija II. još 1225. god. imenovao dva bana, od kojih bi jedan nosio naslov bana "čitave Slavonije" do Gvozda. Ta tvrdnja temelji se isključivo na podatku iz krivotvorenih isprava CD III, 247, br. 221 i 248, br. 222 (vidi bilj. 351) gdje se u dignitariju spominje *Aladar tocius Sclavoniae, Voinc de partibus maritimis banis existentibus.*

Po sačuvanim ispravama Aladar bi imao neobičnu karijeru:

CD III, 238, br. 213, 24.XII.1224.	*magister*
CD III, 246, br. 220, 1225.	*banus*
CD III, 248, br. 221, 1225.	*banus tocius Sclavonie*
CD III, 249, br. 222, 1225.	*banus tocius Sclavonie*

Titule hrvatsko-ugarskih vladara u svojoj cjelini nisu isključivo odraz njihove stvarne vlasti nad nekim područjem, već u dobroj mjeri također i odraz njihove taštine, ali – što je osobito važno – i njihovih poruka i namjera. To, dakako, vrijedi i za njihove političke "partnere", npr. pape. Zbog toga je za upoznavanje cjelokupne situacije određenog razdoblja nužno te titule pozorno analizirati, jer nam one mogu biti od velike pomoći, to više što je ostali izvorni materijal za neka područja, npr. Bosnu, vrlo oskudan.

"Čitava" (*tota*) Slavonija" neobična je sintagma pa se u literaturi taj pridjev ili sintagma često navodi pod navodnicima.[355] Ali, pod pojmom "čitava Slavonija" barem u doba vojvode Kolomana sigurno je da ta sintagma ima svoje veliko političko značenje. Nije slučajno što se Koloman tek od 1229. god. naziva *dux totius Sclavoniae* i što se tek od te godine pojavljuje u tituli bana ista sintagma (*banus totius Sclavoniae*). Ako uzmemo u obzir da je Kolomanovo vladanje kao "vojvode cijele Slavonije" bilo u velikoj mjeri usmjereno na osvajanje Bosne i da se Bosna i inače nerijetko pojavljuje kao sastavni dio "Slavonije",[356] ne čini nam se nimalo presmionom tvrdnja da je Kolomanova titula obuhvaćala sva područja južno od Drave, kao područje njegova vladanja i da je tom titulom on naglašeno iskazivao svoju namjeru da svoju realnu vlast proširi i na Bosnu.[357] Uostalom, njegove je pretenzije priznavao i njegov brat Bela.

Do istog rezultata dolazi se i analizom titula, koje papa Grgur IX. u svojim pismima priznaje Kolomanu i Ninoslavu.

Za papu Koloman nije nikad *dux totius Sclavoniae.* Takvo tituliranje Grgur IX. tjera do apsurda. Naime, u ispravi iz 1231. god. Grgur IX. donosi *in extenso* ispravu vojvode Kolomana iz iste godine. U njoj Koloman sebe navodno naziva *Colomanus dei gratia Ruthenorum rex et Sclavonie dux, universis tam presentibus* itd.[358] Tako Koloman (tj. bez

CD III, 250, br. 223, 1225.	*magister*
CD III, 251, br. 224, 1225.	*magister tavernicorum*
[CD III, 259, br. 231, 1.VIII.1226.	*"Valeginnus banus]*

Po ovome bi se činilo kao da je Aladar bio 1224. *magister*, 1225. *banus* pa iste godine *banus tocius Sclavonie, magister* i *magister tavernicorum*. Ako ne uzmemo u obzir krivotvorene isprave CD III, 248 i 249 i ako pretpostavimo da je isprava CD III, 246 ispostavljena nakon isprava CD III, 250 i 251, dobivamo jednostavan i uvjerljiv tijek karijere: Aladar je 1224. i 12254. god. bio *magister*, a onda je postavljen za bana – ali ne za bana "cjelokupne Slavonije", već naprosto za "bana". Prvi dokumentima zajamčen "ban cjelokupne Bosne" je, dakle, Jula prema ispravi CD III, 311, br. 277 iz rujna 1229. god., ili, drugim riječima, "ban cjelokupne Slavonije" zajamčen je tek nakon što je Koloman postao (u istoj godini) "vojvoda cjelokupne Slavonije".

355 F. ŠIŠIĆ, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, 3. izd., Zagreb, 1962., 185.

356 Usp. npr. CD III, 1234. god., 415, br. 359; 414, br. 361; 417, br. 362.

357 CD III, 350, br. 306 (1231.).

358 CD III, 340, br. 306 (8. srpnja 1231.).

pridjeva *totius*) nije sebe nakon 1229. god. nikad nazivao, ali papinska kancelarija, u želji da izbjegne taj naziv, nedvojbeno svjesno mijenja tekst Kolomanove isprave. Ovakvo uporno izbjegavanje Kolomanove titule *dux totius Sclavoniae* nije nimalo slučajno, a objašnjenje te činjenice je vrlo jednostavno: pod pojmom *tota Sclavonia* Grgur IX. razumijeva cjelokupno područje ispod Drave, uključujući i Bosnu. Za "vojvodu (*dux*) Bosne" Grgur IX. ne priznaje Kolomana, već bosanskog bana Ninoslava kojeg on časti tom titulom tri puta 1233.[359] i po jednom 1238.[360] i 1239. god.[361]. Grgur IX. nikad ne naziva Ninoslava bosanskim banom, jer titula bana označava dužnosnika koji je podređen nekom vojvodi (*dux*) ili kralju (*rex*) – ili, drugim riječima, papa priznaje neovisnost Ninoslava od bilo koje svjetovne vlasti i zbog toga ga i odlikuje posebnom papinskom zaštitom,[362] a onda, da bi stvar bila još jasnija, on posebno obavještava Kolomana, i u tom ga pismu titulira: *Colomano regi*[363] čak bez tituliranja Kolomana kao "kralja i vojvode Slavonije". Papa ujedno daje na znanje Kolomanu da bi dodjela časti i posjeda u Bosni trebala pripadati Ninoslavu, a ne Kolomanu, dakle, Koloman ne bi smio u Bosni ostvarivati nikakve akte suverene vlasti, jer su ti pridržani Ninoslavu, legitimnom vladaru pod specijalnom zaštitom pape. Takav samostalni položaj, koji papa izričito priznaje Ninoslavu, odgovara Ninoslavljevoj tituli "veliki ban bosanski", kojom se Ninoslav služi 1234.[364] i 1240.[365]

Iz svega netom rečena teško je ne uočiti da Sveta Stolica prema Bosni ima dalekosežne namjere ostvarivanja što jačega vlastitog autoriteta. U skladu s time je i papina odluka od 26. travnja 1238.[366] da bosansku biskupiju podredi izravno apostolskoj stolici. Bosanska je biskupija ostala sve do 1247. god.[367] izravno pod papom i tek tada ju je Inocent IV. podvrgnuo kaločkom nadbiskupu.

Dakle, o nekom usrdnom papinom podupiranju Kolomanove vlasti nad Bosnom nema govora. To se dodatno dobro vidi iz papina odgovora na Kolomanov prijedlog da se nadbiskupska stolica premjesti iz Splita u Zagreb i da zauzvrat Koloman daruje zagrebačkom nadbiskupu svoje vojvodstvo Slavonije (*ducatum Sclavonie*).[368] U Kolomanovu pismu nedvojbeno je stajalo da je Koloman spreman prepustiti svoj

359 CD III, 388, br. 335 i 336, 389, br. 387.
360 CD IV, 65, br. 60.
361 CD IV, 95, nr. 89.
362 CD III, 388, br. 335.
363 CD III, 388, br. 336.
364 CD III, 427, br. 371.
365 CD IV, 107, br. 99.
366 CD IV, 56, br. 50.
367 CD IV, 322, br. 287, 26. kolovoza 1247.
368 CD IV, 114, br. 106, 6. srpnja 1240.

ducatum totius Sclavonie, tj. da se čitavo područje njegova vladanja (*regnum*), uključujući i Bosnu, crkveno ujedini pod vlašću zagrebačkog nadbiskupa. Naime, kao što znamo, Koloman je sebe uvijek, bez ijedne iznimke, nazivao *dux totius Sclavonie*. Dakako, da papa nije Kolomanov prijedlog prihvatio jer bi to značilo da bi veliki napori, koje su dominikanci ulagali u Bosnu, bili isključivo u korist Kolomana. I ne samo to. Papa u svome odgovoru svjesno – jedini put u svom dopisivanju s Kolomanom[369] – ne časti Kolomana čak ni za papu uobičajenim tituliranjem Kolomana kao *dux Sclavonie*, već ga oslovljava puno nižom titulom: *dux Sclavorum*, kojom mu daje na znanje da ga priznaje za "vojvodu Slavena" (!), ali ne i za pravog vladara područja "Slavonije" pri čemu je, dakako, težište na Bosni, kao dijelu Kolomanove "cjelokupne Slavonije". To je nedvojbeno u vezi i u skladu s time, da nekoliko mjeseci ranije Matija Ninoslav "veliki bosanski ban" dolazi u Dubrovnik u punom sjaju svoje samostalne vladarske funkcije praćen najuglednijim bosanskim dužnosnicima, vojvodom Jurišem, tepčijom Radonom, peharnikom Mirohnom i drugima i na najsvečaniji način priseže s njima "vječni mir i ljubav". Prisega je utoliko posebno važna što se iz nje vidi da Ninoslav nipošto nije heretik: on se poziva na "gospoda Boga našega Isusa Krista i presvetu Bogorodicu (...) Mariju i časni životvoreći križ".[370] Čak i u vrijeme, kada i sâm papa zna da se Ninoslav vratio herezi, 1238.[371] i 1239. god.,[372] papa ga časti nazivom *dux Bosne*, a ne *banus Bosne*.

I konačno, od koga to Grgur IX. štiti 1236. god. "Sibislava, kneza Usore, sina pokojnog Stjepana, bana Bosne" kada ga uzima u svoju zaštitu[373] i o tome obavještava ostrogonskog nadbiskupa?[374] Od koga, nadalje, štiti Anu, udovicu istoga bana[375] i o tome također obavještava ostrogonskog nadbiskupa?[376] U sva četiri pisma papa vrlo oštro prijeti onome (očito Kolomanu – jer drugi dužnosnik ne dolazi u obzir) koji bi se usudio ugrožavati Sibislava i Anu, koji "ustraju u vjeri i odanosti rimskoj crkvi". Žalac je nedvojbeno uperen protiv Kolomana, to više, što papa u sva četiri pisma oprezno dodaje: "s time da stalno ostanu nepovrijeđena prava najdražeg u Kristu našeg sina (Bele), uzvišenog kralja Ugarske".

369 CD IV, 3, br. 3, 25. siječnja 1236.; 63, br. 56, 26. studenoga 1238.; 65, br. 59, 22. prosinca 1238.; 93, br. 86, 5. prosinca 1239.

370 CD IV, 107, br. 99 od 23. ožujka 1240.

371 CD IV, 65, br. 60 od 22. prosinca 1238.

372 CD IV, 95, br. 89 od 27. prosinca 1239.

373 CD IV, 15, br. 12 od 8. kolovoza 1236.

374 CD IV, 16, br. 13 od 8. kolovoza 1236.

375 CD IV, 17, br. 14 od 8. kolovoza 1236.

376 CD IV, 17, br. 15 od 8. kolovoza 1236.

Ukratko, papa Grgur IX. smatrao je Kolomana više suparnikom, a manje suradnikom u borbi protiv bosanskih heretika. Papa je 1238. i 1239. sa zadovoljstvom pratio i pozdravljao Kolomanove uspjehe – bez obzira na to koliko su oni bili vjerojatno od samoga Kolomana preuveličavani – ali je pri tome nastojao ojačati ulogu Svete Stolice podvrgavajući bosanskog biskupa izravnoj vlasti rimske stolice, dodjeljujući mu znatne ovlasti papina legata[377] i tražeći za njega puno razumijevanje i pomoć od ostrogonskog nadbiskupa i od ugarskih dominikanaca. Zbog toga papina pisma upućena Kolomanu 1238.[378] i 1239.[379] treba tumačiti kao primjere zavidne diplomatske vještine.

Toliko o pojmu "cijele Slavonije" u vrijeme Belina brata Kolomana.

Pri kraju ove analize nameće se pitanje: tko je u Bosni imao stvarnu vlast od 1229. do 1240. god.? Same titule tu mogu samo djelomično pomoći, a ostale vrlo mršave vijesti izazivaju nedoumice. Posve je neobično što papa 26. travnja 1238. piše svom legatu kako mu je Koloman javio da je u Bosni potpuno uništena hereza i da je ponovno uspostavljena katolička čistoća (*catholica puritas*),[380] ali ga s druge strane potkraj iste godine ponovno hrabri da uništi herezu i to ponavlja koncem iduće godine.[381] Je li Koloman papu u prvoj polovici 1238. god.[382] pogrješno izvijestio ili je sredinom godine buknuo novi otpor heretika koji se protegnuo kroz dvije godine? Ako pretpostavimo da je došlo do opasnog ustanka heretika, očekivali bismo da će Koloman i papa u takvoj situaciji pokazati punu slogu. Pa ipak, papa 1238.[383] i ponovno 1239.[384] Ninoslavu priznaje naslov *dux Bosne* a Kolomanu nikako da priušti naslov *dux tocius Sclavonie*, već samo *dux Sclavonie*, ili, čak koji put samo *dux Sclavorum*. I nadalje, ako je Ninoslav 1238. i 1239. napustio katoličanstvo, kako to, da već u ožujku 1240.[385] dolazi sa sjajnom svitom u Dubrovnik i tamo priseže na način, koji posve odudara od heretičkih vjerskih dogma i u cijelosti se poklapa s najpravovjernijim katoličanstvom? Još 27. prosinca 1239. u Bosni navodno vlada hereza, njoj je na čelu sam vojvoda Ninoslav, a taj isti Ninoslav već za nekoliko mjeseci dokazuje u Dubrovniku duboku

377 CD IV, 64, br. 58, 22. prosinca 1238.: *plene legationis officium in diocesi Bosnensi*. Isto u CD IV, 68, br. 63, 23. prosinca 1238.

378 CD IV, 65, br. 59, 22. prosinca 1238.

379 CD IV, 93, br. 86, 5. prosinca 1239.

380 CD IV, 56, br. 50.

381 CD IV, 65, br. 59, 22. prosinca 1238.

382 CD IV, 93, br. 86, br. 25, prosinca 1239.

383 CD IV, 65, br. 60, 22. prosinca 1238.

384 CD IV, 95, br. 89, 27. prosinca 1239.

385 CD IV, 107, br. 99, 22. ožujka 1240.

privrženost katoličkim dogmama i puni otklon od hereze. Sve to ne djeluje uvjerljivo.

Nije li najprirodnije i najbliže istini pretpostaviti da je papina zaštita koju je Ninoslav dobio još 1233. god. omogućila Ninoslavu da ostvari realnu vlast u Bosni od 1233. do 1240. god. i da Ninoslavljevu "herezu" 1238. i 1239. god., o kojoj piše papa, treba tumačiti mnogo manje dramatičnom nego što bi na prvi pogled izgledala? S obzirom na činjenicu da papa i dalje priznaje Ninoslavu položaj vojvode, dakle u biti samostalnog vladara, nije nemoguće da je 1238. i 1239. god. Ninoslav pokazivao prema papi više samostalnosti, a odatle do optužbe za herezu nije nego jedan korak.

Kolomanovom smrću 1241. god. započinju novi problemi i pitanja koji više nisu predmet istraživanja u ovome radu.

G.

REZULTATI

1. Vijesti anonimnog notara Bele (III.) o ugarskom osvajanju Hrvatske još u doba Arpada, zatim o hrvatsko-ugarskim odnosima iz Ljetopisa Popa Dukljanina, kao i one koje donosi A. Dandolo i drugi mletački pisci o ugarskim napadima na dalmatinske gradove oko 1030., 1050. i 1062. dijelom su legendarne, a dijelom izmišljene i ne mogu poslužiti za ozbiljno istraživanje tadašnjih prilika u Hrvatskoj.

2. Biskup Juraj Hermolais napisao je 1308. god. hagiografski djelo Čudo sv. Krištofora u kojem priča o tri slučaja napada na Rab, koji su završili neuspjehom, jer je sv. Krištofor zaštitio grad. Sva se ta tri slučaja odnose na neuspjele pokušaje ugarskih vojski, prvi o. 1071., kojeg treba povezati s nametanjem Zvonimira kao bana Petru Krešimiru IV., drugi o. 1105. neposredno prije nego što su dalmatinski gradovi i otoci priznali Kolomana za kralja i treći 1116. god., do kojega je došlo u okviru mletačko-ugarskih borbi za vlast na istočnoj obali Jadrana.

Nakon Zvonimirove smrti 1088. god. na prijestolje Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije polagala su pravo dva pretendenta: jedan je bio ugarski kralj Ladislav kao regent u ime svoje sestre Jelene, Zvonimirove udovice, a drugi Stjepan, nećak Krešimira IV., koji je uz pomoć splitskog nadbiskupa Lovra kao Stjepan II. pokušao sačuvati samostalnost svoje države. Ladislav je pokušao preko montekasinskog opata nagovoriti papu da ne podupire Stjepana II. ali u tome nije uspio. Zato se "razočarani" Ladislav priklanja Henriku IV., i to od 1089. god., a kada je Henrik započeo na vrlo uspješan način svoj pohod u Italiju početkom 1091. god., njemu se ubrzo priključio i njegov novi saveznik Ladislav i krenuo na vojno osvajanje Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije.

Unatoč teškoća na zapadnim granicama s Kumanima, Ladislav je vojno zaposjeo Hrvatsku, u njoj postavio za kralja Almoša, a nešto kasnije 1094. god. utemeljio Zagrebačku biskupiju.

3. Zvonimir, vazal pape Grgura VII., slijedio je sudbinu svoga velikog seniora Grgura VII. u borbi za afirmaciju reformnog papinstva i njegovih ideala u mnogim dijelovima Europe, a papina borba s njemačkim kraljem Henrikom IV. bila je osobito uspješna od 1077. do 1079. god. U to je doba i Zvonimir postigao znatne uspjehe, osobito kada je 1078. pripojio Kraljevstvu Hrvatske i Dalmacije državu Panonskih Hrvata, koja je otprilike od 830. dalje uspijevala zadržati samostalnost u odnosu na Franke, Bugare i Ugre, uz ujedno vrlo uske odnose prema Hrvatskoj.

Henrik IV. uspio se oporaviti od poraza s papom i počevši od 1080. god. preći u protuofenzivu sve do nesretnog svršetka Grgurove političke karijere 1084. god., kada je drugi papin vazal, Robert Guiscard "pomogao" Grguru i odveo ga iz Rima.

4. Ladislavljev nasljednik na prijestolju, Koloman, 1097. god. preko Biograda i Hrvatske daje dovesti u Ugarsku svoju normansku zaručnice Buzilu. Ali, kao da prave vlasti u Hrvatskoj nije bilo, jer još koncem 1096. god. križari prolaze našim krajevima pa iz njihovog opisa putovanja dosta jasno proizlazi da u to doba nema u Hrvatskoj nikakve ni ugarske ni domaće vlasti. Situacija se još i pogoršala 1099. god. nakon strašnog Kolomanova poraza s Rusima, a mletačka se mornarica na putu prema otoku Rodu zadržala u Dalmaciji od proljeća do rujna 1099. Ove pogodne okolnosti iskoristio je hrvatski velikaš Petar, dignuo pobunu protiv Ugra, ali je svladan i ubijen kod Petrove gore. Time se otvorio put punoj Kolomanovoj vlasti nad Hrvatskom. Hrvati ga priznaju 1102. god. za svog kralja. Dalmatinski gradovi i otoci to čine tek 1105. god.

Koloman i njegovi nasljednici na ugarskom prijestolu iz arpadske dinastije odnose prema Hrvatskoj kao području svoje vlasti, ali ne kao zasebnom teritoriju, koji bi imao značajke državnosti u smislu posebnog državnopravnog entiteta. Dapače, izbjegava se čak i samo ime Hrvatska, a ako ga se ipak spominje, uvijek bez oznake *regnum* ili slično. Tek sredinom 13. stoljeća dolazi do osnivanja *regnum Sclavoniae*, kao zajednice županija u širem području Zagreba, a do priznanja analognog pojma *regnum Croatiae* dolazi tek oko stotinu godina kasnije.

5. Titula *dux totius Sclavoniae*, koju je Koloman nosi od 1229. do 1241. obuhvaćala je i pretenzije na vlast u Bosni. Papa Grgur IX. tu titulu nije Kolomanu priznavao, zato što je imao namjeru u Bosni ostvariti što jaču političku nazočnost Svete Stolice. Zbog toga je papa izuzeo 1238. god. bosanskog biskupa iz crkvene vlasti dubrovačkog nadbiskupa i sve do 1247. podvrgao bosanskog biskupa izravno Svetoj Stolici. Stvarnu vlast u Bosni držao je od 1233. dalje "veliki ban Bosne" Matija Ninoslav, kojeg u skladu s time papa naziva vojvodom (*dux*) a ne banom.

SAŽETAK

ODNOSI HRVATA I MAĐARA U RANIJE DOBA (u povodu 900. obljetnice hrvatskog priznanja ugarskog kralja Kolomana za hrvatskog kralja)

U povodu obilježavanja 900. obljetnice priznanja Kolomana za hrvatskog kralja autor razmatra najvažnije odnose između Hrvata i Mađara u prvim stoljećima njihovog života kao susjeda.

Nakon što je odbacio kao legendarne i izmišljene vijesti anonimnog notara kralja Bele III. o osvajanjima hrvatskih područja u doba ugarskog vladara Arpada, zatim vijesti iz Ljetopisa Popa Dukljanina i vijesti A. Dandola i drugih mletačkih kroničara o navodnim napadima ugarskih vladara na dalmatinske gradove oko 1030., 1050. i 1062. god., autor dokazuje da se u razmjerno pouzdanom hagiografskom djelu rapskog biskupa Jurja Hermolaisa, pisanom 1308. god., nalaze tri vijesti o Ugrima. Oni su o. 1071. napali Rab u povodu nametanja Zvonimira kao bana hrvatskom kralju Petru Krešimiru. Drugi put došlo je do ugarskog napada na Rab neposredno prije ili oko 1105. god., tj. nakon što su Hrvati 1102. god. priznali Kolomana za kralja, ali još nije došlo do analognog priznanja Kolomana po dalmatinskim, gradovima. Treći ugarski napad na Rab desio se o. 1116. god.

Autor dokazuje da je približno od 830. do 1078. god. uz Dalmatinsku Hrvatsku postojala i država Panonskih Hrvata. Nju je pripojio Dalmatinskoj Hrvatskoj 1078. god. kralj Zvonimir, papin vazal, u povodu vrlo uspješnog širenja utjecaja reformirane Crkve pod papom Grgurom VII. na mnoga europska područja. Kada je njemački kralj Henrik IV. ojačao, a Crkva u zadnjim godinama pape Grgura VII. doživjela velik pad papinskog ugleda i autoriteta, ugarski kralj Ladislav, koji se priklonio Henriku kao regent naših krajeva u ime svoje sestre Jelene, udovice kralja Zvonimira, ponašao se kao njihov stjecatelj, a nakon toga je pokušao prisvojiti tu vlast, što je privremeno i uspio. S tim je u svezi i osnivanje Zagrebačke biskupije o. 1094. god.

Do ponovnog ugarskog napada na Hrvatsku došlo je za Ladislavljeva nasljednika Kolomana.

Koloman i njegovi nasljednici na ugarskom prijestolju iz arpadske dinastije odnose se prema Hrvatskoj kao području svoje vlasti, ali ne kao zasebnom teritoriju, koji bi imao značajke državnosti u smislu posebnog državnopravnog entiteta. Dapače, izbjegava se čak i samo ime Hrvatska, a ako ga se ipak spominje, to se čini uvijek bez oznake *regnum* ili slično. Tek sredinom 13. stoljeća dolazi do osnivanja *regnum Sclavoniae,* kao zajednice županija u širem području Zagreba, a do priznanja analognog pojma *regnum Croatiae* dolazi tek oko stotinu godina kasnije.

Koloman je na ugarsko prijestolje došao u prvoj polovici 1096. god. U drugoj polovici te godine križari prolaze Hrvatskom, a iz njihovih se vijesti može zaključiti da u to doba u Hrvatskoj nema organizirane ni ugarske ni hrvatske vlasti. Isto vrijedi i za 1097. god. kada Kolomanova normanska zaručnica Buzila dolazi u Biograd na moru, odakle praćena jakom prat-

njom odlazi u Ugarsku. Tek 1098. god. Hrvati pod svojim kraljem Petrom dižu ustanak, koji neizravno potpomaže mletačka mornarica, koja punih 6 mjeseci boravi u Dalmaciji. God. 1100. kralj Petar gubi na Petrovoj gori bitku i glavu, a 1102. Hrvati priznaju Kolomana za kralja (tzv. *Pacta conventa*). Dalmatinski gradovi i otoci to čine tek 1105.

Koloman, i uopće Arpadovići, smatrali su Hrvatsku pukim područjem svoje vlasti, kojem nisu priznavali značajke državnosti u bilo kojem obliku. Dapače, izbjegavali su čak i samu riječ "Hrvatska", a kada je nikako nisu mogli izbjeći, izbjegavali su naslov "kraljevstvo" (*regnum*) ili nešto odgovarajuće. Tek prema sredini 13. stoljeća pojavljuje se pojam "kraljevstvo Slavonije" (*regnum Sclavoniae*), pod čime se razumijevalo područje od Sutle do Požege. To "kraljevstvo Slavonije" bilo je zajednica županija, udruženje zemljišnih posjednika. Ta zajednica imala je svoj specifični pravni sustav, idejno vrlo sličan sustavu austrijsko-bavarskih *Länder* istog razdoblja. Riječ je o jezgri iz koje se kasnije razvila kvazidržavna organizacija. Tek sredinom 14. stoljeća pojavljuje se analogna zajednica u Hrvatskoj (*regnum Croatiae*), a ubrzo nakon toga i *regnum Dalmatie*.

U radu se raspravlja i o titulama hrvatsko-ugarskih vladara, s osobitim obzirom na titulu brata kralja Bele IV., Kolomana, koja od 1229. do 1241. glasi *dux totius Sclavoniae*. U doba vojvode Kolomana pojam "čitave Slavonije" obuhvaćao je i Bosnu.

RIASSUNTO

I PRIMI RAPPORTI TRA CROATI E UNGARI (in occasione del 900esimo anniversario del riconoscimento di Colomano quale re Croato)

In occasione del 900esimo anniversario del riconoscimento da parte dei Croati del re ungaro Colomano come re croato, l'autore analizza i rapporti tra i suddetti e gli Ungari nei primi secoli della loro vita come vicini.

Dopo aver scartato le notizie pervenute tramite l'anonimo notaio di Bela III. riguardanti le conquiste ungare dei territori croati, indi quelle menzionate nella c. d. Cronaca del Prete Docleate ed infine quelle di Andrea Dandolo sulle presunte incursioni ungare contro le città dalmate nel 1030, 1050 e 1062, l'autore dimostra che nell'opera agiografica del vescovo arbesano Giorgio Hermolais, I miracoli di san Cristoforo, scritta nel 1308, ci sono tre notizie concernenti le incursioni ungare contro la città di Arbe. La prima accadde all'incirca nel 1071 quando al re croato Pietro Cressimiro venne imposto come bano Zvonimiro. La seconda incursione ebbe luogo verso il 1105, cioè dopo il riconoscimento di Colomano da parte dei Croati ma prima dell'analogo riconoscimento da parte delle città ed isole dalmate. La terza incursione ungara avvenne intorno al 1116.

L'autore dimostra che all'incirca dal 830 fino al 1078 oltre alla Croazia Dalmata esisteva anche un altro stato, la c. d. Croazia Pannonica, che era stata annessa al *regnum Croatiae et Dalmatiae* dal re croato Zvonimir, vassallo del papa Gregorio VII, in occasione dell'immensa estensione dell'influenza della Chiesa durante l'era dei papi riformatori in molte parti dell'Europa. Però, quando il re tedesco Enrico IV riuscì a rafforzare la sua posizione e la Chiesa negli ultimi anni del papato di Gregorio VII subì una notevole diminuzione del proprio prestigio e autorità, il re ungaro Ladislao, alleato di Enrico IV e reggente i territori croati a nome di Elena, vedova di Zvonimiro, morto nel 1088, si ritenne l'acquisitore legittimo del regno di Croazia e Dalmazia e tentò perfino di conquistarlo nel 1091, in che riuscì solo parzialmente e solo temporaneamente. Connessa a questo successo temporaneo si può considerare la fondazione del vescovado zagabrese nel 1094 circa.

Un nuovo tentativo di conquista ungara della Croazia avvenne durante il regno di Colomano, successore di Ladislao, nella prima metà del 1096. Nella seconda parte dello stesso anno i Crociati attraversarono la Croazia e nelle notizie loro riguardanti non si fa menzione di alcun potere sia croato che ungaro. Lo stesso vale per l'anno 1097 quando la fidanzata normanna di Colomano sbarcò a Belgrado, cittadina croata sulla costa dalmata, da dove, accompagnata da una folta schiera di cavalieri parte per l'Ungheria. Nel 1098 i Croati, con a capo il re croato Pietro, organizzano un ultimo tentativo di resistenza, aiutato indirettamente dalla flotta veneziana che da marzo a settembre del 1099 fece una sosta prolungata in Dalmazia. Però, l'esercito ungaro sconfisse nel 1100 le forze croate a Petrova gora uccidendo in questa occasione anche l'ultimo re croato Pietro. Due anni dopo, nel 1102, i Croati riconoscono Colomano come re croato. Tre anni più tardi lo fecero anche le isole e le città dalmate.

Colomano ed i suoi successori di stirpe Arpadiana sul trono ungaro consideravano la Croazia territorio sotto il loro dominio, al quale non riconoscevano caratteristiche di stato. Anzi, essi evitavano perfino l'uso del termine Croazia, ma, se tuttavia lo adoperavano, evitavano il termine regno o qualcosa di simile. Soltanto verso la metà del secolo 13 si hanno notizie sul regno di Slavonia (*regnum Sclavoniae*) territorio che si protraeva dal fiume Sutla fino all'odierna Po•ega. Questo regno di Slavonia era un'associazione di comitati, comunita di possidenti terrieri di un distretto. L'associazione aveva un sistema giuridico specifico, quasi identico a quello dei *Länder* austro-bavaresi dello stesso periodo. Essa raffigurava il nucleo dal quale sarebbe sorta la futura organizzazione quasi-statale. Appena nel secolo 14 un'associazione analoga sorse nella Croazia meridionale (il *regnum Croatiae*), e, un po' più tardi, anche il *regnum Dalmatiae*.

Infine si analizzano anche i titoli dei regnanti croato-ungari fino al 1241, soprattutto quello di Colomano, fratello del re Bela IV. A partire dal 1229 fino al 1241 egli portava il titolo *dux totius Sclavoniae*, che includeva anche il territorio bosniaco.

STARINE, 63 (2005.), 91-162

UDK 27-726.2Tomasini,T.(497.5Hvar)
94(497.6)"15":27-789.32
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 15. IX. 2000.
Prihvaćeno za tisak: 18. XII. 2000.

TOMA TOMASINI: HVARSKI BISKUP, TEOLOG I DIPLOMAT (1429. – 1462.)

Stjepan Krasić

Pontificia Università S. Tommaso, Rim

1. *Političke i vjerske prilike u Bosni u XV. st.* – 2. *Toma Tomasini: podrijetlo, školovanje, imenovanje hvarsko-bračkim biskupom i njegova skrb za vlastitu biskupiju.* – 3. *Njegovo sudjelovanje na saboru u Baselu, Ferrari i Firenci.* – 4. *Tomasini postaje papinski nuncij i izaslanik u Bosni i Hrvatskoj te njegovo djelovanje u Bosni za vrijeme kralja Stjepana Tvrtka II. Tvrtkovića.* – 5. *Diplomatsko djelovanje u Bosni i Humu u vrijeme kralja Stjepana Tomaša Ostojića.* – 6. *Misionarski uspjesi i neuspjesi.* – 7. *Poslanstvo u Bosni za vrijeme pontifikata Nikole V.* – 8. *Posrednička uloga u sporu između hercega Stjepana Kosače i Dubrovačke Republike.* – 9. *Diplomatsko djelovanje za pontifikata Kalista III.* – 10. *Djelovanje u Bosni za pontifikata Pija II.* – 11. *Biskup Tomasini i bosanski franjevci.* – 12. *Posredovanje za povratak dominikanaca u Bosnu.* – 13. *Oporuka i smrt g. 1462.* – 14. *Zaključak.-Riassunto / Summary.*

1. Područje srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva bilo je još od vremena Rimskog Carstva i velike seobe naroda svojevrsna vododjelnica između raznih država, naroda, jezika, kultura, vjera i civilizacija To su područje, ovisno o vremenu i prilikama, stoljećima zapljuskivali valovi osvajačkih pohoda raznih europskih i azijskih naroda, kao što su Goti, Avari, Mongoli, Turci i dr. Posjedovanje tog razmjerno malog pojasa u srcu Balkanskog poluotoka, bogatog rijekama, pašnjacima, šumama i rudama, omogućavalo je neposredan ili posredan nadzor nad mnogo širim područjem jugoistočne i srednje Europe, posebno nad brdovitim jadranskim priobaljem i ravnicama bogatim Podunavljem. Sudbina Bosne, jednako kao i svih ostalih krajeva, dobrim dijelom je ovisila o tom geografskom i geopolitičkom položaju na koji je bilo veoma teško ili čak nemoguće utjecati.

Ako svim tim vanjskim i objektivnim čimbenicima dodamo brojne unutarnje suprotnosti i napetosti (nepostojanje jasnog zakona o nasljeđivanju na prijestolju, politička i vjerska razjedinjenost, postojanje različitih struja i stranaka što je potkopavalo njegovo unutarnje jedinstvo, stvaralo međusobno rivalstvo i sukob interesa

pojedinih velikaških obitelji itd.), moguće je dobiti približnu predodžbu stanja u kojemu se u XV. st. nalazilo bosansko kraljevstvo. Prilike u kojima se ono u to vrijeme nalazilo bile su zaista vrlo složene i bremenite posljedicama kako za njegovu, tako i za sudbinu cijele Europe. Bosna je u to vrijeme bila poprište vrlo različitih domaćih i stranih interesa i stremljenja. U političkom pogledu ona je – priznajući staro pravo hrvatskih vladara na svoje područje – bila u vazalnim odnosima s Ugarsko-hrvatskim kraljevstvom, ali je, unatoč tomu, težila prema potpunoj samostalnosti. Ona ipak u tom stremljenju nije nikad potpuno uspjela. Velika zapreka su joj u tomu bili manjak dovoljno snažne središnje vlasti koja bi bila u stanju obuzdati međusobna neslaganja i separatističke težnje pojedinih velikaša koji su se svim silama, pa i po cijeni udruživanja s najvećim neprijateljima vlastite zemlje, odupirali nastojanjima domaće vladarske kuće da održi na okupu sve te centrifugalne sile.[1]

Pored te unutrašnje nesloge i razjedinjenosti najveća opasnost bosanskom kraljevstvu prijetila je ipak izvana, ali ne od Ugarsko-hrvatskog kraljevstva koje je – unatoč povremenim nesuglasicama – stvarno i službeno bilo njegov zaštitnik, nego od Turaka. Njihova nastojanja, jednako kao i arapske ekspanzije nekoliko stoljeća prije toga, zasnivala su se uglavnom na trima osnovnim čimbenicima: a) na osvajačkom duhu, tipičnom za islam; b) na mentalitetu nomadskog naroda u neprestanoj potrazi za novim krajevima pogodnim za iskorištavanje i c) na jakoj vojsci u neprestanom ratnom stanju. Proširenje njihovih granica nije, dakle, bilo dio njihova unaprijed strogo smišljenog plana, nego izraz fizičke potrebe za proširenjem "bojnog polja" zbog neprestane potrebe za novim robovima i ratnim plijenom. Narodi koji su imali zlu kob naći se na udaru njihova prodora mogli su birati sudbinu nezaštićene i obespravljene "raje" i vazalskog položaja koji je osvajačima osiguravao poslušne haračare i pomoćne čete u osvajanju tuđih zemalja. Tako su Turci, bilo kao pljačkaši željni plijena ili saveznici pojedinih srpskih i bosanskih velikaša, već od g. 1386. počeli provaljivati u bosansko kraljevstvo. Iako ih je 27. kolovoza 1388. kod Bileće do nogu potukao Vlatko Vuković, vojvoda kralja Tvrtka I., to ih nije odvratilo od daljnjih provala, nego samo još više ispunilo gnjevom i željom za osvetom. Samo su vrebali povoljan trenutak da se – koristeći unutrašnju slabost i neslogu bosanskog kraljevstva – domognu njegovih tvrdih gradova i rudom bogatih područja odakle su, kao s kakve odskočne daske mogli lakše planirati osvajanje drugih nedovoljno zaštićenih zemalja i krajeva.

1 U jednom dopisu kralju i caru Žigmundu g. 1417. Dubrovčani su ovako opisali stanje u bosanskom kraljevstvu: "Ovo bosansko kraljevstvo je u običajnoj velikoj neslozi, koju goje gospoda i baruni između sebe" (N. JORGA, *Notes et extraits pour servir à l'histoir des croisades au XV siècle*, II, Paris 1899, str. 160 - 161; M. PEROJEVIĆ, *Stjepan Ostoja po drugi put kralj*: "Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463", knj. I, 3. izdanje, Sarajevo 1998, str. 451).

Papa Eugen IV. g. 1437. u jednom dokumentu tvrdi da su Turci u Bosni u dvije godine prije toga porušili i spalili šesnaest katoličkih crkava i samostana. Od g. 1436. u Vrhbosni stalno se nastanio jedan turski vojvoda koji je odatle držao pod nadzorom stanje u zemlji i izdavao zapovijedi pojedinim velmožama koji su priznavali njegovu vlast, a povremeno i samom kralju.[2] Kralj Tvrtko II. (1421. – 1443.) im je od g. 1437. bio prisiljen plaćati godišnji danak od 25.000 dukata, a sultana Murata II. (1421. – 1451.) priznati vrhovnim gospodarom, postavši tako turskim vazalom.[3]

Bosansko kraljevstvo je i u crkvenom pogledu pokazivalo sve slabosti svog političkog ustroja. Njegovo je područje, u vrijeme svog najvećeg opsega, u crkvenom pogledu pripadalo nekolicini katoličkih biskupija i nadbiskupija čija su se središta ponajčešće nalazila izvan njegovih granica. Najstarija je bila Duvanjska biskupija, osnovana već u VI. st., ali se kasnije ugasila. Obnovljena je u XIV. st. Prostirala se na području Duvanjskog polja, Rame i Kupresa. Iz tog vremena, do pada Bosne pod Turke, poznata su nam imena osmorice biskupa koji u vjerskom životu srednjovjekovne Bosne nisu ostavili gotovo nikakva traga. Druga je, po starini ustanovljenja, Stonska ili Zahumska biskupija koja je od g. 928. pripadala splitskoj metropoliji. Trebinjska biskupija, koja se spominje već od g. 1022., obuhvaćala je staru Travunju. Vrhbosanska, ili jednostavno Bosanska biskupija, prvi put se spominje u XII. st. Obuhvaćala je veliko područje središnje Bosne između Dinare, Save i Drine, a bila je sufragan najprije Splitske, zatim Barske, pa Dubrovačke i Kaločke metropolije. Južni dio bosanskog kraljevstva pripadao je Makarskoj biskupiji koja je u crkvenom pogledu pokrivala područje današnje Hercegovine. Splitskoj nadbiskupiji je pripadalo područje Livna i Glamoča, a Kninskoj biskupiji, nasljednici stare "Hrvatske biskupije", područje Pounja. Najmlađa, ali i najnepoznatija, biskupija bosanskog kraljevstva je bila Srebreničko-Visočka koja se prvi put spominje tek u prvoj polovini XV. st. Ona je, kako se može zaključiti iz samog imena koje je nosila, pokrivala područje istočne Bosne.[4]

Iako se, dakle, radilo o razmjerno velikom broju biskupija koje su pokrivale područje srednjovjekovne Bosne, njihov je stvarni utjecaj na vjerski život u njoj, zbog

---

2 K. JIREČEK, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittealters*, Prag 1879, str. 85.

3 Usp. M. PRELOG, *Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva*, Sarajevo [s. a.], str. 60-63.

4 Usp. D. MANDIĆ, *Duvanjska biskupija*, Zagreb 1934, str. 7-22; K. DRAGANOVIĆ, *Katolička crkva u sredovječnoj Bosni*: „Povijest Bosne i Hercegovine", knj. I, 3. izd., Sarajevo, Napredak, 1998, str. 685-766; isti, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas*: „Croatia sacra"1934, str. 188-200; isti, *Povijesni osvrt na biskupije na području Bosne i Hercegovine*: „Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji", Zagreb 1975, str. 330-338; I. PULJIĆ, *Crkvene prilike u srednjovjekovnoj humskoj zemlji*: „Zbornik znanstvenog simpozija 'Povijest hrvatskog Počitelja' održanog 16. i 17. veljače 1996. u Čapljini, Čapljina - Zagreb, 1966, str. 88-150; S. KRASIĆ, *Dominikanci u srednjovjekovnoj Bosni*, Đakovo 1996, str. 19-39

pomanjkanja usklađenosti i unutarnjeg jedinstva, bio vrlo ograničen. O nekom smišljenijem, sustavnijem i zajedničkom radu njihovih biskupa i klera na pastoralnom polju, naročito na suzbijanju nekih kršćanstvu protivnih gibanja i pokreta koji su već od XII. st. počeli puštati korijene među domaćim stanovništvom, gotovo uopće se ne može govoriti. Bez pomoći redovničkih misionara sa strane, najprije dominikanskih, a onda franjevačkih, Bosna je već u XIII. st. mogla lako biti izgubljena za Katoličku crkvu i kršćanstvo u cjelini. Toga je bila posve svjesna Sv. Stolica, pa su pape vjerske probleme u Bosni nastojali rješavati uz pomoć redovničkih misionara ili pak svojih izvanrednih legata koje su povremeno u nju slali sa svim crkvenim ovlastima za izvanredne prilike kakve su u njoj vladale.

Glavni vjerski problem srednjovjekovne Bosne predstavljala je katarska sljedba čiji su članovi – kako se čini – zastupali ista ili slična stajališta kao i drugi suvremeni dvopočelni pokreti u zapadnoj Europi novomanihejske inspiracije. Njezini su se članovi okupljali u "Crkvi bosanskoj" s vlastitom hijerarhijom, nastalom po ugledu na katoličku. Na čelu joj je bio "djed". Niži hijerarhijski stupanj zauzimao je "gost", a ispod njega su bili "starac" i "strojnik".[5] Senat Dubrovačke Republike 5. listopada 1433. piše poznatom dubrovačkom dominikancu Ivanu Stojkoviću (1390./95. – 1443.) koji se nalazio na Baselskom crkvenom saboru da su patareni bosanski redovnici kako ih u Bosni zovu, ali bi se s pravom mogli zvati "ljudi bez vjere, reda i pravila".[6] Ne poznavajući dobro korijene njihova naučavanja, katolički polemičari su ih nazivali manihejcima, patarenima, katarima itd., dok su se oni sami nazivali "kršćanima", "dobrim krstjanima", "dobrim ljudima" itd.[7] U uskoj vezi s tim je izraz "dobri Bošnjanin" koji ima više staleško nego vjersko ili ideološko značenje.[8]

5 Usp. T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III, Zagreb 1905, str. 24-25. O "Bosanskoj crkvi" v. F. RAČKI, *Prilozi za povjest bosanskih patarena*: "Starine" JAZU, I,1869, 99-128; isti, *Bogomili i Patareni*: "RAD JAZU" VIII (1869), str. 163; Ć. TRUHELKA, *Bosanska narodna (patarenska) crkva*: "Povijest Bosne i Hercegovine" knj. I, 3. izd., Sarajevo, HKD Napredak, 1998, str. 767-793; A. SOLOVJEV, Vjersko učenje Bosanske crkve, Zagreb, 1948, str. 1-42; D. KNIEWALD, Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima, *Rad JAZU* 270 (1949), str. 163-169, 243-267.

6 "Patareni nuncupati religiosi dicti regni Bosnae per ipsos Bosnenses, licet verius dici possent sine fide, ordine et regula. Primus eorum dicitur Died, secundus Gost, tertius Staraz et quartus Stroinik, qui maiores sunt in haeresi et in infidelitate Bosnensium" (S. CERVA-CRIJEVIĆ, *Sacra metropolis Ragusina*, I/2, str. 327-328 - rukopis u knjižnici dominikanskog samostana u Dubrovniku).

7 Izraz "dobri ljudi", "dobri kršćani" i sl., tipični su za heretički pokret još od XII. st. (usp. H. GRUNDMANN, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*, Hildesheim, 1961, str. 21-22). Katolički polemičari su "dobrim kršćanima", kojih je naročito mnogo bilo u južnoj Francuskoj i sjevernoj Italiji, uzvraćali riječima: "Omnis homo peccator et solus Deus bonus" (usp. CH. MOLINEIR, *Un traité inédit du XIIIe siècle contre les hérétiques cathares*: "Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux", V /1883, str. 39). Žene koje je u južnoj Francuskoj obratio na katoličku vjeru sv. Dominik govorile su o hereticima "Illos homines, contra quos predicas, usque modo credidimus et vocavimus bonos homines" (A. LECOY DE LA MARCHE, *Anectodes historiques, légendes et apologues tires du recueil inédit d'Etienne de Bourbon*, Paris,

O naravi njihova dogmatskog naučavanja među povjesničarima postoji veliko razilaženje. Jedni ih smatraju pravim krivovjercima dok su drugi u svojoj procjeni mnogo suzdržaniji.[9] Njihovo je vjerovanje – vjerojatno na temelju nekog Tomasinijeva izvješća – papa Eugen IV. opisao riječima: "Oni tajnu božanskog utjelovljenja smatraju pričanjem, tako da utjelovljenje Sina Božjega, muka i uskrsnuće nisu bili stvarni nego samo prividni[...]; đavlu priznaju moć ravnu svemogućem Bogu postavljajući dva prva počela, jedno zlog bića, a drugo dobrih; osuđuju Stari Zavjet, sakate i kvare Novi Zavjet; osuđuju ženidbu i jela koja je Bog stvorio na službu ljudima, proglasuju nečistima..."[10] Nepristranu procjenu naročito otežava činjenica što je pitanje "bosanskih krstjana" imalo svoju političku konotaciju od koje, uostalom, nisu bili pošteđeni ni drugi slični pokreti u zapadnoj Europi. Širenje takvih pokreta bilo je gotovo uvijek povezano s političkim prilikama u pojedinoj zemlji, a u nekim slučajevima i njihov

1886, str. 33). Jedan katolički antiheretički traktat završava riječima: "Igitur male faciunt paterini, qui se dicunt bonos homines et sine peccato" (C. DUAIS, *La somme des authorités à l'usage des Prédicateurs méridinaux au XIIIe siècle*, Paris 1896, str. 107). To je bio razlog da sv. Franjo Asiški nije htio po imenu zvati liječnika koji se zvao Bono Giovanni di Arezzo davši mu drugo ime: " nam [...] nolebat aliquem nominare qui nomine vocaretur Bonus, propter reverentiam Domini, qui dixit: Nemo bonus nisi solus Deus" (usp. *Legenda antiqua s. Francisci*, par F. Delorme, Editions de la France Franciscaine, III, n. 65, Paris 1926, str. 38). Crkveni sabor u francuskom gradu Lombezu (nadbiskupija Auch) iz g. 1165. osudio je one "qui faciunt se nuncupari boni homines" (J. D. MANSI, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. XXII, Venetiis 1779-1782, str. 159).

8 Usp. T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, Školska knjiga - Zavod za hrvatsku povijest, 1997., str. 285-286.

9 O problemu bosanskih "krstjana" u povijesnoj znanosti postoji velika literatura. Pored autora navedenih u prethodnim stranicama, upućujemo na sljedeće novije autore i njihova djela: Ć. TRUHELKA, *Bosanska narodna (patarenska crkva)*: "Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, 767-793; F. ŠIŠIĆ, *Patareni ili bogomili*: "Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića, Zagreb 1944, str. 128-156; J. ŠIDAK, *Studije o 'Crkvi bosanskoj' i bogumilstvu*, Zagreb 1975; M. HADŽIJAHIĆ, *O nestajanju Crkve bosanske*: "Pregled", LXV (1975) 11-12, str. 1309-1328; A. MIJATOVIĆ, *Problem nestanka 'Crkve bosanske' u poratnoj historiografiji*: "Croatica Christiana periodica" II (1978) 2, str. 1-16; S. ĆIRKOVIĆ, *Bosanska crkva u bosanskoj državi u: Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1987, 191-254; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1975; isti, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Zagreb, Barbat, 2003; M. BRANDT, *Izvori zla. Dualističke teme*, Zagreb, August Cesarec, 1989. Ne ulazeći na ovom mjestu dublje u zamršenu problematiku oko njihova pravog imena i sadržaja njihova vjerovanja, pisac ove rasprave je skloniji mišljenju o njihovoj neortodoksnosti s katoličke točke gledište te ih uvjetno naziva patarenima, iako je svjestan činjenice da taj izraz nije uvijek odgovarao stvarnosti i da se on nerijetko (zlo)upotrebljavao kad je to nekomu, iz jednog ili drugog razloga, odgovaralo.

10 Eugen IV. - govoreći o patarenskom vjerskom učenju - 3. studenoga 1445. o njima piše: biskupu Tomasiniju " Ipsi sunt, qui ministerium divinae Incarnationis simulatorium fuisse contendunt, ita ut incarnatio Filii Dei, passio, resurrectio non vere sed apparenter credantur exhibita. [...] Hi sunt qui Diabolo parem omnipotenti Deo exhibent principatum, duo ponentes principia, unum malorum, alterum bonorum; hi sunt damnatores veteris testamenti, mutilatores et corruptiones novi; hi sunt qui nuptias damnant, qui cibos a Deo ad usum hominum creatos immundos affirmant..." (D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis 1769, str. 257).

nastanak. U Bosni te razloge vjerojatno treba tražiti u njezinoj težnji za što većom autonomijom ili samostalnošću u odnosu na Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo ili pak u težnji pojedinih velikaša za sličnom autonomijom, pa čak i potpunom samostalnošću u odnosu na kotromanićku dinastiju i njezina nastojanja da obuzda centrifugalne težnje pojedinih velikaša. Nije – po našem mišljenju – posve slučajno što se prve vijesti o postojanju patarenskog pokreta u Bosni javljaju upravo u vrijeme Kulina-bana (oko 1170. – 1204.) koji je postigao znatan stupanj političke samostalnosti u odnosu na Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo ili što je – kako ćemo kasnije vidjeti – herceg Stjepan Vukčić Kosača (1435. – 1466.), koji nije propuštao priliku da se što više osamostali u odnosu na kraljevsku vlast kotromanićkih vladara i njihova nastojanja da se suzbije patarenski pokret, bio glavni zaštitnik bosanskih patarena među kojima je bio velik broj velmoža, nalazeći u njima, očito, ne samo vjerske istomišljenike nego i valjane političke saveznike. U tom svjetlu treba promatrati i njegovo šurovanje s Turcima koje nije bilo uvijek posljedica političke nužde.[11]

Budući da je pojava patarenstva u dotad katoličkoj Bosni izazvala veliku uzbunu u ostalom katoličkom svijetu, papa Inocent III. (1198.-1216.) je smatrao potrebnim snažno prosvjedovati kod tadašnjeg gospodara Bosne bana Kulina. Njegova intervencija je – kao što je poznato – naišla na razumijevanje u bosanskog bana. Da bi izbjegao političke neugodnosti kako s papom, tako i s Ugarsko-hrvatskim kraljevstvom i ostalim katoličkim svijetom ban Kulin se pobrinuo da se 1203. starješine Bosanske crkve na Bilinom polju (ili Bilinom Pojilu ?) svečano odreknu svog naučavanja.[12] Međutim, oni su poslije Kulinove smrti malo marili za to svečano obećanje pa su otvoreno propovijedali svoj nauk, zbog čega su ugarsko-hrvatski kraljevi pribjegli politici "čvrste ruke". No ta je politika – umjesto da razjedini – još više zbila redove bosanskih "krstjana" i velmoža koji su u tim nastojanjima vidjeli pokušaje Mađara da ograniče ili čak potpuno ukinu samoupravu Bosne u sastavu Ugarsko-hrvatskog kraljevstva kao njegove vazalne zemlje. Upravo je ta sprega vjere i politike velika zapreka da se stvori miran i objektivan sud o tomu koliku je ulogu u stavu ugarskih kraljeva odigralo samo naučavanje bosanskih "krstjana", a koliko je ono bilo samo povod da se njime posluže

[11] O političkim i vjerskim prilikama koje su u Bosni olakšale širenje patarenstva još uvijek su korisne rasprave F. Račkoga: *"Bogomili i patareni:* "Rad JAZU" 7 (1869), str. 84-179; 8 (1869), str. 121-187; *Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost. Bogumili i Patareni.* Beograd, SANU (Posebna izdanja, knj. LXXXVII. Društveni i istoriski spisi), 1931, str. 335-599; *Bogomili i patareni*, Zagreb, Golden marketing / Tehnička knjiga, 2003.

[12] Usp. T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III, Zagreb 1905, str. 24-25. Povjesničari mjesto održavanja svojevrsnog sabora na kojemu su se čelnici Bosanske crkve odrekli svog naučavanja identificiraju s "Bilinim poljem" kod Zenice. Međutim, u latinskom još uvijek sačuvanom izvorniku stoji "Actum apud Bosnam iuxta flumen loco qui vocatur Bolino Poili" (Vatikanski Tajni arhiv, Registra Vaticana, 5, f. 103v), pa bi se to mjesto moglo zvati i "Bilino Pojilo".

za borbu protiv sve izraženijih stremljenja bosanskih banova, kraljeva, plemstva i naroda za neovisnošću njihove zemlje. No problem je mnogo složeniji nego što može izgledati na prvi pogled. Ako je patarenski pokret s jedne strane doprinosio zbijanju redova plemstva i naroda u odnosu na Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo, dotle je opasno nagrizao unutarnje vjersko i političko jedinstvo kraljevstva, koje mu je naročito u tom trenutku bilo toliko potrebno da bi se uspješno oduprlo turskoj opasnosti. Taj politički cilj nije bilo moguće postići bez pomoći sa strane, u prvom redu od samog Ugarsko-hrvatskog kraljevstva.

Bila je sretna okolnost da je Katolička crkva upravo u to vrijeme izišla iz duge i teške unutrašnje krize pa se s mnogo više truda nego dotad, mogla posvetiti rješavanju bosanskih problema. Uspostavom crkvenog jedinstva nakon dugog i mučnog Zapadnog raskola (1388. – 1417.) i izborom pape Martina V. na općem crkvenom saboru u Konstanzu g. 1417. Katolička crkva se konačno našla u prilici da posveti više pozornosti zbivanjima u Bosni, naročito suzbijanju opasnog vjerskog krivovjerja koje je nagrizalo njezinu otpornu moć prema vanjskim neprijateljima. To je dalo nov zamah katoličkim misijama i ulijevalo nadu u bolje dane za Katoličku crkvu u Bosni.

Baselski sabor je g. 1434. raspravljao o tomu što bi trebalo poduzeti da se Bosna ponovno nađe u krilu Opće crkve. Njegov ugledni član dubrovački dominikanac Ivan Stojković, koji je svoje obavijesti crpio iz izvještaja vlade Dubrovačke Republike, bio je mišljenja da je obraćenje bosanskog kraljevstva "laka stvar".[13] U tom su optimističkom tonu zvučale i izjave nekih drugih crkvenih predstavnika. Tako je krajem iste godine jedan franjevački misionar iz Italije u Ugarskoj pred izaslanicima Baselskog sabora izjavio da bi se za svega šest mjeseci u Bosni svi krivovjerci mogli obratiti na katoličku vjeru samo kad bi to ugarski kralj i car Žigmund Luksemburgovac (1410. – 1443.) naredio bosanskom kralju.[14] A na zajedničkoj sjednici od 3. rujna 1435. termopilski biskup Nikola je još više podgrijao te nade izjavivši da je godinu dana prije toga bio Bosni i da je stekao najbolje dojmove o raspoloženju tamošnjeg stanovništva prema katoličkoj vjeri. Izrazio je spremnost predvoditi posebno izaslanstvo u Bosnu u ime sabora, ako se to od njega zatraži. Njegovu je ocjenu vjerskih prilika u Bosni podržao i car Žigmund koji je izjavio da mu je pisao bosanski kralj Stjepan Tvrtko II. Tvrtković izrazivši lojalnost i priznavši vrhovništvo te da je spreman odreći se pata-

[13] J. HALLER, *Concilium Basiliense. Die Protokolle des Concils vom 1434 und 1435*, III, Basel, 1900, str. 417.

[14] "Multa eis exposuit de rege Bosne, qui eadem die qua nos intravit Albam Regalem, dicens, quod ille rex erat fictus christianus, nec in veritate erat baptizatus, immo prohibebat eos baptizari per Fratres Minores, qui sunt in rego suo; quod in illo regno sunt tenentes sectam manicheorum; quod si imperator diceret illi regi, quod populus regni Bosnae baptizaretur, quod in sex mensibus totus ille populus baptizaretur, cum sit ad hoc voluntarius, et rogabat eos, ut tempore et loco de hoc faceret verbum imperatori" (AEGIDIUS CARLERIUS, *Liber de legationibus* [Monumenta Conciliorum Generalium saeculi decimi quinti. Concilium Basileense], I, Vindobonae, 1857, str. 656 - 657).

renstva i prihvatiti katoličku vjeru. Ivan Stojković je, sa svoje strane, predložio predsjednicima sabora da bi, u ime sabora, trebalo poslati u Bosnu posebno izaslanstvo kako to povoljno raspoloženje prema Katoličkoj crkvi ne bi splasnulo ili ostalo neiskorišteno.[15] Te su nade još više porasle obraćenjem na katoličku vjeru uglednih velikaša Hrvatinića i Vojsalića. Bila su to, razumljivo, odveć optimistička predviđanja, daleko od životne stvarnosti, ali su ipak dala poticaj Katoličkoj crkvi da više nego do tada posveti pozornost vjerskim i političkim prilikama u Bosni.

U tom političkom i vjerskom ozračju odvijao se preko dva desetljeća (1439. – 1462.), iako s prekidima, rad hvarsko-bračkog g biskupa Tome Tomasinija, koja je glavni predmet ove rasprave. On je – kako ćemo vidjeti – mnogo više nego bilo koji domaći biskup uložio truda i diplomatskog umijeća u rješavanju tih složenih i nagomilanih problema, što je bilo bitan preduvjet ne samo za opstanak Katoličke crkve u Bosni, nego i samog bosanskog kraljevstva kao zasebne državne cjeline.

2. O djelatnosti hvarsko-bračkog biskupa Tome Tomasinija u Bosni, jednako kao i o drugim vidovima njegova života i rada, do sada se vrlo malo istraživalo i pisalo. Sve što se o tomu znalo uglavnom se svodi na papinske dokumente razbacane po raznim zbirkama povijesnih vrela ili usputnim spominjanjem njegove uloge u pojedinim događajima, a da se pritom nitko nije potrudio to obraditi na cjelovit način, pa čak ni da provjeri točnost onoga što se do tada o njemu pisalo. Iz svega što je do sada o njemu pisano mogao bi se lako steći pogrješan dojam da se radilo o malo učenijem i sposobnijem biskupu kojemu su od vremena do vremena povjeravani određeni poslovi izvan njegove biskupije. Nitko nije ni pokušao malo pomnije istražiti,

[15] "Post vero plurimas agitaciones inter disputatos concilii et oratores Grecorum die XXVI Augusti, [...] michilominus placuit in generali congregacione, Septembris die tercia synodali conclusione secuta dersuper. In qua per epiuscopum Terbipolensem propositum est per concilium intendi debere ad reduccionem regnicolarum Boxgne manicheorum, errore infectorum, de quibus tanta spes foret conversionis sicut et Grecorum, inter cetera referentem plures eorum victorias contra Turcos quasi miraculose; quandoque in maxima veneracione se ipsum habuissent dudum inter eos constitutum, videntes namque cum mitra infulatum et indutum pontificalibus cum tanta humilitate venerabantur, ut vix potuisset retrahere eos a deosculacione pedum; allegabat deinde illis compaciendum fore, quia magna oppressi multutudine Turcorum anno precedenti depopulati fuissent per eos. Cum vero legatus proponenti huic respondisset, quantenus de expositis daret avisamenta per deputaciones deliberanda, nominando personas ire volentes, respondit libenti animo mandatum suscipere, ut ad opus perficeretur, paratum se eciam subire martirium. Circa mayteriam istam Februario mense anni XXXV. Imperator Romanorum significavit concilio regem Boxgne submisisse se sibi, et quoniam vellet ab errore converti, hortabatur diligenciam fieri per concilium pro eius suorumque regnicolarum reduccione; menseque Junio Johanne de Ragusio instanciam faciente commissum est legato et Arelatensi cardinalibus presidentibus pape, abbati de Scocia et vicario Frisigensi providere de ambasiatoribus ad ipsum, deque aliis necessariis et opportunis" (J. DE SEGOBIA, *Historia gestorum generalis synodi Basiliensis* [Monumenta Conciliorum generalium saeculi XV, tomus II], Vindobonae 1873, str. 750).

primjerice, njegov život i vrlo sadržajan rad na crkvenom saboru u Baselu, Ferrari i Firenci ili stvarnu ulogu u političkim i crkvenim zbivanjima u Bosni pa da zaključi kako se nije radilo ni o kakvoj drugorazrednoj ličnosti nego važnom protagonistu mnogih vjerskih, diplomatskih i političkih zbivanja. Krivnju za to ne treba tražiti samo u pomanjkanju interesa novijih istraživača povijesti, nego i onih starijih. Današnjeg istraživača naročito čudi činjenica što se o biskupu Tomasiniju sve do Daniela Farlatija (1690. – 1773.) nije pozabavio čak nijedan povjesničar dominikanskog reda osim Vincenza Fontane (oko 1628. – 1677.) koji mu je, istini za volju, posvetio svega nekoliko uopćenih redaka.[16] Drugi za nj uopće nisu znali ili su ga brkali s istoimenim trogirskim biskupom, njegovim imenjakom i prezimenjakom.[17] Radilo se, međutim, o dvojici različitih ljudi, koji sasvim sigurno nisu bili ni u kakvim rodbinskim vezama. Zabuna je vjerojatno nastala odatle što su obadva ne samo imali isto ime i prezime, što su bili Mlečani, dominikanci, doktori teologije, članovi iste redovničke provincije i gotovo u isto vrijeme biskupi na dvjema dalmatinskim biskupijama. No bilo je među njima i razlika. Sama činjenica da je trogirski biskup, koji je bio član glasovitog samostana Sv. Ivana i Pavla (*Zanipolo*) u Gradu na lagunama – za razliku od svog hvarskog imenjaka i prezimenjaka – nosio nadimak Paruta, isključuje mogućnost njihova srodstva.[18] No to ipak ne znači da oni na jedan ili na drugi način nisu bili povezani.

Prvi siguran podatak o našem Tomi Tomasiniju saznajemo iz povelje pape Martina V. od 16. prosinca 1429. kojom ga je imenovao hvarsko-bračkim biskupom. U njoj je izričito navedeno da je novoimenovani biskup bio rodom Mlečanin, član dominikanskog reda i doktor teologije.[19] Tomasini je po kanonskom pravu u to vrijeme morao

16 V. FONTANA, *Sacrum Theatrum Dominicanum*, Romae, 1666, str. 214. Za Tomasinija, od talijanskih crkvenih povjesničara, još jedino zna, i to vjerojatno od Fontane, *Lessico ecclesiastico illustrato* (vol. IV, Milano 1906, str. 932).

17 Brkaju ih poznati biografi J. QUETIF – J. ECHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, I, Lutetiae Parisiorum, 1719, str. 806; za njima se – kako izgleda – poveli nešto mlađi Th. RIPOLL i A. BREMOND, priređivači važnog djela *Bullarium Ordinis FF. Praedicatorum*, II, Romae 1730, str. 709. Od domaćih povjesničara G. NOVAK mu je posvetio dvije strane ne uvijek točna teksta (*Hvar*, Beograd 1924, str. 138-140).

18 Toma Tomasini Paruta je često mijenjao biskupsko sjedište. Bio je najprije biskup u Novigradu u Istri (1409. – 1420.), zatim u Puli (1420. – 1423.), u Urbinu (1423. – 1424.), u Trogiru (1424. – 1435.), u Recanatiju (1435. – 1440.) te konačno u Bellunu i Feltriju (1440. – 1446.), gdje je umro 24. ožujka 1446. (usp. C. EUBEL, *Hierarchia catholica maedii aevi*, I, Monasterii 1913, str. 74, 404, 490, 509; II, str. 103, 220). O njemu se mogu naći podaci u: A. ALTAMURA, *Bibliotheca Dominicana*, Romae 1677, str. 168; A. ROVETTA, *Bibliotheca chronologica illustrium virorum Provinciae Lombardiae Sacri ordinis Praedicatorum*, Bononiae, 1691, str. 69; G. M. CAVALIERI, *Galleria de' Sommi Pontefici, Patriarchi, Arcivescovi, e Vescovi dell'Ordine de' Predicatori*, tomo I, Benevento, 1696, str. 228; J. F. B. M. DE RUBEIS, *De rebus Congregationis sub titulo Beati Jacobi Salomonii Ordinis Praedicatorum commentarius historicus*, Venetiis, 1751, str. 82 - 86; L. GARGAN, *Lo studio teologico e la biblioteca dei Domenicani a Padova nel Tre e Quattrocento*, Padova, 1971, str. 53 - 54;

19 "1428. 17 Kal. Januarii provisum est ecclesiae Lesinensi, vacanti per obitum Georgii, de persona F. Thomasini de Venetiis Ord. Praedicatorum magistri in theologia" (D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis 1769, str. 255. Usp. *Schematismus cleri dioecesis Pharensis pro anno 1912*, Tridenti 1912, str. 17.

imati najmanje trideset godina, što znači da se rodio posljednjih godina XIV. st., najvjerojatnije oko 1498. godine. Druge, nešto opširnije podatke o njemu i njegovoj obitelji saznajemo tek iz njegove oporuke sastavljene 29. kolovoza 1461. Iz nje se vidi ne samo da je bio Mlečanin, nego da se i rodio u Gradu na lagunama, gdje je ujedno živjela njegova obitelj te da je i on, kao i Paruta, prije svog imenovanja biskupom bio član spomenutog samostana Sv. Ivana i Pavla. On je, naime, u svojoj oporuci – kao ćemo to vidjeti kasnije – naredio da se poslije njegove smrti tom samostanu vrati rukopis I. dijela "Teološke sume" sv. Tome Akvinskoga, napomenuvši da ga je on bio kupio kao član tog samostana prije nego je bio imenovan hvarskim biskupom. Iz iste se oporuke može vidjeti da je njegova obitelj bila prilično imućna. Raspolagala je s više kuća u gradu te posjedovala jednu crkvu koja je kao nadarbina bila dana budućem hvarskom biskupu, što upućuje na zaključak da je pripadala plemićkom, odnosno patricijskom rodu. Tomasini u svojoj oporuci po imenu spominje i jednu svoju sestru koju naziva "gospođa Ursa". Budući da je još početkom četvrtog desetljeća XV. stoljeća ostala udovica, prihvatila je redovnički poziv u jednom mletačkom samostanu. Biskup spominje i jednog nećaka, Marka de Finetis, očito sina sestre Urse. Imao je i nekoliko drugih sestara koje ne navodi po imenu. One su prije toga, već bile umrle te, skupa s majkom, bile pokopane u samostanu Kristova tijela u Mlecima. U gradu Bassanu je imao rođaka Petra Dilanica koji je imao sina Jakova (Giacoma) klerika. Zanimljivo je da u oporuci ne spominje oca, niti navodi gdje je – za razliku od majke – bio pokopan. Ne spominje ni braću, ni njihovu djecu, iz čega bi se dalo zaključiti da je naš biskup bio sin jedinac u svojih roditelja.[20]

O mladosti i studiju budućeg hvarsko-bračkog biskupa možemo samo nagađati. Budući da je bio član Mletačke provincije dominikanskog reda i samostana Sv. Ivana i Pavla u Gradu na lagunama, svojevrsnog rasadišta učenih i društveno uglednih ljudi, treba s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je svoju sveučilišnu filozofsku i teološku izobrazbu stekao u Padovi ili Bologni gdje je dominikanski red imao svoja generalna učilišta, poznata u cijeloj Europi po kvaliteti sveučilišne nastave. Akademski naslov doktora teologije na jednom od tih sveučilišta i plemićko podrijetlo bili su mladom Tomasiniju najbolja odskočna daska za daljnju redovničku i crkvenu karijeru. Mletačkoj Republici su ti ljudi bili potrebni naročito za popunjavanje upražnjenih biskupskih stolica kako na njezinim talijanskim posjedima, tako i novostečenim kolonijama uzduž Jadranskog, Egejskog i Sredozemnog mora kako bi ih na taj način što tješnje vezala za metropolu. Iako se radilo o katoličkoj državi, njezini su odnosi bili zasnovani na dobro razrađenoj doktrini državnog centralizma. U tom smislu je odmah

[20] Usp. Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošajih izmedju Južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, X, (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 22), Zagreb 1891, str. 184-186.

od početka XV. st. ne samo skučila ili potpuno ukinula dotadašnju komunalnu autonomiju dalmatinskih gradova, nego i u duhu državnog patronata (*ius patronatus*) prisvojila pravo imenovanja crkvenih službenika, naročito biskupa. Njihovo imenovanje je propisala državnim zakonom od 17. lipnja 1423. po kojemu su u Dalmaciji mogli biti biskupi samo Mlečani, odnosno mletački podanici koji su pružali jamstvo potpune vjernosti državnoj vlasti i njezinoj politici.[21] Nepouzdane ili neposlušne biskupe država je bez mnogo oklijevanja uklanjala s položaja ili ih slala u progonstvo. To je vjerojatno bio glavni, iako ne nužno i jedini razlog što je mletački senat predložio papi Martinu V. Tomasinija na upražnjenu, površinski razmjerno malu, ali zato staru i strateški vrlo važnu hvarsko-bračku biskupiju.

Hvar je nakon dolaska u mletačke ruke (1420) postao glavna, ili jedna od glavnih, mletačkih luka na istočnoj jadranskoj obali i sigurno sklonište kako ratnim tako i trgovačkim brodovima u vrijeme nevremena. U političkom pogledu Hvar je bio sjedište autonomne komune koja je obuhvaćala cijeli istoimeni otok, jednako kao što su to bili otoci Brač, Cres i dr. Na čelu joj se nalazio knez koji je u svojim rukama držao svu političku i sudsku vlast, a bio je neposredno podređen generalnom providuru za Dalmaciju i mletačku Albaniju. Posjed Brača, Hvara, Visa i ostalih srednjodalmatinskih otoka i otočića, koji su pripadali toj biskupiji, omogućavao je Mlečenima nadzor nad najvećim dijelom istočnojadranske obale, mogućnost novačenja hrabrih i izdržljivih, a slabo plaćenih vojnika i uzimanja galeota. Dalmacija je za sve vrijeme mletačke vladavine bila jedan od najprostranijih i potencijalno najbogatijih, ali stvarno najsiromašnjijih njezinih netalijanskih posjeda. Da ga podloži, u njemu je drastično ograničila dotadašnju autonomiju gradova, prije svega njihovo pravo na izbor knezova i sudaca. Umjesto dotadašnjeg demokratskog komunalnog sustava zavela je vlastito aristokratsko državno uređenje i polukolonijalni politički sustav koji se oslanjao na aristokratski sloj stanovništva, visoki kler, vojsku i s najvećim dijelom sa strane dovedenim činovništvom.[22] Mletačka republika je odmah nakon preuzimanja nadzora nad istočnojadranskom obalom u njoj zavela novi gospodarski sustav uspostavivši u svojim novim posjedima strog nadzor nad svim gospodarskim djelatnostima, prije

21 Mletački državni zakon o tomu je glasio: "1423. die XVII iunii. Petrus Lauredano sapiens consilii. Cum creatus sit episcopus Tragurinus quidam dominus Marinellus olim episcopus Arbensis, qui est Tragurinus et attinens episcopi Tragurii defuncti, qui episcopus defunctus fuit inimicus noster, sicut omnibus est manifestum. Et faciat pro nostro dominio et securitate civitatum nostrarum Dalmatie, pro evitandis suspicionibus et inconvenientiis, que sequi possent, quod in episcopatibus dictarum terrrarum nostrarum Dalmatie non sint persone nisi nostri veneti..." (Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošajih izmedju Južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, VIII (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium", 17), Zagreb, 1886, str. 231).

22 Usp. M. NOVAK, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*. Institut JAZU, Djela III, Zadar 1965, str. 32 ss.

svega nad trgovačkim poslovanjem i solanama kao najvažnijom proizvodnom osnovicom. Sustav zabrana i odredaba o trgovini dalmatinskih gradova u XV. st. imao je zadatak prekinuti ili barem otežati uobičajene gospodarske veze između dviju jadranskih obala i dalmatinske trgovce usmjeriti prema mletačkom tržištu. Odredbom iz 1423. godine mletačka je vlada pokušala dalmatinskoj trgovini nametnuti sustav "dvostrukih carina", ali je, naišavši na snažan otpor dalmatinskih gradova, koji su se odupirali toj razvojnoj marginalizaciji, taj sustav morala ukinuti. Kroz cijelo vrijeme mletačke vladavine oni su, u granicama svojih mogućnosti, proizvodili i poslovali, ali je centralizam metropole ipak bila velika zapreka njihovim razvojnim nastojanjima.[23] Tako su unosno pomorstvo i trgovina prešli u Veneciju, a domaćem stanovništvu bilo je prepušteno neproduktivno ratarstvo i stočarstvo. Zbog toga su se gradovi i pomorske luke uzduž jadranske obale s vremenom pretvorili u politička i vojna uporišta, a Dalmacija, naročito srednjodalmatinski otoci, zemlja ratara i stočara, postala zemlja vojnika i veslača na galijama.[24] U crkvenom pogledu Hvar je još od polovine XII. st., točnije od g. 1147., bio sjedište biskupije koja se protezala na otoke Hvar, Brač i Vis te na nekoliko manjih otoka: Šćedro, Sv. Andriju i Biševo, a bila je sufragan splitske nadbiskupije.

Bez obzira na sve razloge koji su potakli, ili mogli potaknuti, državne i crkvene vlasti da upravu hvarsko-bračke biskupije povjere Mlečaninu Tomi Tomasiniju, papa Martin V. je 23. prosinca 1429. novoimenovanom biskupu dopustio da može primiti biskupsko posvećenje polaganjem ruku bilo kojeg katoličkog biskupa uz asistenciju dvojice ili trojice drugih biskupa. Papa je ujedno zadužio Tomasinija da, nakon posvećenja, po već ustaljenom obrascu, položi zakletvu vjernosti Sv. Stolici na ruke biskupa posvetitelja te je, s njegovim vlastoručnim potpisom i pečatom, pošalje u Rim.[25] Nije ostalo zabilježeno tko i kada je obavio njegovo biskupsko posvećenje, ali je razložno pretpostaviti da je to početkom g. 1430. obavio njegov metropolita splitski nadbiskup Bartol de Zabarellis (1428. – 1439.), kojemu je to bila zakonska dužnost.

[23] T. RAUKAR, n. dj., str. 434-435.

[24] T. RAUKAR-I. PETRICIOLI-F. ŠVELEC-Š. PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar 1987, str. 29-45; I. PEDERIN, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik 1990, str. 7-30.

[25] Papa u svom pismu od 9. siječnja 1430. navodi sljedeće: "Martinus etc. Dilecto filio Thomasino electo Lesnensi salutem etc. Cum nos nuper Lesnensis ecclesie pastoris regimine destitute de persona tua nobis et fratribus nostris ob tuorum exigenciam meritorum accepta de fratrum eorumdem consilio auctoritate accepta duxerimus providendum presiciendo te illi in episcopum et pastorem, prout in nostris inde confectis literis plenius continetur..." (Vatikan, tajni arhiv, Registra lateranensia, 295, f. 155r; usp. P. B. GAMS, *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Ratisbonae, 1873, str. 410; C. EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi*, Monasterii 1913, str. 398. Dominik Mandić smatra da je Tomasini "potjecao iz hrvatske obitelji" te ga, umjesto Tomasinijem, zove "Tomašićem" (*Franjevačka Bosna*, Rim, Hrvatski povijesni institut, 1968, str. 111).

Sljedeći podatak iz Tomasinijeva života potječe tek iz g. 1434. kada ga je generalni kapitul dominikanskog reda učinio dionikom svih duhovnih dobara toga reda preporučivši i naredivši svim ostalim članovima reda da ga svuda prima s ljubavlju i poštovanjem. Skupa s njim su učinjeni dionicima istih dobara još druga devetorica dominikanskih biskupa i nadbiskupa, među kojima se nalazio i zadarski nadbiskup Lovro Venier (1428. – 1449.).[26]

O Tomasinijevoj djelatnosti u hvarskoj biskupiji, naročito prvih godina njegove biskupske službe, ostalo nam je sačuvano svega nekoliko pouzdanih podataka koji uglavnom govore o njegovoj brizi povećanju broja klerika i njegovu materijalnom uzdržavanju. Budući da skromna sredstva kojima je raspolagala njegova biskupija nisu dopuštala primanje u klerički stalež u onolikom broju u kojemu su joj oni bili potrebni, Tomasini je za vrijeme svog boravka na saboru u Baselu, Ferrari i Firenci na to skrenuo pozornost papi. On je rješenje tog problema vidio u u postojanju nekoliko praznih benediktinskih samostana na području svoje biskupije, čija su dobra mogla poslužiti uzdržavanju njegova klera. Papa Eugen IV. je imao mnogo razumijevanja za njegovu molbu dopustivši mu najprije jednim spisom od 8. svibnja 1439., a zatim drugim spisom iz g. 1446. da za uzdržavanje njegove biskupije smije upotrijebiti prihode nekadašnje benediktinske opatije Sv. Ivana Krstitelja u Povljima na otoku Braču, čiji su godišnji prihodi iznosili 24 zlatna fjorina, te u istu svrhu upotrijebiti prihode kapele Sv. Kuzme i Damjana u Hvaru koji su godišnje iznosili 40 zlatnih fjorina.[27] Imajući u vidu njegove velike zasluge i vjernost Sv. Stolici papa mu je 11. listopada 1445. dopustio da pet crkvenih nadarbina svoje biskupije, sa svim pravima i dužnostima, može podijeliti petorici svojih najzaslužnijih klerika.[28] Slično je trinaest godina kasnije postupio Nikola V. Imajući u vidu velike Tomasinijeve zasluge za Crkvu papa Kalist III. je – "želeći iskazati čast njegovoj osobi" – 17. lipnja 1458. dopustio da može podijeliti četiri crkvene nadarbine sa svim pravima i dužnostima, bez obzira na njihovu veličinu i vrijednost, isto tolikom broju dostojnih osoba svoje biskupije.[29]

---

26 *Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. III (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica, tomus VIII), Romae – Stuttgardiae – Vindobonae, 1900, str. 237.

27 D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, Venetiis, 1769, str. 255-256. Spomenuta opatija se prvi put spominje g. 1250. Od sredine XIV. st. u njoj nije više bilo benediktinskih redovnika. Njezina dobra su uživali komendatarni opati koje su birali brački plemići ili Sveta Stolica. G. 1884. bila je prodana na javnoj dražbi, a novac dobiven za nju upotrijebljen za zakladu za odgoj biskupijskog klera (I. OSTOJIĆ, *Katalog benediktinskih samostana na Dalmatinskom primorju*, Split 1941, str. 66; isti, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, II, Split 1964, str. 390).

28 A. THEINER, *Vetara monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*, (=: *Mon. Slav. Merid.*), I, Romae 1863, str. 397, br. 567.

29 Papa je i u svom pismu želio iskazati naročitu počast svom legatu riječima: "... Personam tuam nobis et apostolice sedi devotam, tuis exigentibus meritis, patarena benevolentia prosequentes illa tibi libenter

Međutim, tražeći za sebe i za svoje klerike prihode pojedinih crkava i samostana hvarski biskup nije zaboravljao na svoju obvezu da kao pastir vodi računa o duhovnim potrebama onih koji su ta dobra obrađivali i uzdržavali. Tako je g. 1446. predložio papi da upravitelj povaljske opatije stanuje u njezinoj blizini kako bi u njoj za tamošnji puk mogao što uspješnije voditi duhovnu skrb i obavljati službu Božju, voditi brigu o održavanju i popravku njezinih kuća, raditi na zaštiti njezinih dobara koja su neki protupravno bili prisvojili te na taj način povećati njezine prihode. Papa je dopisom od 28. listopada 1446. odobrio njegove prijedloge te ga ovlastio izabrati upravitelja navedene opatije.[30] Dobivši tako slobodne ruke, Tomasini je povjerio upravu opatije najprije Grguru Radojeviću, nerežićkom nadpopu i svom generalnom vikaru na Braču, a zatim svećeniku Jurju Cesaroviću.[31]

No biskup Tomasini je zbog nekih nadarbina imao i neprilika. Iz pisma pape Pija II. od 6. srpnja 1459. saznajemo da je on – na temelju jednog dokumenta koji je njegovu prethodniku izdao Alojzije Zuane, brat splitskog nadbiskupa Lovre, bez posebnog provjeravanja uživao neka dobra koja su prije toga 15 godina bila dana na uživanje Ivanu Nikolinu, kanoniku splitske nadbiskupije. Nakon što se njihov prijašnji vlasnik potužio Piju II. da je prikraćen u svojim pravima, papa je naredio ninskom biskupu Božidaru (Natalisu) da se pobrine kako bi spomenuti kanonik došao u posjed svojih dobara.[32]

Pape su biskupu Tomasiniju i bez njegova izričita traženja rado dodjeljivale pojedine crkvene nadarbine kako bi njima pokrili troškove njegovih čestih putovanja u Bosnu, nagradili njegov trud i tako iskazali počast njegovoj osobi. Tako mu je papa Nikola V. ponudio prihode benediktinskog samostana Sv. Nikole u Komiži na otoku Visu, ali je on to odbio zamolivši papu da oni budu dodijeljeni potrebama njegove biskupije, naročito za popravak prvostolne crkve.[33] Papa je, videći toliku nesebičnost, rado udovoljio njegovoj molbi. U tu svrhu je naredio trogirskom biskupu Jakovu Turlanu, skradinskom biskupu Feliksu i arhiprezbiteru splitske nadbiskupije da se pobrinu prenijeti dobra drugih dvaju nekadašnjih benediktinskih samostana, Sv. Nikole u Komiži i Sv. Silvestra na otoku Biševu, čiji ukupni godišnji prihodi nisu prela-

concedimus, per que te possis aliis reddere gratiosum. Volentes igitur tuam honorare personam, et per honorem tibi exhibitum aliis provideri, fraternitati tue providendi auctoritate nostra hac vice dumtaxat quatuor personis ydoneis, quas ad hoc duxeris eligendas [...], personis prefatis, pro quibus illa reservabis, post acceptationem predictam cum omnibus iuribus et pertinentiis supradictis eadem auctoritate conferendi..." (A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.* I, str. 437-438, br. 620).

30 A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.*, str. 396-397, br. 566.

31 I. OSTOJIĆ, *Benediktinska opatija u Povljima na otoku Braču*, Split 1934, str. 71-72.

32 A. THEINER, n. dj., str. 449-450, br. 635.

33 D. FARLATI, n. dj., str. 261-262.

zili 200 zlatnih fjorina, u trajno vlasništvo hvarskog biskupa i njegove biskupije. Tim se prihodima trebali biti izvršeni popravci na hvarskoj prvostolnici, pomoći njezinim klericima, naročito kanonicima, i omogućiti dostojno obavljanje bogoslužja.[34] Čini se da ta papina naredba nije odmah provedena u djelo, pa je Pio II. odmah nakon svog stupanja na Petrovu stolicu 30. rujna 1458. – na traženje hvarskog biskupa – ponovno naredio spomenutim crkvenim službenicima da izvrše naredbu njegova prethodnika.[35] Međutim, papa je dekretom od 2. siječnja 1462. naredio primiceru trogirske biskupije, kojega ime nije navedeno, da se pobrine kako bi jedna četvrtina prihoda nekadašnjih benediktinskih samostana Sv. Nikole i Sv. Silvestra doista bila upotrijebljena za popravak i gradnju hvarske prvostolnice i uzdržavanje tamošnjeg klera.[36]

U upravi svojom otočkom biskupijom i obavljanju diplomatskih poslova u Bosni Tomasini je imao nekoliko sposobnih suradnika. Njegov je glavni oslonac bio kanonički zbor ili kaptol u kojemu je bilo više ljudi koji su mu bili iskreno odani. Generalni vikar mu je bio njegov stari prijatelj Pavao Paladini. Kancelar mu je bio Ivan Thomeus, a kapelani svećenici kanonici Mihael Jakšić i Ciprijan Vidanić za koje je u svojoj oporuci naveo da su s njim surađivali mnogo godina. U biskupskoj kuriji mu je služio i na njegovim ga brojnim putovanjima u Bosnu pratio kanonik Stjepan Antunov iz Korčule. Koliko je držao do svojih svećenika i klerika, pa čak i pustinjaka, pokazuje njegova oporuka u kojoj je svima ostavio neki dar u novcu, a dužnicima oprostio dugove.[37]

3. U životu hvarskog biskupa posebnu je ulogu odigrala činjenica da je bio vrstan teolog. Akademski naslov doktorata iz teologije morao je biti samo potvrda njegove naročite učenosti. To je bio razlog da je – za razliku od mnogih drugih naših biskupa – sudjelovao na 17. općem crkvenom saboru koji se održavao više od 10 godina. Spomenuti sabor je bio otvoren 23. srpnja 1431. u švicarskom gradu Baselu, da bi g. 1437. bio premješten u Ferraru, a u mjesecu veljači 1439. – zbog nedostatka sredstva – u Firencu gdje je Toskanska republika preuzela troškove njegova održavanja. Na kraju je g. 1442. iz Firence bio premješten u Rim gdje nikada nije bio službeno zatvoren, nego se sam od sebe ugasio.

34 A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.*, I, str. 439-440, br. 622; D. FARLATI, n. dj., str. 261-262. Taj samostan se prvi put spominje g. 1050. kao zadužbina Ivana Splićanina koja je bila pod upravom benediktinske opatije Sv. Marije na Tremitima (I. OSTOJIĆ, *Katalog*, str. 61; isti, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalima našim krajevima*, II, str. 390-399).

35 A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.* I, str. 441-442, br. 623.

36 N. dj., str. 461-462, br. 652.

37 Usp. Š. LJUBIĆ, *Listine*, X, str. 181-187.

Za razumijevanje ovog po mnogočemu jedinstvenog sabora i Tomasinijeve uloge u njegovu radu treba napomenuti da je bio sazvan na temelju koncilijarističkog dekreta *Frequens* prethodnog crkvenog sabora u Konstanzu (1414. – 1418.) kojim se naređivalo periodično održavanje takva skupa kao najvišeg zakonodavnog tijela Katoličke crkve. Ta je odredba imala za svrhu uspostaviti protutežu papinskoj vlasti, pa nikakvo čudo da je za sve vrijeme njegova održavanja kod najvećeg dijela njegovih sudionika prevladavalo koncilijarističko shvaćanje o superiornosti sabora nad papom. To je, međutim, najozbiljnije zaprijetilo jedinstvu Crkve.[38]

Bojeći se nepoželjnih posljedica za jedinstvo Crkve, papa Eugen IV. ga je najprije raspustio, a onda ga g. 1437. iz Basela premjestio u Ferraru koja je bila bliže Rimu i kamo su mogli lakše doći predstavnici Istočne crkve zbog pregovora o uspostavi crkvenog jedinstva. No većina teologa, među kojima je bilo malo biskupa, odbila je izvršiti papinu naredbu. Pozivajući se na dekret *Sacrosancta* sabora u Konstanzu oni su tražili od pape ne samo da poništi dekret o premještanju sabora, nego i da, pod prijetnjom skidanja s vlasti, osobno dođe u Basel i položi račun svog postupka.

To je, razumljivo, dovelo do sukoba između pape i koncilijarista koji je potrajao oko dvije godine. No papi su, pored brojnih katoličkih biskupa i teologa snažnu podršku pružili predstavnici Istočne crkve već samom činjenicom da su odlučili doći u Ferraru, a ne u Basel. U Ferrari su se rasprave vodile ne više o najvišoj vlasti u Crkvi, nego o pitanjima koja su razdvajala Istočnu od Zapadne crkve. Među biskupima koji su uvijek bili vjerni papi nalazio se hvarski biskup Toma Tomasini.

Ne znamo kada je Tomasini točno došao u Basel. Tu ga nalazimo u mjesecu svibnju 1433. kada je kao "Thomas Farensis" bio uvršten u saborske oce".[39] U tom svojstvu je uskoro uzeo udjela u živahnim raspravama o odnosu pape i biskupa, odnosno pape i sabora. Po onomu što nam je ostalo zabilježeno u saborskim spisima vidljivo je da se nikada nije priklanjao struji okorjelih koncilijarista nego je branio papin ugled. Dok je npr. francuski kralj Karlo VII. (1422. – 1461), a s njime i mnogi francuski biskupi, u mjesecu svibnju 1433. bio za to da sabor zbaci papu Eugena IV. u slučaju da se

---

[38] O podrijetlu i naravi koncilijarističke teorije i pokreta v. W. ULMANN, *The Origins of the Great Schism,* London 1948; B. THIERNREY, *Foundations of the Conciliar Theory,* Cambridge 1955; M.-H. VICAIRE, *Dominikanci i sabor u vrijeme Ivana Stojkovića*: "Misao i djela Ivana Stojkovića (1390/95-1443)". Zbornik radova s Međunarodnog simpozija u Dubrovniku, 26-28. svibnja 1983, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1986, str. 85-107. Čudno je da autor, dominikanac, koji inače opširno govori o dominikancima na saboru u Konstanzu i Baselu te o teoriji koncilijarizma uopće ne spominje Tomasinija koji je bio jedan od sudionika tog sabora. Papinu je vlast naročito snažno branio dominikanac kardinal J. De Torquemada (usp. K. BINDER, *Wesen und Eigenschaften der Kirche bei Kardinal Juan de Torquemada O. P.,* Innsbruck, 1955, str. 7; A. KRCHNAK, *De vita et operibus Ioannis de Ragusio,* Romae 1960, str. 8, bilj. 31).

[39] *Concilium Basileense. Monumenta Conciliorum generalium saeculi decini quinti. Scriptorum tomus II,* Vindobonae 1873, str. 355.

odmah ne odazove pozivu da dođe u Basel, dotle je car Žigmund bio za to da se papi taj rok produži za 30 dana. S carevim mišljenjem se bio složio i kardinal Jean de Ruppescissa, nadbiskup Rouena u Francuskoj (u dokumentima poznat kao "cardinalis Rothomagensis"). Hvarski biskup je odmah iza njih uzeo riječ ustavši u papinu obranu i rekavši da ni on ni drugi biskupi nisu izabrali papu i da kao takav nemaju vlasti odlučivati o njegovu smjenjivanju.[40] Time je htio jasno staviti do znanja koncilijaristima, posebno francuskom kralju i njemačkom caru, ne samo da se osobno protivi njihovoj namjeri zbacivanja s vlasti vrhovnog crkvenog poglavara, nego da i oni uopće nemaju pravo na to. Tomasini je uzeo udjela i na XVII. sjednici od 25. svibnja 1433. kada se raspravljalo o simoniji koja je u to vrijeme bila prilično raširena. On je odlučno ustao protiv nje naglasivši da se duhovna vrednote ne smiju, i ne mogu, kupovati materijalnim dobrima.[41] Hvarskog biskupa nalazimo nazočna i na XXI. Sjednici u lipnju 1433. na kojoj se još jednom raspravljalo o toj problematici. On je zalagao za prijedlog da se ubirači crkvenog poreza pod zakletvom obvežu da će se dosljedno pridržavati strogih propisa koje je o tom pitanju donio sabor.[42]

Tomasini je i u drugim prilikama branio ugled pape. Kad je, po naredbi Eugena IV. g. 1438. sabor iz Basela bio premješten u Ferraru, on je skupa s drugim biskupima poslušao papinu naredbu. U novom sjedištu je – skupa s 4 nadbiskupa, 27 biskupa, više opata i veleposlanika katoličkih zemalja – 11. veljače 1438. sudjelovao u radu VI. sjednice (*sessio*) koja se održala u tamošnjoj katedrali. U saborskim spisima je spomenut kao "Thomas Pharensis". S njim su ujedno bili splitski nadbiskup Bartolomej i rapski biskup Ivan.[43]

Tomasini je do kraja ostao vjeran papi i njegovoj crkvenoj politici. Čim je Eugena IV. – zbog nemogućnosti da u Ferrari uzdržava više od 700 predstavnika Istočne crkve – 16. siječnja 1439. iz Ferrare u Firencu premjestio sabor, on je, skupa s nešto više od 70 biskupa bez pogovora pošao u glavni grad Toskane i uzeo udjela u radu sabora.

---

40 Nakon francuskog kralja Karla VII. i cara Žigmunda riječ su uzeli nadbiskup Rouena i biskup Tomasini. U saborskim spisima je o tomu ostalo zabilježeno: "Cui Cardinalis Rothomagensis congratulabatur, tanquam bene dixisset nullam ampliorem concedendam esse pape dilacionem; ille autem quod non de dilacione, sed de suspensione voluit intelligere. Episcopus vero Pharensis idem dicebat quod archiepiscopus, allegans se non audere ponere os in celum, aut mittere manum in Christum dominum, neque vellet pape auferre dignitatem, quam non dedisset. Quibusdam rursum desuper interlocutis conclusa est forma decreti huius, aliudque de indempnitate suppositorum concilii, concessa potestate aliquibus deputatis, ut non mutata facti substancia verba quedam disponerent" (*Concilium Basileense*, str. 442).

41 *Concilium Basileense*, str. 442.

42 N. dj., str. 687.

43 *Concilium Florentinum. Fragmenta protocolli, diaria privata, sermones*. Edidit G. Hofmann. Vol. III, fasc. II. Romae, Pontificium Institutum Orientalium studiorum, 1951, str. 16-17.

Na saborskim sjednicama se raspravljalo o vrlo važnim teološkim pitanjima koja su dijelila Rimsku i Istočnu crkvu: o problemu "Filioque", čistilištu, papinu primatu itd. Istočnu crkvu su – kao što je poznato – predstavljali car Ivan VIII. Paleolog (1425. – 1448.), carigradski patrijarh Josip II. (1416. – 1439,), metropoliti efeški Marko Eugenik (1391. – 1444.), nicejski Bessarion (1402. – 1466.) i kijevski Izidor (1436. – 1458.) te visoki predstavnici aleksandrijskoga, antiohijskog i jeruzalemskog patrijarhata, a Katoličku crkvu, uz samoga papu, najbolji biskupi teolozi koji su imali zadatak protumačiti predstavnicima Istočne crkve ispravnost vlastite teologije. Činjenica da se među katoličkim biskupima teolozima nalazio i Tomasini najbolje svjedoči o njegovom poznavanju teologije i ugledu koji je uživao kod pape Eugena IV. On je ujedno – kako je ostalo zabilježeno u sačuvanim saborskim spisima - skupa s papom Eugenom IV., 70 drugih biskupa, vrhovnim starješinama crkvenih Redova, opata i dr., – dana 6. srpnja 1439. potpisao svečanu povelju ujedinjenja dviju Crkava pisanu latinskim i grčkim jezikom *Laetentur coeli* kojom su, barem formalno, bila riješena sva sporna pitanja i uspostavljeno crkveno jedinstvo. Potpisao se riječima: "Ego Thomas episcopus Farensis subscripsi". Povelju su potpisali također splitski nadbiskup Bartolomej de Zabarellis i rapski biskup Ivan.[44]

4. Ovo konstruktivno i dosljedno držanje hvarskog biskupa na saboru u Baselu, Ferrari i Firenci dobro je zapažao papa Eugen IV. koji ga je cijenio ne samo kao vrsna teologa nego i razborita muža koji je znao zauzeti ispravan stav u svim pitanjima, bez obzira na njihovu osjetljivost ili složenost. Papino povjerenje u Tomasinija naročito je došlo do izražaja kad je – zbog vrlo teških vjerskih i političkih prilika – u Bosni došlo do sukoba franjevačkog vikara i inkvizitora Jakova Markijskoga (1435. – 1438.) i kralja Stjepana Tvrtka II.(1421. – 1443.). Bosanski vikar je, naime, bio optužio kralja za krivovjerje i pristajanje uz patarenstvo,[45] što nimalo nije bila bezazlena optužba. Papa ne samo ni u kojem slučaju nije htio bilo što poduzimati prije nego tu optužbu pomno ispita, nego je – kako izgleda – naslućivao da nisu posve točne obavijesti koje mu je slao franjevački vikar. Papi je malo po malo postajalo sve jasnije da u borbi protiv patarena treba promijeniti ne samo oružje crkvenih kazna do kojih oni ionako nisu marili, nego i ljude kojima je taj zadatak dotle bio povjeren. Trebalo je, drugim riječima, na to mjesto postaviti čovjeka širih pogleda i, što je još važnije, vješta u ophođe-

44 *Concilium Florentinum. Epistolae Pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes*, vol. I, pars II. Edidit G. Hofmann. Romae, Pontificium Institutum Orientalium studiorum, 1944, str. 74; A. DE SANCTA CROCE, *Acta Latina Concilii Florentini*, vol. VI, edidit G. Hofmann. Romae, Pontificium Institutum Orientalium studiorum, 1955, str. 263.

45 O Jakovu Markijskom (iz Marke u Italiji) v. F. RAČKI, *Bogomili i Patareni*: "Rad JAZU" VIII (1869), str. 141-145; D. MANDIĆ, *Franjevačka* Bosna, str. 91-109.

nju s ljudima drukčijih pogleda i interesa, bez stvaranja nepotrebnih napetosti i izazivanja lomova. Papin se pogled zaustavio na osobi hvarskog biskupa koji je u prošlosti više nego opravdao njegovo povjerenje, pa nije imao razloga sumnjati da tako neće biti i u budućnosti.

Imenovanje Tomasinija papinskim legatom palo je u trenutku povećanog zanimanja vrhovne crkvene uprave za vjerske prilike u Bosni gdje je patarenstvo ne samo steklo građansko pravo nego i postalo državna vjera. Uz patarene je u to vrijeme pristajao ne samo velik dio naroda nego i kralj Stjepan Ostoja sa svojim sinovima, dok se Stjepan Tvrtko II. Tvrtković kolebao između katoličke vjere i patarenstva, tražeći oslonac čas na jednoj, čas na drugoj strani. Zbog toga je papa smatrao da je – nakon uspostave crkvenog jedinstva na saboru u Konstanzu i formalne uspostave crkvenog jedinstva s Istočnom crkvom, došao povoljan trenutak da se i u Bosni učvrsti katolička vjera i uspostavi crkveno jedinstvo. Međutim, to nije bilo ni u kojem slučaju jednostavno kako je, gledano sa strane, moglo izgledati.

Bosna je u prvoj polovini XV. st. proživljavala duboku ne samo vjersku nego i političku krizu. Neprestana borba za vlast moćnih velikaških rodova protiv redovito slabih kraljeva bila je rak-rana bosanskog kraljevstva od koje se nikada nije izliječilo. U tomu je prednjačio Stjepan Kosača (1435. – 1466), sin Vukca, brata velikog vojvode Sandalja Hranića (+ 15. ožujka 1434.), po kojemu je dobio prezime Vukčić. Iako je protiv sebe imao moćne protivnike, u prvom redu kraljeve Žigmunda i Stjepana Tvrtka II. Tvrtkovića te moćnu vlastelu Pavloviće, on je uspio ne samo sačuvati neokrnjenima Sandaljeve posjede koji su se protezali od Lima do Kotora, nego ih je i proširio od Neretve do Cetine stvorivši tako svojevrsnu državu u državi. On je u Humu vladao kao neokrunjeni kralj tako da se njegova oblast praktično nije više pribrojavala bosanskom kraljevstvu. Koliko se bio osamostalio pokazuje činjenica da se, vjerojatno u dogovoru s Turcima, od g. 1448. počeo zvati "hercegom sv. Save" (*dux Sancti Sabae*), po čemu se njegova zemlja počela zvati Hercegovinom.[46] Imao je ženu Jelenu, kći zetskog kneza Balše III. Balšića, koja je bila unuka Sandaljeve druge žene Jelene. S njom je imao sinove Vladislava i Vlatka te kći Katarinu, buduću bosansku kraljicu.

[46] Usp. N. JORGA, n. dj., str. 426, n. 1. On se - kako izgleda - u tomu ugledao na splitskog hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića te se počeo pisati "milostju božjom i gospodara velikoga gospodina mi cara amir sultan Mehmeta bega mi gospodin Stipan, herceg od svetoga Save, gospodar humski i primorski, veliki vojvoda rusaga bosanskoga, knez drinski i veće" (F. MIKLOŠIĆ, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae 1858, str. 460). Uzimanjem tog naslova i časti Stipan Vukčić je htio pokazati da je neovisan o bosanskom kraljevstvu. Nije, dakle, istina da je taj naslov dobio od pape ili cara Fridrika III. (usp. A. IVIĆ, *Kada i od koga je Stjepan Vukčić dobio titulu herecega sv. Save*: Ljetopis Matice Srpske 230 (1905), str. 80-94. Mislio je valjda da će naslovom hercega "sv. Save" reći da je on "kralj Srbljem" kao i bosanski kralj, pa je zato tražio od Dubrovčana srpski dohodak (M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 517, bilj. 57).

Bio je također u rodu s uglednim hrvatskim plemićem Ivanom Frankopanom, knezom krčkim i najmoćnijim vlastelinom u sjevernom dijelu Hrvatskog primorja. Premda je od strica Sandalja Hranića naslijedio gotovo neovisnu i vrlo prostranu državu, on je njezine granice još više pokušavao proširiti. Da bi to postigao i što neovisnije vladao u odnosu na Kotromaniće nije oklijevao priznati tursko vrhovništvo i paktirati s patarenima postavši njihov najpouzdaniji zaštitnik. Zbog svega toga postao je strah i trepet svim svojim susjedima, uključujući tu i Dubrovačku Republiku, hrvatsku banovinu, Mletke, Zetu i dr.[47]

Pokušaj slabih bosanskih vladara da skrše otpor velikaških rodova i ambicioznih plemića obično su završavali neuspjehom bilo zbog vlastite nemoći, bilo zbog toga što su se pojedini velikaši udruživali s tamošnjim patarenima ne prezajući pritom čak ni od savezništva s Turcima kako bi se održali na vlasti. To je bio jedan od najvažnijih razloga što je papa Eugen IV. 12. rujna 1439. biskupa Tomasinija imenovao svojim poslanikom u Bosni, Humu i Hrvatskoj i – kako se navodi u buli njegova imenovanja – u svim krajevima u kojima je vladao veliki vojvoda Stjepan Vukčić Kosača, veliki zaštitnik patarena.

Razlozi imenovanja Tomasinija papinskim poslanikom u Bosni i Hrvatskoj bili su nesumnjivo višestruki, ali je vjerojatno njegova teološka pripremljenost morala imati posebnu težinu. On se – kako smo vidjeli – u Baselu, Ferrari i Firenci iskazao kao vrstan teolog, pa se lako mogao nositi s patarenima. Treba, osim toga, razložno pretpostaviti da je skupa s Ivanom Stojkovićem i drugima kao jedan od rijetkih biskupa s hrvatskog područja u saborskim raspravama uzimao riječ i predlagao što bi sve trebalo poduzeti da se Bosna vjerski i politički stabilizira. On je, osim toga, nakon deset godina provedenih u Hvaru mogao ne samo steći prilično točnu predodžbu o prilikama u Bosni nego i naučiti hrvatski, što mu je omogućavalo sporazumijevanje s ljudima bez posredstva prevoditelja.

Da u složenim bosanskim prilikama svom legatu olakša posao i odmah mu od početka pribavi što veći ugled, Eugen IV. mu je trima pismima u mjesecu rujnu 1439. dao široke ovlasti. Kako bi ohrabrio neodlučne na povratak u katoličku vjeru i nagradio one koji su to već bili učinili papa je prvim pismom 12. rujna 1439. ovlastio svog legata da trojici uglednijih i za katoličku vjeru zauzetijih može podijeliti naslov viteza kako bi na taj način ohrabrio i nagradio.[48] Drugim mu je pismom dopustio da može

[47] Usp. V. KLAIĆ, *Povijest Bosne do propasti* kraljevstva, Zagreb 1882, str. 281-283.

[48] Papa u svom pismu između ostaloga kaže: "Nos volentes honorare personam, et illam tibi concedere, per quae personis illarium partium te possis reddere gratiosum, fraternitati tuae usque ad numerum trium personarum milites faciendi, eisque omnia insignia et honores dandi, quibus milites legitime facti utuntur et uti possunt..." (D. FARLATI, n. dj., str. 256).

odrješivati od crkvenih cenzura sve one koje bude smatrao dostojnima te da, zbog obavljanja dušobrižničke službe, može podjeljivati svećenički red svima onima za koje bude smatrao prikladnima i dostojnima te službe. Trećim pismom mu je dao ovlast odrješivanja od svih crkvenih kazni svim osobama u Hrvatskom i Bosanskom kraljevstvu za koje i koliko god puta to bude smatrao potrebnim.[49]

Stanje koje je Tomasini zatekao kada je g. 1439. stigao u Bosnu bilo je vrlo složeno. Na vlasti je bio Stjepan Tvrtko II. Tvrtković koji je najprije bio katolik, ali je kasnije otpao od katoličke vjere. U nadi da bi mu uz papino posredovanje katolički vladari mogli priteći u pomoć protiv Turaka, on se o svojoj vjerskoj pripadnosti i uvjerenjima nije mnogo izjašnjavao.[50] On se doista morao hrvati kako s vanjskim tako i s unutrašnjim neprijateljima. Preslab da se sam odupre neprestanim turskim provalama on se nastojao približiti hrvatsko-ugarskom kralju Žigmundu. Turci su njegovu zemlju bili toliko pritisnuli da je upravo te godine kralj morao sultanu Muratu II. (1421. – 1451.) isplatiti povećani godišnji danak od 25.000 dukata. Njegov je položaj naročito otežavao Radivoj, nezakoniti sin kralja Stjepana Ostoje, koji se uz tursku pomoć, oko g. 1433. bio proglasio kraljem tako da su oni preko njega u ruci držali sudbinu cijele Bosne. Podržavali su ga i oni velikaši koji su priznavali sultanovu vlast. No Žigmund nije mogao zaštititi ni njega, ni srpskog despota Đorđa Brankovića koji je morao priznati vrhovnu vlast sultana Murata II., dok mu je Tvrtko II. morao založiti neke svoje gradove te se toliko pobojao Turaka da je g. 1442. od Mlečana zatražio jedan grad u Dalmaciji u koji bi se, u slučaju nužde, mogao skloniti. Politička mudrost mu je nalagala da u tim prilikama i ne pomišlja otvarati novi front s patarenima.[51]

To nimalo zavidno stanje u kojemu se nalazilo bosansko kraljevstvo još je više otežavala činjenica što je kralj Stjepan Tvrtko II. Tvrtković – koga papa, vjerojatno zabunom, u svom pismu Tomasiniju od 12. rujna 1439. naziva "velikim vojvodom bosanskog kraljevstva" – kao i mnogi velikaši njegova kraljevstva iz političkih razloga kolebao između katoličke vjere i patarena. Nakon što ga je – kako se čini – Tomasini uvjerio da je za bosansko kraljevstvo mnogo probitačnije ako se bude oslanjalo na papu i katoličke vladare, on je poslao u Rim svojeg jednog poslanika da u njegovo ime izjavi papi da je napustio patarenstvo i prihvatio katoličku vjeru.[52] Umro je g. 1443. ne ostavivši iza sebe muška potomka.

49 D. FARLATI, n. dj., str. 256. Izvornik papinog pisma čuva se u Hvaru.

50 D. FARLATI, n. dj. str. 256.

51 Usp. F. RAČKI, *Bogomili i patareni*: "Rad JAZU" 8 (1882), str. 146; V. KLAIĆ, n. dj., str. 277.

52 O tomu je Benedikt Ovetari iz Vicenze, tajnik ciparskog kralja, 1. listopada 1442 iz Rima izvijestio padovanskog biskupa Petra Donata. On tvrdi da je tih dana došao u Rim jednan poslanik bosanskog kralja koji se pred papom u ime cijelog Bosanskog kraljevstva odrekao manihejske vjere prihvativši katoličku: "His diebus venit ad Sedem Apostolicam dominus Ferrariensis cum quodam legato regis

5. Smrt slaboga, nestalnog i neodlučnog kralja Stjepana Tvrtka II. Tvrtkovića značila je svojevrstan uvod u posljednje, tragično razdoblje neovisnosti bosanskog kraljevstva, ispunjeno dramatičnim zbivanjima koja su dovela do njegove konačne propasti. Pokojni kralj Stjepan Tvrtko II. bio je još g. 1427. svojim nasljednikom bio imenovao moćnog celjskog i zagorskog kneza Hermana i njegove potomke. No bosanski velmože nisu htjele ni čuti da bi neki tuđinac došao na bosansko prijestolje. Naročit problem se sastojao u tomu da je sa Stjepanom Tvrtkom II. izumro rod Kotromanića. Na životu su ostala samo dva nezakonita sina kralja Stjepana Ostoje, Radivoj i Stjepan Tomaš, koje je imao s tuđom suprugom.[53] Protiv Radivoja, koji se još Stjepana Tvrtka II. bio proglasio kraljem, su bili mnogi velikaši zbog njege suradnje s Turcima. Tako je kocka pala na Stjepana Tomaša koji je, uz podršku gubernatora Ugarske Ivana Hunjada (J. Hunyadi, oko 1378. – 1456.), u veljači 1444. bio izabran za kralja. On se s ponosom počeo potpisivati "milostju božijom kralj vsoj Bosni".[54]

No s izborom za kralja i usponom na kotromanićko prijestolje za mladog bosanskog kralja problemi nisu nipošto završili nego zapravo tek započeli. Velika smetnja mu je bilo njegovo nezakonito rođenje. Njegov je otac Ostoja za života skrivao svoju nezakonitu vezu i plod svog preljuba, ali ni njegovu sinu nije išlo u prilog da se za Ostojina života i vladanja Stjepana Tvrtka Tvrtkovića zna da je naravni sin bosanskog kralja. Stoga je Tomaš, dok je još Tvrtko bio na prijestolju, ostao posve u sjeni svega važnijega što se zbivalo u kraljevstvu, u svemu nepoznati i nepriznat, naročito u stranačkim kombinacijama za Tvrtkova nasljednika. Bojeći se kralja Tvrtka i njegove stranke on je prikrivao svoj rod i time što je uzeo za ženu neku Vojaču, patarenku i niska roda, i to uz uvjet – kako se to običavalo u Bosanskoj crkvi – "ako mu bude dobra i vjerna i ako se bude dobro vladala". No iako mu je ona doista bila "dobra i vjerna" rodivši mu čak dva sina od kojih ga je jedan, Stjepan Tomašević (1461. – 1463.)

Bosniae, et in publico consortio regis nomine dogma manicheorum ipse legatus abjuravit Romanamque fidem, et traditiones nostras meliores esse confessus est" (O. RAYNALDUS, *Annales ecclesiastici*, IX, Lucae, 1752, str. 427, bilj.1). Nije, dakle, točno što piše L. Thalloczy (*Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München, 1914, str. 142), da je Stjepan Tvrtko II. bio odgojen katolički i da je čitav život ostao katolik.

53 To je sam kralj Stjepan Tomaš priznao papi koji piše: "... ut ipse asseris, pateris de Ostoya, clare memorie rege Bosne, genitore tuo uxorato et cum alia coniugata natus..."(A. THEINER, *Mon. Slav. merid.*, I, str. 388; F. RAČKI, n. dj., str. 146, bilj. 7).

54 To saznajemo iz pisma Eugena IV. kojemu je to priznao sam Stjepan Tomaš: "... quod dudum ante tui ad culmen regium assumptionem cupiens propter inimicos et invidos ortum tuum occultari, ut sic facilius, que imminebant, pericula evitardes, quandam ex infimo genere milierem etiam ad carnis copulam tibi associasti; eique iuxta morem patriae, quod, si tibi bona et fidelis esset ac bene faceret, cum ipsa matrimonium contraheres, promisisti" (A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.*, I, str. 389; F. RAČKI, n. dj., str. 147, bilj. 1).

naslijedio,[55] on njom, postavši kralj, ipak nije bio posve zadovoljan. Njezino nisko društveno podrijetlo umanjivalo mu je ugled pred ostalim europskim vladarima i nanosilo veliku političku štetu. Budući da je i on bio odgojen u patarenstvu, sve mu je to umanjivalo izglede da će ga lako prihvatiti i priznati katolički vladari. Prilike u kojima se našao na samom početku svoje vladavine prisiljavale su ga da naročitu pozornost posveti učvršćenju svoje vlasti i jačanju državne moći. Za to je imao više valjanih vanjskopolitičkih i unutarnjih razloga. Moćni celjski grof Ulrik je prijekim okom gledao kako su ga bosanska vlastela lišila kraljevskog prijestolja, u čemu je imao podršku nekih domaćih velikaša, u prvom redu Stjepana Kosače koji se i sam već bio gotovo potpuno osamostalio.[56]

Sve je to nepovoljno okružje prisiljavalo mladog bosanskog kralja da potraži saveznike u inozemstvu. Jedini koliko-toliko pouzdan oslonac je vidio u regentu ugarskog kraljevstva Janošu Hunyadiju (1387. – 11. VIII. 1456), proslavljenom vojskovođi ugarsko-hrvatskog kralja Ladislava V. Postuma (1440. – 1457.) u kojega je polagao nade da će mu pružiti podršku kako protiv domaćih protivnika, tako i protiv Turaka. Da pridobije njegovu naklonost Stjepan Tomaš je 3. lipnja 1444. u Bobovcu izdao povelju sljedećeg sadržaja: "Mi Stjepan Toma, kralj bosanski, javljamo svim kojih se to tiče, pošto je prijestolje ovog kraljevstva bilo upražnjeno iza smrti slavne uspomene kralja Tvrtka, našeg predragog strica, a ja sam po njegovoj odredbi postao gospodar gradova i krunskih posjeda istoga kraljevstva, to je preblagi gospodin naš Ladislav, kralj ugarsko-poljski, po savjetu, dobroj volji i odredbi moćnog gospodina Ivana Hunjada, vrhovnoga vojvode svojih vojska, mene svečano za kralja bosanskoga namjestio i potvrdio. Želeći se odužiti za toliku ljubav i sklonost, obvezujemo se Ivanu Hunjadu da ćemo vjerno služiti rečenomu kralju i kruni njegovoj, a vojvodu Ivana priznajemo za istinitog i vjernog prijatelja te ćemo ga iskrenim srcem ljubiti i vazda u svim potrebama pomagati." Stjepan Tomaš se, osim toga, obvezao da će Hunjadu u ime zahvalnosti svake godine na određen dan plaćati 3.000 dukata te ga svagdje i u svakoj prilici pomagati te mu dopustiti da može doći u Bosnu i u njoj ostati dokle god bude htio.[57]

Papinski legat Tomasini, koji se u to vrijeme nalazio u Bosni, vrlo dobro je uvidio nezavidan položaj u kojem se nalazio novi kralj. Zbog toga se dao na posao da ga,

---

55 Mavro Orbini piše da je neki Tomašev sin kao 14.-godišnji dječak s majkom išao na zavjet Gospi od Mljeta gdje je uskoro umro od groznice te bio sahranjen u spomenutoj crkvi. Bio mu je postavljen nadgrobni natpis: HIC IACET FILIUS TOMASCI REGIS BOSNAE. Orbini navodi da je bio nezakoniti sin kralja Tomaša i brat budućeg kralja Stjepana Tomaševića koga je imao sa svojom priležnicom Vojačom (*Il regno degli Slavi*, Pesaro 1601, str. 369-370; usp. *Kraljevstvo Slovena*, preveo Z. Šundrica, Beograd 1968, str. 165; M. PEROJEVIĆ, *Stjepan Tomaš Ostojić*: "Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463", knj. I, str. 510).

56 V. KLAIĆ, n. dj., str. 286.

57 N. dj., str. 284-285.

prije svega, obrati na katoličku vjeru i na taj način mu osigura podršku katoličkog svijeta u borbi protiv Turaka. Stjepan Tomaš, koji je toliko godina morao gledati nesreću vlastite domovine, zacijelo nije smio zanemariti sve prednosti koje je kao katolik mogao imati kako od samoga pape, tako i od katoličkih vladara, u prvom redu ugarsko-hrvatskog kralja, ali je isto tako morao voditi računa o vjerskim prilikama u vlastitoj kući gdje su patareni u svim važnijim poslovima imali odlučujuću riječ. Postojala je stvarna opasnost da se oni ne pobune protiv njega i, kao što su to do tada činili, pozovu Turke u pomoć. Unatoč svim tim opasnostima kojima se izlagao kralj je nakon zrela razmišljanja konačno odlučio prijeći na katoličku vjeru. No to – kako se čini – nije išlo bez teškoća. Papa Eugen IV. navodi da je to zasluga njegova legata i da mu je to pošlo za rukom tek nakon "mnogih i različitih rasprava".[58] To se moralo dogoditi prije 17. rujna 1444. kada je papa Eugen IV. – koji je vijest o tomu primio s velikim zadovoljstvom – o svemu izvijestio Andriju, upravitelja župe u Gdanskom u Pruskoj.[59] Značajne su njegove riječi koje je 25. svibnja 1445. uputio bosanskom kralju: "Otkako si se popeo na kraljevsko prijestolje, sačuvao si se kao katolički vladar čist i neokaljan od lisičje i prijevarne lukavosti i kužne himbenosti heretika koji već dugo ovladaše rečenim kraljevstvom."[60] Koliku je važnost tom događaju papa pridavao pokazuje činjenica da je svega četiri dana kasnije po drugi put pohvalio kralja što je "priznao rimskog biskupa za nesumnjivog Isusova namjesnika i jedinog nasljednika sv. Petra."[61] Papa je tu vijest priopćio također kardinalima i poslanicima raznih zemalja koji su se u to vrijeme zatekli u Rimu te svim crkvenim prelatima i velikašima Ugarskog kraljevstva. U tomu je bio vrlo određen navevši da je kralj "nakon mnogih i dugih pregovora s hvarskim biskupom, papinskim poslanikom, tamo za sedam godina, napokon postao kršćanin katolik" te se obvezao da će iz svog kraljevstva iskori-

58 Papa navodi da se to dogodilo "post multos diversosque tractatus diu habitos cum venerabili fratre nostro episcopo Farensi..." (A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.*, I, str. 396).

59 Papa piše 1. srpnja 1451.: "Thomas Stephanus, rex Bosnae illustris, ac eius uxor [...] quoscunque Patarenorum heresi deponentes errores, ac veritatis lumen recognoscentes, quod mater omnium ac magistra s. Romana Ecclesia tenet..." (A. THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* (= Mon. Hung.), II, Romae 1860, str. 204; isti, *Mon. Slav. Merid.*, I, str. 388-389, br. 55-56. O tomu papa Eugen IV. g. 1444. piše Andriji de Palatio, komorniku poljskog kralja: "Dilecte fili, tuam devotionem scire non dubitamus, quod universi orbi notorium est, nos post sacratissimam unionem Graecorum cum ecclesia occidentali magnis laboribus et exemplis post nos factam, Armenios etiam in ovile dominicum et Jacobitas, Nestorianosque ac Regem Bosnae ad bonam frugem Christianae fidei reduxisse" (O. RAYNALDUS, n. dj., str. 426-427, 457).

60 A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.*, I, str. 383. Stjepan Tomaš je, ne zna se iz kojih razloga, najprije pokušao uvjeriti Eugena IV. da je od mladosti bio odgojen u katoličkoj vjeri (D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, str. 257), ali je kasnije pristao prijeći na nju.

61 O. RAYNALDUS, n. dj., str. 426 - 427, 537.

jeniti krivovjerje. Za protuuslugu, papa je svima njima preporučio da mladog bosanskog kralja i njegove podanike uzmu u zaštitu.[62]

Ova papina izjava je dragocjeno svjedočanstvo o tomu da je Tomasini dotle sedam godina djelovao u Bosni za vladavine Tvrtka II. Tvrtkovića te je vodio duge i ozbiljne pregovore s njegovim budućim nasljednikom Tomašem dok ga nije konačno obratio na katoličku vjeru.[63]

Oslanjanje na papu i, uopće, na Katoličku crkvu novog bosanskog kralja otkriva u njemu mnogo više političke mudrosti i zrelog političkog razmišljanja nego bi se to moglo očekivati od jednog mladog kralja. Njegovi budući koraci i važne političke odluke, osim rijetkih iznimaka, odaju njegovu sposobnost točne procjene nimalo jednostavnih političkih i vjerskih prilika, što je obećavalo dugu i sretnu vladavinu kraljevstva pod njegovim vodstvom u tako presudnom trenutku kao što je bio njegovim stupanjem na prijestolje. Njegove je korake pozorno pratio Eugen IV. preko biskupa Tomasinija nastojeći mu u svemu izići ususret. Tako mu je – vjerojatno na molbu Tomasinija – 29. svibnja 1445. i udijelio oprost od crkvene zapreke nezakonita rođenja (*super defectu natalium*) učvrstivši time još više njegov ugled u očima njegovih podanika. Sada je mladi kralj mogao mnogo mirnije pomišljati na učvršćenje svog ugleda izvan kraljevstva i stvarati planove za budućnost.To je najlakše mogao postići ženidbom s nekom djevojkom visokog, po mogućnosti kraljevskog roda koji bi mu u nemirnim prilikama njegova vremena mogao biti moćan saveznik i naročit oslonac njegovu kraljevstvu.U tu svrhu je odlučio riješiti se Vojače s kojom je dotle živio. To je odlučio učiniti ne samo zato što mu "velikaši bosanskog kraljevstva nisu bili voljni priznati njegovu ženu Vojaču svojom kraljicom" jer je bila niska roda,[64] nego i zato da

62 Papa u svom pismu navodi: "Quod itaque apud nos iam certum est ac diffusum, vobis omnibus, qui estis propinquiores, notum esse non dubitamus, charissimum in Christo filium nostrum Stephanum Thomam regem Bosnae illustrem, post multos diversosque tractatus diu habitos cum venerabili fratre nostro episcopo Farensi, quem apud illum in suo regno Apostolicae Sedis legato annis septem tenuimus, tandem factum esse catholicum christianum, cuius novi letitia nos, et venerabiles fratres nostri S. R. Cardinales, aliique Praelati et praestantes viri diversarum orbis partium Romanam Curiam frequentantes, exultavimus, sicuti vos laetari credimus" (O. RAYNALDUS, n. dj., str. 467-468 i 537; D. FARLATI, n. dj., str. 70, 256 - 257, A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.* I, str. 395-396, br. 565).

63 "Quod cum carissimus in Christo filius noster Stephanus Thomas, rez Bosne illustris, spretis atque abiectis Manicheorum erroribus, quibus irretitus fuerit, primus inter reges Bosne sanctam fidem catholicam acceptaverit, ipsamque publice confessus fuerit..." (A. THEINER, *Mon. Hung.* II, str. 237). D. Mandić upozorava da se krajem mjeseca studenoga 1443. kralj Tomaš, kad je javio Dubrovčanima vijest o svom stupanju na prijestolje, potpisao kršćanskim imenom Stjepan Tomaš (D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina*, I, Chicago, 1960, str. 275).

64 O. RAYNALDUS, n. dj., str. 467; A. THEINER, *Mon. Hung.*, str. 388, br. 556; *Concilium Florentinum. Epistolae Pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes*, Pars III. Ed. G. Hofmann. Romae, Institutum Pontificium Orientalium studiorum, 1946, str. 104, br. 281.

na taj način pridobije papinu naklonost koji nije nikada mogao priznati valjanost takve vrste uvjetnog braka.[65]

Uklonivši tako i posljednju zapreku za valjanu ženidbu, odmah se dao na posao da nađe ženu koja bi po svom rodu bila dostojna kraljevske krune. Nakon neuspjelih pregovora o ženidbi s kćeri milanskog vojvode, izbor je na kraju pao na dvadesetdvogodišnju Katarinu (1424. – 1478.), kći velikog vojvode Stjepana Vukčića Kosače i njegove žene Jelene iz roda Balšića. Danas je teško suditi o tomu koji su ga stvarni razlozi naveli na to da zatraži ruku kćerke svog najvećeg i najjačeg protivnika u kraljevstvu, umjesto da – po običaju onoga vremena – potraži ženu kraljevskog roda neke ugledne i moćne strane zemlje. Vjerojatno je u mladom bosanskom kralju, koji nije bio sklon nedovoljno promišljenim i smionim potezima, prevladao zdrav razbor i zrelo političko razmišljanje da je bolje na taj način pomiriti se sa svojim najmoćnijim domaćim protivnikom, kad ga već nije mogao pobijediti, nego tražiti moćna, ali daleka i nepouzdana saveznika. Bliži, makar i slabiji prijatelj, mogao mu je biti od mnogo vreće koristi, naročito u borbi protiv Turaka. I doista, ta je ženidba doprinijela da su se izmirile vladarske kuće Kotromanića i Kosača i da je između njih, makar privremeno, bila "zakopana ratna sjekira". Osim toga, kraljeva je ženidba s kćerkom hercega Stjepana Kosače imala i širi političko-vjerski značaj. Budući da je Katarina bila rođena i odgojena u patarenstvu, mladom bosanskom kralju nije bilo u političkom interesu da i ona, kao prije Vojača, bude patarenka. Ne zna se od koga je došao poticaj da i ona, poput njega, prijeđe na katoličku vjeru. Vjerojatno nismo daleko od istine ako kažemo da je to bilo ne samo razmišljanje kralja Tomaša, nego i savjet biskupa Tomasinija. Bilo kako bilo, papinski legat se prihvatio tog zadatka te mladu kći Stjepana Kosače – jednako kao prije toga i njezina muža – obratio na katoličku vjeru.[66] Njezi-

[65] Usp. D. KNIEWALD, n. dj., str. 149 - 153.

[66] Herceg Stjepan se, kako izgleda, nije protivio da pojedini članovi njegove obitelji ispovijedaju katoličku vjeru i da budu u svezi s katoličkim svećenicima (usp. L. PETROVIĆ, *Kršćani bosanske crkve*, Sarajevo, 1953, str. 86). To se posebno odnosi na njegovu kći Katarinu. Ona je do svoje udaje za kralja Tomaša bila odgojena u patarenstvu, ali se prije vjenčanja obratila na katoličku vjeru. O tomu svjedoči pismo pape Nikole V. od 18. lipnja 1447. u kojemu samoj Katarini – između ostaloga – piše: "Charissimae in Christo filiae Catharinae, reginae Bosnae illustri [...] prout nuper opere demonstrasti, dum te ad orthodoxae fidei unitatem sponte cum Christi fidelium reduxisti..."(*Bullarium Franciscanum*, N. S., I, str. 540, br. 2070). U pismu od 1. srpnja 1452. papa Nikola V. zaslugu za to, jednako kao i za obraćenje kralja Tomaša, pripisuje svom legatu hvarskom biskupu kojemu piše: "Charissimus in Christo filius noster Thomas Stephanus, rex Bosnae illustris, ac eius uxor, et etiam quamplures barones, nobiles, milites et alie utriusque sexus personae divina illustrrante gratia, quoscunque patarenorum heresis deponentes errores, ac veritatis lumen recognoscentes, quod mater omnium et magistra sancta Romana ecclesia tenet et preferur, professi fuerint, profitentur et tenent..." (O. RAYNALDUS, n. dj., IX, 537-538; D. FARLATI, n. dj., str. 259-260; A. THEINER, *Mon. Hung*, II, str. 264; F. RAČKI, *Bogomili i patareni*,

no je obraćenje – za razliku od mnogih drugih – zaista bilo iskreno, što se može najbolje zaključiti iz činjenice da je čitav život ostala gorljiva katolkinja. Nova se kraljeva ženidba pokazala ne samo vrlo sretnom, nego i vrlo korisnom za unutrašnje učvršćenje bosanskog kraljevstva.[67] Obred vjenčanja održao se 26. svibnja 1446. u Milodražu.[68]

Svoje vjenčanje s kćeri svog dotad najvećeg neprijatelja Stjepan Tomašević htio je proslaviti i svečanom krunidbom za bosanskog kralja. Već otprije papa Eugen IV. je za nj dao izraditi kraljevsku krunu od zlata, ukrašenu biserjem i dragim kamenjem. Bila je privremeno pohranjena u blagajni splitske prvostolne crkve sv. Dujma. Nju su 20. srpnja 1446. blagajnici predali hvarskom biskupu da je u papino ime preda bosanskom kralju.[69] No kad je došao trenutak da je primi, on ju je – suprotno očekivanjima – odbio primiti iz straha da bi to mogao biti povod sultanu Muratu II. da ga napadne. Njegov strah bio je toliki da je isto tako – na papino razočaranje – odbio u svom kraljevstvu ustanoviti dvije ili više katoličkih biskupija. Papa je te položaje već bio namijenio dvojici svećenika: Stjepanu i Antunu, o kojima ne znamo ništa pobliže. No novi kralj je to odbio ispričavajući se da bi time navukao gnjev Turaka kojima je plaćao godišnji danak od 25.000 zlatnika.[70] To mu ipak nije smetalo da se u službenim spisima naziva samostalnim vladarom ne samo Bosne nego i ondašnje Srbije, Hrvatske i ostalih krajeva. Tako se u povelji od 25. svibnja 1446. navodi: "Stefan Tomaš Ostojić, kralj Srbljem, Bosni, Primorju, Hulmsci zemlji, Dalmaciji, Hrvatom, Dolnjem Krajem, Zapadnim stranama, Usori, Soli, Podrinju i k tomu".[71]

6. Misionarski rad hvarskog biskupa koji je urodio obraćenjem na katoličku vjeru tako uglednih ličnosti kao što su bili kraljevi Tvrtko II. Tvrtković, Stjepan Tomaš Ostojić i njegova žena Katarina, bio je važan činilac i poticaj za obraćenje mnogih drugih bosanskih krstjana, naročito velikaša, koji su se dotle kolebali između patarenstva i

---

str. 150). K. Draganović pogrešno tvrdi da je Katarina bila "očito katolkinja" i da "za njezin brak nije trebalo nikakvih dispenzi od strane Svete Stolice" (K. DRAGANOVIĆ, *Katarina Kosača, bosanska kraljica. Prigodom 500. godišnjice* njezine *smrti (25. X. 1478.)*, Sarajevo, 1978, str. 21).

67 D. FARLATI, n. dj., str. 259.

68 N. JORGA, n. dj., str. 417-418; L. THALLOCZY, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München-Leipzig 1914, str. 110-120; *Povijest Bosne i Hercegovine*, I, str. 512.

69 L. THALLOCZY, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca*, Zagreb 1916, str. 48; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 513.

70 O. RAYNALDUS, n. dj., str. 467; D. FARLATI, n. dj., str. 67 - 68. To je također g. 1461. papi Piju II. priznao Tomašev sin Stjepan Tomašević preko svojih poslanika riječima: „Tuus antecessor Eugenius patri meo coronam obtulit et pontificales ecclesias in Bosnia voluit erigere. Renuit pater, ne Turcarum in se odium provocaret" (F. RAČKI, *Bogomili i patareni*: „Rad" JAZU VIII/1869, str. 149).

71 Đ. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici*, sv. I, Zagreb 1898, str. 165-166; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 513.

katoličke vjere. Za kraljem se povedoše mnoga vlastela i mnogo drugog naroda.[72] Među njima se, prije svega, nalazio Radivoj, kraljev brat i gospodar Vranduka, koji se uz tursku pomoć prije toga bio proglasio kraljem. Sada se zbog toga pokajao i nije htio više služiti neprijateljima svoje zemlje te je od od pape zatražio zaštitu ako ga oni zbog toga budu progonili. Papa ga je pismom od 9. listopada 1446. primio u zaštitu Sv. Stolice.[73]

Među obraćenicima na katoličku vjeru također bili su velikaši iz najuglednijih bosansko-humskih kuća: Pavao Klešić sa svojim sinom Vladislavom, Santići, Dabišići, Vukotići, gospodar Donjih Krajeva (područja od Vrbasa do Splita) knez Petar Vojsalić Hrvatinić, Jurjev sin i Hrvojev unuk, te vojvoda Ivaniš Pavlović, starješina poznate patarenske kuće Pavlovića, Sladoje Semković sa svojom braćom Grgurom i Ulrikom.[74] Budući da je vojvoda Ivaniš naslijedio sav imetak svog oca, postao je, uz vojvodu Stjepana Kosaču, najbogatiji i najutjecajniji velmoža u Humu, što je bilo od naročite koristi za Katoličku crkvu. Jedan od rijetkih, koji su ustrajali u patarenstvu, bio je kraljev tast herceg Stjepan Kosača koji se, vjerojatno, bojao svojih podanika, gorljivih patarena, ako prijeđe na katoličku vjeru. Papa je – na poticaj kralja Stjepana Tomaša – preko hvarskog biskupa 28. svibnja 1445. uzeo vojvodu Petra Vojsalića pod posebnu zaštitu Sv. Stolice te to obznanio svim kršćanima da mu – u slučaju potrebe – u tomu priskoče u pomoć.[77] Dana 30. srpnja 1446. preporučio je ugarskim velikašima i crkvenim dostojanstvenicima da "bosanskom kralju i svim podanicima njegova kraljevstva, koji se s njim slažu u katoličkoj vjeri", priskoče u pomoć u bilo kojoj potrebi.[78] Slično

[72] Da je obraćenje na katoličku vjeru kralja Stjepana Tomaša i mnogih drugih bosanskih velikaša bilo djelo hvarskog biskupa svjedoči papino pismo Tomasiniju u kojemu kaže: "Sicut olim, dum in dictis regnis legatus missus, ut praefertur, existeres, operaque et industria tua mediantibus, sicut experientiae probatione didicimus, carissimus in Christo filius noster Thomas Stephanus rex Bosnae illustris ac eius uxor, et etiam complures barones, nobiles, milites, et aliae utriusque sexus personae divinam illustrasti gratia, quoscumque patarenorum haeresi deponentes errores, ac virtutis lumen recognoscentes, quod mater omnium et magistra S. Romana Ecclesia tenet et profitetur, professi fuerint, profitentur, et tenent; quique in praefato regno Bosnae quam plura et alia ad Dei laudem, nostrumque, et praefatae sedis honorem, nec non animarum salutem concernentia operatus fuisti..." (D. FARLATI, n. dj., str. 260).

[73] N. JORGA, n. dj., str. 420; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 513-514.

[74] F. RAČKI, n. dj., str. 289-290. Da je herceg Stjepan doista bio pataren nije teško zaključiti iz njegovih brojnih postupaka. Takvim su ga smatrali gotovo svi njegovi suvremenici (usp. *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, collegit F. Fermendžin (Monumenta spectantia historiam Slavorum Merdionalium, XXIII), Zagreb 1892, str. 208, br. 882).

[75] F. RAČKI, n. dj., str. 151-152.

[76] N. dj., str. 289-290.

[77] A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.* I, str. 389-390, br. 557-558.

[78] A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.* I, str. 395.

je učinio papa Nikola V. koji je 18. lipnja 1447. pohvalio ustrajnost u katoličkoj vjeri kneza Petra Vojsalića navevši da je on "postavljen među krivovjercima, jedini katolik koji je među velikašima bosanskog kraljevstva sačuvao neoskvrnjenom svetu katoličku vjeru." Papa je tom prilikom uzeo u zaštitu njega i njegove nasljednike, a isto tako njegove zemlje i gradove te mu – kao prije toga kralju Stjepanu Tomašu – dodijelio dva kapelana iz franjevačkog reda.[79] Isti je papa 8. veljače 1448. primio u zaštitu Sv. Stolice i "plemenitog muža Rastoja, protovestijara bosanskog kraljevstva, "koji je od mladenčkih dana radio na širenju i čuvanju katoličke vjere.[80] I vojvoda Ivaniš Pavlović je početkom g. 1446. prigrlio katoličku vjeru, ali je, istina, kasnije dva puta od nje otpadao.[81] U patarenstvu su – kako je nakon toga ustvrdio papa – bili ostali samo neki velikaši, među kojima su bili herceg Stjepan Kosača i Ivan Pavlović, "i oni koji se zovu redovnici".[82] No herceg Stjepan se uskoro predomislio. Da u svojoj pripadnosti patarenstvu ne bi ostao usamljen, i on je poslao u Rim jedno izaslanstvo da od pape Eugena IV. zatraži jednog prelata koji bi u krilo Katoličke crkve preveo njegove podanike. Budući da je u međuvremenu (23. veljače 1447.) Eugen IV. umro, Kosača je i Eugenovu nasljedniku Nikoli V. poslao slično izaslanstvo učinivši korak dalje u svom približavanju Katoličkoj crkvi. On je usmenim putem papi iskazao svoju odanost, a njegovi poslanici su izjavili da je njihov gospodar "kršćanin katolik".[83] No te su izjave – kako se čini – bile plod njegovih političkih računa, a ne njegove iskrene želje da postane katolik. Kao lukav političar i vješt spletkar on je smatrao da je mnogo bolje

79 *Concilium Florentinum. Epistolae Pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes.* Pars III. Edidit G. Hofmann. Romae, Pontificium Institutum Orientalium studiorum, 1946, str. 115-116, br. 290; A. THEINER. *Mon. Hung.*, II, str. 235.

80 A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 251.

81 O. RAYNALDUS, n. dj., , IX, str. 537-538); D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago, 1962, str. 411.

82 "... remaneantque nonnulli ejusdem heresis labe infecti tam nobiles et barrones, quam alii, qui religiosi nuncupantur, inter quos primus et precipuus Stephanus voivoda socer dicti regis. [...] Joannes vero Pavlovich voivoda, prout accepimus, a tribus annis citra catholicam fidem professus, jam secundo velut canis ad vomitum suum rediens, a fide catholica deviavit..."(O. RAYNALDUS, n. dj., str. 538; D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 413).

83 Papa Nikola V. u svom pismu Tomasiniju od 1. veljače 1449. - nakon što je naveo da je i kralj Stjepan Tomaš bio neko vrijeme otpao od katoličke vjere - nastavlja: "remaneantque nonnulli ejusdem haeresi labe infecti tam nobiles et barones, quam alii, qui religiosi nuncupantur, inter quos primus et praecipuus Stephanus voivoda, socer dicti regis, licet olim ad praefatum Eugenium oratores suos miserit, ac praelatum aliquem ad se dimittendum pro causa reductionis hujusmodi postulaverit, tuque ad eum transmissus fueris, neque tamen , licet eum instanter requisiveris ac monueris, ad errores hujusmodi deponendos compellere potuisti, et licet memoratus Stephanus dudum paulo post assumptionem nostram ad summum pontificatum suos ad nos oratores miserit, ac obedientiam verbalem tantummodo nobis exhibuerit, quoniam ipsum catholicum christianum esse asseruerunt, non tamen propter ipsum quaniam rei veritatis praetermissa fuit, pro catholico reputamus" (O. RAYNALDUS, n. dj., str. 537-538).

igrati na dvije karte, na kartu patarena kod kuće i na kartu katoličke vjere i podrške koju bi time dobio iz inozemstva u svojim nastojanjima za samostalnošću u odnosu na bosanskog kralja i turskog sultana. Vjerojatno je bilo i drugih razloga koji su ga mogli na to navesti. Čini se da je time htio kod pape oslabiti utjecaj svog zeta kralja Stjepana Tomaša i isposlovati odrješenje od crkvenih kazna u koje je u međuvremenu bio upao. Ako je doista tako mislio, nije se prevario. Tomasini je zbog toga g. 1449. otputovao u Rim da o svemu potanko izvijesti papu koji je nakon toga svom legatu u Bosni dao sve potrebne ovlasti da hercega Stjepana Kosaču, Ivaniša Pavlovića i prvake Bosanske crkve odriješi od svih crkvenih kazna u koje su prethodno bili upali.[84]

Slično hercegu Stjepanu postupao je i bosanski kralj. Unatoč svim obećanjima i preuzetim obvezama da će stati na kraj patarenima, on je s patarenskim prvacima i dalje održavao dobre odnose ne želeći izgubiti njihovu podršku u borbi protiv Turaka i zbog toga da se oni, kao nekad u prošlosti, ne bi protiv njega pobunili. Tako je npr. 22. kolovoza 1446. knezu Pavlu Dragišiću i njegovoj braći, gorljivim patarenima, dao grad Ključ i neka druga mjesta, obećavši im pritom da im se ta darovnica "neima poreći ni potvoriti ni na manje donesti ni za jednu neviru ni zgrihu kraljevstvu našemu, što ne bi ogledano gospodinom didom i crkvom bosanskom i dobrimi Bošnjani. I s timi sa vsim više pisanim pridasmo ih gospodinu didu Miloju ...."[85] Vjerojatno je zbog toga, i nekih sličnih kraljevih veza s patarenima papa Nikola V. 1. veljače 1449. pisao Tomasiniju da je bosanski kralj otpao od vjere unatoč svečanom obećanju koje je dao papi Eugenu IV. da će biti vjeran sin Katoličke crkve.[86]

Ovakvi su čini bosanskog kralja površnom promatraču mogli izgledati otvorena suradnja s patarenima, Stjepan Tomaš bio je mnogo više nego to na prvi pogled izgleda, čovjek koji nije donosio ishitrene odluke, nego je čekao najpogodniji trenutak za njihovo provođenje. To, kako se čini, nisu razumjeli franjevački misionari koje je g. 1444. Eugen IV. bio imenovao isključivim inkvizitorima za sva vremena u Bosni, Hrvatskoj, Srbiji, Slavoniji, Bugarskoj, Moldavskoj i Vlaškoj.[87] Oni su kralja tužili papi, da štiti patarene, a samom kralju uskratili pričest smatrajući ga izopćenim iz Crkve.

84 D. FARLATI, n. dj., str. 257.

85 F. MIKLOŠIĆ, n. dj., str. 438-440; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 514; V. KLAIĆ, n. dj., str. 291.

86 "Cum, prout tua paternitas nuper ex partibus dicti regni [Bosnae] ad nos personaliter accedens, sua nobis relatione monstravit, charissimus in Christo filius noster Stephanus Thomas rex Bosnae illustris, qui a paucis retro temporibus a veritate cahtolicae fidei devius manichaeorum haeresi labe infectus cum subiectis sibi populis longius aberrabat, veluti obedientiae filius salutaria monita sacrosanctae romanae ecclesiae per te, venerabilis frater episcope, quem ad partes dicti regni felicis recordationis Eugenius papa IV. praedecessor noster ob eam causam transmiserat, audiens omni deposito errore veritatem catholicae fidei susceperit ac professus fuerit..."(O. RAYNALDUS, n. dj., str. 537).

87 Usp. A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 223-225.

Stjepanu Tomašu nije ostalo ništa drugo nego da i on u jesen 1445. u Rim uputi jednog svog izaslanika koji je papi objasnio razloge njegova postupka. On nije zanijekao da s patarenima održava dobre odnose, ali je objasnio da to čini iz političke nužde i samo na izvanjski način, jer su oni brojni i moćni. Obećavao je da će ih, čim za to dođe povoljan trenutak, prisiliti da prihvate katoličku vjeru ili da napuste njegovu državu. Poštovanje, koje je iskazivao prvacima Bosanske crkve, samo je puka učtivost, a ne bogoštovlje kojim bi se Boga uvrijedilo.[88]

Kako bi taj problem riješio, papa je 3. studenoga 1445. povjerio biskupu Tomasiniju neka ispita čitav slučaj: "Budući da nismo o tim stvarima potpuno upoznati, tvomu bratstvu , koje u Bosni obavlja službu apostolskog poslanika, snagom ovog pisma nalažemo da ih pomno ispita, pa ako nađe da je spomenuti kralj doista katolik, neokaljan bilo kakvim krivovjerjem; da su svetogrdni manihejci i druge tamošnje krivovjerske sljedbe zbilja u tolikom broju i tako moćne, da ih kralj bez opasnosti kraljevine ne može istrijebiti, i da on s njima održava dobre odnose ne iz dobre volje nego iz nužde, a da je ono štovanje koje on iskazuje manihejskim starješinama puka ljudska učtivost, a ne bogoštovlje kojim bi se Bog uvrijedio: onda apostolskom vlašću naredi Maloj braći da rečenom kralju ne uskraćuju crkvenih sakramenata kadgod ih zatraži." Papa,[89] koji je na firentinskom saboru uspio uspostaviti crkveno jedinstvo s umjerenim hustima i s Istočnom crkvom, dobro je znao da se vjerske razlike najlakše mogu premostiti dobrom voljom, strpljivošću, pomirljivim držanjem vodeći računa o konkretnim okolnostima nije odmah zatražio od bosanskog kralja da prekine odnose s patarenima, koji su bili njegovi podanici, jer je znao da bi to dovelo do otvorenog sukoba. No s druge strane, njegova umjerenost nije išla tako daleko da bi odveć dugo trpio eventualan kraljev vjerski oportunizam ili ga kao katolika oslobodio obveza prema Katoličkoj crkvi.[90] Čini se da je i Tomasini bio svjestan te opasnosti pa je stvar uredio tako da je nagovorio kralja da još jednom javno prizna svoju katoličku pripadnost, nakon čega ga je izmirio s Crkvom i dopustio primanje sakramenata. Papa je tim Tomasinijevim postupkom i izvještajem, koji je odmah nakon toga poslao u Rim, bio vrlo zadovoljan ocijenivši ga razboritim. Poslije toga nije više dovodio u sumnju kraljevu pravovjernost ni njegovu odanost Katoličkoj crkvi. On je ujedno Tomasinijeve zaključke priopćio kardinalima, biskupima i diplomatskim predstavicima katoličkih zemalja koji su se nalazili na njegovu dvoru. On je pismom od 30. srpnja 1446. svoju radost priopćio također ugarskom kralju, ugarskim biskupima, velikašima i narodu u

88 D. FARLATI, n. dj., str. 275; F. RAČKI, n. dj., str. 152-153; V. KLAIĆ, n. dj., str. 291.

89 D. FARLATI, n. dj., str. 257 - 258; usp. F. RAČKI, n. dj., str. 152-153.

90 D. FARLATI, n. dj., str. 257-258; F. RAČKI, n. dj., str. 152-153.

namjeri da uspostavi što tješnje odnose između Ugarske i Bosne kako bi na taj način Stjepanu Tomašu osigurao pomoć u borbi protiv Turaka ako bi mu ona zatrebala.[91] Nakon toga je hvarski biskup s bosanskim kraljem ostao u vrlo dobrim odnosima nastojeći mu na razne način izići ususret. Često je boravio na kraljevom dvoru. Pred njim je kralj 18. prosinca 1451. u Bobovcu s Dubrovčanima sklopio ugovor.[92]

Iako je kralj imao razloga za ljutnju na franjevce koji su ga – kako se čini – brzopleto osumnjičili kod pape za suradnju s patarenima, njemu je politička mudrost nalagala da tomu ne pridaje preveliku važnost. On se ne samo s njima izmirio nego je i pismom od 18. siječnja 1447. isposlovao od pape da on i kraljica Katarina mogu izabrati dva bosanska redovnika za svoje dvorske kapelane te da ih smije iskoristiti za svoja poslanstva bez pitanja njihovih poglavara.[93] Time je kraljevski dvor došao pod veći utjecaj franjevačkih misionara.

Tako su - zahvaljujući svim tim misionarskim uspjesima – počevši od g. 1446. Katoličkoj crkvi u Bosni napokon svanuli bolji dani. Gotovo posvuda počeše nicati veće ili manje crkve koje su gradili ne samo kralj nego i obraćeni velmože. Sam kralj podigne u Vranduku crkvu svog imenjaka sv. Tome apostola, a kraljica Katarina crkvu Presv. Trojstva u Vrelima (Verlan). Spominju se i druge crkve: sv. Jurja u Jezeru, sv. Marije na Vrelu (Vrben).[94] Kraljev brat Radivoj sagradio je crkvu Bl. Djevice Marije u mjestu "Podenubac".[95]

Međutim, svi ti uspjesi hvarskog biskupa i franjevačkih misionara nisu ostavljali ravnodušnima prvake Bosanske crkve koji se time nisu olako pomirili, naročito kada je Stjepan Tomaš počeo otvoreno pomagati katolike misionare[96] pa su oni, više nego dotad, počeli praviti neprilike. Sudeći po držanju inače miroljubivog hvarskog biskupa i njegovoj nesklonosti upotrebi sile, čini se da je njihova oporba bila uzela velikog maha. Ako je vjerovati jednom dokumentu od 24. lipnja 1446. koji donosi Farlati, kralj je sazvao kraljevski sabor u Konjicu na kojemu su, osim samog kralja, sudjelovali svi državni i crkveni dostojanstvenici bosanskog i raškog kraljevstva. Sabor je, pod predsjedanjem hvarskog biskupa, donio više važnih zaključaka vjerske i političke naravi:

91 O. RAYNALDUS, n. dj., str. 468; A. THEINER, *Mon. Hung.* II, str. 395 - 396, br. 565.

92 Kralj piše: „Rotismo se prid' ocem' ligatom' biskupom hvar'skim i prid' ocem kuštodom' i kapelanom Marinom' i svidoci vlastele kralev'stva mi..." (LJ. STANOJEVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2, Beograd – Sr. Karlovci, 1934, str. 120, D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, str. 35).

93 *Concilium Florentinum. Epistolae Pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes.* Pars III. Edidit G. Hofmann. Romae, Pontificium Institutum Orientalium studiorum, 1946, str. 114, br. 289; A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 235.

94 A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 233-236). Ovim, kao i još nekim crkvama papa Nikola V. je 18. svibnja 1447. podijelio posebne povlastice (n. dj., str. 234).

95 F. RAČKI, n. dj., str. 157.

96 D. FARLATI, n. dj., str. 71.

patareni nisu više smjeli sebi graditi ni popravljati stare hramove; nitko više nije smio oduzimati dobra Katoličkoj crkvi; ubojice su morale biti izručivane kraljevskom sudu, a njihova imanja podijeljena napola između njihove obitelji i kraljevske blagajne; savjetnici, tajnici, vojvode i knezovi moraju kralju prisegnuti vjernost; vojvoda Stjepan Vukčić Kosača ne smije nositi herceški naslov prije nego mu ga prizna kralj i prije nego mu prisegne vjernost; počinitelji rodoskvrnuća imaju se kazniti smrtnom kaznom; istom kaznom se imaju kazniti oni koji budu izdajom predavali tvrđave Turcima ili budu krivotvorili, odnosno kovali lažni novac.[97]

Ako se spomenuti sabor doista održao, nema sumnje da je Tomasini o svemu morao izvijestiti Eugena IV. prije nego se nakon svih tih zbivanja vratio u Hvar. Tu ga nalazimo kada je od pape dobio poruku datiranu 19. listopada 1446. s naređenjem da oslobodi od crkvenog izopćenja Petra Vojslavića, gospodara Visokoga kojim ga je, na tužbu kninskih kanonika, bio udario šibenski biskup Juraj Šižgorić jer da im je, na nekim imanjima pod njegovom upravom, branio ubiranje crkvene desetine.[98] Papa je drugim pismom od 23. listopada iste godine precizirao uvjete pod kojima je hvarski biskup mogao odriješiti Vojsalića: ako ustanovi da su gospodari rečenog grada kninskom kaptolu u ime desetine nekoć običavali davati jednog konja ili odgovarajuću svotu novca ili pak nešto drugo te ako spomenuti bosanski plemić preuzme te obveze.[99]

7. Na novo putovanje u Bosnu Tomasini je krenuo nedugo nakon smrti pape Eugena IV. (23. veljače 1447.) kojega je već 6. ožujka 1447. naslijedio kardinal Toma Parentucelli s imenom Nikola V. Bio je muž širokih vjerskih i političkih vidika i nadasve zauzet suzbijanjem krivovjerja i obranom kršćanskih zemalja od Turaka. On je mnogo bolje nego razni europski vladari uviđao koliku opasnost predstavljaju Turci za cijelu kršćansku Europu. To je, u svakom slučaju, bio jedan od razloga zbog kojih je nastavio s pružanjem vjerske i političke podrške Bosni. Novi papa je odmah pokazao da je u tomu računao na pomoć hvarskog biskupa kojemu je 18. lipnja 1447. obnovio mandat papinskog legata u Bosni proširivši ga ovaj put i na Hrvatsku.[100] Istoga

[97] D. FARLATI, n. dj., str. 67 - 70, 258; A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.*, I, str. 395-396. F. Rački, koji je posebno proučavao taj spis, sumnja u njegovu izvornost (*Bogomili i patareni*, str. 154-157).

[98] *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, str. 203. Nikola Bilogrivić smatra da se to odnosilo na kapelicu koja se nalazila u Visućgradu, na mjestu Šipovljana, na lijevoj obali potoka Visučice, što s lijeve obale utječe u rijeku Unac (*Katolička crkva na području današnje Banjalučke biskupije do invazije Turaka*, Sarajevo, Vrhbosanska katolička teologija, 1998, str. 52-53).

[99] D. FARLATI, n. dj., str. 258 - 259; A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 203 - 231, br. 383; *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, str. 203.

[100] A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 236 - 237, br. 344; *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, str. 206.

dana papa je pisao i kralju Stjepanu Tomašu hvaleći ga što se "dragovoljno povratio jedinstvu pravovjerne vjere s kršćanima tvoga kraljevstva."[101] Dva dana kasnije papa je Tomasiniju udijelio sve ovlasti kojima je hvarski biskup raspolagao za vrijeme pontifikata Eugena[102] IV. te bosanskog kralja i njegovu zemlju uzeo pod posebnu zaštitu Sv. Stolice.[103]

Hvarski biskup je nakon toga neko vrijeme boravio u Splitu gdje ga je papa pismom od 21. lipnja 1447. bio preporučio tamošnjem nadbiskupu i njegovu kaptolu da mu za njegova boravka ustupe jedan stan.[104] No glavno odredište njegova poslanstva nije bio Split nego bosansko kraljevstvo. Za početak svog djelovanja za pontifikata Nikole V. on je odabrao Hum odakle je herceg Stjepan preko svog poslanika Rimskoj stolici na riječima izrazio svoju podložnost. Tomasini je trebao provjeriti tu spremnost i ispitati hercegovu spremnost da se uhvati ukoštac s patarenima. On je – kako saznajemo iz papina pisma od 1. veljače 1449. – bio stupio je u dodir sa samim vođama Bosanske crkve i s njima ugovorio sastanak na kojem su trebali raspravljati o njihovu patarenskom vjerovanju. No njegove su se nade uskoro pokazale neostvarivima. Oni uopće nisu htjeli doći na ugovoreni sastanak.[105] O pravim razlozima njihova izostanka možemo samo nagađati. Vjerojatno su se pouzdavali u zaštitu hercega Stjepana i moćnih humskih velikaša kao što je bio Ivaniš Pavlović koji im se iznova pridružio ostavivši katoličku vjeru.

Ne obavivši namjeravani posao s patarenima, hvarski biskup je krajem g. 1447. otputovao u Rim da podrobno izvijesti papu o vjerskim i političkim prilikama u bosanskom kraljevstvu te da se dogovori o daljnjim koracima za suzbijanje krivovjerja i otklanjanje turske opasnosti. Njegovo je mišljenje bilo da su patareni jednako opasni kao i sami Turci, naročito u slučaju ako bi se oni udružili. Smatrao je da bez oružane borbe neće biti moguće od njih očistiti bosansko kraljevstvo.[106] Poslušavši njegove preporuke papa je protiv patarena odlučio upotrijebiti strože mjere. Poslao je nazad u Bosnu svog poslanika naredivši mu pismom od 1. veljače 1448. da Stjepana Kosaču, vojvodu Ivaniša Pavlovića i patarenske poglavare, ako se ne obrate, izopći iz Crkve te da ostalim katolicima pod prijetnjom crkvenih kazna zabrani bilo kakve trgovačke veze s njima.[107]

101 *Bullarium Franciscanum*, N. S., I, Ad Claras Aquas, 1929, str, 539, br. 1970.

102 A. THEINER, n. dj., str. 236 - 238, br. 344.

103 D. FARLATI, n. dj., str. 71; L. von PASTOR, *Storia dei Papi*, Roma, 1910, str. 528.

104 A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 238.

105 O. RAYNALDUS, n. dj., IX, str, 538.

106 N. dj., str. 537.

107 Ondje.

Međutim, ni ove izvanredne mjere protiv humskih patarena nisu dale željenih rezultata. Hvarski biskup se nakon svog povratka u Hum uzalud trudio izvršiti papine naredbe. Herceg Stjepan i njegovi pristaše nisu se dali zastrašiti tim prijetnjama,[108] tako da papinu poslaniku nije preostalo drugo nego svoje djelovanje ograničiti na Bosnu gdje je njegova nazočnost bila prijeko potrebna. Tu je, naime, kralj Stjepan Tomaš htio izravnati neke račune sa srpskim despotom Đurađom Brankovićem, a spremao se i na rat s Turcima. U tu svrhu bosanski je kralj u svom gradu Doboru bio sklopio savez s Ugarskom. Novi rat je za Bosnu bio to opasniji što su domaći patareni bili u dosluhu s Turcima pa su ih čak i vojnički pomagali.[109] Uviđajući da bi taj rat mogao biti presudan za sudbinu Bosne, papa Nikola V. je – na Tomasinijevo traženje – pismom od 26. siječnja 1450. pozvao sve sebi odane velmože da kralju priskoče u pomoć ako ih na to pozove hvarski biskup. Jednim drugim pismom papa je Tomasinija preporučio nekom neimenovanom bosanskom velikašu katoliku.[110] Trećim pismom od 13. lipnja papa je bosanskom kralju i njegovoj vojsci podijelio sve povlastice i milosti koje se obično daju križarima da "u ratu što ga vodi za svoju obranu protiv Turaka i manihejskih krivovjeraca obuzda njihovu bjesnoću".[111]

Ove papine preporuke najbolje pokazuju kako su se vjerske razmirice u Bosni pretvorile u opasno političko oružje za sudbinu kraljevstva. Uzevši ozbiljno u obzir papine preporuke kralj je odmah poveo rat protiv patarena i Turaka.[112] Videći njegovu odlučnost, iza koje je stajao papa i ne dobivši očekivanu pomoć od Turaka, neki su se patareni počeli vraćati u krilo Katoličke crkve, a drugi tražiti utočište kod hercega Stjepana u Humu. Ohrabren početnim uspjesima kralj se nije na tomu zaustavio. S mnogo više žara nego dotada stao je pomagati katoličke misionare i graditi nove crkve. Iz papina pisma Tomasiniju od 9. lipnja 1452. saznajemo da su kralj Tomaš i stanovnici Bosne podigli mnoge crkve i samostane, da nove neprestano podižu te da broj vjernika dnevno raste.[113] Zadovoljan tim razvojem prilika papa je 1. srpnja 1452. Tomasiniju uputio pismo puno hvale za njegovu vjeru i razboritost te mu preporučio da u tu svrhu i dalje jednakom ustrajnošću promiče katoličku stvar, izglađuje nesuglasice i

108 Usp. A. THEINER, *Mon. Hung*, II, str. 238.

109 F. RAČKI, n. dj., str. 158-159.

110 D. FARLATI, n. dj., str. 259. Izvorni dokument u arhivu Hvarske biskupije; V. KLAIĆ, n. dj., str. 295.

111 A. THEINER, *Mon. Hung.*. II, str. 256; F. RAČKI, n. dj., str. 159; V. KLAIĆ, n. dj., str. 295-296.

112 D. FARLATI, n. dj., str. 71.

113 "Cum itaque, sicut nuper accepimus, licet in regno Bosnae plura ecclesiae et ecclesiastica loca etiam regularia tam charissimi in Christo filii nostri Thomae Stephani, Bosnae regis illustris, quam dilectorum filiorum incolarum eiusdem regni operationibus erecta et aedificata fuerint ac in dies cum multiplicatione fidelium erigantur et aedificantur" (*Bullarium Franciscanum*, N. S., I, str. 799, br. 1604; D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 414).

uspostavlja mir među zavađenim velikašima. Tom prilikom papa nije propustio još jednom zahvaliti Tomasiniju za obraćenje na katoličku vjeru ne samo kralja Tomaša i njegove žene Katarine nego i velikog broja plemića i velikaša te običnoga svijeta muškog i ženskog spola.[114]

No stvarno stanje u Bosni nije bilo povoljno kako bi se moglo zaključiti iz papina pisma. Nisu se svi tako zauzimali za katoličku stvar. Bilo je primjera da su čak neki benediktinci i članovi svjetovnog klera surađivali s Turcima te tražili pomoć od sultana Murata II. (1421.-1451.), ali ne protiv eventualnog nasilja domaćih velikaša nego za stjecanje nekih crkvenih dobara u područjima u kojima je prevladavao turski utjecaj. Papa je pismom od 11. svibnja 1453. naredio Tomasiniju da to spriječi milom ili silom.[115] Ne znamo koje je sve mjere u vezi s tim hvarski biskup bio poduzeo, ali se čini gotovo sigurnim da nije upotrijebio oružanu silu koja bi samo još više pogoršala ionako teško stanje u kojemu se Bosna nalazila. Umjesto toga on je nastavio rad na učvršćenju mira pridobivanjem povjerenja pojednih velikaša sklonih otpadništvu od vjere kao najboljim načinom da se stane na put turskoj najezdi. Čini se da upravo u tom smislu treba razumjeti papinu ispravu svom poslaniku izdanu 1. srpnja 1452. da nastoji bdjeti nad uvjetima mira između gospodara Donjih Krajeva kneza Petra Vojsalića Hrvatinića Jurjeva i kralja Stjepana Tomaša.[116]

8. Posebno važnu posredničku ulogu hvarski je biskup odigrao nakon što je zbog neriješenih pograničnih i trgovinskih sporova g. 1451. izbio otvoren sukob između velikog vojvode ili hercega Stjepana Vukčića Kosače i Dubrovačke Republike poznat kao konavoski rat koji je, s prekidima, potrajao gotovo pune tri godine.

Uzroci neprijateljstava bili su obostrani i mnogostruki. Nakon što je između Dubrovčana i hercega Stjepana došlo do gospodarskog spora oko tržnice u Novomu, Dubrovčani su uveli monopol na proizvodnju platna, herceg Stjepan je u Novi nastojao privući što više domaćih i inozemnih trgovaca, čime je ugrozio dubrovačke interese. To je imalo za posljedicu granični spor zbog Konavala čiji su najprije istočni dio vojvoda Sandalj Hranić i braća mu Vukac i Vuk 24. lipnja 1419. ustupili Dubrovni-

114 D. FARLATI, n. dj., str. 259-260.

115 D. FARLATI, n. dj., str. 260-261; L. von PASTOR, n. dj., str. 529, 766-767. Međutim, iz papina pisma nije jasno u kojem se kraju to dogodilo. Budući da se u pismu spominje Juraj Kastriotić, izgleda ipak da se to ipak ne odnosi na Bosnu nego na Albaniju. U prilog tog zaključka govori i činjenica što u to vrijeme u Bosni nije bilo benediktinaca te što je Tomasini bio papin poslanik ne samo za Bosnu i Hrvatsku nego i za Albaniju (Državni arhiv u Dubrovniku [=DAD], Acta Consilii Rogatorum, 13, f. 234r). Taj je slučaj s benediktinskim redovnicima do danas ostao nerazjašnjen.

116 D. FARLATI, n. dj., str. 258; A. THEINER, n. dj., II, str. 265 - 266; *Bullarium Franciscanum*, N. S., I, str. 799, br. 1601.; D. MANDIĆ, n. dj., str. 119.

ku,[117] a zatim 31. prosinca 1426. veliki vojvoda Radoslav Pavlović i sin mu knez Ivaniš darovali drugu, zapadnu stranu s Obodom i Cavtatom.[118] Odnosi su se u međuvremenu toliko pogoršali da je slijedilo otkazivanje i kršenje starih trgovinskih ugovora i sporazuma sklopljenih između Dubrovnika i bosanskog kraljevstva, osporavana sloboda prolaza preko Kosačinih posjeda itd.[119] Tim se razlozima pridružio i jedan Kosačin obiteljski problem. On se naime bio zaljubio u jednu mladu Firentinku, zbog koje je otpustio svoju ženu Jelenu r. Balšić, nakon čega je izbila teška obiteljska svađa. Uvrijeđena žena je sa svojim starijim sinom Vladislavom pobjegla u Dubrovnik gdje je našla utočište, što ponosnom hercegu nije bilo nimalo po volji. Sve je to postupno vodilo ratnom raspletu.

Kosača je kao turski vazal i haračar, iz straha od sultanove odmazde, u početku oklijevao samostalno povesti rat pa je još g. 1447. od sultana Murata II. zatražio dopuštenje da napadne Dubrovnik u želji da mu otme Konavle i natjerati na plaćanje harača, ali se sultan tomu usprotivio. No kada je poslije Muratove smrti 9. veljače 1451. na tursko prijestolje došao njegov dvadesetjednogodišnji sin Mehmed II. (1451. – 1481.), herceg je, kao prije toga srpski despot, za potvrdu svojih posjeda od Turaka morao plaćati godišnje 50.000 dukata. Tom je prilikom ponovno zatražio dopuštenje da napadne Dubrovnik. Ratoborni herceg je i na kršćanskoj strani potražio saveznike našavši ih u Mletačkoj republici i napuljskom kralju Alfonsu I. Aragonskom (1442. – 1458.). On je, dapače, u proljeće 1451. napao dubrovačko područje zauzevši Konavle te zabranio prolaz dubrovačkih trgovaca preko svojih posjeda. Njegov sljedeći korak bio je napad na sami grad Dubrovnik (1. srpnja 1451.) U borbama koje su se tu vodile, na bojnom polju palo je oko 400 dubrovačkih vojnika.[120]

---

117 Izvornik kupoprodajnog ugovora o ustupanju Konavala čuva se u Državnom arhivu u Dubrovniku pod naznakom ASMMz XV. st., br. 224.

118 U ispravi se - između ostaloga - navodi: "... mi gospodin vojevoda Radosav Pavlović i sin mu knez Ivaniš dasmo i darovasmo milostivo i dobrovoljno i vsersdno knezu, vlastelom i vsoj općini dubrovačkoj va vijeke vijeka bez porečenja s milostiju vas naš dijo Konavli i z Donjoom Goroom i s Vitaljinom po kotaru s pravimi međami i s ljudmi, z gorom i s vodom i s planinami i sinokosi i z grmijem, i što je na površi, i s Obodom i s Captatom po kotaru s pravimi međami, što je bilo u držanju gospodina nji i roditelja kneza Pavla i brata nji gospodina vojevode Petra i naše, gospodina vojevode Radosava Pavlovića i sina mi kneza Inaviša do današnjega dne, s vsimi seli i zaseoci dasmo njim u baštinu i u plemenitoo gradu Dubrovniku, knezu i vlastelem i vsoj općini dubrovačkoj va vijeki vijeka amin..." (Izvornik darovnice se čuva u Haus-Hof und Staatsarhivu u Beču; usp. S. OBAD - S. DOKOZA - S. MARTINOVIĆ, *Južne granice Dalmacije*, Zadar, Državni arhiv, 1999, str. 22-23).

119 Usp. V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808*, I, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980, str. 217-219.

120 V. FORETIĆ, n. dj., str. 221; S. ĆIRKOVIĆ, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, Beograd 1964, str. 143-156.

Rat se vodio ne samo na bojnom nego i na diplomatskom polju. Oba su protivnika nastojali okupiti oko sebe što više saveznika. Budući da su u tom sukobu Dubrovčani vojnički bili mnogo slabiji, oni su polagali velike nade u ugarsko-hrvatskog kralja Ladislava V. (1445. - 1457.). No, na njihovu nesreću, on je u to vrijeme bio u ratu s Turcima, a imao je i drugih problema pa im nije mogao priskočiti u pomoć. Dubrovčanima nije preostalo ništa drugo nego da se obrate papi Nikoli V. U tu svrhu oni su već u mjesecu svibnju 1451. bili poslali u Rim uglednog dominikanca magistra Vlaha Konstantinija (Constantini), kasnijeg trebinjsko-mrkanskog biskupa[121] da od pape zatraži 500 plaćenika za šest mjeseci kao pomoć protiv hercega Stjepana. Njihov je poslanik, osim toga, imao zadaću tražiti od pape da zabrani Mlečanima pružanje pomoći njihovu protivniku. Poznavajući papinu osjetljivost za čistoću katoličke vjere oni su hercega Stjepana pokušali prikazati kao okorjelog patarena, a sebe kao borce za katoličku stvar. U njihovu dopisu papi navedene su vrlo teške optužbe protiv hercega: da vrši velika nasilja, pljačka crkve pretvarajući ih u konjušnice, da je bacio Kristov lik pod noge ljudima i konjima, ubio nekoliko svećenika itd. Kao naročit vid pomoći Dubrovčani su od pape zatražili da svim njihovim saveznicima podijeli one iste oproste koje je on godinu dana ranije (1450.) prigodom jubileja bio podijelio kršćanima koji su pomagali viteški red ivanovaca u borbi protiv Turaka.[122] U audijenciji koju je imao 9 srpnja 1451. Konstantini je postigao da papa, pod prijetnjom crkvene kazne izopćenja, zabrani svim talijanskim državama, u prvom redu Mletačkoj Republici, da na bilo koji način pomažu Kosači, "podmukom patarenu".[123]

Videći da se sprema sukob velikih razmjera s pogubnim posljedicama za obje zaraćene strane Tomasini je smatrao da ne smije ostati po strani nego udvostručiti napore u svrhu obustave neprijateljstava. Da bi pridobio hercega Stjepana za pregovore s Dubrovčanima, on je u ljeto g. 1451. otputovao u Hum. No njegovo se posredovanje pokazalo mnogo težim nego je on to pretpostavljao. Herceg Stjepan nakon poraza koji je nanio dubrovačkoj vojsci nije htio pristati na obustavu neprijateljstava. To ipak nije obeshrabrilo upornog Tomasinija. Nakon mnogo truda njemu je ipak pošlo za rukom pridobiti za pregovore najprije hercegova sina Vladislava, koji se zbog majke bio odmetnuo od oca te se izjašnjavao katolikom,[124] i vojvodu Ivaniša Vlatko-

[121] O tomu v. S. KRASIĆ, *Congregatio Ragusina Ord. Praed. (1487 - 1550)*, Romae 1972, str. 160-163.

[122] DAD, Litterae et Commissiones Levantis (= LCL), 15, ff. 130, 149, 153; S. ĆIRKOVIĆ, n. dj., str. 147-155.

[123] A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.*, I, str.408; DAD, ACR, 12, ff. 64v; LCL, 14, ff. 93r-95r; Vatikanski tajni arhiv, Registra Vaticana, 416,, ff. 14v-15v; J. GONDOLA, *Chronica Ragusina* (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XXV), Zagreb 1893, str. 323; D. THEINER, *Mon. Slav. Merid.*, I, str. 408, br. 582; S. ĆIRKOVIĆ, n. dj., str. 167; S. KRASIĆ, *Congregatio Ragusina Ord. Praed. (1487 - 1550)*, str.135.

vića koji je kao katolik bio spreman na neki način pomoći Dubrovčanima. Na kraju je i sam herceg, uz određene uvjete, pristao na prekid sukoba.[125] S tim je prijedlozima u jesen g. 1451. Tomasini otputovao u Rim kako bi o svemu izvijestio papu Nikolu V. Saznavši za to, dubrovački senat je odmah poslao k njemu u Hvar dominikanca magistra Vlaha Konstantinija (Constantini) s naredbom da nakon toga otputuje u Mletke i utječe na tamošnju vladu kako bi je odvratio od pružanja pomoći hercegu Kosači.[126]

No ni Kosača nije čekao prekriženih ruku. Saznavši za te namjere dubrovačke vlade on se pobojao da bi stvarno mogao izgubiti podrušku Mlečana te je krajem mjeseca listopada poslao u Grad na lagunama svoje izaslanstvo koje je trebalo pozvati mletačku vladu da mu se pridruži u napadu na Dubrovnik. Ona ga je trebala napasti s mora, a on s kopna. Nije jasno je li tom prilikom, kao nešto kasnije, ponudio svojim saveznicima da će im, u slučaju uspjeha, prepustiti Dubrovnik. No on je za sebe tražio Omiš, Poljica i 200.000 dukata iz dubrovačke blagajne. Međutim, dolazak zime i nepovoljna vremena za ratovanje, zapleti s Firencom i sukob s Portom, Mlečanima su pružili dobar izgovor da se u hercegovu sukobu s Dubrovnikom drže po strani.

U međuvremenu su Dubrovčani protiv svog neprijatelja zabilježili jedan drugi uspjeh. Oni su, naime, 18. prosinca 1451. preko svog poslanika Alviza Gučetića, u nazočnosti hvarskog biskupa, u Bobovcu sklopili savez s kraljem Stjepanom Tomašem. Saveznici su se obvezali da će "početi rat suprotiv hercegu Stjepanu Vukčiću i njegovu vlađanju i njegovim gradovom i njegovim slugama sa vsom gospockom kralevstva moćiju... ne imijuće teškoće ali vojske turske na sebi; i ošće ... ne učiniti mira ni sklada ni jednoga s hercegom Stipanom bez vole i hotinja više rečenih kneza i vlastel vladušćago grada Dubrovnika." Savez je sklopljen "prid otcem ligatom biškupom hvarskim i prid otcem kuštodom i kapelanom Marinom" koji su kao glavni predstavnici katoličke vjere u Bosni na poseban način doprinijeli njegovu sklapanju. Savezu su pristupili humski vojvoda Ivaniš Vlatković, knez Pavao Petrović i hercegov sin knez Vladislav.[127]

Dubrovčani su i kod pape postigli zapažen diplomatski uspjeh. On je, naime, početkom mjeseca lipnja 1451. Tomasiniju uputio posebnu bulu kojom je opozvao sve crkvene povlastice Eugena IV. hercegu Stjepanu naredivši da ne samo njega nego

124 Za vrijeme sukoba s ocem on se izjašnjavao katolikom te je hodočastio u Loreto (usp. V. ĆOROVIĆ, *Historija Bosne*, str. 510).

125 S. ĆIRKOVIĆ, n. dj., str. 163 - 164.

126 DAD, Acta Consilii Rogatorum (= ACR), 12, f. 134r; Litterae et Commissiones Levantis, 14, ff. 93r-95r, 113v.

127 F. MIKLOŠIĆ, n. dj., str. 447-451; F. RAČKI, n. dj., str. 160 - 161.

i sve one koji bi mu se usudili pomagati u njegovoj ratobornoj politici prema Dubrovniku, izopći iz Crkve.[128] Primivši tu naredbu Tomasini se kao mirovni posrednik našao u nezavidnom položaju. Objavljivanje bule moglo je njegovim mirovnim nastojanjima nanijeti mnogo više štete nego koristi. On se ozbiljno pobojao da bi izvršenje papine naredbe moglo ugroziti njegova nastojanja za pomirenje humskih patarena s Katoličkom crkvom, a pretpostavljao je da bi ta politika "čvrste ruke" mogla navesti Kosaču da zatraži pomoć od Turaka. Nakon savjetovanja s kraljem Tomašem, koji je također bio u sukobu s Kosačom, odustao je od objavljivanja bule i svih prijetnji koje su u njoj bile sadržane.[129] Njegova se procjena prilika uskoro pokazala ispravnom. Mletačka Republika, u koju je Kosača polagao velike nade, u međuvremenu je proglasila svoju neutralnost u tom sukobu. Unatoč tomu ona je našla načina da na drugi način pomogne svom savezniku: zabranila je bilo kakav sukob na moru između Dubrovnika i hercega Stjepana. Budući da Kosača ionako nije imao mornarice, ta je zabrana mogla nanijeti štetu samo Dubrovniku.[130]

No ako je Kosača tim postupkom Mlečana mogao biti zadovoljan, nije imao razloga za zadovoljstvo s onim što mu je pripremao stariji sin Vladislav koji je s majkom bio pobjegao u Dubrovnik i samo čekao povoljan trenutak da se vrati u Hum i zbaci oca s vlasti. Budućem hercegu su se počeli pridruživati i neki ugledniji humski velikaši kojih je broj iz dana u dan sve više rastao. Uz oca je ostao jedino njegov mlađi sin Vlatko. Vladislav je doista u mjesecu kolovozu 1451. pošlo za rukom zavladati jednim dijelom prostrane očeve baštine. U zahvalu za pruženo utočište on je Dubrovčanima obećao da će, ako dođe na vlast, vratiti Konavle koje im je bio oteo njegov otac.[131]

Dubrovčani se nisu ograničili samo na to. Početkom mjeseca rujna predložili su sličan savez srpskom despotu Đurđu Brankoviću da zajedno s kraljem Tomašom za 200.000 dukata, uz danak koji on plaća, otkupe od Turaka svu hercegovu zemlju, s time da on dobije zemlju istočno od Drine, a oni Dračevicu s Novim, Trebinje, Vrm s Klobukom, Mičevcem i Konavlima, dok bi ostalo pripalo bosanskom kralju.[132] Herceg bi ovom prilikom loše prošao da je kralj Stjepan Tomaš mogao ispuniti svoja prije dana obećanja Dubrovčanima i ostvariti svoje prijetnje. Kada je, naime, malo iza sklopljenog saveza s Dubrovčanima pozvao svoje vojvode da se pridruže njegovoj vojsci u pohodu protiv hercega Stjepana, mnogi mu od njih, u prvom redu vojvoda Donjih

128 D. FARLATI, n. dj., str. 259-261; A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.*, I, str. 408.

129 DAD, Litterae et Commisiones Levantis, XIV, f. 88; S. ĆIRKOVIĆ, n. dj., str. 162.

130 S. ĆIRKOVIĆ, n. dj., str. 162.

131 F. MIKLOŠIĆ, n. dj., str. 447-451; F. RAČKI, n. dj., str. 160-161; V. KLAIĆ, n. dj., str. 299-300. .

132 N. JORGA, n. dj., str. 455; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 526-527.

Krajeva Petar Vojsalić i vojvoda Zapadnih strana Vladislav Klešić, okrenuše leđa. Tako je kralj, umjesto protiv hercega Stjepana bio prisiljen povesti borbu protiv svojih neposlušnih vojvoda. To je imalo za posljedicu izbijanja pogubnog građanskog rata u Bosni, dok su knez Vladislav i njegovi saveznici uspješno ratovali u Humu.[133] Videći da se događaji odvijaju u neželjenom smjeru, bosanskom kralju su priskočili u pomoć biskup Tomasini i poglavar bosanskih franjevaca fra Marin kojima pođe za rukom izmiriti kralja s njegovim neposlušnim vojvodama. Papa Nikola V. je potvrdio njihov mirovni sporazum.[134]

Bojeći se saveza svojih vanjskih i unutarnjih neprijatelja herceg Stjepan je smatrao da ne smije nepokretan čekati razvoj događaja. Kao odgovor na sporazum Dubrovčana s njegovim neprijateljima on je na čelu jake vojske provalio na dubrovačko područje harajući i pustošeći. Zaprijetio je čak zauzimanjem samog grada. Bojeći se najgorega, oni su još jednom potražili pomoć od pape Nikole V. koji usred ratnog bjesnila posla u Hum ulcinjskog biskupa Paganina (1441. – 1481.) da odvrati hercega od njegovih namjera. Uvidjevši da neće lako izići na kraj s tako brojnim neprijateljima kojima se sada pridružio i papa, herceg se, vjerojatno uz tursku podršku, odlučio s njima poigrati i među njih unijeti razdor. Uputio je u Rim jedno pismo obećavši papi – kao što je to nekad bio učinio s Eugenom IV. – da će ne samo obustaviti sva ratna djelovanja protiv svog južnog susjeda, nego se i odreći svog krivovjerja te poraditi na njegovu istrebljivanju iz svoje zemlje.[135] Papa se – kako razabiremo iz njegova dopisa Tomasiniju od 1. srpnja 1452. – ponadao da je konačno došao trenutak da se uspostavi mir te da se u Humu stane na kraj s patarenima kao što se to nedavno dogodilo u Bosni. Naredio je svom legatu, odajući mu priznanje za njegov dotadašnji neumoran rad, neka pođe u Dubrovnik te kneza i vijeće pridobije za mir s hercegom.[136] No uskoro se pokazalo da hercegu nije bilo stalo ni do mira ni do istrebljenja patarena. Dobivši vjerojatno pomoć od Turaka, koji su u to vrijeme već bili zaposjeli jedan dio bosanske države,

133 N. JORGA, n. dj., str. 455; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 526-527.

134 A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 205; V. KLAIĆ, n. dj., str. 302.

135 Usp. D. FARLATI, n. dj., str. 259-260; V. KLAIĆ, n. dj., str. 302; S. ĆIRKOVIĆ, n. dj., str. 178.:

136 Papa u svom pismu Tomasiniju - između ostaloga - piše: „Cum autem nuper nobilis vir Stephanus dux sancti Sabbae ac comes Duinensis postquam per nos accepto, quod ipse cum copioso peditum et equitum exercitu, nullo per eum indicto bello, civitatem Ragusinam seu illius territotium invaserat, et innumeras clades et maxima detrimenta illi intulerat, nonnulla quoque gravia et contra fidem catholicam molienda, et inante dicta scelera tunc expressa etiam in maximam christiani nominis ignominiam et fidei catholice opprobrium commiserat [...] quosdam ad nos destinaverit oratores seu nuntios, ex quorum relationibus non solum inter prefatum ducem et dilectos filios rectorem et consilium civitatis [Ragusinae] concordiam et pacem subsequi, sed etiam eiusdem ducis, mortifere heresis huiusmodi per eum depositis erroribus, ad viam veritatis fidei reductionem, sicque talem dicte heresis de prefato regno eliminationem ac extirpationem subsequi posse speramus..." (A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 264; usp. O. RAYNALDUS, n. dj., IX, str. 537-538).

on još više nego dotad pritisnuo Dubrovnik. Njegov rat protiv Dubrovnika je potrajao još čitavu godinu dana.

Daljnji tijek mirovnih pregovora između hercega Stjepana i Dubrovačke Republike moguće je prilično vjerno pratiti zahvaljujući sačuvanim zapisima sjednica dubrovačke vlade. Početkom mjeseca kolovoza 1452.[137] Tomasini je nastavio svoju posredničku djelatnost. Dubrovčani su mu 5. kolovoza uputili pismo s pozivom da najprije dođe u Dubrovnik, pa tek poslije toga u Hum k hercegu Stjepanu. Tomasini je ipak odlučio poći najpije hercegu da čuje njegovo mišljenje i prijedloge. Kod njega je boravio do sredine mjeseca rujna. Herceg Stjepan mu je stvari prikazao kao da su ga Turci bili prisilili na rat s Dubrovčanima, ali da je sada spreman sklopiti častan mir. Nije poznato što je pod tim razumijevao i koje je sve uvjete postavljao. Od njega je u jesen 1452. hvarski biskup odnio u Dubrovnik popis već odavno poznatih žalbi u kojima je prigovarao da Dubrovčani naseljavaju njegove ljude na svom području nanoseći mu time veliku štetu, da zatvaraju i muče njegove podanike, da ga sramote gdje god stignu i mogu, da poslije primirja nisu oslobodili njegove podanike itd.[138] Vlada Dubrovačke Republike je njegovim prigovorima i uvjetima za mir raspravljala na svojoj sjednici od 19. rujna iste godine. Papinom poslaniku je predala pismeni odgovor na svaku točku hercegove žalbe u kojemu je nastojala pobiti sve njegove optužbe. Posebno mu je prigovorila što je 136 zarobljenika poslao na dar sultanu tako da će oni ostati "u vječnom ropstvu kod nevjernika". Dubrovčani su izjavili da i oni žele mir podsjetivši hercega da je zatražio od sultana odobrenje da udari na njihov grad, da je obećao prisiliti grad na plaćanje harača od 5.000 dukata itd. te da mir mora sačuvati i njihovu čast. Budući da herceg za sklapanje mira nije naveo nikave precizne uvjete, oni su od njega zatražili da navede pod kojim bi uvjetima bio spreman uspostaviti mir. [139]

Iz česte razmjene poruka između Dubrovnika, Hvara, Blagaja i Novoga, gdje je herceg često boravio, moguće je zaključiti da se Tomasini nakon toga vratio u Hvar održavajući pismenu vezu s obje zaraćene strane.[140] On je u tim pregovorima odigrao ključnu ulogu. Koliko je Dubrovčanima bilo stalo do njegova posredovanja vidi se po tomu da su mu oni 28. prosinca 1452. bili stavili na raspolaganje poseban brod kako bi iz Hvara mogao doći u Dubrovnik i nastaviti prekinute pregovore.[141] Tako je Tomasini, unatoč zimi, u prosincu 1452. ponovno stigao u Dubrovnik[142] noseći sa

137 Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku, ACR, 13, f. 64v; S. ĆIRKOVIĆ, n. dj., str. 178.

138 Dubrovnik, LCL, 15, ff. 77-80; S. ĆIRKOVIĆ, n. dj. str. 188-191.

139 DAD, ACR, 13, f. 84r; LCL, 15, ff. 70 - 80, S. ĆIRKOVIĆ, n. dj., str. 188.

140 DAD, ACR, 13, ff. 9, 108v, 110v, 112v.

141 Ondje, ff. 127r-128r.

sobom prijedloge hercegova sina Vladislava i vojvode Ivaniša Vlatkovića s kojima je bio u stalnoj vezi.[143] Tomasini je u dogovoru s Vijećem umoljenih Dubrovačke Republike sastavio dopis hercegu Stjepanu. Požalio se na svoje godine, zimsko doba i teškoće putovanja i zatražio mjesto sastanka zbog pregovora o miru.[144] Odmah mu je ponuđen teklić da odnese dopis hercegu. Pismo je upućeno 13. siječnja 1453. a Tomasini je izjavio da je spreman poći na put. Ipak nije krenuo nego je ostao u želji da bolje shvati planove Dubrovčana u pogledu mira. Oni su najprije predlagali sklapanje mira s Vladislavom, Ivanišem i kraljem Stjepanom Tomašem, a onda razgovarati o pitanju naknade ratom im nanesene štete. No bojeći se da herceg neće prihvatiti postavljene uvjete, odustali su od traženja nadoknade štete. Iz želje da dođe do mira oni su 22. siječnja 1453. odustali od njezina traženja prepustivši da o tomu u konačnici odluči papin legat.[145] Ujedno su 20. ožujka zamolili papinog legata da predoči hercegu da je već mnogo puta ulagao napore da dođe do stvarnog mira i da će, ako ovaj put ne prihvati dubrovačke uvjete, o svemu morati izvijestiti papu.[146] Zbog tih je pregovora Tomasini ostao u Dubrovniku cijelu zimu i proljeće 1453. godine[147] uloživši pritom mnogo truda na usklađivanju stajališta zaraćenih strana.[148]

Biskup Tomasini je u mjesecu srpnju 1453. još jednom bio kod hercega.[149] Dana 20. kolovoza se bio vratio u Dubrovnik s njegovim novim prijedlozima i uvjetima za uspostavu konačnog mira.[150] Nakon pomnog razmatranja cjelokupnog stanja stvari s dubrovačkom vladom u prvoj polovini rujna još je jednom otputovao u Rim preko Albanije lađom koju su mu Dubrovčani u tu svrhu stavili na raspolaganje[151] da o svemu potanko izvijesti papu Nikolu V.[152]

142 Ondje, f. 27.

143 Ondje, ff. 131v, 132v, 133v, 135v, 156, 201v.

144 DAD, LCL, 15, f. 62; ACR 13, f. 132v; S. ĆIRKOVIĆ, n. dj., str. 192.

145 DAD, LCL, 15, ff. 21-23; ACR, 13, ff. 139v, 158v-164r,.

146 DAD, LCL, 15, ff. 25.

147 Tomasinija nalazimo u Dubrovniku 11. siječnja 1453. (DAD, ACR, 13, ff. 131v, 132v, 138, 139v, 141). dana 9. veljače posjetio ga je Pavao Gazul, poslanik vojvode Vladislava Kosače, zbog važnih političkih pregovora (ondje, f. 147r). Tu je do 20. veljače čekao vojvodin odgovor. Kada je odlučio otputovati, na molbu dubrovačkog senata produžio je svoj boravak u gradu pod Srđem (ondje, f. 156r).

148 DAD, ACR, 13, ff. 133v, 138r, 139v, 203v. Dana 27. siječnja dubrovački senat mu je isplatio troškove od 100 dukata te još jednom stavio na raspolaganje poseban brod za njegove potrebe (ondje, f. 141r), vjerojatno zbog povratka u Hvar. U Dubrovniku je ostao barem do 15. ožujka kada je ponovno pisao papi zbog nekog spora koji je vlada Dubrovačke Republike imala s tamošnjim franjevcima (ondje, f. 194r).

149 DAD, ACR, 13, ff. 205v, 210v, 219v, 222v.

150 Ondje, f. 229.

151 U zapisu sa sjednice dubrovačke vlade od 5. rujna 1453. navodi se da je Tomasini otputovao u Rim preko Albanije gdje je također trebao obaviti neke važne poslove (DAD, ACR, 13, ff. 234r-236r).

Do mira još za dugo ipak nije došlo jer ga nisu podjednako željele obje strane. Herceg Stjepan se osjećao odveć nadmoćnim da bi prihvatio uvjete koje su mu bili postavili Dubrovčani. Umjesto mira još je jednom progovorilo oružje. U građanskom ratu koji se nakon toga s promjenljivom srećom vodio između hercega Stjepana i njegovih protivnika udruženih u savezu došlo je do izdaje vojvoda Petra Vojsalića i Vladislava Klešića. Umjesto da udare na hercega i pomognu ostalim saveznicima, oni su ostali po strani, tako da su se u čitavu stvar bili prisiljeni umiješati hvarski biskup Tomasini i franjevački starješina Marin koji su uspjeli izmiriti kralja s njegovim vojvodama.[153] No herceg je uspio nagovoriti Turke da mu priskoče u pomoć, naročito protiv njegova sina Vladislava, koji je, opkoljen u Novomu na Neretvi kod Gorice, bio prisiljen stupiti s ocem u mirovne pregovore. Našavši se u nezavidnom položaju, Dubrovčanima nije preostalo ništa drugo nego da počnu ozbiljno misliti na mir. Početkom mjeseca ožujka 1453. javili su svojim poslanicima, koji su bili kod srpskog despota, da hercegov sin Vladislav i hvarski biskup Toma borave u Dubrovniku i rade na miru s hercegom. To je postalo neizbježno naročito nakon što se 19. srpnja 1453. herceg izmirio sa sinom Vladislavom i njegovim saveznicima Sladojem Senkovićem, knezom Jurjem Ratkovićem, vojvodom Ivanišem Jurjevićem i knezom Vukašinom Sankovićem, tako da nije bilo više moguće igrati na kartu podjele između njih, nakon čega su to učinili i njegova žena Jelena i humska gospoda. Herceg pritom nije prekinuo svoje odnose s patarenima koji su i dalje na njegovu području ostali vrlo utjecajni.[154] Uz Bosansku crkvu su pristajali i neki ugledni velikaši kao što su bili vojvoda Petar i knez Nikola, sinovi vojvode Radoslava Radinovića.[155]

Poslije dugih pregovora i posredovanja na najvišoj razini ipak je došlo do konačnog mira. Uvjerivši se da bi od dobrih odnosa sa svojim južnim susjedima mogao imati mnogo više koristi nego ratujući s njima, herceg Stjepan je konačno pristao i na formalnu obustavu neprijateljstava. Tako su Dubrovčani 10. travnja 1454., u hercegovu

[152] Ondje, ff. 84, 94v, 108v, 110v, 112v.

[153] A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 256-266; V. KLAIĆ, n. dj., str. 302.

[154] Iz povelje koja je tom prilikom bila sastavljena može se lako zaključiti da je herceg Stjepan u to vrijeme bio pataren. U njoj - između ostaloga - navodi: „Ako bi se koja godje sumnja našla po kojoj godje rieči medju rečenu gospodu, da ne mogu ni hoću ja gospodin herceg Stjepan učiniti nijedno zlo ni nepravdu ... dokla godje ne bih obiskao i obnašao pravo i cielo istinito gospodinom djedom crkve bosanske i dvanaest strojnikoma, medju kojemi strojnici bude g. gost Radin za svoga života, i k tomu 12 vlastela našijeh poglavitieh, koji hote pravo" (F. MIKLOŠIĆ, n. dj., str. 459-463; F. RAČKI, n. dj., str. 162; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 530-532).

[155] Njihovo pristajanje uz Bosansku crkvu lako se može zaključiti iz povelje koju su 15. srpnja 1454. oni izdali Dubrovčanima „savjetovavši se s našimi savitnici po običaju z gospodom strojnici crkve bosanske." Kod potpisivanja ugovora bili su nazočni svjedoci „mnogo počteni strojnici gospodin gost Radosav Bradievič i g. starac Radosav" (usp. F. RAČKI, *Bogomili i patareni*, str. 163).

gradu Novom, sa svojim protivnikom sklopili toliko željeni mir. Ugovoreno je da sve ostane po staromu kao prije izbijanja sukoba. Dubrovnik nije pretrpio nikakvih teritorijalnih gubitaka, a njegovim su trgovcima bile zajamčene povlastice koje su uživali prije hercegovih privrednih mjera što je dovelo do izbijanja sukoba. Tom je prilikom herceg Dubrovčanima izdao povelju u kojoj je svečano obećao da neće "potvoriti ni za jednu stvar na zemlji ni za strah ni za blago ni za nijednoga gospodina ni za nijednoga inoga človjeka volju, izloživ velikoga gospodara gospodina cara turskoga Mehmet bega".[156] Oba su protivnika bili više gubitnici nego dobitnici. Tri godine ratovanja nisu riješile nijedan njihov problem. Jedini pravi dobitnici bili su Turci. Oni su se okoristili ne samo time što su obje strane u sukobu oslabile, nego i time što je razdor između katolika i patarena ove druge nagnao u njihovo naručje. Posljedica toga je bila da se herceg Stjepan manje od dva mjeseca nakon pada Carigrada (29. svibnja 1453.) počeo zvati "milostju Božjom i gospodara velikoga cara amir-sultan Mehmet-bega herceg od sv. Save".[157]

No s uspostavom mira između hercega i Dubrovačke Republike nije prestala Tomasinijeva misija u bosanskom kraljevstvu. Njegove su diplomatske usluge i dalje bile dragocjene kralju Stjepanu Tomašu, naročito nakon smrti hrvatskog bana Petra Talovca (11. ožujka 1453.) kada su grof celjski Ulrik (1445. – 1456.) i njegov rođak herceg Stjepan bacili oko na njegove posjede. Tomu se snažno usprotivio bosanski kralj, a ni Mlečani nisu bili tomu skloni.[158]

No dok je grof Ulrik to namjeravao učiniti silom, herceg je to pokušao postići ženidbom. Budući da mu je malo prije toga umrla žena Jelena, htio se sada oženiti Jadvigom, udovicom pokojnog bana. Kad su Mlečani saznali za njegove namjere, odlučili su mu pomrsiti račune. Godine 1454. uzeli su u zaštitu Petrove sinove sklopivši, posredovanjem splitskog kneza, savez s njim i kaštelanima Talovčevih gradova, a oni im predadoše gradove Klis, Sinj, Čačvinu, Petrovac, Ključ, Knin i Lab. Time su zapravo u otimačini i njezinoj podjeli stali na stranu bosanskog kralja. U ožujku 1455. kralj je po svom poslaniku Nikoli Testi iz Trogira zamolio Mlečane da zauzmu Knin. U suprotnomu, neka sklone Talovčeve sinove da ga njemu predaju kako ne bi pao u Ulrikove ruke.[159] Nakon toga je kralj 3. lipnja 1456. poslao u Mletke biskupa Tomasinija i Nikolu Testu da se s Republikom sv. Marka dogovore o zajedničkoj politici kako bi spriječili grofa Ulrika u njegovim planovima te da predoče opasnost koja bosanskom

[156] F. MIKLOŠIĆ, n. dj., str. 465-469.

[157] N. dj., str. 460; F. RAČKI, n. dj., str. 163.

[158] J. VALENTINI, *Acta Albaniae Venetae saeculorum XIV et XV*, Pars III, tomus XXIII, Monaci in Bavaria, 1976, str. 146, n. 6435.

[159] Š. LJUBIĆ, *Listine*, X, str. 46-47; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 534 - 535.

kraljevstvu prijeti od Turaka. Poslanici su trebali protumačiti da nikada nije bilo tolike nevolje ni potrebe da se odupre Turcima koji pokušavaju osvojiti bosansko kraljevstvo. Kralju je dosada nekako polazilo za rukom utažiti njihovu nezasitnost velikim svotama novca na veliku štetu svojih podanika, no oni se sada s time ne zadovoljavaju, nego traže četiri grada bosanskog kraljevstva kako bi potom iz njih lakše osvojili cijelo kraljevstvo. Jedan od tih gradova je Bistrica (Bystrychky) udaljen samo dan hoda od Splita, Trogira, Šibenika i Zadra. "Na vama je da razmislite – poručio je kralj – što će biti od Dalmacije i Istre, ako im pođe za rukom podložiti i osvojiti ovo kraljevstvo. [...] Vaše gospodstvo ne smije misliti da tako stvari ne stoje, jer smo o sultanovim namjerama doznali od naših prijatelja, sultanovih podanika, kao što smo također bili obaviješteni o Carigradu i vama to na vrijeme dojavili. Stoga smo k vama kao sasvim posebne prijatelje poslali izaslanstvo da tražimo savjeta i pomoći u ovoj velikoj nevolji. Ta nas nevolja sili da učinimo jedno i drugo, tj. ili im (Turcima) predati navedene gradove ili s njima stupiti u rat. Jedno i drugo nam je veoma teško, osobito ako se ne nadamo pomoći od vas i ostalih kršćana. Tada ćemo morati predati one gradove. Ako nas stoga spomenuta nevolja nagna zaratiti s carem, tada ćemo morati biti prisiljeni razoriti neke gradove, a neke čuvati. Za njihovo čuvanje molimo od vas za neko vrijeme nekoliko strijelaca i oružja, jer toga nemamo. Upozoravamo vas, ako izgubimo ovo kraljevstvo, neće ni vaša mjesta ostati na miru. A ako, što ne dao Svemogući Bog, budemo zbog rata s turskim carem bježali iz našeg kraljevstva, molimo vas za našu sigurnost za prolaz ili boravak za neko vrijeme u vašim zemljama i mjestima. [...] Ako nam mislite pružiti koju pomoć, odgovorite nam odmah po našim poslanicima, da se znamo ravnati, što ćemo raditi sa sultanom, osobito jer u posljednjem pismu traži od nas 20.000 stara žita, tj. 10.000 salma, pošto inače više nećemo imati mira, ako to ne učinimo".[160] U jednom drugom dopisu kralj je po istim izaslanicima izvijestio mletačku vladu da svaki dan očekuje ono najgore ne isključivši ni mogućnost da ta sudbina može snaći i njene susjede. Na kraju je dodao da celjski grof svim silama nastoji osvojiti hrvatsku banovinu i iz nje protjerati sinove bana Petra Talovca.[161]

Republika je 14. lipnja 1456., po spomenutim poslanicima, izrazila žaljenje zbog teškog stanja bosanskog kraljevstva i dopustila kralju, u slučaju potrebe, unovačiti 100 strijelaca, a ako bude morao bježati iz zemlje, da može doći u mletačke zemlje. Što

[160] Š. LJUBIĆ, n. dj., X, str. 88-89; *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, str. 228.

[161] "Nos Stephanus, Dei gratia rex Bossine etc. Per oratores nostros dominum Thomam Episcopum Pharensem, ac dominum Nicolaum Testa similiter significavimus Serenitati at amicitie Vestre, quod quamvis quotidie indesinenter ruinam regni nostri nobis inferri a Turcorum imperatore expectamus. Non tamen negligere intendimus cetera que concernunt statum vestrum, et nostrum vobis iam, satis clare patet. Quoniam Comes Cilie, totis suis iribus Banatum Croatie occupare intendit et expellere pupillos Petri Bani..." (J. VALENTINI, n. dj., str. 146, n. 6435).

se pak tiče kraljevih planova o osvajanju hrvatske banovine, ona nije htjela spriječiti celjskog grofa i hercega Stjepana da zauzmu cijelu Hrvatsku osim Klisa, izigravši tako Tomaševe planove o proširenju njegovih granica prema jugozapadu.[162]

Unatoč tim teškoćama bosanski kralj nije klonuo duhom nego se spremao na rat protiv Turaka. Smatrao je da je bolje, u obrani svog kraljevstva, da on njih napadne, nego oni njega. U tu svrhu je početkom g. 1455. poslao u Napulj biskupa Tomasinija da zatraži pomoć i od aragonskog kralja Alfonsa koji mu je 15. travnja odgovorio hvaleći ga što je poveo rat protiv Turčina. Pohvalio je kralju ustrajnost i javio da on i ostali kršćanski vladari skupljaju vojsku protiv Turaka.[163] Na kraju je sve ostalo samo na tim ohrabrujućim riječima.

9. Ni papa Kalist III., koji je 8. travnja 1455. stupio na Petrovu stolicu, nije se mogao odreći Tomasinijeve usluge. Odmah se pobrinuo ne samo da obnovi njegovo poslanstvo u Bosni nego i da ga opskrbi svime što mu je bilo potrebno za dolično obavljanje službe. U tu svrhu mu je stavio na raspolaganje poslugu, konje, opremu itd.[164] Znajući koliki je bio Tomasinijev doprinos uspostavljanju mira između hercega Stjepana i Dubrovnika, papa mu je ovaj put namijenio rad na obraćanju patarena i uspostavljanju mira među bosanskim velikašima kako bi se Bosna što uspješnije oduprla turskoj opasnosti. U tu svrhu papa je 30. travnja 1455. – svega 22 dana nakon stupanja na Petrovu stolicu – na vlastitu pobudu uzeo u posebnu zaštitu sv. Petra, Sv. Stolice i svih svojih nasljednika, kako samo kraljevstvo, tako i kralja Stjepana Tomaša, njegova sina i nasljednika Stjepana, svu njegovu zemlju i podanike od svih njihovih unutarnjih i vanjskih neprijatelja,[165] a g. 1456. hvarskom biskupu obnovio legatski mandat, preporučivši ga kralju Stjepanu Tomašu i svima drugima kojih se to ticalo.[166] To-

162 Š. LJUBIĆ, *Listine*, X, str. 89-90; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 535-538. J. VALENTINI, n. dj., str. 147-148, n. 6436. Mletačka vlada je isto tako 3. kolovoza 1456. izrazila ogorčenje zbog vijesti da je herceg Stjepan pokušao nagovoriti Kotorane da prihvate tursku vlast (J. VALENTINI, n. dj., str. 154, n. 6443).

163 L. THALLOCZY, *Studien*, str. 402-403.

164 D. FARLATI, n. dj.., str. 261.

165 "Dudum tua catholica gesta in apostolicam sedem et christianam fidem etiam ante assumptionem nostram ad apostolatus apicem in animo nostro recensentes, ac tuum zelum tue devotionis et fidei considerantes equumque et decens existimantes, ut apostolica sedes tuis exigentibus meritis ac virtutibus citra corroborationem status tui regni se gratiosam prebet et benignam, motu proprio et non ad tuam vel alterius pro te nobis super hoc oblate petitionis instantiam, sed de nostra mera voluntate personam tuam ac comitem Stephanum natum tuum et heredes, ac omnem familiam presentem et posteram cum civitatibus, castris et locos quibuscunque, quem in presentiarum legitime possides, et in futurum, Domino concedente, tam tu quam tui successores poteris adipisci, sub nostra et beati Petri protectione suscipimus...»(A. THEINER, *Mon. Hung.* II, str. 272, br. 334).

166 D. FARLATI, n. dj., str. 261. Izvornik papina pisma čuva se u Biskupskom arhivu u Hvaru. Biskupu Tomasiniju, koji se u to vrijeme nalazio u Hvaru, papa je 14. srpnja 1456. povjerio rješavanje spora

masini se, sa svoje strane, založio za uspostavljanje što stabilnijeg unutrašnjeg mira kako bi se mogli što uspješnije suprostaviti Turcima. Tomasinijev utjecaj na kralja Stjepana Tomaša naročito je došao do izražaja nakon pada Carigrada (29. svibnja 1453.) i sjajne pobjede koju su u mjesecu srpnju 1456. nad Turcima pod zidinama Beograda izvojevali guverner Ugarske Janoš Hunyadi, Ivan Kapistran[167] i papinski legat kardinal Juan de Carvajal.[168] Na glas o toj pobjedi bosanski kralj je – na Tomasinijev nagovor – odmah s Turcima prekinuo podaničke odnose i počeo s oslobađanjem onih dijelova svoje zemlje koje su oni bili dotle zauzeli. Ohrabren početnim uspjesima, kralj je u ožujku 1457. poslao u Rim izaslanstvo da zatraži od pape križarsku zastavu protiv Turaka, što mu je papa pismom od 23. travnja 1457. udovoljio, ohrabrivši ga da ustraje u toj "plemenitoj, pobožnoj i svetoj nakani".[169] Dvije godine kasnije kardinal Juan Carvajal je poslao u Bosnu albanskog dominikanca Nikolu Barbuccija da nagovori kralja Stjepana Tomaša na rat protiv Turaka. Barbucci je 27. svibnja iste godine stigao u Jajce odakle je četiri dana kasnije pisao Carvajalu da je sve priopćio kralju što mu je bilo naređeno te da mu je kralj odgovorio da će sve učiniti što mu papa i njegov legat narede, ali je tražio pomoć, naročito protiv "manihejaca" kojih da je mnogo i koji više vole Turke nego kršćane. Stoga se kralj nije usudio zaratiti s Turcima bez kršćanske pomoći. On dalje javlja da Turci u Bosni imaju svoje uhode te da mu je u Osijeku knez Ivan pokazao pismo Stjepana Tomaševića koji ga je pozivao u pomoć Beogradu ili Smederevu, ili mu ne preostaje ništa drugo nego da pobjegne pred Turcima. Isto je tako saznao da su Turci tih dana opljačkli svu despotovinu i odveli u Carigrad velik broj sužanja muškog i ženskog spola i da namjeravaju odmah doći s velikom vojskom protiv spomenutih gradova.[170] Dana 14. rujna 1457. papa je Carvajala preporučio i

koji je izbio između splitskog kanonika Ivana Nikolina (Ioannes Nicolai), Nikole Garsilicha i Mateja Nicovilicha zbog crkvene nadarbine Sv. Petra i Andrije u Trogiru (Izvorno papino pismo čuva se u Biskupskom arhivu u Hvaru).

167 Ivan (Giovanni) da Capestrano (u Hrvatskoj poznat kao Kapistran) rodio se g. 1386. u mjestu Capestrano u Abruzzu (Italija). Bio je pobornik strožeg načina opsluživanja i više puta bio generalni vikar svog reda. Istakao se svojim propovijedanjem i apostolatom u obrani kršćanskog svijeta protiv Turaka. U tu svrhu obišao je gotovo cijelu Europu. Naročito se proslavio sudjelovanjem u vojni koju je g. 1456. predvodio poznati junak Janko Hunyadi, regent za malodobnosti kralja Ladislava V. (1446. - 1452.) u obrani Beograda, „ključa Ugarske". Kapistran je svojom vatrenom riječju okupio oko sebe mnogo križara u Austriji, Češkoj i Ugarskoj, koji su porazili sultana Mehmeda II. najprije na Savi i Dunavu, a zatim i na kopnu. Umro je 23. listopada u Iloku, gdje je i pokopan u tamošnjem franjevačkom samostanu koji je sam osnovao. G. 1690. proglašen je svetim.

168 Usp. L. THALLOCZY, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München, 1914, str. 415; L. GOMEZ CANEDO, *Un espanol al servicio de la Santa Sede, Don Juan de Carvajal*, Madrid 1947, str. 181-183.

169 N. dj., str. 291 - 292, br. 456.

170 L. THALLOCZY, *Studien*, str. 415-416; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 548.

hercegu Stjepanu nazvavši ga "ljubljenim sinom",[171] što znači da ga je u to vrijeme smatrao katolikom.

10. Posljednji papa koji se služio diplomatskim uslugama hvarskog biskupa bio je papa Pio II. (1458. - 1464.) koji mu je za uspješno obavljanje njegove službe u Bosni dao još veće ovlasti nego njegovi prethodnici. Razlozi za to bili su ovaj put više političke nego vjerske naravi.

Nakon pobjede Janoša Hunyadija kod Beograda Stjepan Tomaš je snovao o tomu kako bi zaratio protiv Turaka, oslobodio svoju zemlju od njihove vlasti i prekinuo vazalske odnose koje je imao prema njima. Turci su, naime, iz Vrhbosne i Hodidjeda na Miljacki provaljivali na sjever gdje su, u nastojanju da prodru u Slavoniju, na Savi počeli graditi tvrđave i mostove. Kralj je zbog toga namislio najprije istjerati Turke iz Vrhbosne i Hodidjeda, a onda se domoći Srebrenice koja se nalazila u vlasti srpskog despota Đurđa Brankovića (1427. – 1456.). Tijekom čitave godine 1457. kralj se spremao na rat s Turcima, u čemu ga je ohrabrivao papa Kalist. Međutim, slaba pomoć s kršćanske strane omeli su njegove planove da se oslobodi Turaka, ali je zato bio odlučio proširiti svoju vlast na račun srpske despotovine. Poslije smrti Đurđa Brankovića, naslijedio ga je Lazar Branković, koji je umro već 20. siječnja 1458. ostavivši udovicu Jelenu, rođenu Paleolog i kći Maru. Čim je Stjepan Tomaš saznao za njegovu smrt, provalio je u despotovinu, zauzeo Srebrenicu i neke druge krajeve. Malo iza toga sastali su se bosanski kralj i despotica Jelena te počeli pregovore o ženidbi kraljeva sina Stjepana s Marom, nasljednicom despotovine. Po ugovoru koji su tom prilikom sklopili mladi kraljevski bračni par je najprije trebao dobiti Srbiju,a kasnije i Bosnu. Budući da se u Ugarskoj u to vrijeme govorilo da je despot Lazar pred smrt bio naredio da se njegova zemlja preda Sv. Stolici, u Beograd je zbog toga došao papin legat Carvajal, ali nije obavio nikakav posao. Unatoč tomu, papa Kalist III. je, na kardinalovo traženje, 14. ožujka uzeo despotovinu u zaštitu Sv. Stolice.[172] Bosanski kraljević Stjepan i despotica Mara su se 1. travnja 1459. svečano vjenčali u Smederevu ujedinivši tako Bosnu i srpsku despotovinu.[173] Tim činom Kotromanići su zasjeli na despotsko prijestolje Brankovića i po drugi put stekli pravo da se zovu "kralj Srbljem".[174]

Kralj Stjepan Tomaš bio je veoma zadovoljan tim uspjehom i ne sluteći kakvo je breme problema uzeo na svoja leđa i koliku je mržnju navukao na sebe ne samo samih Srba nego i Turaka koji su smatrali da je despotovina njihova vazalna zemlja i da je

171 A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.* I, str. 427, br. 605.

172 A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 308.

173 K. JIREČEK – J. RADONIĆ, *Istorija Srba*, II, Beograd 1923, str. 174; M. PRELOG, n. dj., str. 68-69.

174 M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 546-547.

dolaskom na vlast Stjepana Tomaševića povrijeđeno njihovo pravo.[175] Njemu je obrana same Bosne predstavljala gotovo nerješiv problem, a sada se morao brinuti i za obranu Srbije, posebno strategijski važnog Smedereva koje je s pravom smatrano ključem srpske despotovine. I nije trebalo dugo čekati da ovo proširenje bosanskog kraljevstva izazove gnjev sultana Mehmeda II. kojemu je naročito bilo stalo do toga da se domogne Smedereva i Beograda odakle bi mu bio otvoren put prema Hrvatskoj i Ugarskoj. Saznavši za taj sporazum između Bosne i Srbije sultan je odmah iz nedavno osvojenog Carigrada (1453) s jakom vojskom krenuo prema sjeveru. Na glas da se sultan primiče Smederevu pobune se Srbi skloni Turcima protiv Stjepana Tomaševića kojega su smatrali ugarskim nametnikom, i njegove punice Jelene. Potisnut od Turaka i ne dobivši od kršćanskih vladara pomoći kojoj se nadao, bosanski kralj je 20. lipnja 1459. prepustio Smederevo Turcima pod uvjetom da se može nesmetano povući u Bosnu.[176]

Pad Smedereva (20. lipnja 1459.) bolno je odjeknuo u Europi kao malo prije toga pad Carigrada (1453.), za što su neki suvremenici, naročito ugarski kralj Matija Korvin (1458. – 1490), optuživali bosanskog kralja i njegova sina da su za novac predali grad Turcima i s njim sklopili odvojen mir s namjerom da uz njihovu pomoć otmu Hum hercegu Stjepanu. Zato je počeo sustavno raditi protiv bosanskog kralja kao izdajice kršćanstva.[177]

Sve se to dogodilo u vrijeme održavanja kongresa kršćanskih vladara u Mantovi koji je 1. lipnja 1459. otvorio Pio II. radi dogovora o zajedničkom nastupu protiv Turaka. Budući da se zbog navedenih zbivanja u Bosni kralj Stjepan Tomaš nije pojavio u Mantovi, premda je bio pozvan, nego je samo uputio svoje izaslanike,[178] to je još više pothranilo sumnje u njegovo "šurovanje" s Turcima. Papa Pio II. je povjerovao Korvinovim optužbama osudivši postupak bosanskog kralja i izrazivši svoje veliko

[175] N. dj., str. 547.

[176] M. PRELOG, n. dj. str. 69.

[177] O tomu je papa Pio II. zabilježio u svojim uspomenama: "Rasciani per id tempus Turcorum impetum egre ferebant, ob quam rem passus est rex Hungarie, ut Senderouiam oppidum apprime munitum ad ripam Danubii situm Stephani filius deferendum acciperet, qui paucis post mensibus quam intromissus est accersitis Turcis magno auri pondere oppidum vendidit... Que res non minus Hungarorum animos fregit quam perdita olim Constantinopolis; est enim Senderouia porta quedam ex Rascia in Valachiam ad bellum Hungaris inferendum oportuna, quo in loco multe sunt naues ad fluuium transeundum, et in alteram ripam descensus faciles" (Pii II *Commentaria rerum memorabilium que temporibus suis contigerunt*, vol. I, Città del Vaticano, 1984, str. 181); L. THALLOCZY, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbien im Mittelalter*, München 1914, str.105).

[178] *Pii II Commentarii rerum memorabilium que temporibus suis contigerunt*, I, Città del Vaticano, 1984, str. 180; *Monumenta Hungariae historica, Acta externa*, vol. IV, Budapest 1875, str. 62-63; D. FARLATI, n. dj., str. 263; L. von PASTOR, n. dj., II, str. 53-54. O samom kongresu u Mantovi v. B. PANDŽIĆ, *Bosna i sabor u Mantovi (1459. - 1460.)*: „Bosna Franciscana", god. VI, br. 10, Sarajevo 1998, str. 101-111.

ogorčenje zbog optužbe da je prekršio mir koji je, posredstvom Tomasinija, bio potpisao s hercegom Stjepanom i da je naveo Turke da napadnu Hum odakle su oni odveli u ropstvo mnogo kršćana i zauzeli grad Čačvinu, nekadašnje vlasništvo bana Petra Talovca, iz koje su planirali nove opasne provale. Te je vijesti potvrdio kardinal Carvajal iz Ugarske.[179]

Ne želeći donijeti nijednu nedovoljno promišljenu odluku o tomu, papa je 18. siječnja 1460. zadužio hvarskog biskupa da pomno ispita utemeljenost tih optužbi i sumnji. U slučaju da se one pokažu točnima, trebao je udariti crkvenom kaznom interdikta ne samo bosanskog kralja nego i njegovo kraljevstvo te sve javiti kongresu u Mantovi. Budući da hvarski biskup nije domah odgovorio, papa mu je 15. travnja ponovno naredio neka cio slučaj pomno ispita.[180]

Pritisnut sa svih strana i okrivljen za izdaju kršćanske stvari Stjepanu Tomašu nije ostalo drugo nego da još jednom pokuša uvjeriti papu u svoju nevinost i pravovjernost. U tu svrhu pošalje papi poslanike da mu pokušaju protumačiti da je Smederevo palo u turske ruke ne zbog izdaje bosanskog kralja, koji je pravovjeran katolik i revno progoni patarene, nego iz nužde. Ujedno je zamolio papu da za Bosnu imenuje biskupe te tamo pošalje jednog svog izaslanika koji bi se na licu mjesta mogao uvjeriti u istinitost njegovih tvrdnja.[181] Papa – kako se čini – nije odmah povjerovao u poslanikove tvrdnje, pa je još jednom zadužio hvarskog biskupa da provjeri čitavu stvar te ga o svemu izvijesti. Tako je Tomasini još jednom krenuo na put u Bosnu. Nije poznato što je on odgovorio papi, ali se iz svega može zaključiti da je njegov izvještaj bio u prilog neodrživosti optužbi protiv bosanskog kralja.[182]

To je – koliko znamo – bilo posljednje Tomasinijevo zaduženje u bosanskom kraljevstvu. Iz sačuvanih povijesnih vrela nije poznato kako je on postupio u odnosu na bosanskog kralja. Mišljenja smo da se on uvjerio u dobre namjere bosanskog kralja da je shodno tomu postupio. Tomasini je, naime, morao znati za naredbu bosanskog kralja iz druge polovine 1459. godine da se – kako bi se iskupio za optužbu za predaju Smedereva i ne bi izgubio podršku pape i katoličkih vladara – svi patareni pokrste ili da napuste njegovo kraljevstvo. Tom prilikom je oko 12.000 patarena prešlo na ka-

179 V. KLAIĆ, n. dj. str. 316-317.

180 Farlati navodi da se tom prilikom u papinom pismu potkrala jedna pogreška. Pisar je pogreškom ispustio u samom naslovu istaknuti da je ono upravljeno Tomi Tomasiniju, papinskom legatu u Bosni. Kad je to bilo otkriveno, Pio II. je iz Siene 15. travnja 1460. dao napisati drugo pismo u kojemu je stajalo "Venerabili Fratri nostro Thomae Episcopo Pharensi in partibus Bosnae Apostolicae Sedis legato" (D. FARLATI, n. dj., V, str. 262-263S; S. ĆIRKOVIĆ, n. dj., str.239, bilj. 67; *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, str. 240-241; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 550).

181 A. THEINER, *Mon. Hung.* II, str. 385.

182 D. FARLATI, n. dj., str. 263; M. PEROJEVIĆ, n. dj., str. 550.

toličku vjeru, dok ih je četrdesetak iselilo na područje Huma kojim je upravljao herceg Stjepan.[183] Kralj je u proljeće 1460. još jednom poslao u Rim svoje poslanike da ga pred papom, pokušaju opravdati. Oni su rekli papi da je kralj bio prisiljen predati Smederevo iz puke nužde, a ne iz neke zle namjere. On je svoju vjernost Crkvi i kršćanskom svijetu dokazao progonom patarena. Kako bi još više uvjerili papu u kraljeve dobre namjere, zatražili su u njegovo ime osnivanje novih biskupija i jednog izaslanika koji bi na licu mjesta ispitao čitavu stvar. Međutim, kraljevi izaslanici nisu uspjeli u svom naumu. Papa je – kako se čini – još jednom više vjerovao Korvinovim optužbama da je bosanski kralj predao Smederevo Turcima, nego uvjeravanjima bosanskog kralja u svoju nedužnost. Nije čak ni ozbiljno uzeo u razmatranje osnivanje novih biskupija u Bosni kako se ne bi zamjerio Mađarima koji su smatrali da bi to bila povreda njihova državnog prava. Korvin je čak optužio Stjepana Tomaša da je od pape zatražio kraljevsku krunu te prigovorio papi na njegovoj navodnoj popustljivosti prema željama bosanskog kralja, što je papa odbacio kao neosnovane optužbe.[184]

Zadnji pokušaj kralja Stjepana Tomaša da uvjeri papu u svoju odanost Katoličkoj crkvi bio je slanje u Rim triju bosanskih patarena "da se lakše odvrate od zablude i upoznaju put istine", o čemu će kasnije biti više govora. To se pokazalo dobrim diplomatskim potezom. Dobivši toliko uvjeravanja i znakova odanosti bosanskog kralja papa je ipak odustao od svog krutog stava te se izmirio s bosanskim kraljem imenovavši ga čak zaštitnikom onih triju patarena. Tako je postala bespredmetnom papina naredba Tomasiniju da istraži istinitost postupaka bosanskog kralja i optužbi protiv njega. Rezultat bi, međutim, bio isti sve da se papa nije uvjerio u kraljevu iskrenost i pravovjernost. Iznenadna kraljeva smrt sredinom mjeseca srpnja 1461. učinila bi suvišnom, sve da je vođena, svaku daljnju istragu i postupak protiv njega. Njegov je sin i nasljednik Stjepan Tomašević za svoje kratke vladavine (1461. – 1463.) imao previše drugih problema, da je smio i pomišljati na osvajanje Huma. On je od oca naslijedio zemlju vjerski rastrganu, gospodarski iscijeđenu neprestanim ratovima i izloženu neprestanim turskim nasrtajima. Uostalom, da je i htio pokušati silom pokoriti Hum to mu zacijelo ne bi bio dopustio hvarski biskup koji je, inače, s njim bio u vrlo dobrim odnosima.[185]

[183] O tomu je papa Pio II. zabilježio u svojim uspomenama: "Rex Bosne sub idem fere tempus (1460), ut piaculum tradite Turcis Sinderovie purgaret ac sue religionis fidem faceret siue - quod multi crediderunt - auaritie obtentu, manicheos qui erant in regno suo quamplurimi, nisi baptismum Christi acciperent, e regno migrare coegit substantia relicta, duoedecim circiter milia baptizati sunt, quadraginta aut paulo plures pertinaciter errantes ad Stephanum Bosne ducem, perfidie socium confugere" (Pii II Commentaria, str. 316-317; usp. B. PANDŽIĆ, *Bosna i sabor u Mantovi 1459. - 1460*, str. 106)

[184] A. THEINER, n. dj., II, str. 358-359.

11. Hvarski biskup je kao dugogodišnji papin legat u Bosni i Hrvatskoj također u životu franjevačke Bosanske vikarije odigrao važnu ulogu. On je po naravi svog posla bio upućen na suradnju s franjevačkim misionarima, pri čemu mu nije ni najmanje smetao nekadašnji spor između njih i dominikanaca za pravo na djelovanje u Bosni. Koliko je bila uspješna njegova suradnja s franjevcima i kako su mu oni bili privrženi pokazuje spor iz g. 1444. između hrvatskih i mađarskih članova Bosanske vikarije. Razlog spora bio je taj što su mađarski franjevci, nakon što su bili preuzeli vodstvo vikarije, počeli posvećivati veću brigu ne samo misijama u Moldavskoj, Besarabiji i Erdelju, nego i u samoj Bosni. Bojeći se odveć velikog utjecaja mađarskih misionara, a vjerojatno iz još nekih drugih razloga, protiv njih su se pobunili franjevci Vrbaske kustodije. Zbog toga su hrvatski franjevci preko vojvode Petra Vojsalića Hrvatinića, gospodara Donjih Krajeva, zatražili i 15. listopada 1446. od pape Eugena IV. postigli izuzeće od vlasti dotadašnjeg vikara te bili povjereni brizi hvarskog biskupa u koga su imali najveće povjerenje.[186] Od tada sve do svoje smrti Tomasini je bio pravni i stvarni crkveni poglavar bosanskih franjevaca. On je, kako se čini, od pape Nikole V. uspio isposlovati bulu *Cupientes* od 14. svibnja 1447. kojom je određeno da se Bosanska vikarija ima protezati ne samo na cijelo bosansko kraljevstvo nego i na sve okolne krajeve od rijeke Drave do Jadranskog mora te da samo ona ima pravo na povlastice koje su joj bili udijelili dotadašnji pape. Papa je istom bulom bio ovlastio sve kustode, gvardijane i druge članove istog reda s aktivnim pravom glasa da izaberu novog bosanskog vikara s time da ga potvrdi vrhovni poglavar njihova reda.[187] Služeći se tim dopuštenjem franjevci su 18. lipnja 1447. izabrali svog vikara, ali nam se njegovo ime nije sačuvalo. Izbor je bio obavljen na dan kada je – na prijedlog kralja Stjepana Tomaša i na pristanak hvarskog biskupa – papa Nikola V. stavio uglednog vojvodu i gospodara Donjih krajeva Petra Vojsalića Hrvatinića i sve njegove tadašnje i buduće posjede u kraljevstvu Bosne i izvan nje pod posebnu zaštitu sv. Petra i Sv. Stolice, naredivši franjevačkom vikaru Bosne i ostalim franjevcima da nikomu ne dopuste da ga uznemirava.[188] Istoga dana papa je to isto učinio s knezom Sladojem i njegovom braćom Grgurom i Ulrikom.[189]

185 U biskupskom muzeju u Hvaru još se uvijek čuvaju jedan lijepo izrađen gotički kalež i pokaznica s urezanim grbom kralja Stjepana Tomaševića koji je on darovao biskupu Tomasiniju.

186 A. THEINER, *Mon. Hung.* str. 231, br. 384; D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968, str. 113-114.

187 *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, str. 203-204; D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 115.

188 "Hinc est, quod accepimus, carissimus in Christo filius noster Stephanus Thomas rex Bosne tradiderit ad manus venerabilis fratris nostri Thome episcopi Farensi atque apostolice sedis legati dilectum filium nobilem virum Petrum Voislaulich, voivodam partium inferiorum Bosne, eundem ponens sub nostra et apostolice sedis protectione, ipsumque prefatus legatus acceptaverit..." (A. THEINER, *Mon. Hung.*, str. 235-236, br. 392; *Acta Bosnae*, str. 206, br. 871).

189 A. THEINER, n. dj. str. 236, br. 393; D. MANDIĆ, n. dj., str. 115.

Hvarski biskup je i u drugim prilikama uspješno posredovao u rješavanju sporova među samim franjevcima. Navodimo još jedan slučaj iz kojeg se može vidjeti da su bosanski franjevci redovito bili zadovoljniji njegovim presudama nego svojih redovničkih poglavara. Kad je g. 1446. generalni vikar hrvatskih franjevaca u Dalmatinskoj provinciji sv. Jeronima osnovao novu opservantsku vikariju, kojoj je dodijelio pet dalmatinskih samostana iz sastava Bosanske vikarije (u Dubrovniku, na otočiću Daksi kod Dubrovnika, Sv. Križa kod Zadra, Sv. Nikole u Kotoru, Sv. Eufemije kod Raba), protiv te odluke su oštro prosvjedovali članovi tih samostana smatrajući je nepravednom i štetnom pa su zatražili pomoć od pape Nikole V. kako bi riješili taj spor. Papa je 5. prosinca 1447. povjerio hvarskom biskupu da pomno ispita cijeli spor i pravedno presudi.[190] Međutim, papa je svojim pismom Tomasiniju od 12. siječnja 1448. – vjerojatno na traženje dalmatinskih franjevaca – promijenio svoju prvotnu odluku, povjerivši spomenuti spor generalnom vikaru Jakovu Primadizziju[191] koji je ne samo spor presudio u korist Dalmatinske vikarije, nego i više vrsnih misionara iz Bosanske vikarije premjestio u Dalmatinsku provinciju. No ta je presuda, umjesto da smiri, još je više povećala napetost između bosanskih i dalmatinskih franjevaca. Za uzvrat, sada su bosanski fratri počeli optuživati generalnog vikara hrvatskih opservanata da se ne samo nedovoljno brine za njihovu vikariju nego i da ju je teško oštetio oduzevši joj u Apuliji više samostana koji su joj bili od velike pomoći.[192] Budući da nisu imali nikakva izgleda da viši starješine reda zaštite njihove interese, obratili su se za pomoć biskupu Tomasiniju koji ih je preporučio papi. Oni su od vrhovnog crkvenog poglavara zatražili da im se dopusti izabrati novog vikara, kao što su to i prije činili, koji bi bio odgovoran jedino generalu reda u Rimu. Papa je bulom *Ad Romani Pontificis providentiam* od 24. listopada 1448. povjerio hvarskom biskupu da pomno ispita čitavu stvar i donese pravednu presudu.[193] Poznavajući otprije cijeli spor hvarskom biskupu nije bilo teško presuditi spor u korist bosanskih franjevaca, tako da su oni krajem g. 1447., ili najkasnije početkom sljedeće godine, za novog vikara izabrali fra Mihovila Zadranina, koji je tri godine upravljao Bosanskom vikarijom (1448. – 1451.). Tada je ujedno na čelo hrvatskih opservanata bio imenovan kasnije vrlo poznati Ivan Kapistran.[194]

190 *Bullarium Franciscanum*, N. S. I, str. 579, br. 1139.

191 N. dj. str. 584, br. 1154; A. THEINER, *Mon. Slav. Merid.*, I, Romae 1863, str. 402, br. 574; *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, str. 207; D. MANDIĆ, n. dj., str. 116.

192 Bosanska vikarija je u Apuliji imala kustodiju sv. Katarine s više samostana s bolnicom u gradu Galatini koji su bosanskim misionarima služili za liječenje i odmaranje (*Bullarium Franciscanum*, N. S., I, str. 506 - 507, br. 1017; D. MANDIĆ, n. dj., str. 114).

193 A. THEINER, n. dj., str. 250 - 252, br. 409; *Bullarium Franciscanum*, N. S., I, str. 643, br. 1250; D. MANDIĆ, n. dj., str. 117.

Slično se dogodilo kad su krajem g. 1450. bosanski franjevci izabrali za svog vikara fra Roberta iz Lješa u Albaniji. No Kapistran, generalni vikar reformirane struje franjevačkog reda nije ga htio potvrditi i to – kako se čini – što je smatrao da je novoizabrani bosanski vikar naginjao nereformiranoj, odnosno konventualskoj struji reda.[195] Isto tako je Kapistran bio naumio izuzeti dalmatinske samostane iz vlasti bosanskog vikara. Smatrajući da bi to moglo dovesti do nereda unutar franjevačkog reda i slabljenja katoličkog jedinstva, Tomasini se u pismu od 19. veljače 1451. poslanom iz Hvara zamolio Kapistrana da Bosanska vikarija ostane pod njegovom upravom te da od Bosanske vikarije ne odjeljuje dalmatinske samostane iz kojih se ona opskrbljuje vinom, uljem, odjećom i drugim potrepštinama kojih se u Bosni ne može naći. Ti su samostani bosanskim fratrima potrebni i za to da se u njima u slučaju bolesti mogu liječiti i pod starost povući u mirniji život. Osim toga, odijeliti dalmatinske samostane od Bosanske vikarije značilo bi uvrijediti kralja i nanijeti mu veliku nepravdu. Naglasio je da je sada sloga među tamošnjim misionarima više nego potrebna, imajući u vidu kada su "kralj i velik dio kraljevstva prihvatili vjeru i u njoj vjerno ustraju." Ako bi se našlo dovoljan broj sposobnih redovnika, "treba se nedvojbeno nadati da će se ono kraljevstvo potpuno očistiti od manihejske hereze i prosvijetliti istinom vjere." Za bosanskog kralja navodi da je "već sagradio mnoge samostane". Tomasini navodi da heretici iz glavnih mjesta kraljevstva iščezavaju kao vosak na suncu čim se pojave fratri te da bi ih nesumnjivo nestalo kad bi bilo više misionara. On ujedno hvali fra Robertov rad i njegov dobar odnos s kraljem i bosanskim velikašima. Hvarski biskup nije propustio naglasiti da to govori iz vlastitog znanja i iskustva, budući da je po želji papa Eugena IV. i Nikole V. u Bosni proveo duže vremena i uložio mnogo truda na sređivanju tamošnjih prilika.[196] Kapistranu nakon toga nije preostalo ništa drugo nego da fra Roberta potvrdi za bosanskog vikara.[197] Da se papa slagao s Tomasinijevim držanjem u raspravama konventualaca i opservanata unutar franjevačkog reda pokazuje i činjenica da je on 9. srpnja 1452. pisao Tomasiniju da spomenuti bosanski vikar može primati u Bosansku vikariju pripadnike jedne i druge struje.[198] Tomasini se, da pomogne bosanskim franjevcima, još jednom obratio papi isposlovavši 9. srpnja 1451. da bosanski vikar u tu svrhu može ne samo trajno zaposjesti samostan Sv. Marije na Poljudu kod Splita, nego i druga tri dalmatinska samostana i uključiti ih u sastav svoje vikarije te da – u slučaju nedostatka misionara u Bosni – smije primiti i zaposliti sva-

194 D. MANDIĆ, n. dj., str. 117.

195 L. WADDING, *Annales Minorum*, XII, Ad Claras Aquas, 1932, str. 247-248, br. 214.

196 L. WADDING, XII, str. 130-131, br. 112.

197 D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 172, bilj. br. 288.

198 *Bullarium Franciscanum*, N. S., I, str. 799-800, n. 1604; D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva*, str. 172, bilj. 288.

kog franjevca koji bude voljan raditi u njegovoj vikariji.[199] Tomasini je također – po naređenju pape Nikole V. od 19. srpnja 1453. i u dogovoru s vikarom cismontanskih opservanata fra Jakovom Primadizzijem – Bosanskoj vikariji pripojio franjevačke samostane u Dubrovniku i na otočiću Daksi koji su bili naročito važni za uzdržavanje siromašnijih samostana u samoj Bosni.[200] No hvarski je biskup i dalmatinskim franjevcima išao na ruku. Za vrijeme njegove uprave hvarskom biskupijom osnovan je g. 1461. njihov samostan Sv. Marije od Milosti u gradu Hvaru.[201]

12. Pored franjevačkih misionara sredinom XV. st. u Bosni su djelovali i članovi reda augustinaca pustinjaka i dominikanskog reda. Imajući u vidu teške prilike u bosanskom kraljevstvu oni su sami zatražili dopuštenje od Sv. Stolice da tamo mogu poći i raditi. Početkom 1451. godine augustinac Franjo de Lara je tražio od pape Nikole V. dopuštenje da smije poći u Bosnu i raditi "na širenju kršćanske vjere, za dobro vjernika, za dobrobit, za mir i spokoj cijele domovine Bosne", po čemu bi se dalo zaključiti da je odatle bio rodom. Vodeći računa o specifičnim prilikama koje su vladale u Bosni, papa nije htio da on tamo ide bez znanja i suglasnosti crkvenih i državnih vlasti, pa je o svemu izvijestio mletačkog dužda Francesca Foscarija i kneza Dubrovačke Republike zamolivši ih da spomenutom augustincu pruže svu potrebnu pomoć. Isto je tako pismom od 26. siječnja 1451. izvijestio bosanskog biskupa, ne navevši mu ime, da je navedenom augustincu prije njegova odlaska iz Rima u Bosnu dao posebne crkvene ovlasti da, kada stigne u Bosnu, u njegovo ime jednokratno može odriješiti petnaest osoba od svih crkvenih kazna pridržanih Sv. Stolici. Bosanski biskup je trebao prosuduti svrsishodnost tih ovlasti. Ako bude smatrao da one mogu biti korisne, mogao je zatražiti od pape da se broj osoba, koje bi ih koristile, poveća na četrdeset. Papa navodi da pritom ima u vidu kapetana Sladoja, koji je upao u kaznu crkvene ekskomunikacije.[202]

Što se pak tiče dominikanaca, radilo se ne o dolasku nego o povratku na područje na kojemu su već od trećeg desetljeća XIII. st. djelovali kao prvi katolički misionari u srednjovjekovnoj Bosni zabilježivši znatan misionarski uspjeh obraćenjem na katoličku vjeru banova Mateja Ninoslava (1232. – 1250.), Prijezde (oko 1250. – 1287.) i dr. Sredi-

[199] *Bullarium Franciscanum*, I, str. 799-800, br. 1604; D. MANDIĆ, n. dj., str. 120.

[200] DAD, ACR, 13, ff, 239v, 250v, 252v; A. THEINER, *Mon. Hung.* II, str. 266 - 267, br. 430; *Acta Bosnae*, str. 219, br. 937; *Bullarium Franciscanum*, N. S., I, str. 839-840, br. 1691; D. MANDIĆ, n. dj., str. 120.

[201] Usp. D. FARLATI, n. dj., str. 263; S. J. ŠKUNCA, n. dj., str. 117; D. DOMANČIĆ, *Franjevačke crkve i samostani provincije Sv. Jeronima: Krapanj, Trogir, Split, Hvar*: "Pod zaštitom svetog Jeronima", Radovi simpozija u povodu proslave 600. obljetnice imena Provincije sv. Jeronima održanog u Zadru 3. i 4. listopada 1995. godine, Dubrovnik, 1999, str. 89.

[202] D. FARLATI, n. dj., str. 71-72.

nom četvrtog desetljeća istog stoljeća u Bosni su imali najmanje dva samostana koji su vjerojatno g. 1242. bili spaljeni u mongolskoj provali.[203] Do kraja XIII. i početka XIV. st. bilo podignuto još nekoliko drugih samostana.[204] Drugi njihovi samostani bili su raspoređeni u neposrednoj blizini bosanskog kraljevstva: u Dubici (oko 1235.), Bihaću (1266.), Otoki ili Krupi (1357.) i dr. [205] To djelovanje bilo je naglo prekinuto u prvoj polovini XIV. st. dolaskom franjevaca koji su g. 1327. – 1330. od pape Ivana XXII. (1316. – 1334) postigli isključivo pravo na inkviziciju, nakon čega su se dominikanci odatle povukli.[206]

No imenovanjem Tomasinija papinskim legatom kojemu su bili na srcu interesi cijele Katoličke crkve, vrata Bosne su se za njih ponovno otvorila. Hvarski biskup je, naime, bolje nego bilo itko drugi, uviđao potrebu što većeg broja katoličkih misionara u Bosni. Pritom je, u prvom redu, mogao računati na članove vlastitog Reda u Dalmaciji, naročito u Dubrovniku koje je imao prilike upoznati na svojim čestim putovanjima u Bosnu. Vjerojatno ih na to nije trebao mnogo nagovarati, jer su oni rado i mnogo misionarili po cijelom Balkanskom poluotoku.

Djelovanje na određenom području, naročito osnivanje novih samostana, pretpostavljalo je prethodno odobrenje kako redovničkih tako i najviših crkvenih vlasti. Za to se pobrinuo dubrovački dominikanac Ivan Uljarović,[207] "muž iznimne učenosti

[203] Prvi dominikanski samostan u Bosni spominje papa Grgur IX. u pismu od 10. listopada 1233. upućenom "prioru i braći" bosanskog dominikanskog samostana (usp. *Monumenta Ordinis Praedicatorum historica*, I, Lovanii, 1896, str. 307) ne navodeći gdje se on nalazio. Dvije godine kasnije spominju se dva samostana (ondje, str. 308), ali se opet ne navodi njihova ubikacija.

[204] Poznati francuski teolog i povjesničar dominikanskog reda Bernard Gui (lat. Bernardus Guidonis, 1261./62.-1331.) u svom popisu samostana cijelog dominikanskog reda sastavljenom oko g. 1300./1310. navodi da je tadašnja provincija Ugarsko-hrvatskog kraljevstva (*Provincia Hungariae*) u našim krajevima imala više samostana među kojima i dva manje poznata samostana: *conventus Zeuriensis* i *conventus Pothokensis* (Bordeaux, Bibliotheque Municipale, cod. 780, f. 43r; usp. J. QUETIF-J. ECHARD, n. dj., str. IX). Povjesničar Ugarske provincije Nikolaus Pfeiffer misli da se, u prvoim slučaju radi o samostanu u mjestu Saros-Patak u sjevernoj Mađarskoj, a u slučaju drugog samostana o mjestu Severinu ili Turnu-Severinu u Vlaškoj (usp. *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung bis zur Tatarenwüstung 1241-1242*, Zürich 1913, str. 42-44). No to ni u kojem slučaju ne može biti točno. Bernard Gui, naime, precizno navodi da su se oba navedena samostana nalazila na području djelatnosti dalmatinskih dominikanaca. Sudeći po etimologiji njihovih latinskih imena prvi bi se mogao nalaziti u Severinu na Kupi, nedaleko od Vrbovskog ili pak u Zrinu, a drugi u Potoku u zapadnoj Bosni, desetak km jugozapadno od današnjeg Mrkonjić Grada na cesti prema Glamoču. Jedan samostan se – po pisanju Serafina M. Cerve-Crijevića – nalazio u Blažuju kod Sarajeva koji su Turci spalili odmah nakon osvajanja Bosne (usp. *Monumenta Congregationis S. Dominici de Ragusio Ordinis Fratrum Praedicatorum*, III, str. 38 - rukopis u knjižnici dominikanskog samostana u Dubrovniku).

[205] Opširnije o tomu v. S. KRASIĆ, *Dominikanci u srednjovjekovnoj Bosni*, str. 7-97.

[206] N. dj., str. 41-44.

[207] Rodio se u dubrovačkoj trgovačkoj koloniji Novo Brdo na Kosovu. Imao je bakalaureatski akademski naslov. Isticao se kao vrstan propovjednik (S. CERVA-CRIJEVIĆ, *Iconotheca illustrium Fratrum Congregationis Ragusinae*, str. 76-79 – rukopis u knjižnici dominikanskog samostana u Dubrovniku).

i pobožnosti". U tu svrhu on je najprije vrhovnom starješini svog reda u[208] Rimu , a zatim papi Nikoli V. u svoje ime i ime redovničke subraće uputio molbu da smije poći u Bosnu i Srbiju i tamošnjim katolicima i nekatolicima propovijedati katoličku vjeru, osnivati samostane i primati u svoj red sve one koji to budu zatražili i raditi sve ono što je povezano s tom djelatnošću.[209]

O djelatnosti Uljarovića i njegovih drugova u Bosni sačuvalo nam se jedno posredno svjedočanstvo. Oslanjajući se na usmenu predaju sačuvanu u dubrovačkom samostanu, ali i na izvorno povijesno gradivo, dominikanski povjesničar Serafin Crijević-Cerva (1686. – 1759.) piše da su spomenuti misionari vrlo uspješno djelovali u Bosni obrativši na katoličku vjeru mnogo bosanskih patarena. Crijević – za razliku od drugih povjesničara – smatra da su oni – uz privolu kralja Stjepana Tomaša – u listopadu 1460. poslali u Rim k papi Piju II. ona tri u znanstvenoj literaturi poznata bosanska "bogumila": Đuru Kučinjića (Georgius Cuchignich), Stojšana Tvrtkovića (Stoysan Turtchovich) i Radmila Venčinića (Radonillus Venchinich). Međutim, iz drugih izvora znamo da ih je u Rim odveo ninski biskup Božo, a papa Pio II. ih smjestio u jedan samostan gdje su ih kasnije obratili na katoličku vjeru i krstili neki kardinali.[210] Kardi-

208 D. Farlati, govoreći o Tomasinijevoj djelatnosti među "bosanskim krstjanima", navodi: "Per eodem tempora in eorundem conversionem sedulo ac laboriose incumbebant Patres Dominicani Ragusini, hortatore ac duce fr. Joanne Oleario, viro eximia doctrina ac pietatis, qui, ut notatum est in regno Bosinatum manichaeorum haeresi plurimos, et maxime regulos jamdiu infectos dignoscens, a Nicolao V Romano Pontifice anno 1450. potestate habita, una cum pluribus Instituti sui Fratribus Bosnae et Serviae peragratis provinciis, complures principes regni et nobilis ad fidem vocavit" (*Illyricum sacrum*, IV, str. 72).

209 U svom odgovoru na njegovu molbu papa Nikola V. - između ostaloga - navodi: "Exhibita siquidem Nobis nuper pro parte tua petitio continebat, quod in provincia Bosnae, sive Serviae, pauci religiosi ac viri ecclesiastici existunt, qui verbum Dei habitatoribus ac incolis eiusdem provinciae praedicent, ob quorum defectum incolae ac habitatores praedicti, qui infidelibus sunt vicini, in fide catholica non instruuntur, et inibi fides ista quotidie cum animarum damnatione minuitur. Unde tu pia consideratione motus una cum nonnullis fratribus Ordinis Fratrum Praedicatorum professoribus ad augmentum fidei orthodoxae, et pro salute incolarum ac habitatorum praedictorum ad praefatam provinciam, et partes illas personaliter accedere, et ibidem verbum Dei praedicare, ac aliquas domos dicti Ordinis de novo erigi, construi et aedificare facere ferventer exoptas, dummodo tibi et eisdem fratribus super hoc per Sedem Apostolicam licentia concedatur. Quare pro parte tua Nobis fuit humiliter supplicatum, ut tibi et fratribus praedictis licentiam huiusmodi concedere, aliasque in praemissis opportune providere de benignitate Apostolica dignaremur. Nos igitur, qui catholicae fidei incrementum, et animarum salutem supremis affectibus desideramus, huiusmodu supplicationibus inclinati, tibi, ut petita ac obtenta a Generali eiusdem Ordinis, seu eius Vicario licentia, una cum aliquibus fratribus eiusdem Ordinis in lege Domini eruditis [...] plenam et ad liberam licentiam tenore praesentium elargimir" (TH. RIPOLL - A. BREMOND, *Bullarium Ordinis FF. Praedicatorum*, III, Romae, 1731, str. 286; G. COLETI, *Accessiones et correctiones all'Illyricum sacrum*, Split, 1909, str. 129-131. Izvorni primjerak ove papinske bule čuva se u dubrovačkom dominikanskom samostanu).

210 Obraćajući se toj trojici obraćenika papa Pio II. u svom pismu od 2. kolovoza 1461. upotrebljava značajne riječi i za samog kralja Stjepana Tomaša: ... Carissimus in Christo filius Stephanus Thomas rex Bosne illustris et vere catholicus vos ad eandem viam veritatis reducere non valeret, ut ab eisdem erroribus

nal dominikanac Juan de Torquemada (1388. – 1468.), koji je pratio papu na kongres u Mantovi, sastavio je njihovu abjuraciju na temelju izvještaja koji su mu o vjerovanju patarena bili poslali "neki redovnici".[211] U tim redovnicima vjerojatno treba vidjeti Ivana Uljarovića i njegove drugove. Sličnog je mišljenja talijanski povjesničar Domenico Maria Marchese, koji je mnogo prije Račkoga i Krambera znao za abjuraciju tih patarena, premda ne spominje samog Uljarovića.[212] Serafin Cerva-Crijević navodi da su Uljarović i njegovi drugovi u Bosni osnovali nekoliko samostana, koje su nakon pada Bosne pod Turke g. 1465. morali napustiti i vratiti se u Dubrovnik.[213] Nedostatak iz-

facilius desisteretis et viam agnoscere salutis valeretis, ad eundem sanctam Romanam ecclesiam et nos ac sedem apostolicam, prout ex debito tenebatur, transmisit, apud quam personaliter constituti, omnipotentis Dei gratia et Spiritus sancti illustratione repleti, omnes manicheorum errores et illorum heresim abnegantes, ac veritates ex doctrina sancte Romane ecclesie collectas, et dictis erroribus contrarias vobis datas et declaratas, interpretatas ac per vos bene intellectas benigne et voluntarie suscipientes, ac sanctam fidem christianam et catholicam ecclesiam confitentes uniti, ac veritati christiane fidei sponte et libere vos submisistis..." (A. THEINER, *Mon. Hung.*, II, str. 363-364, br. 546).

211 N. dj., str. 363-364. Cerva-Crijević u svezi s tim piše: „Habita igitur a Nicolao V. Romano Pontifice Anno Salutis 1450 potestate et obtenta, ut Apostolicis ferebatur litteris, ab Ordinis moderatoribus libertate, una cum plurisque Instituti sui Fratribus Bosniae ac Serviae provincias peragravit Olearius, compluresque principes regni ac nobiles viros, quos inter tres dynastas, uti in ‚Monumentis' monuimus, ad catholicam fidem vocavit, qui deinde ad Piam II. Pontificem Maximum se conferentes a Joanne Turrecremata, ex nostro ordine cardinale, baptizati sunt iussu Pii, et ad suos remissi" (*Iconotheca illustrium Fratrum Congregationis Ragusinae*, str. 77). Papa je spomenutu trojicu, nakon njihova prelaska na katoličku vjeru, vratio kući preporučivši ih kralju Stjepanu Tomašu (usp. Pii II Commentaria, I, str. 31; C. BARONIUS - O. n. dj., X, Lucae, 1753, str. 324 - 325; S. CATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*, XIV, Colotzae, 1792, str. 489 - 490; D. FARLATI, n. dj., str. 223; B. PANDŽIĆ, *Bosna i sabor u Mantrovi (1459. - 1460.)*, str. 108). Abjuraciju je najprije objavio F. Rački (Starine, JAZU, XIV, 5-21) po vatikanskom izvorniku (*Vaticanus latinus* 974), a zatim D. KRAMBER (prema *Vaticanus latinus* 976 iste knjižnice) u raspravi *Kardinal Torquemada i tri bosanska bogumila (1461)*, Croatia sacra, 3, Zagreb 1932, str. 27-93.

212 "Ridussero per questo tempo li religiosi dell'Ordine (Domenicano) della Bosna quel re ad abiurare l'heresia de' manichei, et a comandare, che nel suo regno tutti abiurassero l'istessa heresia, e si battizzassero, dando l'asilo a quelli, che volessero restare ne' loro errori, e tre de' più principali nella corte del re venuti a piedi di Pio II. furono da quello consignati al nostro cardinale [Giovanni de Torquemada], accio addotrinateli nella Fede..." (*Sagro diario domenicano*, tomo V, In Napoli 1769, str. 215)

213 "Nonnulla Ordinis caenobia in iis regionibus erexit Olearius, qua de re fuius in 'Monumentis' nostris dictum est. Porro apostolici operarii ac parochi munus obiit Joannes, donec anno 1465 occupato Bosinatum regno a Mahomete II, Turcarum tyranno (qui contra genitum iura, post datam fidem, Stephanun Thomam regem gladio excepit sive - ut nonnulli tradidere - detracta pelle excoriatum iugulavit) Ragusium repetere compulsus est" (S. CERVA-CRIJEVIĆ, n. dj., str. 77). Budući da su Uljarović i njegovi drugovi morali na brzinu napustiti Bosnu, pohranili su namještaj, odjeću, pribor i druge stvari kod nekih dubrovačkih trgovaca u Bosni, koji ih kasnije nisu htjeli vratiti. Zbog toga su se predstavnici dubrovačkog samostana, poslije Uljarovićeve smrti, obratili za pomoć upravitelju Apostolske komore Jakovu Mucciarelliju. On je posebnim pismom pozvao sve one koji su držali navedene stvari da ih - pod prijetnjom crkvene kazne izopćenja - vrate njihovim zakonitim nasljednicima (S. CERVA-CRIJEVIĆ *Monumenta Congregationis S. Dominici de Ragusio Ordinis Frtrum Praedicatorum*, III, str. 32 - 34, 49 - 57; rukopis u knjižnici dominikanskog samostana u Dubrovniku).

vornih vrela o tim zbivanjima ne dopušta nam, na žalost, podrobniji uvid u to važno poglavlje vjerske i političke povijesti bosanskog kraljevstva.[214]

13. Biskup Tomasini je početkom šezdesetih godina XV. st. bio na izmaku snaga. Predosjećajući smrt, on je – papinim dopuštenjem sadržanim u posebnoj buli – 29. kolovoza 1461. u svojoj palači u gradu Hvaru pred svojim metropolitom splitskim nadbiskupom Lovrom Zanne napravio oporuku. Činu njezina pisanja i potpisivanja bili su nazočni, osim njega, brojni drugi kvalificirani i vjerodostojni svjedoci, članovi biskupske kurije, kaptola i klera. Oporuku je sastavio javni bilježnik splitski kanonik Jakov de Martinis, redoviti sudac, kancelar i bilježnik splitskog nadbiskupa.

Iz Tomasinijeve oporuke, koja se do danas sačuvala u službeno ovjerovljenom prijepisu, nije teško zaključiti da je oporučitelj posjedovao razmjerno dosta pokretnih i nepokretnih dobara, naročito srebrnine, zlatnine i novca u gotovu. No ako je hvarski biskup bio razmjerno bogat, ništa manje nije bio darežljiv prema drugima. Drugima je ostavio ili oprostio dug u iznosu 465 i pol dukata. Odredio je da svi svećenici, koji su se zatekli u biskupiji u času njegove smrti, imaju dobiti po 1 dukat da izgovore mise za pokoj njegove duše, a svi ostali klerici po pola dukata. Klerici s nižim redom tonzure po 1/4 dukata, a isto toliko i svi pustinjaci u hvarsko-bračkoj biskupiji ne navevši njihov broj ni točno mjesto boravka. Napomenuo je da ima mnogo dužnika, ali nije naveo njihov broj, ni iznos koji su mu dugovali. Biskup Tomasini je smatrao potrebnim naglasiti da nije vlasnik tih dobara nego samo njihov upravitelj koji je – po dopuštenju Sv. Stolice – odredio da se s njima upravi na određen način.

Preporučujući svoju dušu njezinu Stvoritelju, za svoje tijelo je odredio da – ako ga smrt zateče na području svoje biskupije – bude sahranjeno u hvarskoj prvostolnoj crkvi sv. Stjepana pape i mučenika, i to u srednjoj od tri grobnice koje je napravio za potrebe biskupa. "Isto tako, kako se vidi iz darovnice učinjene između živih godine Gospodnje tisuću četiristo šezdesete, a dne dvadeset petog studenoga, napisane od gospodina Nikole Nigera, javnog bilježnika, darovao sam prije spomenutoj hvarskoj katedrali zlatom optočenu krasnu mitru i sve ostalo crkveno ruho, knjige, srebrninu i druge stvari, koje su određene za crkvu i službu Božju. Isto tako potvrđujem tu darovnicu i hoću da bude valjana; i nju ratificiram po oporučnom pravu. Isto tako pravom legata ostavljam istoj hvarskoj crkvi, pored tih darovanih joj dobara, dosta

[214] O djelovanju dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni posljednjih je godina dosta pisao Salih Jalimam u raspravi *Odnos franjevaca i dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni* ("Bosna Franciscana", god. V, br. 8, Sarajevo 1997, str. 194-203), knjizi *Djelatnost dominikanaca u srednjevjekovnoj Bosni*, Tuzla, 1999) i nekim drugim raspravama. No autoru tih radova nedostaje poznavanje osnovnih povijesnih činjenica o kojima piše, a isto tako vrela i jezika na kojemu su ona napisana.

dobro sačuvane i lijepe Dekretal,[215] Sextum[216] i Klementine[217] koje se nalaze u malom svesku bez glosa." Biskup je imao i dosta drugih vrijednih knjiga. Tako je ostavio komentar na IV. i V. knjigu Dekretala na papiru, komentar na " Quatuor libri Sentantiarum" sv. Tome Akvinskoga "koji nije osobito lijep, ali dobar, vrijedan dvanaest dukata, i pred toga, dosta ispravnu Pisanellu,[218] Poslanice sv. Jeronima, nove i lijepe, koje sam dao za sebe načiniti u svećenika Antuna iz Korčule, a isto tako i sve i drugo, što budem imao i stekao u svom životu, s time da se – ako netko od klerika koji se nalaze u spomenutoj crkvi – bude htio da ih čita ili proučava, mogu poslužiti spomenutim knjigama, s dopuštenjem biskupa i kaptola, pod uvjetom da se ne iznose izvan grada Hvara, uz pridržavanje vlasništva i raspolaganja prije spomenute crkve i kaptola. I molim stoga drage sinove u kaptolu, da ulože naročitu i postojanu brigu da ih čuvaju i drže u redu, da se sve vjerno sačuva, obavezujući u savjesti njih i prečasnu gospodu i oce mojih nasljednika. Zatim, budući da sam I. dio ("Teološke sume") sv. Tome, vrlo lijep i dobar, koji se sada nalazi kod mene, kupio prije nego sam bio imenovan biskupom, dok sam bio u (dominikanskom) redu, hoću i naređujem da – ako se u trenutku smrti on nađe kod mene, vjerno pošalje i uruči samostanu Svetih Ivana i Pavla u Mlecima, jer pripada njemu, a ne (hvarskoj) biskupiji. Budući da sam već ranije bio darovao bračkoj arhiprezbiteralnoj crkvi jednu zelenu misnicu od posebnog damasta, jednu zelenu dalmatiku od zelene svile i jedan pluvijal koji se prije nalazio u viškom (benediktinskom) samostanu, i nmali srebrni tabernakul za nošenje svetootajstva u procesiji, sve to darovano i uručeno, kako sam prethodno naznačio, ostavinskim pra-

215 *Decretales* (decretali) pape Grgura IX. (1227-1241)

216 *Liber Sextus Decretalium* pravna je zbirka pape Bonifacija VIII. (1294.-1303.).

217 Zbornik crkvenog ili kanonskog prava (*Corpus iuris canonici*) u prošlosti se sastojao od triju neslužbenih i triju službenih zbirki crkvenih zakona ili kanona. Neslužbene zbirke su bile: 1. Gracijanov dekret (*Decretum Gratiani* ili *Concordantia discordantium canonum*) koji potječe iz XII. st; 2. tzv. *Extravagantes* pape Ivana XXII. (1316. – 1334.) i 3. *Extravagantes communes*. Službene zbirke su bile: 1. Dekretali (*Decretales*) koje je, po nalogu pape Grgura IX. (1227. – 1234) sastavio dominikanac Rajmund de Peñafort; 2. *Liber sextus decretalium* pape Bonifacija VIII. (1294. - 1304.) koji sadrži kanone I. i II. Lyonskog sabora (1245. i 1274.) i papinske dekretale iz god. 1239. – 1298.) proglašene g. 1298; 3. tzv. *Constitutiones Clementinae* (zakoni pape Klementa V. (1305. – 1314.) koje je g. 1317. papa Ivan XXII. objavio i poslao sveučilištima da se na njima predaju i proučavaju

218 Autor pravne zbirke *Summa Pisana* ili *Magistralia* ili *Pisanella* je dominikanski teolog, pravnik i jezikoslovac Bartolomeo da San Concordio (1262.-1347.) koji se rodio u Pisi (po čemu je njegova zbirka dobila ime), prezivao se Granci. Učio je pravo u Bologni i Parizu, a djelovao je u Pisi, Rimu i Firenci. O njemu v. A. STEFANUCCI ALA, *Sulla vita e sulle opere di frate Bartolomeo Bartolomeo da San Concordio*, Roma 1838; F. VON SCHULTE, *Die Geschichte d. Quellen u. Literatur d. Canonischen Rechts*, II, Stuttgart 1877, str. 428-429; J. DESTREZ - G. FINK-ERRERA, *Des manuscrits apparemment datés*.: «Scriptorium « 12 (1958), 64-65; P. MICHAUD-QUANTIN, *Sommes de casuistiques et manuels de confession au moyen âge:* «Analecta mediaevalia Namurcensia», 13, Louvain 1962, str. 60-62; T. KAEPELLI, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, Romae 1970, str.157-168)..

vom potvrđujem i hoću da pripadne samoj crkvi. Zatim, budući da sam svećeniku Mihovilu Jakšiću (Jaxich), hvarskom kanoniku i svom kapelanu, (posudio ?) mali brevijar, stoga hoću da bude njegov pa mu ga nadarbenim i legatskim pravom ostavljam i potvrđujem." Sve svoje posuđe, naročito bačve i vinski pribor, ostavio je biskupima, svojim nasljednicima, "premda ništa od svega toga nisam našao (kad sam došao u Hvar) nego sam sve nabavio." Dvama svojim kapelanima, svećeniku Mihovilu Jakšiću (Jaxich) i svećeniku Ciprijanu Vidaniću (Vidanich), "koji sada sa mnom borave, a odavno su mi služili" darovao je po 25 dukata. Kleriku Luki je ostavio 12 dukata. Svećeniku Stjepanu Antunovu, korčulanskom kanoniku, koji mu je dugovao mnogo novca, oprostio je sve dugove, jer je, na njegovo (biskupovo) traženje, s njim mnogo puta putovao u Bosnu i radio u biskupskoj kuriji. Svećeniku Jurju Ivaniću s otoka Brača ostavio je 10 dukata; bratu laiku Mihovilu s Tremita 10 dukata. Svećeniku Stjepanu Zecichu, koji mu je dugovao 2 dukata i 16 i pollira, oprostio je cijeli dug. Isto je tako odredio da se svim svećenicima hvarsko-bračke biskupije, koji se u vrijeme njegove smrti zateknu na području vlastite biskupije, ostavio je po jedan dukat da što prije izreknu mise za pokoj njegove duše. Klericima, koji još nisu bili primili svećenički red, ostavio je po 1/4 dukata. Isto tako i svim pustinjacima po 1/4 dukata, a pustinjaku Miljku u Bolu na otoku Braču jedan dukat, da mole Boga za pokoj njegove duše; svim gostinjcima u gradu Hvaru ostavio je po pet dugih haljina od debela platna kako bi mogle služiti siromasima. Biskup je imao također tri mala srebrna križa. Križ sa srebrnim lancem ostavio je prvostolnoj crkvi da posluži biskupima koji tu budu slavili svete obrede; križ bez lanca darovao je spomenutom svećeniku Mihovilu, a križi, koji mu je darovala bosanska kraljica, svom arhiđakonu; svotu od 120 dukata, koje mu je dugovao rođak Petar Dilanico iz Bassana, darovao je njegovu sinu kleriku Jakovu "da za njih kupi knjige potrebne za svoj studij"; svom nećaku Marku de Finetis ostavio je veliki krevet koji mu je bila darovala sestra gospođa Ursa, a isto tako sve pokućstvo i namještaj koji je imao kod svog strica ser Kristofora, zatim jedan svileni pokrivač i sve što je bilo u kući Sv. Križa kod spomenutog strica; svom arhiđakonu Pavlu Paladiniju, "u znak starog prijateljstva i stare ljubavi", ostavio je jedan "nedavno izrađen zlatni prsten s likom jednoroga i vlastitim inicijalima, koji hoću da ima u znak osobite ljubavi i kao uspomenu na mene." Ako se u času njegove smrti zateknu 50 mjera žita ono se imalo podijeliti siromasima na Hvaru, Visu, Braču i po biskupiji. Ako slučajno u to vrijeme ne bude toliko žita, moralo se kupiti i podijeliti istim siromasima. Isto je tako odredio da se sagradi crkva u Bolu na Braču, koju je prije toga namjeravao sagraditi te za to već bio odredio jednu lađu vapna i svotu od 200 malih lira što mu je duguju Bračani za njezinu gradnju. "Budući da gajim posebnu ljubav prema samostanu Tijela Kristova u Mlecima[219] u kojemu su sahranjene moja majka i sestre, htio sam ga obdariti da sam imao bogatiju (crkvenu) nadarbinu, ali me je njezina malenkost spriječila

da to učinim. Moje sestre i majka su tako rasporedile obiteljsku baštinu da u životu uopće ništa nisam dobio osim upotrebe kuće Sv. Križa. Od te svoje siromašne crkve pomagao sam u potrebi svom svaku i sestri gospođi Ursi, koja mi je obećala da će mene i moju crkvu namiriti svojim kućama, što je i učinila svojom prije učinjenom oporukom, dok je na životu bio njen muž. Kad je teško oboljela tisuću četiri sto trideset devete godine, nadarila je mene i moju crkvu s četiristo dukata. Kad je ozdravila, promijenila je odluku i odjeću, ušla u samostan, kojemu je ostavila kuće i sve ostalo, a meni za život ostavila samo na korištenje crkvu Svetog križa. Budući da mi svak, po zapisu koji je u njega, duguje 200 dukata, taj mi je dug dužna vratiti moja sestra kao nasljednica i nastavljačica." Biskup je smatrao da bi spomenuti samostan zbog tog duga mogao imati neprilika bilo u savjesti bilo na sudu, odredio je da mu se on u cijelosti oprostiti i da mu nitko – bez obzira radilo se o vlasniku, budućim nasljednicima ili izvršiteljima oporuke – to ne smije činiti, nego ga mora pustiti na miru. "Tim redovnicama preporučam svoju dušu." Budući da su mu mnogi na Hvaru, Braču i Visu i drugdje dugovali mnogo novaca, biskup je izvršiteljima svoje oporuke naredio da u njihovu utjerivanju budu obazrivi prema siromasima, bez obzira radilo se o pučanima ili plemićima. Ako bude onih koji ne bi mogli vratiti dug, neka im, ovisno o njihovim stvarnim imovinskom stanju, oproste barem jedan dio dugova. "Među tim siromasima ima nekih Bračana koji su, ako se dobro sjećam, pobilježeni na 28. listu moje stare bilježnice. Hoću da se također i njima vrati ono što su založili, ako se nađe da je tako slučajno zabilježeno u bračkog arhiprezbitera, kojemu se može i mora vjerovati. Zatim postavljam ser Ivana Bratovinicha. Zatim, budući da postoji presuda protiv nasljednika Stipe Prodića, hoću da mu se oprosti polovina dugova, a ostalo da se vrati." Biskup spominje i neke druge dužnike kao što je Marko Stanoević zvan Maraz koji mu je dugovao osamdeset i pol dukata osim same njegove kuće u Goljavi (Gogliava). Ako spomenuti Marko ili njegov sin budu htjeli otkupiti već prodanu kuću, imali su vratiti polovinu duga za nju, a drugu polovicu zadržati da njom plate miraz svojim kćerima. Ako pak spomenuti Marko bude htio otkupiti tu kuću, trebao mu se oprosti sav dug od osamdeset dukata i nitko ga zbog toga nije smio uznemirivati. Biskup je tu kuću ostavio hvarskom kaptolu pod uvjetom da se od njezinih godišnjih prihoda ili najma kupi toliko ulja koliko je potrebno za njegovu uljanicu pred oltarom Kristova tijela kako bi ona mogla stalno gorjeti, a ostatak najma upotrijebiti za nabavu voštanih svijeća za svečane mise u toj crkvi i za svijeće koje se nose u procesijama i pale za vrijeme čitanja evanđelja, s time da kaptol nad tom kućom zadrži trajno

[219] Samostan Kristova tijela (Corporis Christi) pripadao je sestrama dominikankama stroge klauzure (usp. S. KRASIĆ, *Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku 1392-1600*: «Arhivski vjesnik» 21-22 (1978-1979), str, 204, br. 965.

vlasništvo. U slučaju da spomenutu kuću kupi rečeni Marko ili njegov sin, dobivenim novcem se imala nabaviti jedna nekretnina čijim je prihodima trebalo kupiti prije navedenu stvar, s tim da kaptol zadrži vlasništvo nad samom nekretninom. Ostala svoja pokretna i nepokretna dobra, i prava kako tadašnjih tako i budućih dionica, bez obzira gdje se ona budu nalazila, naročito vinograd koji je kupio od Jurja Vulkovića (Vulchovich), u Dračevu polju na Visu, lađa sa svom njezinom opremom i sve srebrno posuđe biskup je ostavio hvarskim kanonicima i kaptolu imenovavši ih ujedno svojim općim nasljednicima. Sve je to trebalo prijeći u njihovo vlasništvo pod sljedećim uvjetima: sve se ostalo, osim prije navedenog vinograda, neposredno poslije biskupove smrti, trebalo prodati a dobivenim novcem kupititi jedna što je moguće korisnija nekretnina, a njezin prihod, kao i prihod prije navedenog vinograda, svake godine podijeliti hvarskim kanonicima i kaptolu, a jedan dio podijeliti ostalom kleru. Svi su oni dužni svake godine za sva vremena održati svečanu komemoraciju na godišnjicu biskupove smrti i služiti toliko misa za pokoj njegove duše koliko bude svećenika. Ako se ta komemoracija ne bude mogla održati na taj dan, trebala se održati sljedeći dan. Biskup je zamolio svoje buduće nasljednike na hvarsko-bračkoj biskupskoj stolici da mu ne zamjere što je tako upravio svojim pokretnim i nepokretnim dobrima, jer su i oni svaki na svoj način slobodni raspolagati svim svojim kako pokretnim tako i nepokretnim dobrima, crkvama, kućama, priborom, knjigama, kaležima, crkvenim ruhom, srebrninom i svim ostalim što zateknu, kao što je i on ne samo zatekao nego i nabavio mnogo nekretnina, kao što su crkva i prostrane kuće u gradu i u Bolu na Braču,[220] koje će biti vlasništvo gospode i otaca mojih otaca budućih biskupa, jer su sagrađene na crkvenom zemljištu." Oporučitelj je preporučio svoju dušu u molitve svojih budućih nasljednika na biskupskoj stolici, kanonika zbornog kaptola, svega klera, svih plemića i pučana jednog i drugog spola. Izvršiteljima svoje oporuke biskup je imenovao hvarski kanonički zbor u svemu što on odredi i presudi. U onim stvarima, u kojima ne bude postojala njihova suglasnost trebali su presuditi arhiđakon i arhiprezbiter, koji u to vrijeme budu obavljali spomenutu službu. Sa zahvalnoću se sjetio i korčulanskog svećenika Stjepana Antunova koji ga je kao tajnik i pomoćnik pratio na njegovim brojnim putovanjima u Bosnu.

Biskup je 29. kolovoza 1461. svoju oporuku vlastoručno potpisao, zatvorio i ovjerio svojim pečatom i uručio javnom bilježniku. Svjedoci svega su bili nadbiskup Lovre Zanne, nadbiskupov kancelar Leonard Montagna iz Verone, splitski plemić Jeronim Toma Papalić (de Papalibus) i Ivan de Provintia, učitelj nadbiskupskog dvora i obitelji. Među svjedocima bili su splitski arhiđakon i doktor prava Toma, zatim dominikanac doktor teologije fra Lovro, svećenik Antun Jurjev iz Hvara, nadbiskupov kan-

[220] Ta se kuća, zvana "biskupija", danas nalazi u sklopu dominikanskog samostana.

celar Ivan Thomeo, plemići Dujam Papalić (de Papalibus), Ivan Bubanić Šimunov i Ivan Jurjev iz Splita. Nakon što ju je oporučitelj potpisao, javni ju je bilježnik Jakov de Martinis unio u službeni registar oporuka, uzeo na čuvanje te preuzeo obvezu da će je – kad za to dođe vrijeme – otvoriti i objaviti. On ju je u četvrtak 16. prosinca 1462. – na traženje arhiđakona i vikara Pavla Paladinija, kanonika i kanoničkog zbora hvarske prvostolne crkve i biskupije, koji su na to imali pravo – dopuštenjem splitskog nadbiskupa Lovre službeno otvorio, objavio i upisao u registar oporuka splitske nadbiskupije, nakon što je biskup Toma "otišao putom svega tjelesnoga i već mnogo dana počiva u grobu".[221]

Biskup Tomasini je – kako se zaključuje iz bilježničkog spisa sastavljenog 16. prosinca 1462. – umro u Hvaru nepoznatog dana krajem studenoga ili početkom prosinca 1462. te bio pokopan – kako je odredio u oporuci – u prvostolnoj crkvi sv. Stjepana pape i mučenika u grobnici koju je dao sagraditi sebi i svojim nasljednicima. Nalazila se između drugih dviju grobnica. Na čelu hvarsko-bračke biskupije naslijedio ga je 10. veljače 1463. jedan drugi Mlečanin, Nikola de Crucibus, dotadašnji biskup grada Chioggia-e u sjevernoj Italiji.[222]

14. Katolička crkva u XV. st. uložila je mnogo truda u suzbijanju širenja patarenstva i prodora Turaka u Bosnu. Biskup Tomasini bio je ne samo jedan od svjedoka nego i jedan od protagonista svih tih zbivanja. On kao papinski poslanik kroz više od dvadeset godina nije žalio truda u rješavanju gorućih problema koji su potresali bosanskim kraljevstvom kako bi se u njemu ponovno učvrstila katolička vjera i snage koje su bile u stanju oduprijeti se turskom osvajanju. Za vrijeme svog poslanstva u Bosni on je poslao u Rim više dragocijenih izvješća iz kojih je moguće mnogo bolje nego iz drugih, razmjerno malobrojnih i nerijetko proturječnih povijesnih vrela saznati sve što se u to vrijeme zbivalo u Bosni. Na temelju tih izvještaja pape su i kršćanski vladari određivali svoju politiku prema Bosni i susjednim zemljama koje su bile izložene osmanlijskoj opasnosti. Budućnost Balkanskog poluotoka i susjednih zemalja ovisila je o raspletu političkih i vjerskihprilika u Bosni. Biskup Tomasini vjerojatno osobno nije imao razloga ne biti zadovoljan svojim diplomatskim i misionarskim radom. On

[221] Dana 14. ožujka 1561. Andrea Diedo, hvarski knez i providur je - na traženje hvarskih kanonika Vinka de Petris i Pavla de Pace, zastupnika kanoničkog zbora kao nasljednika i korisnika ostavštine pokojnog biskupa Tomasinija - ratificirao spomenutu oporuku. Izvornik oporuke se nije sačuvao, nego samo prijepis u pergamentnom kodeksu "Legati Pii", str. 42-51 koji se čuva u Biskupijskom arhivu u Hvaru, a ovjerio ga kancelar hvarske komune Vincenzo Michieli (usp. M. NOVAK-VUKELIĆ, *Kaptolska knjižnica u Hvaru*: Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, Dubrovnik 1952, str. 344-345). Tekst oporuke je u cijelosti objavio Š. Ljubić (*Listine*, X, str. 181-187).

[222] C. EUBEL, n. dj., II, str. 215.

se, dapače, prije svoje smrti kao pastir i diplomat imao mnogo razloga sa zadovoljstvom okrenuti iza sebe. Obratio je na katoličku vjeru kralja Stjepana Tvrtka Tvrtkovića, kralja Stjepana Tomaša i njegovu ženu Katarinu Kosača te mnogo drugih bosanskih velikaša, plemića i naroda, nesebično pomagao katoličke misionare, mirio između sebe zavađene i zaraćene velmože o kojima je ovisila sudbina kraljevstva, uspješno posredovao između zaraćenih država i mnoge druge stvari o kojima nam se u sačuvanim povijesnim vrelima nije sačuvao trag, ali su su pripadale naravi njegova rada. Stjecaj povijesnih okolnosti, koje nisu o njemu ovisile, htio je da plodovi tog rada propadnu neposredno nakon njegove smrti. Turci su zauzeli Bosnu uništivši sve ono što su drugi stoljećima s toliko truda bili stvarali. Tomasini je u toj velikoj nesreći imao sreće ne dočekati mučko ubojstvo posljednjeg kralja Stjepana Tomaševića i propast samog kraljevstva. Smrću hvarskog biskupa , bosanskih kraljeva Stjepana Tomaša, njegova sina Stjepana Tomaševića, Stjepana Vukčića Kosače i ostalih gotovo su istovremeno sišli s povijesne pozornice glavni protagonisti burnog razdoblja državne i crkvene politike nesretnog bosanskog kraljevstva koji su obilježili posljednje razdoblje njegove neovisnosti. Bosna, za koju je on s mnogo truda i ljubavi bio toliko učinio, pala je kao žrtva svoje političke i vjerske razjedinjenosti koja je kao rak-rana nagrizala njezin državni organizam da bi ga na kraju odvela u grob. Nije smogla dovoljno snage da se uspješno odupre ujedinjenim patarenima i muhamedancima koji su, osvajanjem tuđih zemalja, uporno i sustavno potkopavali temelje i pod njom kopali grobnu jamu. U svom neravnopravnom hrvanju s njima, iskrvavljena unutranjim borbama i neslogom, Bosna je umrla šutke, ne ispustivši čak ni krika da je ostali čuju. Nije imala snage ni junački poginuti. U najkritičnijem trenutku njezine povijesti ostavile su je na cjedilu druge kršćanske države. Ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin, koji je – kao i njegovi prethodnici – po mađarskom državnom pravu Bosnu smatrao svojim vazalnim kraljevstvom, stajao je s vojskom s druge strane rijeke Save čekajući da je Turci osvoje, nakon čega ju je – kako je govorio – namjeravao njima oteti i pripojiti svojoj državi. Nije joj priskočio u pomoć čak ni herceg Stjepan Vukčić Kosača, tast Stjepana Tomaša i njegove žene Katarine, da time ne bi izazvao bijes sultana Mehmeda II., vjerojatno i ne sluteći da će i njegova zemlja, premda turski vazal, uskoro doživjeti istu sudbinu. Pozivi pape Pija II. s kongresa katoličkih vladara u Mantovi odbijali su se o zidove njihove šutnje, sebičnosti i nezainteresiranosti, što je imalo nesagledive vjerske i političke posljedice za svu kasniju povijest cijelog Balkanskog poluotoka. Bosna u sljedećim stoljećima nije više bila nepremostivi bedem na osvajačkom putu nezasitnih Osmanlija, nego samo baza u njihovim osvajačkim pohodima za napad na Hrvatsku, Ugarsku i ostale kršćanske zemlje Podunavlja i srednje Europe. Kršćani koji su se zatekli u njoj bili su prisiljeni biti roblje svojih osvajača ili prihvatiti vjeru novih gospodara. Mnogi su radije napustili zemlju potraživši sigurnija i slobod-

nija utočišta u drugim kršćanskim zemljama i krajevima. Tako je plimni val islamske bujice preplavio ili potpuno uništio najveći dio dotad tradicionalnih kršćanskih obilježja srednjovjekovne Bosne. Od tada Bosna nije više što je dotad bila.[223]

Što se pak tiče samog biskupa Tomasinija njegovo je ime ostalo nerazdvojivo vezano za više od dva desetljeća samostalnosti bosanskog kraljevstva u srednjem vijeku. Sačuvana povijesna vrela govore o njemu kao razboritom mužu, uglednom crkvenom velikodostojanstveniku i vrsnom diplomatu koji je uživao nepodijeljeno povjerenje petorice papa. To ima poseban značaj, naročito ako se uzme u obzir činjenica da on u obavljanju svoje odgovorne i delikatne diplomatske službe nije bio samo puki izvršitelj tuđih želja i naređenja, nego i tvorac papinske politike, koji je – ovisno o stvarnim potrebama i kada mu je to nalagala razborita procjena prilika – odgovorno znao odustati od određenih papinskih naredaba i preporuka. Sve je to bio razlog da se kao nezaobilazan diplomatski posrednik tako dugo održao na promjenljivoj balkanskoj diplomatskoj i političkoj pozornici.

No Tomasini nije bio samo diplomat, nego i pastir. Iako je njegov rad bio vezan za Bosnu i Hum, on nije prepuštao sebi svoju otočku biskupiju. Za nju je jamačno učinio više nego nam o tomu govore sačuvani povijesni izvori. Oni se nerijetko više bave konfliktnim situacijama i događajima, nego mirnim, ali konstruktivnim životom pojedinca ili zajednice u kojemu se "ništa ne događa". Međutim, bilo bi pogrešno zamijeniti taj prividni mir i sređen životni tijek, koji je redovito plod očima skrivenoga, upornog i mukotrpnog rada, mudrosti i razboritosti, s nepostojanjem događanja. Konfliktne situacije, kojima se obično najviše bave dokumenti, sliče uzburkanoj morskoj površini koja lako upada u oči, dok se stvarni život odvija ispod nje i mnogo ga je teže uočiti. U tom smislu treba gledati i prosuđivati Tomasinijev rad u njegovoj otočkoj biskupiji. Njegove ljudske i intelektualne sposobnosti, koje su došle do izražaja u obavljanju njegovih diplomatskih poslova u Bosni i Humu, daju nam pravo zaključiti da su one morale biti prije svega u službi njegove biskupije. Iako površinom i brojem duša malena, ona je za Tomasinijeva života bila nezaobilazno središte kroz koje su prolazile, i iz kojeg su povlačene, suptilne diplomatske niti međunarodne državne i crkvene politike između Rima, Bosne, Huma i Dubrovnika. Biskup Tomasini je te niti povlačio s mnogo mudrosti, razboritosti, umjerenosti, osjećaja za mjeru i nepristranosti. Znakovito je da ni u jednomu od brojnih povijesnih vrela koji govore o njemu

[223] Usp. F. RAČKI, n. dj., str. 163-173. O islamizaciji Bosne i nestanku patarenske „Crkve bosanske" u novije su vrijeme pisali: A. MIJATOVIĆ (*Problem nestanka „Crkve bosanske" u poratnoj historiografiji*: „Croatica Christiana periodica", II, 1978) i M. HADŽIJAHIĆ (*O nestajanju Crkve bosanske*: „Pregled" 65, br. 1-2, novembar-decembar 1975) i S. M. DŽAJA, *Die „Bosnische Kirche" und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegovina in den Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg*, München 1978).

nema ni traga o nekim prigovorima na način njegova vođenja poslova u nimalo lakoj posredničkoj ulozi među zaraćenim i posvađanim stranama.

Smrću hvarskog biskupa Tomasinija, bosanskih kraljeva Stjepana Tomaša, njegova sina Stjepana Tomaševića, Stjepana Vukčića Kosače i ostalih gotovo su istovremeno sišli s povijesne pozornice glavni protagonisti burne državne i crkvene politike nesretnog bosanskog kraljevstva koji su obilježili život tri posljednja desetljeća njegove samostalnosti.[224] Tomasini se s mnogo ljubavi brinuo za njezin duhovni i vremeniti boljitak. Posebnu brigu je vodio o svojoj prvostolnoj crkvi u kojoj je sagradio tri grobnice – jednu za sebe, a druge dvije za svoje nasljednike – ali nije zaboravio ni drugih crkava kao što je bila crkva u Bolu na Braču za koju je prikupljao novac i građevinski materijal, ali ga je smrt pretekla prije nego je svoju zamisao uspio ostvariti. On je, osim toga, rado posuđivao novac kako svojim svećenicima tako i laicima da bi na kraju oprostio dugove svima koji ga nisu mogli vratiti. Svojoj je biskupiji praktično ostavio sve što je imao i stekao u tijeku svoje biskupske službe, uključujući tu i darove kralja Stjepana Tomaša i kraljice Katarine od kojih se neki i danas čuvaju u sjedištu njegove biskupije. Posebnu pozornost zaslužuje njegova darežljivost prema kanoničkomn zboru i svojim nasljednicima na biskupskoj stolici kojima je ostavio svoju dragocijenu knjižnicu u kojoj su prevladavala djela pravnog i teološkog sadržaja s naredbom da ih bilo koji klerik njegove biskupije može čitati i njima se služiti, ali ih nije smio iznositi izvan grada Hvara. Nitko mu to, bez obzira radilo se o biskupu ili kanoničkom zboru, nije smio braniti. Ujedno je naredio da se njihovu čuvanju mora posvetiti naročita pozornost kako bi se sačuvale za buduće pokoljenje. To je – koliko je poznato – prvi takav slučaj u povijesti hvarsko-bračke biskupije, pa se Tomasini s pravom može smatrati osnivačem hvarske kaptolske knjižnice postavivši na taj način temelje kasnijem kulturnom usponu grada Hvara i njegovoj ulozi u hrvatskoj kulturi uopće.[225]

Riječju, Tomasini je za života svojoj biskupiji bio otac, a poslije smrti dobročinitelj. Sve nam to daje pravo ustvrditi da je mala hvarsko-bračka biskupija na svom čelu imala više od tri desetljeća jednog uglednog biskupa, teologa, diplomata i dobročinitelja, koji je, iako stranac, svojim životom i radom ostavio dubok trag ne samo u povijesti svoje biskupije. On je, u svakom slučaju, bio jedan od najvećih biskupa svoga doba na hrvatskom području, što mu pribavlja istaknuto mjesto u povijesti XV. stoljeća na našim prostorima.

224 Papa Eugen IV. Naročito se pohvalno izražavao o Tomasinijevoj razboritosti (usp. D. FARLATI, n. dj., str. 259).

225 Od knjiga koje je Tomasini oporučno ostavio hvarskom kaptolu sačuvala se do g. 1808. – kad je sastavljen katalog - samo *Summa Pisanella*. O toj knjižnici hvarskog kaptola i njezinoj ulozi u povijesti grada Hvara v. M. NOVAK-VUKELIĆ, *Kaptolska knjižnica u Hvaru*: "Anali Historijskog instituta u Dubrovniku", god. I, sv. 1, Dubrovnik 1952, str. 343-358.

RIASSUNTO

Toma Tomasini: Vescovo di Lesina, teologo e diplomatico

Lo studio intitolato *Tommaso Tomasini, vescovo di Hvar, teologo e diplomatico (1429-1472)* indaga – sulla base di tutta letteratura disponibile e fonti archivistiche - la vita e l'attività di questo vescovo nell'arco di tempo dalla sua nomina a vescovo (1429) fino alla sua morte (1462) rimaste finnora quasi del tutto sconosciute. Nato da una nobile famiglia di Venezia ca. nel 1398, entrò nell'Ordine domenicano, studiò la teologia e otenenne il titolo di dottore. Dopo essersi distinto per dottrina e prudenza, il papa Martino V, nel 1429, lo nominò vescovo della piccola diocesi isolana di Hvar in Croazia che in quel tempo faceva parte della Repubblica di Venezia. Benеché straniero, si inserì molto efficacemente nella vita del nuovo ambiente, occupandosi dell'istruzione di clero e popolo. Una cura particolare la dedicò alla questione del mantenimento decoroso del clero. Fu invitato a prendere parte al concilio di Basilea (1431-1438) dove, con diversi interventi, s'impegnò per una seria riforma della Chiesa e in difesa dell'autorità papale. A differenza di alcuni altri vescovi che rimasero a Basilea, egli seguì il trasferimento del concilio a Ferrara e Firenze dove si impegnò particolarmente a favore dell'unione con la Chiesa orientale. Il documento dell'unione del 1439 porta anche la sua firma.

La sua fama di vescovo dotto, intelligente, prudente e buon diplomatico non poté sfuggire all'attenzione del papa Eugenio IV che, nel 1439, lo nominò suo legato per i regni di Croazia, Bosnia e Hum (attuale Herzegovina). Però la sua attenzione ed attività furono dedicate in modo particolare al regno di Bosnia che attraversava una profonda crisi politica e religiosa. Due principali problemi premevano in quel regno: la diffusione del movimento cataro-dualistico detto impropriamente „bogomilismo" o „patarismo", ed il pericolo incombente dell'invasione turca. Il pericolo era tanto più grave, in quanto i bogomili, per mantenersi, non disdegnavano dall'allearsi con i turchi, mettendo a dura prova la sicurezza del proprio paese, e anche di quelli vicini. Tomasini ebbe il compito di trovare la soluzione per entrambi i problemi. Senza esitare, egli, nel 1439, si recò in Bosnia dedicando, per più di venti anni, tutte le sue forze alla causa della Bosnia e del cristianesimo e viaggiando instancabilmente tra Hvar, Bosnia, Dubrovnik e Roma, facendosi protagonista di quasi tutta la vita religiosa e politica nell'ultimo ventennio dell'indipendenza. Anche se era continuamente in viaggio, la sua piccola sede diocesana di Hvar divenne in un certo senso la capitale diplomatica per l'intera regione balcanica. Con molta fatica e diplomazia egli riuscì a convincere i re Stefano Tvrtko II (1421-1439) e Stefano Toma (1444-1461) che, per la stabilità interna e sicurezza esterna del loro regno, sarebbe stato molto più vantaggioso appoggiarsi alle potenze cristiane europee, anziché aderire al movimento cataro e soccombere all'invasione dei turchi ai quali il regno ogni anno pagava una somma di 25.000 ducati. A tale scopo il vescovo Tomasini fece di tutto per eliminare dissidi interni esistenti tra il re e i nobili del regno che - per motivi personali, politici e religiosi - spesso combattevano tra di loro dimenticando gli interessi vitali del regno.

Il suo lavoro diplomatico e lo zelo missionario furono incoronati da notevoli successi. Riuscì a mettere d'accordo con il re il potente duca di Hum, Stefano Kosaèa, ottenendo cosi la

tanto desiderata stabilita interna del regno, che lo rese capace di opporre una resistenza maggiore all'invasione turca. Inoltre mostro molta abilita diplomatica nel fare opera di mediazione per una pace giusta nella guerra tra il duca Stefano Kosaèa e la Repubblica di Dubrovnik (1451) che poteva degenerare in un intervento turco con gravissime conseguenze per tutta la regione. Anche in campo religioso riusci ad otennere notevoli successi convertendo alla fede cattolica i re Stefano Tvrtko II (1421-1443), Stefano Toma (1444-1461) con sua moglie, la regina Caterina (1424./1425.- 1478), Stefano Tomaševiæ (1461-1461) e molti nobili bosniaci suscitando un entusiasmo raramente visto nei papi che si complimentavano con il loro legato e trasmettevano le buone notizie a diverse corti europee. Inoltre, per saldare il popolo nella fede cattolica e premunirlo dall'influsso del bogomilismo, egli aiutò i francescani a risolvere i loro problemi interni causati dal processo di riforma religiosa e chiamò in Bosnia membri di altri Ordini a impegnarsi nell'opera missionaria. Del suo valore religioso e diplomatico forse la prova più evidente è il fatto di essere stato confermato nel ruolo di legato pontificio da quattro papi uno di seguito all'altro: Eugenio IV (1431-1447), Nicolò V (1447-1455), Calisto III (1455-1458) e Pio II (1458-1464).

Questo importante protagonista della scena politico-ecclesiastica in Bosnia e in Croazia per più di tre decenni del XV secolo, stanco non tanto dal peso degli anni quanto dalle fatiche fisiche e dai continui viaggi, si spense, dopo aver distribuito ad altri tutti i suoi beni materiali, nel mese di dicembre 1462, trovando riposo eterno nella chiesa cattedrale di Hvar nella tomba da lui stesso costruita.

SUMMARY

Toma Tomasini: A bishop of Hvar, theologian and diplomat

The study, entitled *Thomas Tomasini, Bishop of Hvar, theologian and diplomat (1429-1472)* basing itself on all the literature and archives available, investigates the life and activity of this bishop from the time of his nomination (1429) to his death (1462), most of which till now has remained unknown. Born of a noble family of Venice around 1398, he joined the Dominican Order, did his studies in theology and obtained his doctoral degree. Noted for his faith and prudence, Pope Martin V, in 1429, appointed him bishop of the small island diocese of Hvar in Croatia, which at that time formed part of the Republic of Venice. Even though he was a foreigner, he integrated himself very well into the life of his new surroundings, devoting himself to the instruction of the clergy and the people. He dedicated himself particularly to the question of the decent maintenance of the clergy. He was invited to participate in the Council of Basel (1431-1438), where, through various interventions, he worked for a serious reform of the Church in favour of papal authority. At odds with some of the bishops who remained at Basel, he followed the transfer of the Council to Ferrara and Florence where he particularly advocated the union with the Oriental Church. The document of the union in 1439 even bears his signature.

His fame as a learned, intelligent, prudent bishop and a good diplomat could not escape the attention of Pope Eugene IV who, in 1439, nominated him as the Papal Legate for the kingdoms of Croatia, Bosnia and Hum (today Herzegovina). His attention and activity, however, were dedicate in a particular way to the kingdom of Bosnia which was undergoing a profound political and religious crisis. The kingdom was besieged with two pressing problems: the diffusion of the dualistic Catharist movement, improperly called "bogomilism" or "patarism", and the impending invasion of the Turks. The danger was more compounded by the fact that the bogomili, in order to sustain themselves, did not disdain from aligning themselves with the Turks, thus gravely endangering the security of their own country and that of the neighbours. It was left to Tomasini to provide a solution to both the problems. Without any hesitation, in 1439, he left for Bosnia, dedicating himself totally for more than twenty years to the cause of Bosnia and Christianity, and travelling indefatigably between Hvar, Bosnia, Dubrovnik and Rome he was the main protagonist of almost the whole of the religious and political life in the last twenty years of independence. In spite of his frequent travels, his little diocesan See of Hvar became, in a certain sense, the diplomatic capital of the entire Balkan region. With great effort and diplomacy he managed to convince King Stephen Tvrtko II (1421-1439) and Stephen Toma (1444-1461) that for the internal and external security of their kingdom, it would be far more advantageous to support the Christian European powers instead of siding with the Catharist Movement and succumbing to the invasion of the Turks, to whom their kingdom was paying every year a sum of 25,000 ducats. In this way Bishop Tomasini did his best to eliminate all the existing internal squabbles between the king and the nobles of the kingdom who for personal, political and religious reasons, often fought among themselves to the detriment of the vital interests of the kingdom.

His diplomatic commitment and his missionary zeal were crowned with notable successes. He succeeded in arranging an agreement between the King and the powerful Duke of Hun, Stephen Kosaèa, obtaining thus the greatly desired internal stability of the kingdom, which enabled him to put up a major resistance to the Turkish invasion. Moreover, he showed great diplomatic ability in mediating for a just peace in the war between the Duke Stephen Kosaèa and the Republic of Dubrovnik (1451) which could have degenerated into the need for a Turkish intervention with grave consequences to the entire region. Even on the religious level, he as able to obtain distinguished successes converting to the Catholic faith King Stephen Tvrtko II, Stephen Toma and his wife, Queen Catherine (1424/1425-1478, Stephen TomašÓeviæ (1461-1463) and many bosnian nobles, stirring up an enthusiasm, rarely seen, in the Popes, who congratulated their Legate and conveyed the good news to various European courts. Moreover, in order to strengthen the people in the faith and fortify them against the influence of bogomilism, he helped the Franciscans to resolve their internal problems, caused by the process of religious reform, and called upon the members of other Religious Orders to engage themselves in missionary labours. Perhaps the most evident proof of his religious and diplomatic valour is the fact that he was confirmed in the role of Papal Legate of four Popes one after the other: Eugene IV (1431-1447), Nicholas V (1447-1455), Callistus III (1455-1458) and Pius II (1458-1464).

This important protagonist on the political-ecclesiastical scene in Bosnia and Croatia for more than three decades of the Fifteenth Century, wearied not so much with age as with his physical labours and continuos travels, came to an end after having distributed all his material goods to others, in December 1462, finding eternal rest in the Cathedral Church of Hvar in the tomb constructed by him.

STARINE, 63 (2005.), 163-193

UDK 94(497.57)"18"
27-726.2Dobrila,J.(497.571)
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 26. II. 2002.
Prihvaćeno za tisak:19. VI. 2002.

JUŽNOSLAVENSTVO/JUGOSLAVENSTVO U ISTRI I NA KVARNERSKIM OTOCIMA U DOBA BISKUPA J. DOBRILE

Petar Strčić

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Istra s Kvarnerskim otocima u XIX. st. pokrajina je austrijskoga dijela Habsburške Monarhije. Iako je apsolutna većina stanovništva hrvatska, političku vlast i drugu moć ima veoma tanak talijanaško-talijanski sloj. U razdoblju od 40-ih do 80-ih godina nastavljen je hrvatski narodni preporod, a započinje organizirani politički pokret, na čelu s prvim preporodnim naraštajem. Njegov je vođa porečko-puljski pa tršćansko-koparski biskup dr. Juraj Dobrila iz središnje Istre. Ne odričući se svoga hrvatskog nacionalnog osjećaja, i on i ostali pripadnici toga naraštaja privrženici su južnoslavenske/jugoslavenske nacionalne integrativne misli biskupa dr. J. J. Strossmayera i kanonika dr. F. Račkoga iz Banske Hrvatske. Ovi smatraju da Hrvati (rascjepkani su između više država, pa i unutar njih, napose u habsburškoj i osmanskoj monarhiji) tada nemaju snage izboriti sebi nacionalnu ni državnu samostalnost, i to zbog prejakoga Beča i Budimpešte, a započinje se javljati i Rim. Ali, sretniju budućnost mogli bi izboriti u zajednici s drugim Južnim Slavenima, od Slovenaca kod planina Alpa do Bugara na Crnome moru. Potkraj 80-ih godina u Istri sve je snažnija velikohrvatska, Starčevićeva nacionalna integrativna misao, a prevagu ima drugi preporodni naraštaj na čelu s dr. Matkom Laginjom.

1.

Pitanje južnoslavenske, potonje jugoslavenske nacionalne idejne komponente hrvatskoga narodnog preporoda Istre i Kvarnerskih otoka, pokrajine u austrijskom dijelu Habsburške Monarhije, u razdoblju od 50-ih do 80-ih godina XIX. stoljeća[1] ne

[1] Istra i Kvarnerski otoci od 1825. do 1918. god. bili su jedna administrativna jedinica cislajtanijskoga dijela Habsburške Monarhije, s time da su do početka 60-ih godina činili Istarski okrug sa sjedištem i kapetanom u Pazinu, a poslije su bili u statusu pokrajine/markgrofovije sa sjedištem, saborom i vladom u Poreču i drugdje. Bili su dio Austrijskoga primorja sa sjedištem i namjesništvom u Trstu. (Giulio Cervani, *Il Litorale austriaco dal setecento alla "costituizione di dicembre" del 1867*, Udine, 1979, i *Il Litorale austriaco dal Settecento alla "Dezemberverfassung" del 1867*, u: *Austria e province italiane 1815-1918. Potere centrale e amministrazioni locali*, Bologna, 1981, str. 85-175; Bernardo Benussi, *Manuale di geografia, storia*

treba suviše i posebno raščlanjivati ni na njega podrobnije odgovarati, jer to južnoslavenstvo/jugoslavenstvo nema nekih značajnijih osobitosti u odnosu na ono koje su propagirali njegovi tadašnji najviđeniji nositelji na cjelokupnome hrvatskome prostoru, pa i izvan njega, visoki dostojanstvenici Katoličke crkve – biskup dr. Josip Juraj Strossmayer i kanonik dr. Franjo Rački.[2] Ali, ipak treba iznijeti, komentirati i analizirati neke činjenice već i s obzirom na to što se hrvatski puk u tome najzapadnijemu dijelu Hrvatskoga nacionalnog korpusa nalazio pod denacionalizatorskim pritiskom, najsnažnijim na hrvatskome prostoru uopće, i to od strane tankoga, ali stoljećima privilegiranoga, politički i gospodarski apsolutno nadmoćnoga talijanaško-talijanskoga sloja. Treba se osvrnuti i zato, jer se – između ostaloga u hrvatskoj historiografiji netočno – pomišlja kako "do snaženja jugoslavenske ideje i orijentacije u Istri dolazi tek u početku XX. stoljeća.", a proces integracije hrvatske nacije u Istri tekao je drukčije nego u drugih dijelova hrvatskoga nacionalnog korpusa.[3]

---

e statistica del Litorale, ossia della Contea principesca di Gorizia e Gradisca, della citta immediata di Trieste e del Margraviato d'Istria, Pula, 1885, i (...,isto) *Regione Giulia (Litorale) (isto,...),* Poreč, 1903; Bernard Stulli, *Istarsko okružje 1825-1860. Prvi dio. Upravni sustav – demografske prilike – gospodarska struktura.* Pazin-Rijeka, 1984; Fran Barbalić, *Prvi istarski sabori (186.-1877.),* Rad JAZU, 300, Zagreb, 1954; Petar Strčić, *Administrativno uređenje Istre i Kvarnerskih otoka od 1813-1847,* Arhivski vjesnik, XXX, 31, Zagreb, 1988, str. 39-43 .

2 Mirjana Gross, *"Idea jugoslovjenstva" Franje Račkoga u razdoblju njene formulacije 1860-1862,* Historijski zbornik, 29-30, Zagreb, 1976-1977, str. 331-345, i *O ideološkom sustavu Franje Račkoga,* Zbornik Zavoda za povijesne znanosti, 9, Zagreb, 1979, str. 5-33.

3 Mijo Mirković (kao povjesničar) ili Mate Balota (kao književnik) smatra da do snaženja – po njemu, samo – jugoslavenske ideje i orijentacije u Istri dolazi tek u "početku XX. stoljeća, nakon pravaško-kroatističke usmjerenosti Laginjina naraštaja. Međutim, prava eksplozija jugoslavenstva u Istri nakon 1900. godine, pa i na izgled proturječne prisutnosti nekadašnjih istarskih pravaša, ne može se u pravom smislu objasniti ako se ne istakne usmjerenost J. Dobrile i njegovih sljedbenika; formiran na idejama ilirskoga pokreta, dakle na općeslavenskoj i jugoslavenskoj podlozi, zajedno s Dobrilom cijeli je taj naraštaj prihvatio smjernice Narodne stranke i J. J. Strossmayera, gradeći tako i svoj nacionalno-prosvjetiteljski rad, i široke osnove uvjerenja u jugoslavensko zajedništvo. Zajedno sa sazrijevanjem nacionalne svijesti u Istri sve do početka osmoga desetljeća, do prevage pravaške inteligencije u vodstvu pokreta, budućnost istarskih Hrvata sagledavana je ne samo u programu hrvatske nacionalne integracije nego i u isto tako naglašavanom jugoslavenskom programu; u novim političkim – i međunarodnim i unutarnjim – uvjetima, jugoslavenska ideja mogla je nakon 1900. god. utoliko lakše doživjeti svoju renesansu. Isto tako treba imati na umu da su i istarski pravaši bili učenici Dobrilina naraštaja, odgajani na osnovama i uspjesima njezine preporodne djelatnosti, te da im usmjerenost na jugoslavenski program nije bila strana; da i ne govorimo o tome da istarski pravaši – s obzirom na zajedničku borbu sa Slovencima protiv talijanaško-talijanske hegemonije – nikada i nisu u svojim istupima bili isključivi poput pravaša u Banskoj Hrvatskoj. Upravo stoga što početak preporoda veže uz šezdesete godine, što ne sagledava u sintezi djelovanja prve generacije, Mirković je jugoslavenstvo u Istri registrirao tek na početku XX stoljeća; a period od 1900. god. pa do talijanske okupacije Istre ipak bi bio prekratak za izrastanje onako dubokih korijena jugoslavenstva kakve je nosio i sam Balota, i kakvi su se pokazali u međuraću ili, još više, tijekom NOB-a". (Mirjana Strčić, *Mijo Mirković prema hrvatskom narodnom preporodu u Istri, Znanstveni skup "Susreti na dragom kamenu". Književno djelo Mate*

Istarsko-otočno južnoslavenstvo/jugoslavenstvo izvire iz ilirskoga pokreta. Prvi su predstavnici hrvatskoga narodnog preporoda u razmatranome razdoblju odgojeni na opće poznatim ilirskim tradicijama[4], što je vidljivo u slučaju dr. Jurja Dobrile[5] i u njegovu odnosu prema zavičajnoj Istri.[6] Taj porečko-puljski, potonji tršćansko-koparski biskup najistaknutija je ličnost razmatranoga perioda, te pod njegovim neposrednim utjecajem djeluje i val ostalih istarsko-otočnih javnih djelatnika, napose malobrojnih pisaca.[7] Zapravo, svoju južnoslavensku orijentaciju Dobrila je izradio na osnovi narodnoga osjećanja iz svoje seljačko-ježenjske baze[8] – da bez južnoslavenske suradnje Hrvati ne mogu pobijediti u sudaru s apsolutno njemačko-talijanskom prevlašću i u Istri i na Kvarnerskim otocima, i to bez obzira na činjenicu da Hrvati i ovdje imaju apsolutnu brojčanu premoć[9], dok je talijanaško-talijanski vladajući sloj veoma

Balote, 16, Pula, 1988, str. 356). Naveli smo oveći citat iz rasprave književne povjesničarke, jer u njemu dobro sažima osnovna Mirkovićeva stajališta o jugoslavenstvu u Istri u razmatranome razdoblju; značajno da je Mirkovićevo mišljenje do najnovijega vremena bilo vladajuće u hrvatskoj historiografiji u Istri i o Istri. Upozoravamo: gospodarski povjesničar i povjesničar Mirković – kao Mate Balota poznati je književnik – ne razlikuje jugoslavenstvo i južnoslavenstvo, već proces naziva samo jugoslavenskim. (Usp. i Mijo Mirković, *O sadržaju i smislu narodnog preporoda u Istri (1861-1914),* Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 1962, str. 5-35, i *O smislu i sadržaju narodnog preporoda u Istri,* u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri,* Zagreb, 1969, str. 283-287; Petar Strčić, *Mijo Mirković i počeci hrvatskog narodnog preporoda u Istri i na Kvarnerskim otocima u XIX stoljeću,* Historijski zbornik, 25-26, Zagreb, 1972-1973, str. 407-437). – O drugome problemu usp. Dragovan Šepić, *O procesu integracije hrvatske nacije u Istri,* u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća),* Zagreb, 1981, str. 251-281.

4 Usp., npr., Jakša Ravlić, *Petar Studenac, prvi hrvatski narodni preporoditelj u Istri,* Pazinski memorijal, 1, Pazin, 1971, str. 83-105; Jaroslav Šidak, Vinko Foretić, Julije Grabovac, Igor Karaman, Petar Strčić, Mirko Valentić, *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret.* Zagreb, 1988, 1989; Mirjana Strčić, *Temelji književne epohe. Svećenici u hrvatskom narodnom preporodu Istre i Kvarnerskih otoka.* Pazin-Rijeka, 1994, *Studenčeva "Molitva Ilirom". U povodu 150. godišnjice.* Franina i Jurina, kalendar 1990, Pula, 1989, str. 60-61; Petar Strčić, *Istra i Kvarnerski otoci u postanapoleonsko doba,* Istra, XXV, 5-6, Pula, 1987, str. 174-187.

5 Cvjetko Rubetić, *Vjekopis dra Jurja Dobrile,* Zagreb, 1882; *Biskup Juraj Dobrila. Spomen-knjiga stogodišnjice njegova rođenja.* Pazin, 1912; Božo Milanović, *Biskup Dobrila i njegovo doba (1861-1882.),* u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik.* Zagreb, 1969, str. 351-402; *Juraj Dobrila 1812-1882. Istarski preporoditelj.* Pazin, 1985; Petar Strčić, *Dobrila, Juraj,* Hrvatski biografski leksikon, 3, Zagreb, 1993, str. 432-434.

6 Isto, te Petar Strčić, *Juraj Dobrila i Istra,* Nastava povijesti, 4, Zagreb, 1983, str. 194-202.

7 Ovdje izuzimamo Evgenija Kumičića koji – iako je Istranin i dijelom svoga bogatoga književnog opusa vezan je sa svojim zavičajnim krajem – nije bio bliže vezan s hrvatskim političkim svijetom Istre.

8 Dobrila je rođen u veoma siromašnoj seljačkoj obitelji u Ježenju, u Tinjanštini, u središnjoj Istri. Usp. lit. u bilj. 5 i 6.

9 Istarsko-kvarnersko otočni talijanaško-talijanski zastupnici u parlamentu austrijskoga dijela Monarhije (bilo ih je četiri, a samo je jedan bio Hrvat; o situaciji u Istri s otocima 1848. i 1849. god. usp. Petar Strčić, *Prilog proučavanju talijanske komponente u Istri 1848-18498. godine,* Historijski zbornik, 51, Zagreb, 1998, str. 113-128, i *Hrvatska komponenta u Istri 1848./49.godine,* u: *Hrvatska 1848. i 1849. Zbornik radova.* Zagreb, 2001, str. 193-210) zatražili su 30. 8. 1848. god. od nadležnoga državnoga tijela Monarhije – ministarstva unutrašnji poslova, da se u najvećem dijelu Istre i službeno prizna postojanje talijanske

tanak; ali, unatoč tome, u suradnji s (austrijskim) Nijemcima – ta struktura u svojim rukama ima apsolutnu političku, gospodarsku i drugu moć. Taj osnovni osjećaj nadogradio se na ideje što ih je Dobrila upravo u vrijeme živoga trajanja ilirizma prihvatio i dalje ponio iz vremena svoga školovanja u Karlovcu, 30-ih godina XIX. stoljeća. Na sve to došlo je i osobno Dobrilino prijateljstvo sa samim J. J. Strossmayerom, u doba visokoškolskih studija u Beču 40-ih godina.[10]

Dobrila je u raznim prigodama na praktičan način izražavao svoje južnoslavensko opredjeljenje. Tako je 1848. god. bio član "Slavjanskoga društva" u Trstu, a između prvih postao je 1861. god. i član "Slavjanske čitaonice" u istome mjestu.[11] Njezin član bio je i Mate Bastian iz Kastavšćine, svećenik i književnik, koji postaje sve ugledniji hrvatski kulturni djelatnik[12] i koji će – uz Dobrilu i pravnika dr. Dinka Vitezića[13] – postati

narodnosti i – umjesto njemačkoga – uvede kao službeni talijanski jezik; time bi se i službeno, na državnome nivou potvrdilo da je Istra samo talijanska zemlja. No, u Istru je stigao odgovor neočekivana sadržaja koji je na vladajući talijanaško-talijanski svijet djelovao – doslovce – užasavajuće te je sve do raspada Monarhije bio jedan od najvažnijih akata što ga je objavilo neko od središnjih i vrhovnih tijela Monarhije u pogledu nacionalnih odnosa u Istri. Naime, novi je ministar unutrašnjih poslova grof Franz Stadion 15. prosinca 1848. god. odgovorio da su u Istri Talijani u manjini; a kako vlasti s njima već komuniciraju na talijanskome jeziku, moralo bi im (Talijanima) biti svejedno koji će jezik vlast upotrebljavati u kontaktu sa Slavenima. U ministrovu je odgovoru navedeno da od 240.000 stanovnika u Okrugu – Slavena s vlaškim rodom ima 150.000, a Talijana 60.000. Težina ovome odgovoru ležala je i u tome što je Stadion na ministarsko mjesto došao s položaja namjesnika Austrijskoga primorja u Trstu, pa je bilo jasno da veoma dobro poznaje narodnosnu strukturu u toj upravnoj jedinici. Osim toga, njegov odgovor se zasnivao i na statističko-demografskim podacima poput onih koji su se nalazili u popisnoj anketi stanovništva iz 1846. godine, a rezultati su objavljeni u Trstu u tamošnjem službenom listu "Osservatore Triestino" upravo 25. srpnja te 1848. godine. (Josip Apih, *Slovenci in 1848. leto,* Ljubljana, 1888, str. 241; Carlo De Franceschi, *Memorie autobiografiche Con Prefazione, Note e Appendici a cura del figlio Camillo,* p. o., Archeografo Triestino, VIII, ser. III, Trst, 1926, str. 256-257, i *Uspomene,* Pula-Rijeka, 1989, str. 85). Podloga Stadionove tvrdnje ležala je u popisnoj anketi stanovništva – ostala je znamenita do danas – Carla Czoerniga iz 1846. godine, *Die etnologischen Verhältnissedas österreischischen Küstenlandes nach dem richiggestellten Ergebnisse der Volkszäthlung vom 31. december 1880,* Trst, 1885.

10 Usp. lit. u bilj. 5 i 6. Cvjetko Rubetić, *Vjekopis dra Jurja Dobrile,* Zagreb, 1882; *Biskup Juraj Dobrila. Spomen-knjiga stogodišnjice njegova rođenja.* Pazin, 1912; Božo Milanović, *Biskup Dobrila i njegovo doba (1861-1882.),* u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik.* Zagreb, 1969, str. 351-402; Petar Strčić, *Dobrila, Juraj,* Hrvatski biografski leksikon, 3, Zagreb, 1993, str. 432-434.

11 B. Milanović, *Biskup Dobrila,* n. dj., str. 359.

12 Marin Sabić, *Mate Baštijan, istarski pjesnik i preporoditelj hrvatske misli u Istri,* Vienac, XXI, 4-5, 7-12, Zagreb, 26. 1-23. 3.1889, Vienac, XXVII, 22-29, 31, 1. 6-3. 7. 1895; Petar Strčić, *Mate Bastian – istarski preporoditelj, političar i pjesnik,* Istarski mozaik, V, 6, Pula, 1967, str. 353-365, i *O političkom aspektu djelatnosti Mata Bastiana od 40-ih do 80-ih godina 19. stoljeća,* u: *Ivan Matetić Ronjgov. Zbornik,* 2, Ronjgi, 1993, str. 75-82; M. Strčić, *Istarska,* 2, n. dj., str. 17,125, *Književno djelo Mata Bastiana,* Fluminensia, 2,1990/1-2, 1990, Rijeka, 1990, str. 44-52, i *Temelji,* n. dj., str. 93-114.

13 O Viteziću usp. Dinko Vitezić, *Poslanica kojom obavieščuje svoje birače u zadnjih dvih saborskih razdobljih,* Trst, 1885, i *Druga poslanica kojom obavješćuje svoje birače o svojem birače zastupničkom djelovanju u saborskom djelovanju od 1885 do 1891,* Trst, 1891; Petar Strčić, *Četiri krčka advokata u političkom životu Istre i Kvarnerskih otoka,* Odvjetnik XVIII, 9, Zagreb, 1968, str. 231-252, *Dopisivanje Dinko Vitezić-Josip Juraj Strossmayer (1874-*

vođa prvoga naraštaja istarsko-točnih preporoditelja; taj Kastavac Strossmayera drži za "ljubimca jugoslavenskog".[14] Strossmayerova je narodnjačko-južnoslavenska ideološka usmjerenost općenito postala tek kasnije i ostala simbolom produžena trajanja kao i daljeg razvoja prethodnoga ilirskog razdoblja i njegova modificiranoga naslijeđa, pa tako, dakle, nacionalna integrativna ideja južnoslavenstva/jugoslavenstva, odnosno misao o potrebi južnoslavenske/jugoslavenske uzajamnosti i zajedništva, koja je uz to povezana s potrebama neposredne realizacije nacionalno-prosvjetiteljskog rada u samoj Istri i na Kvarnerskim otocima, ostaje trajnom konstantom svih Dobrilinih pothvata u ovoj fazi hrvatskoga narodnog preporoda u Istri s otocima, od četvrtoga do osmoga desetljeća.

U tome smislu treba gledati i vijest o smrti glavnoga nositelja ilirskoga pokreta – Ljudevita Gaja, koju je Dobrilina "Naša Sloga" – prvi hrvatski list Istre i Kvarnerskih otoka, koji je 1870. god. počeo izlaziti u Trstu[15] – donijela na svojoj naslovnoj stranici, u crno uokvirenu.[16] To je najvidljivije svjedočanstvo o tome da je Gajeva ličnost još i u početku 70-ih godina simbolizirala u Istri i na Kvarnerskim otocima ideje ilirizma i težnji koje su tada vodile i istarsko-otočne hrvatske preporoditelje prve generacije. Međutim, vatrenih pristalica jugoslavenstva ima i među mladima, pa – što je na prvi pogled iznenađujuće – i među viđenijim, budućim pravašima, te potonjim (od 80-ih godina) vodećim političarima hrvatskoga narodnog pokreta Istre i Kvarnerskih otoka. Tako je 1867. ili 1868. god. mladi (i budući svećenik) Vjekoslav Spinčić[17] iz Kastavštine oduševljeno pjevao isključivo o Slavjanima, o majci Slaviji, o slavskoj riječi.[18] On

1904), Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 14, Rijeka, 1969, str. 171-264, *Dinko Vitezić i ribarstvo uz istočnu obalu Jadrana u drugoj polovini XIX stoljeća*, Jadranski zbornik, 6, Rijeka-Pula, 1963-1965, str. 341-370, i *Gospodarska problematika u prvoj Vitezićevoj "Poslanici"*, Pazinski memorijal, 3, Pazin, 1972, str. 143-166.

14 Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (dalje: NSB), R 6333, M. Bastian-J. Dobrili, Trst, 23. 4. 1861.

15 Fran Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine. Prema bilješkama iz "Naše Sloge"*. Zagreb, 1952; Mirjana Gross, *Značaj prvih deset godišta "Naše Sloge" kao preporodnog lista*, Pazinski memorijal, 1, Pazin, 1970, str. 39-59; Petar Strčić, *Da li su Josip Juraj Strossmayer i Juraj Dobrila učestvovali u osnivanju prvog hrvatskog lista za Istru*, Istarski mozaik, VI, 1-3, Pula, 1968, str. 67-88, *Inicijative i pripreme za pokretanje prvog hrvatskog lista za Istru u XIX stoljeću*, Jadranski zbornik, 7, Rijeka-Pula, 1969, str. 509-530, *Literatura o "Našoj Slogi"*, Dometi, III, 7, Rijeka, 1970, str. 8-14 i *Oko pokretanja Naše Sloge"*, Pazinski memorijal, I, Pazin, 1971, str. 17-37; Josip Percan, *Obzori istarskog narodnjaštva. Antologijski izbor tekstova iz "Naše sloge" 1870-1915*, 1-3, Pula-Rijeka, 1986, .

16 Naša Sloga, III, 9, Trst, 1. 5. 1872, str. 1.

17 O njemu usp. *Spomen-knjiga proslave 60-godišnjice zastupnika naroda prof. Vjekoslava Spinčića u Kastvu 22. i 23. oktobra 1908*, Kastav, 1909; *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića. Inventar.* Zagreb, 1993; Petar Strčić, *Spinčićeva rukopisna ostavština u Arhivu Hrvatske*, Istra, XII, 2-3, Pula, 1984, str. 105-11.

18 Hrvatski državni arhiv, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića (dalje: ROVS) , kut. 54, br.6.

se uvjereno nadao dolasku onoga dana "kad će se Jugoslavjani"[19] – Slovenci, Hrvati, Srbi, Bugari udružiti u zajedničku kraljevinu, tj. u jednu državnu zajednicu. On je kasnije svojim sudrugovima, sjemeništarcima u slovenskoj Gorici, polovicom 1870. god. održao govor u kojem je u slavu J. J. Strossmayera, tada već slavnoga đakovačkoga biskupa rekao i ovo: "A kako da ne napomenem i onoga muža, koj je ceo dosadašnji život žrtvovao na dobro domovine, kako da nespomenem jugoslavjansku zvezdu J. J. Strossmayera. Da nam Bog poživi mnogo leta na čast i diku domovine!".[20]

2.

Vjekoslav Spinčić, međutim, uskoro mijenja svoja gledišta o nacionalnoj problematici.[21] Kao pripadnik drugoga naraštaja istarsko-otočnih političkih radnika, koji sve više izlazi na površinu političkih zbivanja 70-ih godina XIX. stoljeća, kritički se počinje odnositi i prema ilirskih tradicijama i naslijeđu u hrvatskim zemljama. Ocjene ilirizma u Spinčića postaju negativne. Tako je Spinčić u samom početku sedmoga desetljeća, doduše, odao Ljudevitu Gaju priznanje na tome da je – možda – dobro i mislio kada je skovao "ilirsko ime". No, po Spinčićevu mišljenju u tome nije imao nekoga uspjeha iz jednostavnoga razloga: "(...) izgubilo se je ime historično, pravo, a došlo mesto njega 'ilirsko' i to ne kako je on mislio da uzuzme sva južna plemena, nego bijaše samo za Hrvate". Spinčić istodobno smatra da se dogodilo još i gore: "Hrvati izgubiše svoje ime, a drugi svi po starom ostaše ili si novo skovaše". Prema tome ilirskom naslijeđu i tada se, početkom 70-ih godina, svjedoči Spinčić, u Trstu među učenim ljudima spo-minje riječ "ilirski" umjesto hrvatski, a u Istri, oni kažu, žive Ilirci, a ne Hrvati. Spinčić spominje i imena nekih ljudi, a među njima i samoga tršćansko-koparskoga biskupa Bartola Jerneja Legata (koji je nadležan i za dio sjeverne, hrvatske Istre, pa tako i Spinčićeve Kastavšćine),[22] koji je – koliko se zna – zaista i koristio izraz ilirski za hrvatski u Istri.

Tako je taj biskup, Slovenac, iskoristio prvu prigodu u tek osnovanome Istarskom saboru u Poreču[23] da prvi postavi pitanje službene upotrebe slovenskog i ilirskog "narječja", s obzirom na to da u Istri žive i Slaveni, a u Saboru je službeni jezik bio

[19] Isto, br. 20.

[20] Isto, kut. 69, br. 1.

[21] Isto, kut. 54, "Štošta" (1870-1888), I. 1870-I. 1873, str. 41-42.

[22] O njemu usp. *Slovenec Jernej Legat. Tržaški škofijski sedež so pogosto in za dolge dobe zasedali slovenski ali hrvatski škofje.* Primorski dnevnik, XVIII, 223, Trst, 14. 9. 1952, str. 4; Giampaolo Valdevit, *Chiesa i lotte nazionali: il caso di Trieste (1850-1919)*, Udine, 1979.

[23] Giovanni Quarantotti, *Storia della Dieta del Nessuno, Poreč, 1928;* Fran Barbalić, *Prvi istarski sabori (1861.-1877.)*, Rad, 300, Zagreb, 1954; Petar Strčić, *Prilog povijesti Istarskog sabora (1861-1916)*, Arhivski vjesnik, XXXIV-XXXV, 35-36, Zagreb, 1993, str. 53-64.

samo talijanski; bilo je to 13. travnja 1861. godine.[24] Nekoliko godina kasnije i slovenski narodni politički radnici narodni skup na Kalcu kod Logatca (9. svibnja 1869.) sazvali su pod imenom "slovensko-ilirskog tabora". To su učinili zato, jer su na tome taboru u Sloveniji sudjelovali i Kastavci,[25] a na njih se odnosio naziv ilirski.

Održavanju ilirskog imena u Istri – koliko god čudno zvučalo – pogodovalo je i stajalište vlasti, pa je utoliko jasniji i istup slovenski nacionalno svjesnoga Legata u jednome od najznačajnijih tijela vlasti pokrajine Istre s otocima. Naime, još se i petnaest godina kasnije čak i na sudski način osporavalo hrvatsko ime, a u prilog ilirskoga. Tako je 1874. god. sud u gradu Krku odbio priznati postojanje Hrvata na tome otoku, jer otok "pripada po razdiobi okružja Istri ili, bolje, Iliriji". Zbog toga, a i s obzirom na to da u Austrijskome Carstvu živi slavensko pleme, sudac Wurmbrand, Nijemac, presuđuje u gradu Krku da se i na o. Krku govori samo slavensko-ilirski, koji naginje slaveno-dalmatinskome.[26] Tako se i u prvaka slovenskoga i hrvatskog pokreta mogao stvoriti dojam o zakonitosti upotrebe ilirskoga imena za Hrvate u pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima, što, međutim, mladi Spinčić oštro osporava.

Ipak, i izraz Slavjan, slavjanski, slovinski itd., i dalje se koristi, formirajući na taj način određenu južnoslavensku, pa jugoslavensku idejnu komponentu na ovome prostoru, o čemu govori i primjer sukoba između virilnoga zastupnika biskupa Dobrile i biranoga talijanaško-talijanskoga zastupnika Parisinija 1863. god. u Istarskome saboru. Naime, u raspravi o tome kojim će se jezikom pisati u saborskim zapisnicima (bilo je odlučeno većinom glasova, naravno, da se tiskaju samo talijanskim jezikom, a takav glasački rezultat mogao se lako postići u svemu, jer su talijanaško-talijanski zastupnici tada i idućih desetljeća imali apsolutnu većinu u Saboru),[27] talijanaško-talijanski je zastupnik Parisini želio čak i povrijediti Dobrilu, pa je rekao da narod u Istri govori različita narječja, a ne razumije slavenski ili srpski jezik na kojem bi se trebali tiskati zapisnici. Dobrila je na to odmah odgovorio zastupniku da on, tj. Parisini ne zna niti jedne slavenske riječi, niti ih zna sklanjati te da o tome problemu ne može donositi sudove. Upozorio ga je i na to da jedno te isto evanđelje razumiju svi Slaveni u Istri, pa čak i u Bosni i na granicama Ugarske.[28]

Suština Parisinijeve intervencije bila je u talijanaško-talijanskoj konstanti: Hrvati u Istri ne postoje, a pogotovo ne kao narod; postoji samo etnički neidentificirana

[24] Državni arhiv Rijeka, Zapisnici Istarskog sabora z 1, Spisi 1, 86a-88 i 92; dodatak (Protocolli Dietali 1861-66); Dieta provinciale dell'Istria in Parenzo, Rovinj, 1867, 13 i 14.

[25] Vasilij Melik, *Slovenski tabori*, Jugoslovenski istorijski časopis, 1, Beograd, 1964, str. 75.

[26] F. Barbalić, *Narodna borba*, n. dj., str. 32-33.

[27] Usp. lit u bilj. 23.

[28] F. Barbalić, *Prvi*, n. dj., str. 326-327.

slavenska, štoviše – barbarska, necivilizirana masa, čiji će se dio civilizirati tek kada se potalijanči.[29] S obzirom na istodobno tadašnje uobličavanje Kneževine (pa Kraljevine) Srbije,[30] na sve veće približavanje srpskih predstavnika snažno ugroženim autonomašima-talijanašima u Dalmaciji (gdje rano pobjeđuje hrvatska općina apsolutno većinskoga puka),[31] talijanaško-talijanska struktura u Istri s Kvarnerskim otocima tvrdi da je ovdašnji hrvatski jezik zapravo srpski. U tom duhu djeluje i nadležna vlast. No, suprotstavljanje takvom stajalištu od strane Dinka Vitezića[32] pokazuje da je jedna stvar forsiranje južnoslavenstva/jugoslavenstva, a druga je stvar svijet o pripadnosti hrvatskome nacionalnome korpusu – čega je primjer upravo Vitezić.[33]

3.

Pitanje južnoslavenstva/jugoslavenstva odjednom se javlja pred istarsko-otočnom javnošću. Naime, osobito se dobro vidi preko sadržaja prvoga godišta prve hrvatske periodike Istre i Kvarnerskih otoka – kratkotrajnoga kalendara *Istran* za 1869. godinu, kao i preko niza godišta prve trajnije hrvatske periodike za isto najzapadnije hrvatsko područje – lista *Naša Sloga* od 1870. god. dalje. Drugih tiskanih izvora za ranije doba gotovo i nema – a i jedno i drugo glasilo, zapravo, djeluju u skladu s produženim trajanjem prakse ilirskoga pokreta, nadograđeno k tome štrosmajerskim usmjerenjem, odnosno južnoslavenskim narodnjačko-prosvjetiteljskim tendencijama.

29 Usp., npr., stajališta Carla Combija o Istri: "Civilizacija je, dakle, sva naša (...); naše je sve ono što sačinjava život nekog naroda, njegovo dostojanstvo, ugled, ponos i njegovo lice""; doseljeni su Slaveni "živjeli i žive bez povijesti, bez tradicije, bez ustanova (...)", a istarska je sredina spremna da te Slavene talijanizira. (Miroslav Bertoša, Pogledi Carla Combija *na povijest Istre i etnički sastav njezina pučanstva,* Časopis za suvremenu povijest, VI, 3, Zagreb, 1974, str. 25). Combi u Istri razlikuje Slavene, Morlake, Dalmate i Srbo-Crnogorce, ali ne vidi Hrvate (isto, str. 33); slavensko je pleme bez svoje povijesti i kulture (isto, str. 33). Na drugome mjestu piše da se Slaveni u Istri dijele na Srbe i na Slovence (isto. str. 34).

30 Već je 1862. god. Carlo Combi, jedan od najistaknutijih istarskih iredentista i njihovih ideologa pisao da je Italija bez Istre osakaćena, te da će "na dva koraka od rječice Soče" morati gledati "zastavu mlade Srbije kako se vije na Julijskim Alpama". (Miroslav Bertoša, *Pogledi Carla Combija na povijest Istre i etnički sastav njezina pučanstva",* Časopis za suvremenu povijest, VI, 3, Zagreb, 1974, str. 35; usp. i Petar Strčić, *Prilog poznavaju iredentističke djelatnosti Carla Combija pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća,* Annales, I, Kopar, 1991, str. 155-160).

31 Usp. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik.* Zagreb, 1962.

32 Porezni ured u Pazinu 9. 5. 1873. zamolio je župni ured u Žminju da mu javi gdje živi kapelan I. M. Plovanski. Ured je na hrvatskom jeziku odgovorio 11. 5. To pismo je već idući dan vraćeno "sa opazkom, da buduć je na *srbskom* jeziku napisano, to ga potpisani činovnici nerazumiju, niti su ga dužni razumiti". (D. Vitezić, *poslanica,* n. dj., str. 38-39). Vitezić je o pazinsko-žminjskom slučaju u Carevinskom vijeću postavio upit 29. 4. 1874. (isto, str. 39).

33 Usp. lit. o Vitezići u bilj. 13.

Prva hrvatsko-otočno periodika – samo dva godišta su objavljena – tiskana je u Ljubljani. To je *Istran, narodni koledar za 1869.*, čiji se izdavači, odmah, na početku, opredjeljuju, već u uvodnome *Pozdravu* urednika Franje Ravnika, na drugoj stranici.[34] Taj Slovenac i slovenski narodni preporoditelj veoma je usko vezan s Hrvatima, Kastavšćine, gdje je ranije službovao kao svećenik i učitelj te je snažno utjecao na mlade Kastavce; izvrsno vlada tadašnjim standardnim hrvatskim jezikom (štokavštinom), mnogo bolje od mnogih Istrana.[35] U kalendaru obraća se *Istranima*, što se, doduše, na prvi pogled čini neutralnim. Ali, odmah zatim Ravnik jasno obilježava Istru, Liburniju i Kvarnerske otoke (samo) kao "slavjansko" područje. Značajno je i to da izričito ističe kako se ovdje "slavjanski" govori i to na "slavjanskih" ognjišćih. Moglo bi se iz teksta pretpostaviti da se nikako drukčije u Istri i ne govori – toliko je ta Ravnikova tvrdnja tvrdo i čvrsto postavljena.

Samo na prvi pogled idući "pravi", prvi članak (iza uobičajenoga kalendarskog dijela) pripada kulturnoj oblasti, jer i on već samim svojim naslovom jasno pokazuje idejno nacionalno opredjeljenje autora; za pisca toga teksta drži se da se krije u biskupu Jurju Dobrili. Riječ je tu o zbirci narodnih umotvorina pod naslovom: *Narodne poslovice što jih govori naš narod po Istri, Dalmaciji, Hrvatskoj, Srbiji, Črnojgori, Bosni i Ercegovini.*[36] Kad se spoje navedene izvedenice iz slavenskoga imena u Ravnikovu uredničkome uvodniku toga kalendara, te naznake odakle su prikupljene poslovice, lijepo se i ovdje vidi da se pod sintagmom "Naš narod" podrazumijeva upravo "slavjanski", ali, pojam se ograničava samo na dio južnoslavenskoga naroda, jer su pri tome sa-svim jasno odvojeni Slovenci; naime, njihova se zemlja i ne spominje, a poslovice ne citiraju. Zanimljivo je i to što navođenje poslovica počinje s Kraljevićem Markom, a završava se sedamdesetom godinom XIX. stoljeća: "Srbin kosi, Švaba nosi; Srbin bere, Švaba ždere";[37] to već ima i značenje istarske ekonomske aktualnosti, ali, ovdje, s obzirom na djelovanje vladajućega sloja misli se na talijanaško-talijansku strukturu. Naravno, jasno je zbog čega se na prvome mjestu u iznošenju poslovica imenuje junak Kraljević Marko – iz mita o poznatome srpskom borcu protiv turskoga tuđina, koji je u XIX. st. prihvaćen kao prototip općega južnoslavenskog junaka/borca protiv

---

34 Usp. i Petar Strčić, *Stogodišnjica kalendara "Istran"*, Franina i Jurina, kalendar za 1969, str. 36.

35 Roman Savnik, *Franjo Ravnik*, Bori, Kopar, jesen, 1954, str. 89-99; Janez Kramar, *Prvi tabor v Istri*, Kopar 1970, str. 47-54, i *Narodni buditelj prof. Franjo Ravnik. Pred stoletnico tabora v Kubedu*. Primorski dnevnik, XXVI, 208, Trst, 17. 9. 1970, str. 6; Petar Strčić, *Franjo Ravnik o pripravah za izdajanje tržaškega časopisa "Naša Sloga". Iz našega polpreteklega kulturnege razvoja*. Primorski dnevnik, XXV, 55, Trst, 7. 3. 1969, str. 3; Nada Morato, *Ravnikova dedeščina v Kortah*, Kopar, 1995.

36 Str. 18-21.

37 Str. 21.

svih stranih nasilnika, pa je taj lijepi mit veoma dobro došao i hrvatskome narodu u Istri u borbi protiv talijanaško-talijanskih nasilnika.

Na kraju sadržaja ovoga kalendara *Istran* (za 1869. godinu) objavljena je pjesma Mede Pucića iz Dubrovnika: *Oj Slavjansko liepo ime!*[38] To je zapravo svojevrsna budnica, koja počinje zazivanjem vremena kad će se slavjansko ime "uspeti tako u vis nada svime", a odmah se daje i odgovor: to će biti "kad brat brata svud pozna". No, sada je vrijeme kada se još u mraku traži prva zraka slobode, ali treba biti spreman "da spasimo narod slavni".

Usto, treba istaknuti i to da nije bez razloga suradnik toga prvoga godišta kalendara *Istran* i Petar Studenac iz trsatskoga (istočnog) područja današnje Rijeke, inače niz desetljeća župnik u Istri (u Kanfanaru) i jedan od prvih i najpoznatijih pristalica ilirskoga pokreta u Istri te Gajevih suradnika.[39]

Još jedna uočljiva zanimljivost u ovome prvome istarsko-otočnome hrvatskome glasilu: nema spomena o hrvatskom imenu ili samoga hrvatskog imena, ili njegovih izvedenica, osim, usput, u jednom od mnogobrojnih službenih naslova samoga vladara Franje Josipa I.: "kralj hrvatsko-slavonsko-dalmatinski";[40] taj dio u vladarevu naslovu ne da se nije mogao – već se nije smio izbjeći.

4.

Dio mlađe generacije, međutim, nije s razumijevanjem prihvaćao htijenja Dobrilina naraštaja; značajno je napomenuti da taj dio naraštaja postaje osobito aktivan. Tako, njezin vodeći pripadnik mladi Matko Laginja iz Klane, u Kastavštini također,[41] godine 1870. ovako analizira kretanje jugoslavenske misli u Istri u to doba: "Ti naši rodoljubi neimaju cilja pred očima, nepomična. Da oni reku 'Tajimo hrvatstvo, jer je preslabo, te smo samo Slaveni' bio bih zadovoljan. Da oni reku 'Tajimo hrvatstvo jer smo plaćeni, pak volimo štogod drugo' (to je samo primjer) bio bih zadovoljan. Da oni reku 'Bit ćemo sa Slovenci, jer nas Hrvati nisu vriedni pitat' bio bih još zadovoljniji. Nego njeko tumaranje: sad Hrvati, sad Slovenci, sad Slaveni, čak i Iliri; to nas nevodi k'dobru".[42] A naročito je zanimljivo istaknuti da je Laginja Spinčiću znao pi-

38 Str. 46.

39 Usp. lit. u bilj. 4.

40 Istran, str. 3.

41 O njemu postoji velik broj objavljenih tekstova; usp. Matko Laginja, *Književna djela i rasprave*, Pula-Rijeka, 1983; Mirjana i Petar Strčić, *Hrvatski istarski trolist, Laginja, Mandić, Spinčić*. Rijeka, 1966, str. 23-69; Petar Strčić, *Hrvatski narodni preporoditelj i ban dr. Matko Laginja*, Zbornik Društva za povjesnicu/ Katedre Čakavskog sabora, 1, Klana, 1995, str. 9-39, s literaturom.

42 ROVS, kut. 63, br. 20, M. Laginja-V. Spinčiću, 23. 7. 1870.

sati čak i na ćirilici, ali je i takvo pismo započinjao s veoma karakterističnim uzvikom: "Bog živi Hrvatstvo!",[43] očito s pravom smatrajući i ćirilicu hrvatskim pismom.

Zanimljiv je i jedan članak u sisačkome listu "Zatočnik" od 12. siječnja 1871. godine. To je zapravo dopis *Iz Gorice,* u Sloveniji, očito nekoga sjemeništarca iz tamošnje crkvene škole, koji se potpisao samo s "I. L., extinctus". No, pretpostavljamo da bi taj anonimus mogao biti Ivan Josip Lučić, također iz Kastva, koji je umro veoma mlad, a suvremenici u Kastavšćini smatrali su ga nadarenim piscem,koji je obećavao znatan književni rezultat.[44] Autor članka – koji očito veoma dobro poznaje prilike u Istri i spominje neke detalje što ukazuje na to zaista mora biti Istranin – otvoreno se iskazuje kao Jugoslaven, naravno u sadržajnom smislu te riječi: Južnoslaven. U članku – koji govori o talijanaško-talijanskom nastojanju da u svoju korist uredi unutrašnje administrativne granice u Austrijskom primorju (što je bio i dio programa prvoga hrvatskoga *tabora* u Istri, pod Kastvom 1871. godine, ali je vlast zabranila govoriti o tome problemu)[45] stalno se upozorava na pojavu probuđenoga istarskog i goričkog "Slovina", spominju se "Slovinci" u Istri i Goričkoj, te se tvrdi da će "uzploditi idea zajednice Južnih Slovenah". Naravno, taj I. L., odnosno – možda Ivan Lučić, zna razlikovati zbivanja u Istri i poznaje situaciju u njoj, gdje postoji "stranka koli hrvatska koli slavenska" (u smislu: strana), pa točno razlikuje, npr., Antuna Rubešu iz Kastva[46] od spomenutoga Frana Ravnika za kojega kaže da je Slovenac – itd.[47]

---

43 Isto, br. 1, M. Laginja-V. Spinčiću, 26. 11. 1869.

44 O Lučiću ima malo podataka; usp. Milan Marjanović, *Kastav,* Veliki ćiril-metodski koledar za 1908. godinu, Zagreb, 1907, str. 21-23; P. Strčić, *Prvi tabor,* n. dj., str. str. 20-22, 32, 95; Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna,*2, Pula, 1985, str. 20, 126.

45 *Taborski pokret* u Habsburškoj Monarhiji započeo je na temelju *Zakona o zborovima* koji je u austrijskom parlamentu usvojen 15. 11. 1867. godine. U slavenskim zemljama austrijskog dijela Habsburške Monarhije *tabori* su u život najprije krenuli u Češkoj, u svibnju 1868. godine (J. Purš, *Tabory v českýh zemích.* Československy časopis historicky, sv. 2-4, Prag, 1958). U Sloveniji je prva takva javna, masovna skupština održana 8. kolovoza već iste godine; do 1871. god. Slovenci su imali 17 tabora, a na svima su zahtijevali i *Ujedinjenu Sloveniju* (Vasilij Melik, *Slovenski tabori,* Kronika, XVI, 2, Ljubljana, 1968, str. 66). Prvi *tabor* u Istri – slovenskoj i hrvatskoj – održan je u naselju Kubed, na prostoru između Buzeta i Kopra, i to 7. kolovoza 1870. godine (J. Kramar, *Prvi,* n. dj.). O prvome hrvatskom taboru u Istri i na Kvarnerskim otocima usp. Petar Strčić, *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka. (Rubeši u Kastavštini 1871).* Rijeka, 1971, *Prvi hrvatski tabor u Istri i na Kvarnerskim otocima,* Pazinski memorijal, 2, Pazin, 1971, str. 201-264, p. o., *Na velikoj prekretnici. Prvi hrvatski tabor Istre i Kvarnerskih otoka,* Pula, 1989, i 2. dop. izd., Kastav, 1996, *Prilog o prvom hrvatskom taboru Istre i Kvarnerskih otoka (Kastavština, 1871.),* u: *Ivan Matetić Ronjgov. Zbornik,* sv. 2, Rijeka, 1993, str. 235-242, i *Povijesno značenje prvoga hrvatskog "tabora" u Istri (1871.),* Zbornik Kastavštine, 5, Kastav, 1997, str. 25-41. Usp. lit. i u potonjim bilj. ovoga članka.

46 Uz ostalo, Antun Rubeša bio je glavar kastavske Općine, predsjednik kastavske "Čitalnice", prve takve institucije u Istri (osnovana je 1866. godine) i zastupnik u Istarskome saboru (P. Strčić, *Na velikoj prekretnici,* 2. izd., n. dj., str. 36; Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri, knj. 1, 1797-1882,* Pazin, 1967, str. 261-262).

47 Zatočnik, III, 9, Sisak, 12. 1. 2-3; P. Strčić, *Na velikoj prekretnici,* n. dj., str. 142-143.

Lučić među mladim Kastavcima i nije bio sâm. Naime, čak jedanaestorica kastavskih gimnazijalaca u (tadašnjoj) Rijeci dvije godine ranije sebe svrstava samo među sinove "Slave", koji imaju "tvrda slavjanska srca", a hrvatsko ime ili izvedenicu uopće ne spominju. Zanimljivo je, međutim, da ta grupa mladih intelektualaca nije zapažena u kasnijem preporodnom radu Istre i Kvarnerskih otoka, za razliku od njihovih vršnjaka koji su pravaške, dakle čisto hrvatske orijentacije[48], što dovoljno govori o slabljenju intenziteta širenja južnoslavenske/jugoslavenske ideje u Istri i na Kvarnerskim otocima.

5.

I prva godišta *Naše Sloge*, spomenutoga prvoga hrvatskog lista za Hrvate Istre i Kvarnerskih otoka,[49] uređivana su u južnoslavenskome duhu Strossmayera i Račkoga. Ali, uz slavensko ime javlja se već i hrvatsko,[50] pa *Sloga* o sebi nije izričito govorila kao o samo slavenskom već i o hrvatskom listu. Tako, doslovce, već u prvome političkom komentaru prilika u Austriji, njegov autor ističe: "mi pravi i vjerni Hrvati". Ali, u tome prvom broju izričito se govori i o "istarskim Slavjanima", a tako se nazivaju i neki dopisnici. Ipak, ne može se znati jesu li se sami tako nazvali ili ih bez njihova znanja tako titulira uredništvo *Sloge*, no, zbog toga dopisnici i pisci članaka ne protestiraju, odnosno, nema objavljenih protesta (a do drugih vrela nismo došli). U člancima se i puk naziva *slovinskim* pa se tako, npr., otočani s Krka imenuju *Slovincima*, ali – precizira se – njihov je jezik *hrvatski*.[51] A tako se naziva i jezik na o. Cresu.[52] Već i samo ime *Naša Sloga* neposredno podsjeća na mnogo puta isticani zahtjev u djelima ilirskih pisaca u drugim krajevima Hrvatske o potrebi narodne sloge, a ilirska budničarska intonacija redovita je i u poetskim sadržajima toga prvoga hrvatsko-otočnoga hrvatskoga lista koji se objavljuje u Trstu, u središtu cijeloga Austrijskoga primorja, gdje

48 O počecima pravaškoga pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima te njegovu kasnijem razvoju usp. Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973, i *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb, 2000; Mihovil Bolonić-Petar Strčić, *Zapisnici sjednica i skupština "Hrvatske čitaonice" u Vrbniku od 1871-1929*, Krk, 1971, str. 15-16; Petar Strčić, *Kalendar "Istran" za 1870. godinu*, Franina i Jurina, kalendar za 1970, Rijeka, 1969, str. 33-52, *O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-tih i početkom 70-tih godina 19. stoljeća*, Historijski zbornik, 29-30, Zagreb, 1976-1977, str. 347-364, *Počeci pravaškog pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima*, Istra, XVI, 1-2, Pula, 1978, str. 123-132, i *Pravaška ideologija i politička praksa u Istri*, u: *Ante Starčević i njegovo djelo. Zbornik radova. Znanstveni skup o 100. obljetnici Oca domovine 18. i 19. travnja 1996. u Zagrebu pod visokim pokroviteljstvom Predsjednika Republike dr. Franje Tuđmana*. Zagreb, 1997, str. 121-131. Usp. i lit. o Laginji u bilj. 41.

49 O *Našoj Slogi* usp. lit. u bilj. 15.

50 M. Gross, *Značaj*, n. dj., str. 45.

51 *Sa Krčkoga Otoka u juniju*, Naša Sloga, I, 4, Trst, 16. 7. 1870.

52 Naša Sloga, I, 5, Trst, 1. 8. 1870.

su, tada, jedini i mogući uvjeti za hrvatsko izdavaštvo u toj cislajtanijskoj upravnoj jedinici.

A cijelo to desetljeće (od početka izlaženja tih novina, od godine 1870. do 1880.) bit će *Naša Sloga* usmjeravana tajnom uredničkom rukom Mate Bastiana, dobroga urednika, novinara i suradnika biskupa Dobrile, naravno, i u pravcu narodnjačkoga jugoslavenstva[53]; taj Kastavac pratio je izdavačku djelatnost i na širem jugoslavenskome prostoru.[54] Na *Sloginim* stranicama redovito se pojavljuje ustrajni i vjeran ilirac Ivan Trnski iz uže (Banske) Hrvatske, koji je – kao već poznati pjesnik – nastavak svoga starog oduševljenja sada našao u preporodnom krugu istarskih pisaca. On je u tršćanskoj *Našoj Slogi* gotovo redovito od 1871. god. objavljivao svoje pjesme. Također, već u drugom godištu *Naše Sloge*[55] citiraju se i stihovi crnogorskoga pjesnika Jovana Sundečića, a oni imaju sasvim određenu težinu, jer je Crnogorac Sundečić bio srpski orijentiran i poznati širitelj srpsko-hrvatskog jedinstva, te je neko vrijeme službovao i u Istri.[56] U duhu poznatih ilirskih davorija kretat će se i gotovo svi književni prinosi istarsko-otočnih pjesnika 70-ih godina koji su objavljivani u *Našoj Slogi*.[57] Oni redovito imaju izrazito najširu južnoslavensku potku. Tako se emfatično uzvikuje u pjesmi pod naslovom *Ustaj rode, zora zove!*:

Samo složno sred naroda'
Dični sinci slavskog roda
Sviet će vidit što slavjanski
Može duh istrijanski![58]

Međutim, nesloga pogađa mnoge, pa i one u udaljenijim hrvatskim krajevima, u dalmatinskome Sinju. Odavde stiže "pozdrav Našoj Slogi":

---

53 O Bastianu usp. lit. u bilj. 12.

54 Bastian je bio jedan od pretplatnika na djela Vuka Stefanovića Karadžića: *Praviteljstvujušči sovjet srbskij* i njemačko-srpskoga rječnika iz 1872. godine. (Mirjana Strčić, *Prilog osvjetljavanju odnosa između Vuka i Istre*, Istra, XXV, 1-2, Pula, 1988, str. 154-160).

55 *Sa područja Učke u novembru*, Naša Sloga, II, 24, Trst, 16. 12. 1871, str. 63-64.

56 Sundečić je u svome crnogorskom kalendaru *Orlić* za 1866. god. objavio Bastianovu pjesmu *Pjesnikova žalost*. (O Sundečiću usp. Mirjana Strčić, *Jovan Sundečić u kontekstu hrvatske, srpske i crnogorske književnosti*, u: *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*, 3, Varaždin-Zagreb, 1988, str. 215-222, i u Gesta, 10, Varaždin, 1988, str. 215-222, te *Prilog poznavanju života i djela Jovana Sundečića*, u: Prilozi o zavičaju, 6, Pula, 1990, str. 119-125).

57 Usp. Mirjana Strčić, *Istarska beseda i pobuna*, 2, Pula, 1985, prvi dio pod naslovom: *Književno stvaralaštvo u Istri u doba "Naše Sloge" (1870-1900)*, str. 19-73

58 Naša Sloga, IV, 4, Trst, 16. 2. 1873, str. 3.

Huda sreća ti bila prokleta!
Kod Slavenah ti si mnogo ljeta'
Ljetovala i zimovala
Dok si od njih slogu odtirala
i sa bratom zavadila brata
Odstranila Srba od Hrvata
Od Slovenca jednog i drugoga:
Ko da nisu plemena istoga
Svi na jugu od Karpatskih Gora'
Do obalah Jadranskoga Mora![59]

Zanimljivo je napomenuti da se u Istri raspačavao i *Novi zavjet* Vuka Stefanovića Karadžića, rodonačelnika modernoga srpstva i jednoga od rodonačelnika velikosrpstva.[60] Materinji jezik kao osnova za održanje naroda – pogotovo kad mu živo prijeti denacionalizacija – bio je mnogo puta tema u ilirskim davorijama i napitnicama. Sada je ta tema upravo utkana i u preporodnim poetskim djelima istarsko-otočnoga kruga, pa se kao primjer mogu navesti stihovi:

Ja besjedu čisto slavim
Majke slovinske,
Nad besjedam' milim ovim' Neću tudjinske.
Slavsko ime stalno je na umu i u idućim strofama istoga pjesnika.[61]

Naša Sloga – držeći se svoje južnoslavenske, pa i šire, slavenske orijentacije u prvome desetljeću svoga djelovanja (1870.-1880.) – osvrtala se s pažnjom i na život drugih slavenskih naroda. Tako se, npr., poljski grof Potocki u ovome listu ističe kao čovjek "našega plemena", a to bi značilo da pripada slavenskom plemenu.[62] Isto tako, *Naša Sloga* redovito je s pažnjom pratila događaje i zbivanja među Južnim Slavenima, a posebice na teritoriju koji su nastavali ostali jugoslavenski narodi, te sve ono što je bilo vezano uz južnoslavensku ideju. U tom je pogledu zanimljiv odnos Istrana prema jugoslavenskoj konferenciji u Ljubljani,[63] no, o toj temi vlast je zabranila govor na spomenutome prvome hrvatskome "taboru" Istre i Kvarnerskih otoka, koji je održan u Kastavštini.[64] *Sloga* je i inače općenito bila uz stajališta Narodne stranke u Banskoj

59 Isto, 1, 1. 1, str. 3.

60 M. Strčić, *Prilog,* n. dj., str. 130.

61 *Ova je za Istru,* Naša Sloga, IV, 23, Trst, 1. 12. 1873, str. 3.

62 M. Gross, *Značaj,* n. dj., str. 45.

63 Usp. P. Strčić, *Na velikoj prekretnici,* n. dj., 2. izd., str. 42-45.

64 O "taboru" usp. lit. u bilj. 45

Hrvatskoj,[65] pa se utoliko radije uključila u propagiranje ljubljanskoga skupa, koji je održan od 1. do 3. prosinca 1870. godine.[66]

6.

Predstavnici istarsko-otočnih Hrvata bili su zabrinuti zbog europskih događanja i Bismarckove pobjede nad Napoleonom III., te zbog mogućnosti njemačko-pruskoga širenja i na teritorij Habsburške Monarhije. Zbog toga su odmah podržali prethodni sastanak predstavnika političara Banske Hrvatske, Vojne krajine i Slovenije koji je održan u Sisku.[67] Utoliko je odlučnije podržana i sljedeća, spomenuta jugoslavenska konferencija u Ljubljani, te je istaknuto da su se ovdje dogovarali "nekoji naši poglavitiji jugoslavenski rodoljubi, Hrvati, Srbi i Slovenci, (...) što i kako bi trebalo postupati u carstvu nam Južnim Slavenom, da osjeguramo svoj obstanak, komu od više stranih pogibelj preti. Tu bi zaključeno, da neima druge pomoći, nego nastojat, da se kao braća sdružimo i jedno na drugo naslonimo". Značajno je da su te riječi bile objavljene na prvoj stranici *Naše Sloge*.[68] Zatim je, u istom broju, također na prvoj stranici, objavljen i ljubljanski tekst – cijela *Izjava, što su je dogovorno učinili jugoslavenski rodoljubi, Hrvati, Slovenci i Srbi*. No, na tome politički predstavnici Hrvata Istre nisu stali.

65 M. Gross, *Značaj*, n. dj., str. 58, bilj. 19. Usp. i lit u slijedećoj bilj. 59.

66 O ljubljanskom skupu i Istranima usp. lit. o taboru u bilj. 45, a s obzirom na to da je konferencija znatno utjecala na razvoj jugoslavenske ideje u Istri te na to da je vlast smatrala kako Istrani i otočani ne smiju podrobnije doznati o sadržaju toga skupa, donosimo nešto više literature o tome događaju u Ljubljani 1870. godine: Jaroslav Šidak, *Prilog razvoju jugoslavenske ideje do g. 1914*, Naše teme, IX, Zagreb, 1969, str. 1306-1308 i Nastava povijesti, 2, Zagreb, 1972, str. 30-31; Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848-1895*, 3, Ljubljana, 1958, str. 183-229; Dušan Kermanvner, *Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. Koste Milutinovića v tem časopisu*, Zgodovinski časopis, XIV. Ljubljana 1960, *Hegemonistične prekonstrukcije jugoslavanskega programa v Ljubljani leta 1870*, XVI, 1960, *O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinopisju*, i *Še nekaj gradiva o ljubljanskem kongresu leta 1870*, XVII, 1963, *Še iz prezgodovine jugoslavanskega kongresa v Ljubljani decembra 1870*, XIX-XX, 1965-1966, *O najnovejši apologiji hrvaške narodne stranke*, Historijski zbornik, 18, Zagreb, 1965; Vera Ciliga, *narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866-70)*, isto, 17, 1964, i *O nekim "apologetskim" prikazima u povijesti*, isto, 19-20, 1966-1967, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, Zagreb, 1970, *Južnoslavenska problematika na kongresu u Ljubljani 1870. godine*, Nastava povijesti, 2, Zagreb, 1970-1971; Kosta Milutinović, *Problematika ljubljanskoga jugoslavenskog programa 1870 kod Srba i Hrvata*, Zgodovinski časopis, X-XI, 1956-1957; Fran Zwitter, *Nekaj problemov okrog jugoslovanskog kongresa v Ljubljani leta 1870*, isto, 16, 1962, i *Odgovor polemičnem izkrivljavanju*, isto, 18, 1964; Petar Korunić, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870*, Zagreb, 1986, str. 385 i dalje, *Prilog poznavanju jugoslavenske ideje u hrvatskoj politici 1866-1874*, Časopis za suvremenu povijest, XII, 3, Zagreb, 1980, str. 67-68, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj nacionalnoj politici i hrvatsko slovenski odnosi 1835-1874*, Zgodovinski časopis, XXVII, 3, Ljubljana, 1983; Zdravko Dizdar, *Ljubljanski 'jugoslavenski kongres' 1870. u najnovijoj literaturi*, Historijski zbornik, 37-38, Zagreb, 1974-1975, str. 331-341. Zasebno treba usp. i sadržaj u knjizi Jaroslava Šidaka, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb, 1973, str. 66-67.

67 Naša Sloga, I, 12, Trst, 16. 11. 1870, str. 47.

68 Isto, 14, 16. 12, str. 55.

Značajno je, naime, što su gotovo odmah odlučili da i sami pred širim skupom rasprave sadržaj pitanja koje je tretirano u Ljubljani. To je trebalo biti učinjeno na masovnome sastanku u Kastavšćini, na spomenutome prvome hrvatskom *taboru* istarsko-otočnih Hrvata, i to kao druga točka dnevnog reda, pod naslovom jasnoga sadržaja: *O sdruženju Jugoslavjana (na temelju ljubljanske konference).*[69] Mora da je bilo velikoga oduševljenja takvim jugoslavenskim, pa i južnoslavenskim opredjeljenjima kad se smatralo da se nema mnogo što raspravljati. Kastavci su veoma jednostavno shvatili poruke i zaključke Ljubljanske konferencije – treba konkretno reagirati, u masi, jer se odlučivalo o zajedničkoj, općoj južnoslavenskoj budućoj zajednici, o Jugoslaviji, misleći pri tome na Južnoslaviju.

7.

S obzirom na to, na kastavskom *taboru* u zaseoku Rubeši treba se opredijeliti samo za tu jednu soluciju.[70] I *Naša Sloga* je precizna: druga je točka na programu *Sdruženje Jugoslavenah.*[71] Ljubljanski list *Novice* štoviše smatraju da se s tim *taborom* "faktično počel izverševati ljubljanski program".[72]

Predviđen je bio i govornik za tu temu, a to je bio Franjo Ravnik,[73] urednik spomenutoga prvoga, hrvatskog glasila Istre i Kvarnerskih otoka – kalendara *Istran* za 1869. i 1870. godinu, čije je prvo godište, ono za 1869. bilo jugoslavenski orijentirano.[74] Potrebno je spomenuti da je Slovenac Ravnik, nekadašnji učitelj i svećenik u Kastvu, bio i govornik na prvome istarskom *taboru* uopće – onome slovenskom u Kubedu sredinom 1870. godine. O njemu kao govorniku na tome kubedskom *taboru* nadležne vlasti izvještavao je susjedni koparski načelnik, očito dobro poznavajući Ravnika: "Nobene posebne pazljivosti ni bilo treba, da se lahko ugotovil, kako so njegove besede pod vplivom ultra-slovenskih čustev in ustanovitve južnoslovenske države".[75] Doduše, takva kvalifikacija – o Ravnikovome slovenskom ultra-nacionalizmu, nije kompatibilna sa sadržajem napisa ljubljanskih "Novica"; ovaj je, pak, list smatrao da kastavski "tabor najbudi med Hrvati in Slovenci zavest da so sinovi jedne iste matere drage, jedne iste širje domovine!"[76] S obzirom na to da su Slovenci živo

[69] Vinko Rubeša, *Spomenica dvadesetpetgodišnjice hrvatske čitaonice u Kastvu. (Prve hrvatske čitaonice u Istri".* Trst, 1892, str. 16.

[70] ROVS, kut. 63, sv. 1871, pismo br. 18.

[71] Naša Sloga, II, 7, Trst, 1. 4. 1871, str. 28.

[72] Novice, XXIX, 3, Ljubljana, 23. 3. 1871, str. 100.

[73] O Ravniku usp. lit. u bilj. 34 i 35.

[74] Isto.

[75] J. Kramar, *Prvi,* n. dj., str. 60.

sudjelovali u organizaciji toga kastavskoga *tabora*,[77] s obzirom i na bliskost gledišta te suradnju među Hrvatima i Slovencima, Ravnik je s pravom mogao zaključiti u pismu Vjekoslavu Spinčiću da kastavski *tabor* "svakako bude najvažniji, što dosad taborovasmo,[78] jerbo ogrljet hoće svoju rodnu braću: zatirane Slovence i prezirane Hrvate."[79] A u samome proglasu *Središnjeg taborskog odbora* u Kastvu izričito se spominje ime Jugoslavije: "Neprijatelji naši, nas stanujućih na granicah Jugoslavije, uvidiv naše težnje, na noge se digoše...".[80]

Vlastima je i zbog južnoslavenstva/jugoslavenstva uskoro počela smetati već i sama mogućnost održavanja *tabora* kao masovnoga, javnoga oblika političkog okupljanja naroda i izražavanja njegove volje i mišljenja. Ali kad su već dopustile kastavski tabor, ipak nisu dale na njemu govoriti o prve dvije točke,[81] što su odmah registrirale i slovenske i hrvatske novine.[82] Dakle, nije dopušteno čak ni spominjanje Ljubljanske konferencije i njezinoga sadržaja s osnovnom jugoslavensko/južnoslavenskoj temom, iako su održavanje samoga ljubljanskoga skupa – prethodno – dopustile.

Zanimljiv je, međutim, idući postupak *Naše Sloge*. Naime, objelodanjujući vijest o zabrani precizirala je sadržaj svoje ranije objavljene vijesti o drugoj točki – *Sdruženje Jugoslavenah*,[83] ali sada tako da je suzila smisao samo na "duševno sdruženje južnih Slavenah".[84] No, i takva vijest dovoljno govori o tadašnjem opredjeljivanju vodećih Hrvata iz Istre s Kvarnerskim otocima. Tako je, npr., govornik Ernest Jelušić stariji, veoma ugledni Kastavac,[85] svoju pažnju posvetio školstvu u Istri, točnije rečeno – govorio je[86] o nepoštivanju ustavnih propisa Carevine, kojima se priznaje ravno-

76 Novice, XXIX, 13. Ljubljana, 29. 3. 1871, str. 100.

77 P. Strčić, *Na velikoj prekretnici*, n. dj., na v. mj.

78 O *taborima* usp. lit. u bilj. 45.

79 ROVS, kut. 63, sv. 1871, pismo br. 18.

80 V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., str. 15.

81 ROVS, kut. 63, sv. 1871, pismo br. 21.

82 Novice, XXIX, 19, Ljubljana, 10. 5. 1871, str. 154; Naša Sloga, II, 10, Trst, 16. 5. 1871, str. 43-44.

83 Naša Sloga, II, 7, Trst, 1. 4. 1871, str. 28.

84 Isto, 10, 16. 5, str. 43-44.

85 Ernest Jelušić st. bio je svećenik, politički i kulturno-prosvjetni radnik, jedan od osnivača kastavske "Čitalnice" (prve hrvatske institucije u pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima) i njezin prvi blagajnik, a zatim i njezin tajnik pa predsjednik; bio je i ravnatelj glavne plovanske (župne) škole, te jedan od osnivača prosvjetne "Bratovšćine hrvatskih ljudi u Istri", sa sjedištem u Kastvu, i njezin predsjednik. Umro je 1884. godine. (*Kastav i Kastavština u prošlosti i sadašnjosti. Povodom otkrića spomenika kralju Petru I. Oslobodiocu u Kastvu.* Samobor 1931, str. 65, 69, 70, 137; *Dvije stotine godina rada osnovne škole u Kastvu 1770-1970*, Kastav, 1970; V. Rubeša, *Spomenica*, n. dj., na v. mj.; P. Strčić, *Inicijative*, n. dj., str. 516-518.

86 Govor usp. u P. Strčić, *Na velikoj prekretnici*, n. dj., 2. izd., str. 92-99, a podrobniju analizu i komentar Jelušićeva istupa na str. 52-56.

pravnost u upotrebi svih zemaljskih jezika, ali ne i na nižim razinama vlasti. Iz Jelušićeva se govora veoma dobro razabire kojim se jezikom govori u Istri – to je "hrvatski ili slovenski", "kao narod" govorimo "hrvatski", obitelji nose "naše hrvatsko ime", ali "ne znaju već ni pisnuti hrvatski". Međutim, kada precizira o kojim je to narodima riječ, onda je decidiran već u prvoj rečenici: "U našoj Istri živu dva naroda jedan kraj drugoga, Talijani najme i Slaveni". I dalje – Slaveni su u Istri, tu su "naša slavenska djeca". Moglo bi se, doduše, pomisliti i na to da misli na Hrvate i Slovence. No, treba navesti i to da spomenuti Ante Rubeša, načelnik Kastva, u svome pozdravnom nastupnom slovu izričito spominje i govori samo o našoj "braći u Hrvatskoj, Dalmaciji", ali i u istome duhu, i u "kneževini Srbiji".[87]

Prvi hrvatski *tabor* u Istri i na Kvarnerskim otocima 1871. godine (Rubeši u Kastavštini) imao je izrazitu vrijednost za tekuće održavanje, te za dugoročno njegovanje i razvijanje dalje dobre suradnje između Hrvata – većine pučanstva u Istri, i Slovenaca – pučanstva na sjeveru Istre, i to u prvome redu u zajedničkoj, veoma teškoj borbi protiv znatno nadmoćnijega iako tankoga vladajućega talijanaško-talijanskog sloja. Time su podstrek dali i Slovenci – npr., ljubljanski list *Novice* komentirale su s kastavskoga *tabora:* "Sedaj so videl dušmani naši, Lahoni i Mahjaroni, da po naših žilah, teče krv slavjanska, da smo sinovi verni domovini, i da nam je sveta dolžnost radit za blagov našega tužnega naroda! Živila Jugoslavija!".[88] Međutim, službena zabrana vlasti da se raspravlja i o ujedinjenju Jugoslavena na jednome tako velikom javnome skupu ipak je nanijela štetu naporima i težnjama nekadašnjih iliraca i tadašnjih štrosmajeraca u Istri i na Kvarnerskim otocima. Doduše, iako su ljubljanske *Novice* izvještaj s kastavskoga *tabora* završile s navedenim optimističkim usklikom: "Živila Jugoslavija", povijesna je činjenica da upravo u desetljeću koje je nastupalo jača velikohrvatska starčevićanska ideja u Istri i na otocima.[89]

8.

To se lijepo i jasno vidi iz – kako to na prvi pogled djeluje – dva detalja, i to u vezi s osnivanjem čitaonice u Vrbniku na otoku Krku. Naime, prvi zapisnik "sjednice upravljajućeg odbora" od 1. travnja 1871. god. precizira ime toga društva, pa odbor piše zapisnik u ime "hrv. čitaonice u Vrbniku".[90] I iz nekih drugih podataka zna se da

[87] *Kastavski tabor,* Naša sloga, II, 1, Trst, 1. 6. 1871, str. 46-47, 12, 16. 6, str. 50, 13, 1. 7, str. 54, i 14, 16. 7, str. 57-58; Narodni List, X, 45, Zadar, 7. 6. 1871, str. 1-2, 51, 28. 6, str. 2, 54, 8. 7, str 1, i 58, 22.7, str. 1-2; P. Strčić, *Na velikoj prekretnici,* n. dj., str. 158-169.

[88] Novice, XXIX, 21, Ljubljana, 24. 5. 1871, str. 167; P. Strčić, *Prvi tabor,* n. dj., str. 59.

[89] O pravaškom pokretu usp. lit. u bilj. 41.

[90] M. Bolonić-P. Strčić, *Zapisnici,* n. dj., str. 15-16, te lit. o pravašima u bilj. 41.

je ta "Hrvatska čitaonica" – prva s tim imenom u pokrajini – tada prianjala uz pravašku stranu.[91] Međutim, iako je stajalište čitaoničkih sumještana veoma uglednoga dr. Dinka Vitezića, tada na radu u Zadru,[92] njemu moralo biti poznato, on – u odgovoru na poziv svojih Vrbničana da se učlani u čitaonicu[93] – govori o "narodnoj Čitaonici", o "Vrbanskoj čitaonici!", a niti jednom ne spominje riječ "hrvatska", no zato izričito navodi: "Mi Slaveni....".[94] Takvo će "slavensko" stajalište Dinko Vitezić imati i kasnije, i u vremenu od 1873. god. dalje, kada će postati i do 1891. god. ostati jedini hrvatski poslanik Istre i Kvarnerskih otoka u Carevinskom vijeću, u donjem domu parlamenta austrijskog dijela Monarhije; istodobno – uz Dobrilu i Bastiana – i vođa preporodnih kretanja 70-ih godina u cislajtanijskoj pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima. No, dakako, on se ne odriče ni svoje pripadnosti Hrvatima, pa upotrebu hrvatskoga jezika traži već na prvoj sjednici parlamenta u Beču.[95]

9.

Prvi hrvatski list za Hrvate Istre i Kvarnerskih otoka *Naša Sloga* i dalje se zanimala za događaje i zbivanja na južnoslavenskome prostoru, povremeno ističući neke od njih. Tako je zanimljivo zanimanje tih novina za djelatnost pojedinih južnoslavenskih udruženja i društava, pa i za njihove sastanke, koje nerijetko i navodi.[96] U tome smislu simptomatična je i tiskana vijest u povodu proglašenja kneza Milana Obrenovića punoljetnim, jer taj događaj u Srbiji tršćanske novine ističu kao narodnu slavu koju tretira kao "preznamenitu". Na liniji svoga južnoslavenstva *Sloga* želi sve dobro ne samo Srpskoj Kneževini već i cijelome "iztočnome krstjanstvu".[97] Pri ovome ne zaboravimo da se na čelu Sloge – javno – nalazi svećenik Antun Karabaić i – "tajno" – isto tako svećenik Katoličke crkve Mate Bastian.[98]

91 Isto, str. 29.

92 O D. Vitezići lit. usp. u bilj. 13 te u slijedećoj bilj.

93 Isto, str. 29-30; Petar Strčić, *Pismo osnivačkog odbora Čitaonice u Vrbniku Dinku Viteziću 1871. g.*, Riječka revija, XIII, 1-2, Rijeka, 1964, str. 99.

94 Isto, str. 233, odnosno str. 100.

95 F. Barbalić, *Narodna borba*, n. dj., str. 31, prenosi podatak iz *Naše Sloge* o sjednici u Beču u studenome 1873. godine: "Dr. Dinko Vitezić zahtijevao je u prvoj sjednici carevinskoga vijeća, neka se prisega čita i na hrvatskom jeziku, kao što se čita i na drugim jezicima". O Vitezićevim intervencijama u pogledu jezika u Istri s otocima usp. njegove cjelovite ili izvode iz govora te vlastite komentare: *Poslanica*, n. dj., i Druga poslanica, n. dj., u bilj. 13.

96 Npr., Naša Sloga, III, 13, Trst, 1. 8. 1872.

97 Isto, 15, 15. 8. 1872.

98 Usp. lit. o *Našoj Slogi* i o Bastianu u bilj. 12 i 15, a u toj lit. ima podataka i o Karabaiću; o ovome posljednjemu usp. i Petar Strčić, *Pismo Antuna Karabaića Dinku Viteziću uoči parlamentarnih izbora u Istri 1873. godine*, Istarski mozaik, IV, 3-4, Pula, 1966, str. 159-164.

Prateći zbivanja, *Naša Sloga* ne samo da registrira već povremeno i komentira ili se direktno uključuje u hrvatsko-srpske razmirice u povodu bosansko-hercegovačkog ustanka 70-ih godina. U to je vrijeme, u austrijskome Grazu došlo do spora između srpskih i hrvatskih studenata, koji su se tamo školovali, a *Naša Sloga* je decidirano protiv sporova među Jugoslavenima; ističući potrebu sloge, ona tvrdo upozorava: "Pazite dobro Srbi i Hrvati da vam s te mržnje jednim i drugim nesvanu za domovinu crni dani; pazite da se nebudete jednom u tuzi i nevolji, plačuć i naricajuć grlili, kad se u veselju psujete, grdite i mrzite!".[99] Naravno, očito je da su mnogi u Istri i na Kvarnerskim otocima još pod snažnim dojmom ilirskog pokreta, pa se i njegove tradicije – sada u obliku južnoslavenstva/jugoslavenstva – i dalje snažno osjećaju.

Tako se i dalje govori o slavenskom narodu u Istri, koji ulazi u jedno od četiri slavenska plemena – rusko, poljsko, češko i jugoslavensko (tj. južnoslavensko – stalno moramo imati na umu) što će se odmah sada i vidjeti. Naime, *Naša Sloga* postaje sve preciznija: zapravo, i taj zadnji narod dijeli se na plemena prema jezicima. Dakle, ni jugoslavensko pleme nije jedinstveno, pa se tako precizira i to da jugoslavenski jezik ipak i nije baš "sasvim jedan jedini jezik", čime se zalazi u njegovu razdiobu na narječja; a ta su narječja hrvatskosrpski, slovenski i bugarski.[100] Time se opet možemo vratiti na spominjani tekst s poslovicama iz prvoga kalendara *Istran* (za 1869. godine), iz čijega se naslova vidi da su Slovenci izlučeni iz govornoga područja Bosne, Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Hrvatske, uključujući i Dalmaciju i Istru, što znači da su istarski nosioci hrvatskoga narodnog pokreta točno razlikovali dijelove "plemena" koje se nalazi u Sloveniji od ostaloga "plemena" ili više plemena u drugim jugoslavenskim, odnosno južnoslavenskim krajevima.[101]

10.

Biskup J. Dobrila tada stalno koristi izraze vezane za "slavjanstvo" – tako 1873. god. i u pismu Račkome, kada traži utvrđivanje mogućnosti slanja svećenika iz Zagrebačke nadbiskupije i Đakovačke biskupije na rad u Istru, jer "kad nebude njih, propast će slavjanstvo u Istri".[102] Međutim, i biskup zna izričito reći: "mi Hrvati u Istri".[103] Dakle, na primjeru samoga Dobrile vidi se da iako se nije izbjegavala upotreba hrvatskoga imena, ipak često se u 70-im godinama i dalje ističe Slaven za pobližu oznaku

[99] *Iz Pazinšćine,* Naša Sloga, VI, 21, Trst, 1. 11. 1875

[100] *Pitanja i odgovori,* Naša Sloga, III, 1, Trst, siječanj, 1872.

[101] *Istran, narodni koledar za 1869,* Ljubljana, 1868, str. 18-70.

[102] Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU), XII A 128/3, J. Dobrila-F. Račkome, Poreč, 11. 8. 1873.

[103] Isto, 4, 21. 2. 1874.

pripadnika hrvatskog puka u Istri. Primjera ima i u doba prvih tzv. neposrednih parlamentarnih izbora, godine 1873. u austrijskom dijelu Monarhije. Tada su hrvatski kandidati bili dr. Juraj Dobrila i dr. Dinko Vitezić, i to obojica za tzv. vanjske ili seoske općine – prvi na zapadu Istre, a drugi na istoku Istre i na Kvarnerskim otocima. Tada se intenzivno miješaju imena i izvedenice, pa tako krčki biskup dr. Ivan Josip Vitezić[104] (inače iz Vrbnika na o. Krku i brat spomenutoga kandidata dr. Dinka) govori o potrebni biranja zastupnika koji se ne srame "našega hrvatskog jezika", ali kad govori o Dobrili kao kandidatu za parlament u Beču, onda ga spominje kao onoga koji jednako voli Talijane i Slavene.[105] Doduše, može se to shvatiti i kao biskupovo mišljenje o drugome biskupu, tj. jednoga crkvenog poglavara o drugome crkvenome glavaru, jer su obojica pastiri i jednima i drugima pripadnicima različitoga etnosa; dakle, može se pomisliti i na to da je biskup Kvarnerskih otoka pod Slavenima mislio i Slovence. Ali, Dobrila je uoči izbora to i podrobnije objasnio svome suradniku u Istri Antunu Karabaiću, spomenutome svećeniku iz Punta na o. Krku, i u javnosti označenome kao službenome izdavatelju i uredniku "Naše Sloge"[106], precizirajući pri tome i svoje stajalište prema pojmu Hrvat i Slaven: "Hrvata (bolje slavjana)".[107] Izbor Domorodnoga izbornog odbora za Istru u Trstu koji će se brinuti o hrvatskom dijelu izbornoga natjecanja za zastupnička mjesta u Beču, međutim, određeniji je, pa i jednoga i drugoga kandidata – Dobrilu i Dinka Vitezića – drži "Slavjanima", a slično se opredjeljuje i prilikom upotrebe imena onih koje će Dobrila i Vitezić zastupati. Tako se izbornici – sasvim decidirano – pozivaju da za njih glasuju u ime "naše stare slavenske narodnosti".[108] Sâm kandidat porečko-puljski biskup J. Dobrila na kraju je izbornoga postupka javno isticao – u slučaju da je prošao na izborima – u parlamentu jednako bi se zalagao za dobrobit talijanskoga, kao i "slovinskoga" puka.[109]

Očito je, dakle, da se s pravom može pomišljati na to kako je izraz "slavenska narodnost", "slovinski puk" koji put nešto zaista neodređeno, kao i upotreba termina "Slavjana" općenito – može značiti Slaven uopće. Ali, kad se uzme u obzir konkretna situacija u Istri i na Kvarnerskim otocima, pa i činjenica da su vodeći predstavnici talijanaško-talijanskoga vladajućeg sloja Hrvate i Slovence gotovo samo i zvali Slavenima, onda je isto tako očito da se pod tim nazivom kriju oba istarska naroda, i to kao dijelovi jugoslavenskih odnosno južnoslavenskih naroda, pa kao dijelovi slavenskoga

104 Mihovil Bolonić-Ivan Žic Rokov, *Otok Krk kroz vijekove*, Zagreb, 1977, str. 115-116 i na dr. mj.

105 *Dopisi*, Naša Sloga, IV, 17, Trst, 1. 12. 1873.

106 O A. Karabaiću usp. lit. u bilj. 15 i 98.

107 NSBZ, R 6334, J. Dobrila-A. Karabaić, Poreč, bez dana i mjeseca, 1874.

108 *Proglas*, Naša Sloga, IV, 19, Trst, 1. 10. 1873.

109 Naša Sloga, IV, 21, Trst, 1. 11. 1873.

"plemena" ili "naroda". I kada se *Naša Sloga* konfrontira s talijanaško-talijanskim vladajućim slojem, ona koristi hrvatski oblik imena, ali redovito i slavenski, pa čak i češće, ističući, npr., kako Talijani eksploatiraju Slavene Istre.[110] Tako se, npr., suprotstavljajući tezi o isključivu talijanstvu Istre, jedan autor potpisao kao "istarski Slaven".[111] A da se pod terminom Slaven povremeno izričito krije i Hrvat Istre, pokazuje i podatak iz 1873. godine, kada se govori o slavenskim kmetovima, među koje je u zadnje vrijeme razdijeljeno veoma mnogo literature, mnogo više nego među talijanske kmetove,[112] jer se pri tome misli samo na hrvatsku literaturu.

U okviru zanimanja za knjigu ovdje treba spomenuti i anketu "Pitanja Društva za Jugoslavensku Povjestnicu i Starine", koju je iz Banske Hrvatske raspisao Ivan Kukuljević Sakcinski i koju je *Naša Sloga* spremno objavila.[113]

11.

U svemu tome značajnu je ulogu igrao jedini hrvatski parlamentarni zastupnik Istre i Kvarnerskih otoka, spomenuti dr. Dinko Vitezić (od 1873. do 1891. godine). S obzirom na svoju stalno eksponiranost u javnosti, na svoje istupe u Beču, na to što je bio visoki službenik dalmatinske vlade u Zadru, što je bio biskupov brat i zaista staroga hrvatskoga roda iz isključivo hrvatskoga Vrbnika – počeo je iritirati one mlade koji su se sve više priklanjali Starčevićevu shvaćanju hrvatstva.

Vitezić se, naime, služio – kako sâm ističe – "slavenskim" jezikom, a mladi Vjekoslav Spinčić (tada već pravaš)[114] kratko, ali oštro je zabilježio u svome dnevniku: "to nije nit najmanje opravdano; nek se zove hrvatski i slovenski jezik".[115]

Ali, stari Vitezić nije popuštao, pa i pored sve većega broja starčevićanaca u svojoj političkoj i drugoj okolici, ostaje vjeran sljedbenik nauka Strossmayera i Račkoga. Štoviše, i javno je precizirao svoje stajalište, što je *Naša Sloga* odmah i objavila. Naime, u početku 1874. god. *Sloga* je publicirala Vitezićev govor u Carevinskom vijeću u Beču, u kojem se on otvoreno deklarirao "Jugoslavjaninom", iako te iste godine u parlamentu govori da su "u znatnoj većini Hrvati Istre i Kvarnerskih otoka (...)" te o potrebi da se

110 *Pazinska gimnazija*, isto,10, 16. 5. i 11, 1. 8. 1874.

111 *Što mi hoćemo?* Isto, III, 22, 16. 11. 1872.

112 M. Gross, *Značaj*, n. dj., str. 48..

113 Naša Sloga, II, 13, Trst, 1. 8. 1871.

114 Osim lit. o pravaštvu u bilj. 41; posebno o Spinčićevu prelaženju iz narodnjaštva u pravaštvo usp. i Petar Strčić, *Osvrt na okletvu. (Zrinsko-frankopanska urota i mladi Vjekoslav Spinčić*, Dometi, IV, 4-5, Rijeka, 1971, str. 103-108, i *Vjekoslav Spinčić o zrinsko-frankopanskoj uroti*, Historijski zbornik, 25-26, Zagreb, 1972-1973, str. 327-341.

115 ROVS, kut. 54, *Štošta* od šk. g. 1873/74-30 12. 1878, str. 61a.

na o. Krku ustanovi gimnazija s hrvatskim jezikom;[116] štoviše, objavljujući 1885. god. izvode ili komentare svojih govora i intervencija u parlamentu, Vitezić je u dva poglavlja uvrstio riječ hrvatski.[117]

Potvrđujući svoju zaista znatnu zainteresiranost za zbivanja na jugoslavenskome, odnosno južnoslavenskom prostoru, istarsko-otočni preporodni vodeći krug, okupljen oko tršćanskoga lista *Naša Sloga* u nekoliko je svojih brojeva u 1876. god. s pažnjom pratio oružane borbe koje su bosansko-hercegovački ustanici vodili protiv Osmanlija koje zovu Turcima.[118] U vezi s tom temom bilo je i više književnih sadržaja, koji su u čitateljskoj publici (i slušateljstvu – jer je poznato da su se *Slogini* članci mnogo više javno čitali nepismenim slušateljima) trebali izazvati i poticati duh jugoslavenske uzajamnosti.[119]

12.

Iako se preko lista *Naša Sloga* i dalje propagiralo slavenstvo Istre i Kvarnerskih otoka u prvom redu kao zajedništvo Hrvata i Slovenaca u zajedničkoj upravnoj pokrajini, očito se – iz godišta u godište – vidi da ga zapravo sve više zamjenjuje hrvatstvo. Naime, od druge polovice 70-ih godina sve je češća upotreba hrvatskoga imena u tim novinama, sve je češće izražavanje hrvatskoga nacionalnog osjećanja.[120] Međutim, i dalje se javljaju glasovi koji govore da je taj porast moderne hrvatske nacionalne svijesti vezan zapravo uz slavensko ime – kmet je sin toga slavnog roda, a taj je rod slavjanski. A piše se i o Slavjanu koji govori slovinskim jezikom.[121]

Hrvatstva u "Našoj Slogi", a time i u hrvatskome narodnom preporodu Istre i Kvarnerskih otoka u cjelini, sve je više, naročito od 1877. god. dalje.[122] Njega ima sve više i pored još aktivnih vođa Jurja Dobrile, Dinka Vitezića i Mata Bastiana, ujedno i najistaknutijih predstavnika južnoslavenstva u Istri na Kvarnerskim otocima i koji su

116 D. Vitezić, *Poslanica*, n. dj., str. 9.

117 Isto, *II. Napor naših protivnikah za izkorieniti hrvatski živalj u Istri* i *III. Upisivanje hrvatskih prezimenah u matice* (str. 59-69).

118 Vitezić je intervenirao u parlamentu, jer nije bila isplaćena ugovoren novčana naknada vozarima sa svojim kolima iz Muna u Istri. Vitezić je zastupao vozare, pa je od protivnika napadan, a Naša Sloga ga je branila (D. Vitezić, n. dj., str. 101-104).

119 Primjerice: *Pučka pjesma narodnog guslara samouka ispjevana u čast naše braće ustašah*, Naša Sloga, VII, 13, Trst, 13. 6. 1876; i u slijedećim brojevima praćeni su događaji u Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori, pa je objavljena, npr. i pjesma u kojoj anonimni pjesnik slavi ime uglednog Crnogorca: *Pjesma Nikole kneza crnogorskog* (15, 1. 7).

120 M. Gross, *Značaj*,n. dj., str. 51.

121 *Dopis. Ispod Učke.* Naša Sloga, VII, 9, Trst, 1. 5. 1876.

122 M. Gross, *Značaj*, n. dj., str. 53.

još uvijek davali pečat svekolikome preporodnom životu. A mladi sve oštrije i javno istupaju protiv jugoslavenstva. Tako je god. 1876. Vjekoslav Spinčić ovako govorio:

"Nazvali se Iliri. Za ilirizam mnogo entusiazma, al za kratko, jer je znanost protiv njega.

Nazvali se Slavjani, mnogo entusiazma, nu samo entusiazma, i ništa veće.

Nazvali se Jugoslavjani, ali za to ime kratko oduševljenje. Pak, kad bi i bilo nazivlje Slavjani, a konsekventno i Jugoslavjani, motreć Slavjane po njihovu geogr. položaju, opravdano, kad bi se potom zvali svi Slavjani, te je posve neopravdano, kad se drugi Slavjani svaki svojim imenom zovu, dapače, kad su si njekoji nova imena skrojila.

Pak i nije opravdano, jer kako stvari stoje, i slavizam i jugoslavizam nevodi nikamo drugomu nego u rusizam, a što je taj, to bi nam znali propovjedati oni što kukaju u Srbiji a i Poljaci...".[123]

Tako piše, a i djeluje mladi svećenik V. Spinčić, do početka 70-ih godina uvjereni narodnjak.[124] A do koje je mjere, međutim, mlađi, pravaški, starčevićanski naraštaj zavladao, govori i podatak iz 1877. godine: tada su se mladi usudili prigovoriti i samome dr. Dinku Viteziću, veoma uglednom političaru, biskupovu bratu i priznatome autoritetu, te se ovaj našao ponukanim čak i opravdavati. Naime, Vitezić kaže da koristi riječi "slovenski jezik i slovenski narod", jer Slovenci nisu Hrvati, a on je ipak zastupnik u Beču i Slovenaca (u sjevernoj Istri).[125] Prigovorio mu je zapravo Vjekoslav Spinčić, rekosmo donedavni narodnjak.[126] O tome doznajemo iz pisma Spinčiću, koji mu je napisao Ivan Sparožić, inače Vitezićev nećak iz Vrbnika: "Mog ujca Dra Vitezića su kosnuli oni dopisi o nesretnoj interpretaciji, te veli da onoga nije zaslužio, jer da u interpretaciji spominje bar njekoliko puta hrvate, a ako je spominjao slavjane to da je morao jer da u Istri ima i Slovenaca. Nu ipak dobro si učinio da si ga malko badnuo (jer tvoji su ono dopisi) da bude tako malo više oprezan sa gospodom u Beču, i da se uzpiri malko više hrvatska samosvijest u ovoj nesretnoj Istri".[127]

Vidljivo je da i u vlastitoj obitelji Vitezić ima opoziciju. Naravno, iako je Vitezića "kosnuo" nepotpisani, a zapravo Spinčićev napad, doktor nije mijenjao svoje stajalište, tj. da Slovenci nisu Hrvati; a da su Slovenci zapravo Hrvati propisivao je strogi Starčevićev nauk, pa ga je u toj decidiranoj tvrdnji znatan dio mladih tada slijedio i u pokrajini Istri s otocima. No, kad su mladi u početku 80-ih godina od Dobrilina naraš-

123 ROVS, kut. 49, br. 1, str. 79.

124 Usp. lit. u bilj. 15 i 114.

125 Naša Sloga, VII, 10, Trst, 16. 5. 1877.

126 Usp. o počecima pravaštva u Istri lit. u bilj. 41, a napose o Spinčićevu kolebanju između narodnjaka i pravaša v. u bilj. 114.

127 ROVS, kut. 64, Krk, 13. 4. 1877, br. 21.

taja pokret preuzeli u ruke, onda više nisu ni oni Slovence smatrali Hrvatima, iako su i dalje ostali pravaški nastrojeni.Do tada su i oni shvatili suštinu stvarnoga narodnosnog stanja u Istri, pa – pored Hrvata i Slovenaca – počet će uočavati i Crnogorce u Peroju, na jugu Istre, ali kao Srbe,[128] kaošto su smatrali i talijanaško-talijanski predstavnici.[129] Ali, što se tiče Slovenaca – i u Istarskom saboru, u klubu hrvatskih i slovenskih zastupnika sami su propisali da će se govoriti i hrvatskim i slovenskim jezikom,[130] pa su se time i u praksi odrekli Starčevićeva nauka u tome pogledu. No, bilo je i onih koji se nikako nisu slagali s radikalnijim stajalištima mladih pravaša, pa je tako Laginja nazivan i "veliki hrvatski ludjak".[131]

13.

Zanimljiva je i reakcija mladih na istup govornika Ljudevita Vulićevića[132] na *taboru* u slovenskoj Dolini, ponad Trsta, godine 1878. Naime, sadržaj Vulićevićeva govora zasnivao se na slavjanskoj komponenti razmišljanja. On se držao općepoznatih uhodanih premisa o potrebama slavjanske uzajamnosti i djelovanja. Taj nacionalni ideologijski program, međutim, nije više prolazio među svim predstavnicima hrvatskoga narodnog preporoda Istre i otoka, od kojih je znatan dio postajao sve aktivniji u njemu. Novi suradnici postali su utjecajni čak i u "Našoj Slogi", pa i toliko da su se Vulićeviću već mogli čak i otvoreno narugati, stavljajući i posebnu bilješku uz njegov govor. Oni su naglasili: "Izvrstno ste gospodine govorili, samo je previše Slavjanstva, pak će nas opadati da smo Rusi. Ovdje je braniti hrvatstvo jer ste Hrvatom govorili".[133] Naravno, ovo je bio apsurdan prigovor, jer je Dolina u to doba zaista bila slovenska; zasad se ne može znati je li anonimus pri prigovoru Vulićeviću imao u vidu da je u Dolini nekada zaista bilo i Hrvata (i je li za tu činjenicu uopće i znao).[134]

128 Fran Barbalić, *Peroj srpsko selo u Istri. Bilješke i uspomene.* Zagreb, 1933. Preštampano iz Narodnih novina, 48-55, 59, Zagreb.

129 M. Bertoša, *Pogledi,* n. dj., str. 33.

130 Vjekoslav Bratulić, *Zapisnici sjednica "Hrvatsko-slovenskoga kluba" zastupnika u Istarskom saboru (1884-1901),* Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 11-12, Rijeka, 1966-1967, str. 121-199.

131 Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Dnevnik Matka Laginje (dalje: DML), R 6261, 5. 4. 1871.

132 O njemu: Vasa Stajić, *Ljudevit Vuličević, život i dela,* u: Ljudevit Vuličević, *Celokupna dela,* Beograd, 1909, str. IX-LX.

133 *Govor g. Ljudevita Vulićevića,* Naša Sloga, IX, 23, Trst, 1. 12. 1878.

134 I. S. je u Našoj Slogi, 18. 10. 1880, objavio članak: *Još nešto glagoljice.* Radilo se o matici krštenih dolinske župe ponad Trsta iz razdoblja od 1605. do 1617. godine (Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II dio, Zbornici različitog sadržaja, regule i statuti, registri, varia, indeksi, album slika.* Zagreb, 1970, str. 183). No, isto tako postoji i knjiga Bratovštine sv. Antona u dolinskome Zabrešcu za period od 1548. (1520.). do 1642. godine; iz te glagoljicom pisane kvadirne vidi se da su u ovoj župi službovali i svećenici iz Hrvatske, pa tako i Augustin Bozanić iz Vrbnika (str. 195). Iz ovoga je kraja i

Očito je bilo da je hrvatski narodni preporod Istre i Kvarnerskih otoka prelazio u svoju novu fazu razvoja, što se nacionalno idejne komponente tiče. Doduše, autor spomenutoga prigovora dolinskome govorniku svjesno je zanemario da je Vuličević, ponavljamo, govorio u slovenskoj Dolini. Ističući da Vuličević govori Hrvatima, autor – pravašem se očito držao – tada se samo pridržavao Starčevićeva stajališta da su Slovenci zapravo Hrvati.[135] "Sloga" je, doduše, pisala i to da Hrvati i Slovenci imaju dva imena, ali valja da se počnu slagati, tako da im "početak najbolji" ipak bude "jedinstvo u jeziku hrvatskom".[136] I, konačno, jedan uvodnik "Naše Sloge", s odriješitim naslovom: "Kojim smjerom da se krene?", govori o stoljetnoj borbi protiv ponjemčivanja, o tome kako se želi stanovništvo u Istri talijančiti, u čemu se nije uspjelo, jer "kmeti prestali su biti kmeti ili sužnji, ali nisu prestali ljudi, nisu prestali biti Hrvati"."[137]

U tome smjeru od tada će se kretati nacionalni rad "Naše Sloge", a time se kreće i cijeli hrvatski narodni pokret, što dakako, vlastima, nije odgovaralo. Prema Spinčićevoj tvrdnji još 1883. god. vladini krugovi "govore o Slavenih, Slovencih, Ilirih, Srbo-Hrvatih ali da njim se neće nikako izreći Hrvati".[138] Ipak, više se nije mogao zapriječiti razvoj hrvatskog pokreta u pokrajini u smjeru njegove sve hrvatskije faze. Dakako, suradnja među Hrvatima i Slovencima u Istri – pa i mladih, predstavnika druge, velikohrvatske nacionalne integracijske ideje – sve je uža, bolja i konkretnija, a time je i sve plodnija; ima akcija i na jugoslavenskome planu; suradnja je hrvatskih predstavnika Istre i Kvarnerskih otoka s ostalim slovenskim predstavnicima u Monarhiji sve intenzivnija – ali sve je to odsad vođeno i provođeno na drukčijim, pravaškim, strogo hrvatskim osnovama.

14.

U tome je pogledu indikativno i javno ponašanje dr. Dinka Vitezića i Mate Bastiana, jer su obojica izrasli na izravnim kontaktima s ideologijom ilirizma. I jedan i drugi preporodni su prvaci prve generacije, ali drukčije reagiraju u razdoblju od početka 80-ih godina. U tome slijede mnogo borbenije tokove drugoga, velikohrvatskog naraštaja političkih predstavnika preporoda. Štoviše, odmah nakon Dobriline smrti 1882. god. Mate Bastian – ta duša "Naše Sloge", a time i dobroga dijela preporodne djelat-

sačuvani glagoljski urbar (registar) crkve sv. Antona u dolinskoj župi Mačkovlji-Prebenik iz razdoblja od 1587. do 1651. godine (isto, str. 196-197); no, u god. 1636, 1637. i 1641. upisi su na latinskom jeziku; ali pisar je bio župnik Marco Croato (isto, str. 197). Sva tri teksta 1930. god. donijeta su u pohranu u Arhiv tadašnje JAZU (danas HAZU) u Zagrebu.

135 M. Gross, *Izvorno pravaštvo*, n. dj., str. 40 i na dr. mj.

136 M. Gross, *Značaj*, n. dj., str. 53.

137 Naša Sloga, X, 1, Trst, 1880.

138 ROVS, kut. 54, *Štošta* (1870-1988), Detto, iz god. 1882-1886; vjerojatno iz 1883. godine.

nosti istarsko-otočnih Hrvata u ovom periodu – u cijeloj 1884. god. u "Našoj Slogi" objavljuje stihove koji su mnogo borbeniji i mnogo zahtjevniji u odnosu na talijanaško-talijanske protivnike, u skladu s nastojanjima mlađe generacije preporoditelja. U tim Bastianovim pjesmama ima i sve prisutnijega nazora pravaškog kroatizma.

Polet mladih posebno je djelovao na staroga dr. Dinka Vitezića, zadnjega od preostalih velikih preporoditelja i utjecajnih voditelja Hrvata Istre i otoka iz prve generacije, znamenitoga već tada i izvan istarsko-otočnih granica. Bez obzira na razlike koje su i dalje ostale – Vitezić je već i po zavičajnoj pripadnosti ostao Hrvat, ali i veoma tvrdi Jugoslaven – taj stari i iskusni političar odmah je osjetio da se s mladima može brže kretati u akciju, da je prošlo vrijeme djelovanja samo prvoga naraštaja i njegovih sljedbenika. Pod neposrednim utjecajem borbenosti mladih, Vitezić – ne napuštajući svoja stara idejna južnoslavenska pa jugoslavenska stajališta, ali sada sve više i kao Hrvat – kreće u odlučnu bitku u bečkome parlamentu. Prvi rezultati novoga smjera i njegovi su govori 1884. godine, u kojima se radikalno razračunavao sa stalno opasnim i premoćnim talijanaško-talijanskim protivnicima.[139] Nakon prijenosa dijelova njegova govora u *Našoj Slogi* na hrvatskome jeziku, govor je s njemačkog originala odmah u cjelosti preveden i u dvije brošure te tiskan na hrvatskome i na talijanskom jeziku. A koliko je tvrda stajališta tom prigodom zauzeo Vitezić, svjedoči i podatak da je odmah u Zadru povučen u mirovinu, jer ni nadležnim austrijsko-njemačkim vlastima nije odgovarao takav za njih neočekivano tvrdi ton[140]. Ali, činjenica jeste da 1885. godine, prigodom izborne bitke za svoje treće mandatno zastupničko razdoblje za Carevinsko vijeće u Beču, u svome izbornom proglasu "Mojim biračem u izbornih kotarih Pazinskom, Volovskom, Labinskom sa Krčkim" (od 30. svibnja), Vitezić ne spominje Slavene Istre, već Slovence i Hrvate Istre.[141] Isto je tako i činjenica da predstavnici druge generacije hrvatskih preporodnih radnika Istre i otoka – koji baš u tome razdoblju preuzimaju rukovodeće uloge – osnivajući sa Slovencima svoj mali klub zastupnika u porečkome Istarskom saboru u početku 80-ih godina, rekosmo, također točno razlikuju Slovence od Hrvata.[142] Sada se, pak, oni približavaju

[139] Dinko Vitezić, *Discorso profferito nella Camera dei deputati a Vienna il di 14 marzo a. c. dal deputato Domenico Dott. Vitezić durante la discussione nel preventivo per l'anno 1884. Traduzione dall'originale tedesco.* Trst, 1884, i *Govor narodnog zastupnika Dra Dinka Vitezića održan 14. marča 1884. u Carevinskom vieću u Beču prigodom proračunske rasprave,* Trst, 1884.

[140] Naša Sloga, XV, 27, Trst, 3. 7. 1884, str. 4. Vitezić je do tada bio nadsavjetnik za financijsko-pravne poslove u dalmatinskoj pokrajinskoj vladi u Zadru. Nakon što je primoran poći u mirovinu, preselio se u grad Krk i tu otvorio odvjetničku kancelariju; istodobno nastavlja svoju zastupničku i, općenito, političku djelatnost. (Usp. lit. u bilj. 13).

[141] Naša Sloga, XV, 23, Trst, 4. 6. 1884, str. 1.

[142] V. Bratulić, *Zapisnici,* n. dj.

Vitezićevim stajalištima, prvi od pravaša na hrvatskim prostorima uopće postupno napuštajući Starčevićevo tvrdo stajalište da su i Slovenci samo Hrvati.

Ipak, južnoslavenski/jugoslavenski dijelovi hrvatskoga narodnog pokreta Istre i Kvarnerskih otoka u razmatranome razdoblju, od 50-ih do početka 80-ih godina nisu sasvim iščezli s fizičkim nestankom gotovo svih iz niza istaknutih pojedinaca prvoga preporodnog naraštaja koji ih je zastupao i propagirao do početka 80-ih godina. Nije iščezlo ni "slavjanstvo" – kako se 1873. god. bojao Juraj Dobrila, povezujući ga s nedostatkom hrvatskih svećenika u Istri. Ostao je upravo jedan od najvažnijih predstavnika, i dalje veoma utjecajni dr. Dinko Vitezić koji je i dalje nastavio zastupati jugoslavenstvo, iako je veoma rado podržao brža kretanja u hrvatskome pokretu Istre i otoka koja su forsirali mladi pravaši. On nije evoluirao u shvaćanjima karakterističnim za mnoge sudionike ilirskog pokreta, koji su se kretali "od nacionalnog ilirstva odnosno jugoslavenstva" prema hrvatstvu. Vitezić je i dalje ostao Jugoslaven, iako nikada nije negirao potrebu iskazivanja hrvatskog osjećaja, smatrajući prirodnim da je istodobno i Hrvat. Vitezić, npr., god. 1881. zajedno sa Strossmayerom putuje u Rim na sveslavensku ćirilometodsku proslavu;[143] a 1882. godine, u povodu posvećenja Strossmayerove nove stolne crkve u Đakovu, pisao je biskupu da je to veličanstveni hram u "slavjanskoj zemlji", a Strossmayerovo će ime zbog toga čina biti "zlatnim slovima zabilježeno u povijesti Slavenstva" - ističe oduševljeni dr. Dinko Vitezić.[144]

15.

Istarsko-kvarnerskootočna južnoslavensko/jugoslavenska komponenta hrvatskoga narodnog preporodnoga kruga zasniva se na starim, ilirskim zasadama[145], a posljedica je u globalu slična povijesnoj situaciji u raznim dijelovima istoga naroda koji su – stjecajem povijesnih okolnosti – bili razjedinjeni i podijeljeni između Osmanlijskoga i Habsburškoga Carstva, a ima ga i u Crnoj Gori; štoviše, i unutar Habsburške Monarhije još su dodatno bili rascjepkani; tako se i društveni i drugi razvoj rascjepkanoga hrvatskoga naroda na raznim prostorima odvijao na različitim vremenskim stupnjevima.[146] Stoga su upravo opće društveno-političke okolnosti u Istri s Kvarnerskim otocima utjecale na to da se nacionalna politička djelatnost Dobrile, Bastiana, Vitezića i drugih prvaka prvoga preporodnoga naraštaja odvija znatno sporije od istovjetnoga procesa u drugim dijelovima Hrvatske; štoviše, iako je započeto istodob-

143 B. Milanović, *Hrvatski*, 1, n. dj., str. 288.

144 P. Strčić, *Dopisivanje*, n. dj., str. 185.

145 J.Šidak i dr., *Hrvatski*, n. dj.

146 Usp. *Društveni razvoj*, n. dj.

no, odvija se usporeno u odnosu na incijativno djelo Gaja, Vraza, Kukuljevića i drugih u matici, u Banskoj Hrvatskoj.

I sami davši svoj obol ilirskome pokretu već u njegovu rađanju i razmahu,[147] a Vitezić hrvatskome narodnome preporodu u Dalmaciji, on i drugi istarsko-otočni preporoditelji u razmatranome razdoblju imali su stalan poticaj u ilirskim tradicijama, koje su kroz južnoslavenstvo/jugoslavenstvo Strossmayera i Račkoga našle svoj put u životu i pod uvjetima talijanaško-talijanske apsolutne prevlasti i sustavne, organizirane denacionalizacije u Istri s Kvarnerskim otocima. Dobrila je sâm napisao, govoreći o talijanaško-talijanskim političkim i gospodarskim protivnicima: "Prigovaraju, da sam 'Slavjan'. Traži se dakle od mene, da budem dvostruki izdajnik. Težko je čovjeku živiti medju ljudima tudjega naroda. Našim se propovijeda miroljubivost, popustljivost i sloga ili pravo po istini reći, da se damo svakom pod noge. E da, mi smo krivi, što se ne radujemo, što ne možemo robovati drugim".[148] Isto tako, uporno Dobrilino upotrebljavanje izraza Slavjan/Slaven te slavjanski/slavenski u Istarskome saboru ne može se odriješito svesti samo na suviše lako objašnjenje da je to "nastalo tako što su Talijani nazivali Hrvate i Slovence u Istri općim nazivom 'Slavi' (Slaveni), pa su se i mnogi Hrvati, kad su govorili talijanski, služili istim izrazom, a onda je to prelazilo i u prijevod".[149] Prejednostavno je to objašnjenje za Dobrilino uporno ostajanje uz južnoslavensko/jugoslavensko integrativno opredjeljenje. Ilirski modeli – od ideološke, teoretske razine do realizacije, npr., književnih ostvarenja, primjerice – zadržali su se i u sedmome desetljeću XIX. st. u tome najzapadnijem i nacionalno najugroženijem dijelu hrvatskih zemalja; a ove su raznim administrativnim i drugim ogradama znatno i dugo ostale odvojene od matice zemlje – Banske Hrvatske, koja je konačno, u XIX. st. prihvaćena kao matica sa središtem u Zagrebu. Zbog izuzetno teške situacije ilirske su tradicije i osjećaji najduže prisutni upravo u istarsko-otočnome kraju Hrvatske, naravno transformirani u južnoslavenske/jugoslavenske težnje i htijenja Dobriline generacije.[150]

---

[147] Prvi hrvatski pretpreporoditelj i preporoditelj u Istri s Kvarnerskim otocima je svećenik, glagoljaš i polihistor Ivan Feretić u Vrbniku na o. Krku, 1769-1839. godine. (Ivan Milčetić, *Manji prilozi za povijest književnosti hrvatske,* Građa za povijest književnosti, 7, Zagreb, 1912, str. 329-361; Petar Skok, *Feretićev prevod "Pjesme nad pjesmama",* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 8, Beograd, 1928, str. 59-74; Mihovil Bolonić, *O životu i radu Ivana Feretića (1769-1839),* Krčki zbornik, 1, Krk, 1970, str.. 185-349, i *Uz Feretićev prijevod "Pjesme nad pjesmama",* Bogoslovska smotra, 2-3, Zagreb, 1970, str. 250-263; M. Strčić, *Temelji,* n. dj., str. 31-58, s lit. na str. 53-54).

[148] *Biskup dr. Juraj Dobrila,* n. dj., str. 84.

[149] B. Milanović, *Hrvatski,* 1, n. dj., str. 231.

[150] AHAZU, XII A 128/3, J. Dobrila-F. Račkome, Poreč, 11. 8. 1873.

I još nešto je zanimljivo spomenuti: pravaški – uglavnom su bili mladi – predstavnici počinju zauzimati sve uglednije pozicije napose od 1877. godine, kada je Dobrila počeo "ćutiti, da ga sile sve većma ostavljaju".[151] Međutim, iako su velikohrvatski predstavnici i fizički pokret preuzeli u svoje ruke, južnoslavensko/jugoslavenski privrženici u hrvatskome narodnom preporodu Istre s Kvarnerskim otocima u razmatranome razdoblju – kako smo istakli – nisu sasvim iščezli s fizičkim nestankom cijeloga niza istaknutih pojedinaca iz prvoga preporodnoga naraštaja koji ih je zastupao i propagirao, na čelu sa samim Dobrilom, koji je preminuo 1882. godine. Tako je ostao još dugo u životu – i to veoma aktivan! – i jedan od najistaknutijih predstavnika južnoslavenstva/jugoslavenstva, veoma ugledni i dalje veoma utjecajni dr. Dinko Vitezić, brat krčkoga biskupa (svih Kvarnerskih otoka, o. Raba i dijela o. Paga), koji također dijeli Strossmayerova stajališta. Vitezić će, naravno, kao Hrvat i dalje biti čvrsti pobornik južnoslavenstva/jugoslavenstva, ali – među vodećim preporoditeljima u Istri i na Kvarnerskim otocima – isto tako čvrsti amortizer u kretanjima svojih u političkim i drugim postupcima prema talijanaško-talijanskim protivnicima oštrijih, velikokroatistički nastrojenih mladih suradnika. To se događa upravo u doba kada su oni, od 80-ih godina dalje, gotovo u cijelosti preuzeli preporodni pokret u svoje ruke.

151 *Biskup dr. Juraj Dobrila*, n. dj., str. 70.

RÉSUMÉ

L'idée du slavisme mériodional en Istrie au temps de l'évêque Juraj Dobrila

L'Istrie avec les îles de Quarnero (la partie la plus occidentale de la Croatie, au bord de la Mer Adriatique) au XIXème siècle est une région de la partie autrichienne de la Monarchie des Habsbourg. Malgré la majorité absolue de ses habitants, qui es croate, le pouvoir politique et autre se trouve dans les mains de la mince couche italianisante ou italienne. Dans la période prise en considération, allant des années '40 jusqu'aux années '80 du XIXème siècle, il y a lieu le Mouvement de la rénovation nationale croate ainsi que le commencement de l'organisation d'un mouvement politique avec en tête la première génération rénovatrice. Le promoteur principal en est le docteur Juraj Dobrila l'évêque de Poreè et Pula, ensuite de Trieste et Kopar, provenant de l'Istrie centrale, le premier Croate (d'après ce qu'on sit aujourd'hui) se trouvant à une position écclésiastique si haute en Istrie et à Trieste.

Sans renocer à son sentiment national croate, il est adhérant de l'idée nationale intégrative des Slaves Méridionaux de l'évêque J. J. Strossmayer et du chanoine F. Raèki en Croatie Banale (dans la partie hongroise de la Monarchie). Ceux-ci considèrent que les Croates (divisés entre plusieurs états, et même à intérieur de caux-ci) n'ont pas la force nécessaire pour pouvoir réaliser son indépendance nationale, celle de l'état non plus, vu que Vienne et Budapest sont trop fortes (et Rome apparaît déjà). Cependant, ils le pourraient réaliser dans une communauté avec les autres Slaves Méridionaux, à partir des Slovènes, près des Alpes, jusqu'aux Bulgares, au bord de la Mer Noire.

STARINE, 63 (2005.), 195-220

UDK 821.163.42-05Tresić Pavičić,A.:32
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 14. III. 2002.
Prihvaćeno za tisak: 16. V. 2002.

POLITIČKI LIK ANTE TRESIĆA PAVIČIĆA[1]

Uvodni članak s prilozima iz Tresićevih Dnevnika

Ivo Petrinović

Ante Tresić Pavičić književnik i političar. U politici je aktivno djelovao i ostavio prepoznatljiv trag. To pokazuju njegovi Dnevnici (1923.-1946.) čije dijelove donosimo kao dokumentarni prilog ovog rada, u kojima na zanimljiv način zapisuje svoja sjećanja na političke osobe i događaje.

Ante Tresić Pavičić (Vrbanj, 1867. – Split, 1949.), književnik i političar već u studentskim danima na Filozofskom fakultetu u Beču prihvatio je pravaška načela.[2] Prva njegova pjesma *Kod Tegetofova spomenika* je rodoljubna i antiaustrijska, a inspirirana je Tresićevim susretom sa spomenikom admirala Tegetthoffa, pobjednika Viške bitke nad talijanskom mornaricom 1866., u kojoj su, među ostalim sudjelovali i dalmatinski Hrvati.[3] Njegov prvi javni pravaški i borbeni istup kao studenta bio je na skupu mladih pravaša u povodu obilježavanja godišnjice pogubljenja vođa zrinsko-frankopanske bune kada je isticao opasnost pangermanizma.[4]

Kad je završio sveučilišne studije Tresić je mnogo putovao jer je imao dovoljno materijalnih sredstava za život i to ne samo po domovini, već i po Europi i po Sjedinjenim Američkim Državama na kojima je proširio svoje starčevićanske nazore i napisao više vrijednih književnih putopisa. Nabrojit ćemo samo neke od njih: *Po Lici i Krbavi*, 1895., *Po Bosni i Hercegovini*, 1896., *Poleti oko Biokova*, 1892. i *Preko Atlantika do Pacifika* 1907., koji je najinteresantniji putopis jer opisuje svoj susret s hrvatskim iseljenicima u Americi kod kojih zapaža da se sve više razvija nacionalna svijest[5] koja je bila potisnuta.

Držeći se svoga pravaštva izdavao je i uređivao časopis "Novi Viek" kao list za književnost, znanost, politiku u kojemu je objavio poznati politički esej *Rane otačbine*, gdje u prvom članku pod nazivom *Samoživi janjičari* na radikalan način izlaže

1 Uvodni se članak temelji na knjizi istog autora pod naslovom *Politički život i nazori Ante Tresića Pavičića*, Književni krug Split, 1997. godine.

2 Ante Tresić Pavičić, *Rane otačbine*, "Novi Viek", 1897., br. 3, str. 174.

3 "Vienac", br. 22, 2. lipnja 1888.

4 Govor Ante Tresića Pavičića na komercu u slavu Zrinskog i Frankopana, "Hrvatska", br. 101, 1891.

starčevićanstvo, osobito se obarajući na ideje panslavizma, ilirizma, jugoslavenstva koje su suprotne hrvatskim idealima neovisnosti.[6]

Tresić je vrlo aktivan član Čiste stranke prava, a njegova značajna uloga u toj stranci vidi se kada je u veljači 1896. umro Ante Starčević, on je na prvoj stranici stranačkog organa "Hrvatsko pravo" objavio svoju pjesmu *Dru Anti Starčeviću* u kojoj veliča njegov lik učitelja i oca domovine.[7] Ubrzo je došao u sukob s Josipom Frankom u kojemu su bili prisutni osobni razlozi, predbacujući mu samovolju i arogantnost u vođenju stranke, ali pri tome izražava izvjesne antisemitske stavove.[8]

Važan korak u Tresićevom političkom angažiranju bilo je pokretanje "Jadrana" političko-književnog tjednika na hrvatskom i talijanskom jeziku čiji je prvi broj izašao 11. travnja 1903. u Trstu. I ovaj novi tjednik pokazivao je i dalje Tresićeva pravaška i antiaustrijska stajališta, ali je isticao da se pravaštvo mora prilagoditi novim prilikama.[9]

On je pojačao svoju političku aktivnost kada je širom Hrvatske 1903. izbila pobuna protiv režima bana Khuena Hedervarya, putujući po Europi da bi pridobio javno mnijenje. U takvoj teškoj političkoj atmosferi u Tresića prevladava mišljenje da je potrebno stvarati saveznike u politici sa svima onima koji su također ugroženi pogibelju germanizacije i mađarizacije Hrvatske. Stoga je on u "Jadranu" isticao da iako su Hrvati zbog pogibelji od srpske ideje zametnuli s njima borbu ipak se treba otrijezniti, jer su to iskoristili njihovi zajednički neprijatelji.[10] Poštujući Tresićevu političku aktivnost izbornici Hvara i Starigrada izabrali su ga 1904. godine u Dalmatinski sabor.

Iz toga se vidi da je u Tresića nastao obrat te je postao umjereni pravaš, osobito kad je postao član Hrvatske stranke u Dalmaciji koja se zalagala za ideju da su Hrvati i Srbi jedan narod. Iako je bio rezerviran prema *Riječkoj rezoluciji* koja se između ostalog, zalagala za savezništvo Srba i Hrvata u Hrvatskoj protiv austrijske hegemonije, ipak je glasovao za *Rezoluciju* kao prosvjed protiv austrijske tiranije.[11] Stoga Tresić kao zakleti neprijatelj Habsburške monarhije, što je bilo njegovo starčevićansko naslijeđe, sada u Srbiji vidi onog čimbenika koji će pomagati Hrvatima u oslobođenju od austrijskih vlasti.

5 Ante Tresić Pavičić, *Preko Atlantika do Pacifika, Život Hrvata u sjevernoj Americi,* Zagreb, 1907., str. 206.

6 "Novi Viek", 1897., br. 4, str. 235.

7 "Hrvatsko pravo", br. 99, 29. veljače 1896.

8 "Hrvatska", br. 5-10, 7-12. siječnja 1901. godine.

9 "Jadran", 1903., br. 5.

10 "Jadran", 1903., br. 13.

11 Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici* 1938., sv. 9., str. 25-26.

Tresić je nastavio svoje djelovanje u Hrvatskoj stranci u Dalmaciji, pa je 1906. godine u Dalmaciji izabran za narodnog zastupnika u Carevinsko vijeće u Beču u izbornom kotaru Brač-Hvar-Vis kada mu se pružila prilika da iz zastupničkih klupa istakne svoje oporbenjačko stajalište u kritici državne politike.

Posebno veliku aktivnost iskazuje u Carevinskom vijeću, a trajala je od 1912. godine do početka svjetskog rata i onda tijekom 1917. godine. Upravo u klupama toga Vijeća on je u proračunskoj raspravi 29. studenog 1912. slavio srpske i crnogorske pobjede nad Turcima u Prvom balkanskom ratu.[12]

Zapravo, u siječnju 1913. Tresić je objavio svoje pjesme *Ko ne dođe na boj na Kosovu* u ciklusu od pet pjesama u izdanju nakladničke kuće "Adrija", u kojima, u trenutku oduševljenja pobjedom Srba nad Turcima, u listopadu 1912., između ostalog žali što Hrvati u tom ratu nisu bili uz bok Srba.[13]

Kako su Tresićevi istupi izazivali velike simpatije u Beogradu, dobio je poziv Srpskog narodnog pozorišta, te je 30. rujna 1913. doputovao u Beograd gdje je na kolodvoru bio svečano dočekan. Vrhunac počasti iskazao je Tresiću prijestolonasljednik Aleksandar kad ga je primio u audijenciju 3. listopada 1913., a poslije dva dana to je učinio i Nikola Pašić, predsjednik Vlade i ministar vanjskih poslova Kraljevine Srbije.

Kada se vratio iz Srbije Tresić je djelovao na već zacrtanom projugoslavenskom putu i čitao svoje pjesme *Osvećeno Kosovo* u Rijeci i u Splitu, čime je poticao simpatije prema Kraljevini Srbiji.[14]

Iz djelovanja Ante Tresića Pavičića uoči Prvog svjetskog rata vidi se da su balkanski ratovi i uloga Srbije u njima bili važan faktor u njegovoj usmjerenosti prema jugoslavenstvu. Zapravo, on je već davno bio uvjeren da Austro-Ugarska kao državni okvir u kojemu živi hrvatski narod ne može riješiti njegovo pitanje, tj. učiniti da hrvatski narod uspostavi nacionalnu slobodu.

Novi pak putevi bili su sada poglavito traženje saveznika i to najprije u okviru austrijske države, koji su se također željeli osloboditi austrijske vlasti, kao što su bili Mađari, Srbi i Talijani. Otud Tresić, pored drugih naših političara prihvaća politiku novog kursa koja se zalaže za nova savezništva u Monarhiji da bi se ona preustrojila kao federalistička i trijalistička politička tvorevina, što bi bio prvi korak k neovisnosti Hrvatske. Kada taj pokušaj nije uspio u prvom redu, zbog opstrukcije mađarskih

12 Govor Ante Tresića Pavičića u proračunskoj raspravi Zastupničke kuće u Beču. *Govori i pisma iz ere užasa i oslobođenja,* Beograd 1922., str. 12.

13 Fedora Ferluga Petronio, *Cultura classica e italiana nel dalmata Ante Tresić Pavičić,* Centro studio storico-religiosi, Friuli-Venezia Giulia, Trieste 1992., p. 43.

14 "Riječki list", 18. studenog 1913. i "Sloboda", 1. studenog 1913.

vladajućih krugova, Tresić je rješenje tražio izvan Monarhije, u Srbiji koja se nakon pobjede u balkanskim ratovima javila kao nositeljica oslobođenja Južnih Slavena od Austro-Ugarske monarhije.

Nakon što je izbio Prvi svjetski rat austrijska vlast je uhitila Tresića zajedno s nekim drugim ličnostima iz javnog života grada Splita koje je smatrala antiaustrijskim elementima. Pošto su proveli u sudskom zatvoru gotovo mjesec dana, Tresić i ostali zatvorenici, kojih je bilo nekoliko stotina, odvedeni su brodom u Rijeku, pa preko Zagreba, Budimpešte u Maribor. Odatle je prebačen u Graz, gdje je ostao gotovo dvije godine, a protiv njega je podignuta optužnica zbog zločina veleizdaje.[15] Međutim, Tršćanski sud koji je zasjedao u Gracu, riješio je Tresića optužbe, ali je državni odvjetnik uložio priziv, te je on ostao i dalje u zatvoru sve do 1917. pod optužbom veleizdaje.

Kada je Austro-Ugarska, iznemogla od rata, vratila parlamentarni život 1917. godine i ponovno otvorila Carevinsko vijeće koje nije djelovalo od početka rata, Tresić je kao zastupnik dobio slobodu kretanja i djelovanja. Svoj prvi govor održao je u Carevinskom vijeću 19. listopada 1917. u kojem je podvrgao kritici čitavu unutrašnju politiku Monarhije.[16] Zbog kritike austrijske vlasti u Carevinskom vijeću i na nizu javnih predavanja bio je prognan iz Zagreba, pa se je tada nastanio u Sušaku i u Rijeci gdje je nastavio politički djelovati.

Međutim, kada je u listopadu 1918. godine u Zagrebu osnovano Narodno vijeće SHS Tresić je bio imenovan za delegata Narodnog vijeća za preuzimanje austrijskih ratnih brodova u Puli. Već 31. listopada Odbor pobunjenih mornara u Puli predao je Tresiću na admiralskom brodu "Viribus Unitis" sve ratne brodove, arsenale i tvrđave te vojna skladišta u Puli. On je tada naredio da se sa svih ratnih brodova i vojnih utvrda u Puli skinu austrijske i podignu hrvatske zastave, te je tako prvi put na Jadranu, poslije propasti stare hrvatske države službeno izvješena nacionalna zastava.[17] Talijani su u međuvremenu prigrabili svu flotu osim nekoliko manjih brodova, pa je Tresić prosvjedovao bez rezultata. On je u međuvremenu izgubio svoja ovlaštenja, jer je Narodno vijeće SHS poslalo u Pulu za zapovjednika flote admirala Dragana Pricu, inače povjerenika za mornaricu u vladi Narodnog vijeća SHS.

U raspravama koje su tada vođene u Hrvatskom saboru o slanju delegacije Narodnog vijeća u Beogradu kako bi ona razgovarala sa srpskom vladom o ujedinjenju,

---

15 Optužnica državnog odvjetništva u Splitu protiv Ante Tresića Pavičića, 9. prosinca 1915., Sveučilišna biblioteka u Splitu, M. 610.

16 Izjava narodnog zastupnika Ante Tresića Pavičića na sjednici Zastupničke kuće u Beču, *Govori i pisma,* n. dj., str. 42.

17 Tresićeva izjava, rukopis u Tresićevoj ostavštini iz Povijesnog arhiva u Splitu.

Tresić se zalagao da se delegacija koja bi imala tridesetak članova, odmah pošalje u Beograd i da s jednakim brojem članova Srpske skupštine utanači način ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom. Među njezinim članovima bio je i Ante Tresić Pavičić kojeg je regent Aleksandar primio u audijenciju.[18]

Kada je dobio povjerenje režima, Tresić je prigodom susreta s regentom Aleksandrom, poslije povratka s Krfa, dobio od njega ponudu da bude član delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu (1919.-1920.). Na njoj je, iako je bio samo savjetnik, bio vrlo aktivan, osobito kada se radilo o zapadnim granicama države koje su na Mirovnoj konferenciji bile sporne. U tom smislu uputio je i dva pisma predsjedniku Sjedinjenih Američkih Država Woodrowu Wilsonu, ukazujući na pogibelj svojatanja i oduzimanja hrvatskog teritorija, teritorija jednog malog naroda.[19]

Tresić je inače iskazivao želju da radi u diplomatskoj službi što mu je režim i omogućio. Godine 1920. imenovan je veleposlanikom Kraljevine SHS u Madridu i Lisabonu, gdje je imao znatnih poteškoća, tako da Tresić kao veleposlanik pet mjeseci nije primao plaću.[20] Međutim, zahvaljujući ministru vanjskih poslova Nikoli Pašiću imenovan je 1. rujna 1922. za veleposlanika i opunomoćenim ministrom Kraljevine SHS u Sjedinjenim Američkim Državama, ali je ubrzo došao u sukob s novim ministrom vanjskih poslova Vojom Marinovićem.

Tresić je tada doživio još jednu neugodnu stvar dok je bio na putovanju 1923. u Kaliforniji. Tada su mu ukradeni spisi i neki drugi dokumenti. Kada je to saznao poznati hrvatski iseljenik u Americi Ante Biankini, bivši predsjednik Jugoslavenskog narodnog vijeća, inače Tresićev prijatelj, on je prokomentirao da je to Pašićevo djelo, koji je i Trumbiću otvarao telegrame, jer mu je Tresić kao Hrvat sumnjiv.[21] Ali, Tresić nije uživao ni simpatije hrvatskih iseljenika u Sjedinjenim Američkim Državama jer ih je vodilo uvjerenje da je režimski čovjek.

Tresić je stalno doživljavao neugodnosti na svom radnom mjestu u Washingtonu. To se dogodilo 1926. kada je u Americi boravila jugoslavenska financijska delegacija s Milanom Stojadinovićem na čelu koja je boravila u Americi kako bi regulirala jugoslavenski ratni dug. Tresić je imao znatnih zasluga u postizanju sporazuma s američkom vladom, ali je Stojadinović to pripisao sebi i članovima jugoslavenske delegacije, što je Tresića ogorčilo.[22]

18 Ante Tresić Pavičić, "Dnevnici", 1936., svezak 2., n.d., str. 351.

19 Prvo pismo W. Wilsonu, predsjedniku SAD, 10. travnja 1919., *Govori i pisma*, n.dj. str. 90-91.

20 Korespondencija Ante Tresić Pavičića u Povijesnom arhivu u Splitu.

21 Pisma Ante Biankinija Anti Tresiću Pavičiću, 5. listopada 1924., Ostavština Ante Tresić Pavičića u Povijesnom arhivu u Splitu.

22 Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici*, 1926., Nacionalna i sveučilišna biblioteka R 4652, sv. 3., str. 86.

Osamnaestog veljače 1927. godine došlo je do opoziva Tresića s dužnosti veleposlanika u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje je proveo više od pet godina, pa je 6. svibnja 1927. predao dužnost novom veleposlaniku Vojislavu Antonijeviću. Tresić je totalno razočaran, umirovljen 1931. godine. Nisu mu priznali ni godine za mirovinu kada je radio, kako piše u svome *Dnevniku*, "za narodnu stvar".

Sa završetkom diplomatske karijere Tresić se potpuno povukao iz javne politike i živio u samoći u svojoj vili na Mejama u Splitu, prateći sve što se zbivalo na političkom polju u državi. U svojim *Dnevnicima* od 6. siječnja 1929. zapisao je da je u Kraljevini SHS uvedena diktatura kralja Aleksandra i njegov komentar je bio da je kraljev apsolutizam vrlo sličan prijekim sudovima, jer su ukinuti Narodna skupština, oblasne skupštine i općinska vijeća, a mjesto njih uvedeni komesarijati.[23]

Godine 1928. pojavila se u javnosti Tresićeva knjiga pod naslovom *Budućnost Južnih Slavena*[24] koja je sadržavala njegovo predavanje srpskim studentima akademskog društva "Zora" u Beču, a nije održano jer je toga dana, odnosno 28. lipnja 1914., izvršen atentat na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda u Sarajevu.

U tom djelu Tresić se bavio poviješću tvrdeći da u njoj postoji povijesni determinizam koji djeluje kao matematički zakon. Tu djeluju ideje sile, a jedna od njih je nacionalna ideja. Sudaraju se srpska ideja sile i hrvatska ideja sile koje su posljedica utjecaja latinskog i grčkog Balkana što je imalo nepovoljnih posljedica. To treba prevladati zajedničkom južnoslavenskom državom koja bi u sebi sadržavala određene regionalne autonomije i demokratska prava,[25] smatrao je Tresić.

U svome pogovoru tome djelu posebno je kritizirao Vidovdanski ustav koji je nametnuo hegemoniju u državi i doveo u Narodnoj skupštini do atentata na Stjepana Radića i hrvatske zastupnike što je osramotilo državu pred cijelim svijetom. Tu je naveo da su Hrvati više puta u povijesti bili prevareni, često iskorištavani u ratu i miru. Stoga konstatira da su Hrvati u Jugoslaviji ostali bez svoga povijesnog prava, majorizirani u beogradskoj skupštini te ne sudjeluju u upravljanju državom.[26] Na kraju se ipak obraća političkim krugovima Beograda i Zagreba kao središtima dviju nacionalnih zajednica da odbace međusobnu mržnju i da se jugoslavenski narodi ujedine i uspostave slobodnu demokratsku zajednicu naroda.[27]

Međutim, bilo je javnih kritika na račun Tresića i zbog njegova političkog držanja uoči nastanka Kraljevine SHS. Na primjer, češka povjesničarka Milada Paulova ob-

23 Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici*, 1929., Nacionalna i sveučilišna biblioteka, R 4652, sv. 4. str. 1.

24 Ante Tresić Pavičić, *Budućnost Južnih Slavena*, Zagreb, 1928.

25 Isto, str. 79.

26 Isto, str. 127.

27 Isto, str. 132.

javila je 1925. godine svoje poznato djelo *Jugoslavenski odbor*, o djelovanju jugoslavenske emigracije u Prvom svjetskom ratu. U njemu je iznijela tvrdnju da je Tresić za vrijeme svoga boravka na Krfu 1918. obavijestio ministra Stojana Protića da je u Hrvatskoj uzaludna svaka borba da bi ona bila autonomna, te da je Tresić odbio misao o federaciji države.[28]

Tresić je odbacio svaku pomisao da bi to svjedočenje bilo istinito, osobito da je govorio ono o sklonostima Srbije da sve podvrgne pod svoju vlast, te nijekao i to da bi on bio rekao da nije za federaciju.[29] Ali mu je Paulova u pismu od 6. rujna 1937. iznijela da joj je kralj Aleksandar prigodom audijencije pokazao svoj Dnevnik iz kojeg se vidi taj Tresićev stav. Međutim, Tresić, dakle, nije bio uvjerljiv, jer su bila poznata njegova politička stajališta iz toga vremena kada je zastupao unitaristička uvjerenja.

U svojim kritikama unutrašnje politike Milana Stojadinovića Tresić je pisao da Srbi pljačkaju i vrijeđaju Hrvate u njihovim povijesnim pravima i da ih proglašavaju izdajnicima. Hrvatski narod, isticao je Tresić ne želi da mu nestane imena, ni da zemlja koja je natopljena krvlju milijuna i milijuna Hrvata postane pašalukom onih koji su, bježeći gladni i goli pred Turcima, došli na jug i koje su Hrvati grlili na svojim grudima.[30]

Tresić je dalje bilježio da i novi režim s novom vladom na čelu nastavlja vladati teroristički. Tako su na Badnjak godine 1938. u Mariji Bistrici ubijena dva Hrvata, četiri ranjena zbog izražavanja svojih nacionalnih osjećaja. Sve je to popratio usklikom: "Bože vrati nam Turke i Tatare da možemo bar umirati od junaka, a ne od krvnika."[31]

Tresić s pozornošću u svome Dnevniku prati sporazum Cvetković-Maček u kolovozu 1939. godine izražavajući nesigurnost u budućnost Hrvatske. Brigu mu izaziva nova zajednička vlada u kojoj se kao ministar prosvjete nalazi jedan Božo Maksimović tzv. Kundak, nekad ministar policije, iako su u vladu ušli Hrvati, Vladko Maček kao potpredsjednik, a kao ministri članovi HSS Šutej, Torbar, Andreis i Smoljan.[32]

Ali, Tresić kao političar još uvijek nije mislio na samostalnost Hrvatske izvan Jugoslavije, iako su njegova negativna iskustva s tom državom svakim danom bivala sve veća, a razočaranja dublja.

Tresića je stalno mučila misao da je hrvatska povijest bila zatajivana, najprije u Austro-Ugarskoj, zatim u Kraljevini SHS, u Kraljevini Jugoslaviji, te čak držao da je

28 Pisma M. Paulove Anti Tresiću Pavičiću, 27. kolovoza 1937.; M. Galić, *Hrvatske prilike u dopisivanju Ante Tresića Pavičića*, Matica Hrvatska Split 1995., str. 127-128.

29 Ante Tresić Pavičić Miladi Paulovoj 26. rujna 1937., n.d., str. 133-134.

30 Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici*, 1938., sv. 9., str. 14. i 15.

31 Isto, str. 57.

32 Isto, str. 16. i 17.

hrvatska historiografija bila donekle sklona umanjivanju važnosti pojedinih događaja iz nacionalne povijesti.

Odlučio se napisati djelo pod naslovom *Izgon Mongola iz Hrvatske* koje je Matica hrvatska objavila 1942.[33] na 700. obljetnicu najezde Mongola na Hrvatsku. Djelo je motivirano Tresićevom željom da ospori tvrdnju hrvatskih povjesničara Račkog, Klaića, Smičiklasa i Šišića, koji su tvrdili da Hrvati nisu pobijedili Mongole, već da su se nepobijeđeni vratili svojim kućama kad im je stigao glas da je umro veliki kan Ogataj, u Mongoliji.

U svojoj knjizi Tresić je istaknuo suprotnu tezu. Predbacio je ostalim hrvatskim povjesničarima da su se o tom pitanju koristili djelom *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona, a on je bio, prema Hrvatima, pristran. Ali, Tresić je teško mogao osporiti tvrdnje naših renomiranih povjesničara, kada je svoje teze gradio samo na novoj interpretaciji već davno znanih, starih dokumenata, a ne na novim povijesnim vrelima.

Živeći u Splitu, na južnoj strani Marjana, u svojoj vili, Tresić se i dalje bavio hrvatskom poviješću, te je napisao dva nova povijesno-politička rada. Prvi ep iz hrvatske povijesti pod naslovom *Gvozdansko*[34] koji je završio 1937., a drugi povijesni članak pod nazivom *Zavjet i uloga Hrvata u razvitku čovječanstva*, objavljen u listu *Spremnost* u kolovozu 1944.

Tresić je *Gvozdansko* napisao po ugledu na Gundulićev ep *Osman*, a opisuje otpor nekoliko stotina hrvatskih vojnika 1578. godine koji su u gradu obitelji Zrinski, odolijevali tromjesečnoj opsadi 30 tisuća turskih vojnika pod vodstvom Ferhadpaše Sokolovića, a Turci su tek ušli u grad kada su svi branitelji umrli od gladi i žeđi što je Tresić uspoređivao s junačkom obranom Sigeta pod Nikolom Zrinskim.

Iz spomenutih Tresićevih djela, osobito *Gvozdansko, Zavjet i uloga Hrvata u razvitku čovječanstva* jasno se vidi kakva su bila tadašnja Tresićeva politička razmišljanja. Očito on više nije imao snage da bi ponudio ili da bi izložio neko novo političko rješenje o samostalnosti Hrvatske. Uostalom, on je već i te kako bio svjestan što se dogodilo s Hrvatskom u zajedničkoj državi, koju je i sam stvarao, te mu je ostalo samo da konstatira da je stanje teško i da nad njim jadikuje.

Prema tome, Tresića je pratila gotovo ista politička sudbina koja je pratila i mnoge druge hrvatske političare, koji su, zbog nekih drugih pogibelji za Hrvatsku, držali da će zajednička država ipak zaštititi hrvatski narod. Međutim, kada se to nije ostvarilo, oni su se stali vraćati nacionalnoj ideji samostalne hrvatske države, no Tresić, kao političko rješenje, nigdje u svojim spisima, to nije zahtijevao.

Početak rata i napad sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju Tresić je doživio u Splitu. Najprije bombardiranje talijanskih zrakoplova 6. travnja 1941., a zatim ulazak

[33] Ante Tresić Pavičić, *Izgon Mongola iz Hrvatske*, Prigodom 700. godišnjice, 1242., Zagreb, 1942.

[34] Ante Tresić Pavičić, *Gvozdansko*, ep u dvadeset pjevanja u Sveučilišnoj biblioteci u Splitu.

talijanske okupacijske vojske u Split. Tada je dobio poziv da uz neke ugledne građane prisustvuje primanju kod Giuseppea Bastianinija, talijanskog namjesnika za Dalmaciju, ali je odbio da namjesnika pozdravi.[35]

Tijekom 1942. i u rujnu 1943. kada je kapitulirala Italija pred Saveznicima Tresić se pozabavio poglavnikom NDH Antom Pavelićem i u svojim *Dnevnicima* zabilježio da je on vodio kobnu politiku što se tiče hrvatskog naroda. Uostalom, nije bio na demokratski način ovlašten od naroda, osobito kada je bilo očito da je rat za Njemačku izgubljen. Međutim, da je on tada navijestio rat Njemačkoj i Italiji, hrvatski bi narod vjerojatno bio zlostavljan od svojih dosadašnjih saveznika, ali bi ostao čista obraza pred onima koji će odlučivati o europskoj budućnosti, zapisao je Tresić.[36]

Tresić je dolazak partizana u Split, u rujnu 1943., dočekao sa skepsom, ali je priznao da se ponašaju humanije nego se očekivalo te poduzimaju energične mjere protiv pljačkaša. Radovao se što se je, poslije talijanske okupacije, na Marjanu iznad Splita, opet vijala hrvatska zastava, iako su na njoj bili, kao ideološki simboli srp i čekić.

Iz *Dnevnika* se vidi da je 1. listopada 1943. nakon ulaska njemačke vojske u Split, stigao u Split dr. Edo Bulat, ministar za oslobođene krajeve NDH i da je na Marjanu izvješena hrvatska zastava. Tresić je zabilježio da su u splitskom dnevniku "Novo doba" izašli proglasi ministra Ede Bulata i poglavnika Ante Pavelića. Prema njemu, Bulatov je proglas napisan razumno, a Pavelićev je bio banalan i nije imao ni mjere ni stila. Uz to, Pavelić je gotovo svu krivnju za okupaciju Dalmacije prebacio na Talijane. I još, Pavelić je izabrao za hrvatskog kralja jednog talijanskog princa, što nimalo nije slutilo na dobro.[37]

Potkraj listopada 1944. Tresić je u *Dnevnicima* zabilježio da su partizani ušli u Split.[38] Sa zadovoljstvom je konstatirao da su građani odahnuli. A kako i ne bi bilo tako koliko su nevolja pretrpjeli od straha od njemačke okupacije i od gladi.[39]

Budući da su partizani već nekoliko dana vladali Splitom i ušli u Beograd, Tresić je to popratio komentarom da Hrvati kao narod doista nemaju glave. Oni, naime, i ovaj put kao da žure istoj sudbini kojoj su žurili potkraj 1918. godine. Beograd je, eto, već proglašen glavnim gradom nove jugoslavenske države, a Hrvati su vezanih ruku i mogu ponovno u srpsko sužanjstvo.[40]

---

35 Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici*, 1941., sv. 11, str. 2.

36 Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici*, 1943., sv. 11., str. 24.

37 Isto, str. 37.

38 U *Ljetopisu Splita* zapisano je da su 26. lipnja 1944. oko 7 sati ujutro ušli u Split prvi odredi Narodnooslobodilačke vojske. Ante Kisić *Ljetopis grada Splita*, 1944., str. 361.

39 Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici*, 1944., sv. 13, str. 9.

40 Isto, str. 11.

Na početku studenoga 1944. Tresić je zabilježio u *Dnevnicima* da je partizanski prijeki sud u Splitu osudio na smrt 24 osobe iz različitih društvenih krugova.[41] Njegov je komentar bio da je to strašan događaj i da će o njemu moći suditi ako jednom budu stvarno izneseni pravni razlozi takve presude. Prema njegovu mišljenju, bilo bi bolje da je to učinjeno zbog stvarne krivnje, a ne kao osveta za ona djela koja su počinili Talijani, Nijemci, ustaše i četnici.[42]

Tresića su uznemiravala zbivanja u Hrvatskoj u kojoj je još uvijek trajao građanski rat u kojemu pogibaju ljudi i ruši se gospodarstvo. Osim toga, konstatirao je da se Hrvati međusobno više mrze nego što mrze uzročnike svoje bijede, koji sve više uzimaju u svoje ruke najvažnije položaje u vojsci.[43]

Boljelo ga je degradiranje hrvatskog naroda, a osobito podložnost hegemoniji. Tako je dodao da je Srijem pripojen Srbiji, a njegovi stanovnici nisu bili o tome ni pitani. Od Dalmacije, pak, otrgnuta je Boka kotorska koja je bila "dika od Hrvata" prema Kačiću Miošiću.[44] Međutim, Tresić je naglasio da prosvjedi protiv toga ne mogu doći do izražaja, jer u državi nema ni temeljnih građanskih prava kao što su sloboda tiska, sastajanja i govora.

Budući da su se pripremali izbori za Ustavotvornu skupštinu i Sabor Federalne Hrvatske, objavila je "Slobodna Dalmacija" intervju s nekoliko javnih osoba i tražila je mišljenje Ante Tresića Pavičića. Prema njegovim *Dnevnicima* posjetio ga je u tu svrhu i jedan novinar "Slobodne Dalmacije", pa je odgovorio na pitanja koja mu je novinar postavio.[45]

Ali "Slobodna Dalmacija" nije donijela čitav Tresićev intervju. Nije donijela, na primjer, ono što je Tresić govorio o granicama Federalne Hrvatske u okviru Jugoslavije, koja nije u povijesnim granicama. Tresić je prokomentirao taj intervju tako da lijeka protiv toga nema, jer u novoj jugoslavenskoj državi nema slobode tiska.[46]

Također je pratio i vanjskopolitička zbivanja, naročito ponašanje jugoslavenske delegacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu. Toj delegaciji on je tada odao priznanje da dobro zastupa interese Trsta, Istre i dijela Julijske krajine. Ali, nije uvjeren u taj uspjeh, pa Angloamerikanci i Francuzi podupiru Talijane, tako će na kraju Jugoslavija izgubiti Trst, Goricu i dio Istre. On je dijelom predbacio jugoslavenskoj delegaciji koja nije taktički vješto postupala kada se potpuno oslonila na Rusiju.[47]

41 Isto, str. 15.

42 Isto.

43 Isto, str. 26.

44 Isto, str. 34.

45 Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici*, 1945., sv. 14, str. 6. "Slobodna Dalmacija", br. 242, 10. studenog 1945., str. 7.

46 Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici*, 1945., sv. 14., str. 6.

47 Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici*, 1946., sv. 14., str. 12-13.

Tresić je umro 27. listopada 1949. Tri dana poslije donijela je "Slobodna Dalmacija", na trećoj stranici, pri dnu, vrlo kratku obavijest da je u Splitu preminuo u dubokoj starosti Ante Tresić Pavičić, poznati hrvatski književnik.[48] Tako je završio Tresićev politički život, koji je bio život jednog starčevićanca i jednog Jugoslavena, da bi se na kraju ipak vratio starčevićanskim idealima.

48 "Slobodna Dalmacija", god. 7., 30. listopad 1949.

PRILOZI IZ DNEVNIKA[1]

Woodrow Wilson

"Trećeg n(ovembra 1924) umro Woodrow Wilson u 11 sati i 15 minuta izjutra... Rođen od škotsko-irskih roditelja u Stountown 28. decembra 1856. i kršten kao Thomas Woodrow Wilson... Pošto mu odvjetnički posao nije išao ide na John Hopkins University u Baltimoru. Tu je objelodanio prvu knjigu "Congressional Government". U djelu je kritizirao autokraciju američkih predsjednika... Profesor jurispodence u Princentonu gdje postaje rektor... Za izbore 1912. iznio je kandidaturu na Demokratskoj konvenciji u Baltimoru... Izabran za predsjednika 4. novembra a nastupio je 4. marta 1913. ... Ponovno izabran za predsjednika 4. novembra 1916. za samih 277 izbornih glasova. Nakon što je Njemačka zaključila neograničeni rat pomoću podmornica govorio je u Kongresu da se prekinu odnosi s Njemačkom. Naviestio Njemačkoj rat 7. aprila 1917. ... Četrnaestog oktobra odbio ponudu primirja Njemačke dok ne budu ispražnjeni okupirani teritoriji. Naviestio je Kongresu da je Njemačka primila sve uvjete primirja... Drugi februara 1919. bio je primljen njegov nacrt za Ligu naroda. Preuzeo poslove na Konferenciji mira.

1920. godine dobio Nobelovu nagradu. Kada je ostavio Bijelu kuću 4. marta 1921. priređena mu je ovacija... Danas sam bio na sprovodu Woodrowa Wilsona i dopratih ga do Katedrale na Mont St. Albano. Taman do mojih nogu u kapeli bila je ploča koja će se otvoriti čim iziđemo iz Kapele da primi na vječna vremena tielo u kojem je bio valjda najveći čovjek moga vieka. Chopin na orguljama plače i ja ga iskreno plačem. Možda su orgulje i moje srce jedini koji to iskreno osjećaju..."

(Svezak 1, 1924. godina, str. 3-6).

Stjepan Radić

"Radić, sam do skrajnosti bezuman i beznačajan, okružio se ljudima posve sličnim sebi, tj. neumnim i slaba značaja, koji ga slijede od straha, da ih zavedena masa ne ostavi na cjedilu. Sjećam se kad sam u Narodnom Vieću u odlučnim danima 28., 29. i 30. oktobra 1918. nastojao otvoriti oči glavnim Radićevim pomoćnicima. Oni nisu znali da išta prigovore mojim razlozima, pa ipak su slijedili Radića... Radića vuku za kose njegove vlastite strasti i ambicije, a guraju ga oni čije je niske pohlepe niskim obećanjima raspalivao. Sada oni vuku njega a on njih u propast i ne mogu nikako da se zaustave na strmini koja vodi u provaliju... Kada Radić nije znao izrabiti Pašićev go-

[1] Tresićevi *Dnevnici* pohranjeni u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, R. 4952 obuhvaćaju razdoblje od 1923.-1946. godine, te sadrže ukupno 14 svezaka s 824 stranice.

vor u Bjelini gdje se grozio poticanjem krvi i grozio se samom vladom, Radić je najapsolutnija negacija svake državničke sposobnosti."

(Svezak 1, 1924. godina, str. 13-14).

Susret s kraljem Aleksandrom i Stjepanom Radićem

"Bio na večeri kod kralja od 8-12 i po. Kralj je pokazivao prema meni najveću ljubaznost... Kralj me pozvao, nakon što je otpustio svo ostalo društvo, pa i kraljicu i ađutante i prinčeve, na razgovor u kojem ostasmo od 11-12 i po razgovarajući o mnogim predmetima. Obećao mi je u svim stvarima potporu.

Otputovah prema Ljubljani gdje posjetih starog prijatelja Hribara. U tri i po izjutra otputovali put Lozane...

U vagonu nađoh Stjepana Radića sa Marženkom (Radićeva supruga o.p.) i sa Krnjevićem koji su putovali za Ženevu. Nađosmo se na stolu, a kašnje se sastasmo u Krnjevićevu kupeu, koji je bio do mojega. Radić mi je jedan sat tumačio genijalnost i nepogrešivost svoje politike a ja sam posve nestrpljivo slušao i preporučio mu da bude oprezan sa novinarima u Ženevi i da im ne daje mnogo interviewa."

(Svezak 4, 1925. godina, str. 35).

Posjet predsjedniku SAD Coolidgeu

"Predsjednik Coolidge dao je ručak u počast našoj financijskoj delegaciji za uređenje ratnog duga. Ja sam mu siedio na desno, a ministar financija (Milan) Stojadinović na lievo. Meni na desno bio je američki ministar financija Mellon, a prema Coolidgeu sjedio je državni sekretar Kellogg... Coolidge je pitao informacije o svemu i svačemu u našoj državi, ali iz razgovora sam mogao vidjeti da nema ni pojma ni o geografiji, ni o statistici, ni o politici Evrope. Tada me pitao kolika je naša granica sa Rusijom, bio sam na čudu kako da mu odgovorim, a da ga ne ponizim. Još u veću zabunu me je doveo kada me pitao kojoj grupi spada naš jezik, a u najveću kada me pitao o našim ratovima sa Arminijom, htjede reći s Armenijom, nu ja na prvi mah pomislim na Tacitovu Arminiju i Teutoburšku šumu, a onda se sjetih da bi to mogla biti Armenija i lijepo mu dokazah da smo mi vrlo dobri prijatelji sa dalekim narodom Armenaca i da nismo nikada bili š njima u ratu, osim ako su bili u turskim redovima naročito među janjičarima. Svaki upit što ga je na me stavljao odavao je krupno nepoznavanje europejskih ekonomskih prilika, a još više političkih i etnografskih. Za čudo je toga dana na svoju nesreću, bio vrlo razgovorljiv, dočim obično vrlo pametno šuti i tako nedaje prigode svojoj pameti da iskoči iz tračnica. Bio je dobro raspoložen, valjda misleći na milione koji će mu naša delegacija donieti te će moći naviestiti biračima novo sniženje poreza."

(Svezak 3, 1926. godina, str. 5).

Momčilo Ninčić

"Samo jedan Ninčić može misliti da ja mogu ovdje jednim razgovorom ispraviti, što je on u sedam godina pokvario. Ninčić je gradio svu svoju vanjsku politiku na pržini bez obzira na evolucijone zakone historije i na njezin determinizam. On je mislio, da se prijateljstvo među narodima i trajni savezi mogu sklapati kao s namigušama, a nije znao da namiguše isto tako brzo razvrgavaju veze kao što ih i sklapaju, i da obično idu za ličnim interesom, a ne za trajnim uređenim životom u ljubavi. Ninčić je bio fatalan za našu vanjsku politiku, kao što su fatalni razni Pribićevići, Radići, Markovići, Jankovići i td. za unutarnju... Vrieme je bilo da Ninčić otiđe, ali se bojim da š njime neće otići i ova sitničarska kratkovidna politika koja ne zna ni s kim sklapati saveze, ni koga da smatra neprijateljem, niti jasno vidi kojim pravcem treba upraviti brod naše otadžbine."

(Svezak 3, 1926. godina, str. 30-31).

Nikola Pašić

"Danas u 8.30 umro je u Beogradu Nikola Pašić. Bio je na čelu jugoslavenske politike u najveće doba naše historije, i bio je sretan kao što nije bio nijedan državnik našeg naroda, ni Bugarin Simeon, ni Hrvat Tomislav, ni Srbin Dušan, ni Tvrtko. On nije imao mašte, nije gradio planove za veliku i daleku budućnost. Bio je čovjek sadanjega časa, ali u taj čas bolje znao prosuditi međunarodne i nacionalne društvene sile u sukobu i crpiti iz toga sukoba najveću korist za svoj narod, nego iko drugi. Imali smo najobraženijih, poletnijih, možda genijalnijih ljudi od njega, ali na djelu se pokazao najsposobniji. Bio je hladnokrvan u časovima kada najviše hladnokrvnosti treba. Nikada nije klonuo duhom ni vjerom da će narod biti spašen, ni onda kada se mnogima činilo sve izgubljeno. Nije bio Don Kihot... nego oprezan i do krajnosti proračunani državnik. Naviko je raditi za malu Srbiju i srasao s njom za vreme od cielog svog dugog vieka i utjelovivši u sebi sve njene težnje; nije znao dovesti u sklad svoje srpstvo sa jednakom ljubavi i prema ostalim Južnim Slavenima te u tome griešio kao i Starčević i bezbroj drugih, koji ne mogu uočiti veličinu naše zajedničke budućnosti i to je škodilo njegovom uspjehu u ravnjanju Jugoslavijom... Ljubio je svoju radikalnu stranku preko svega identifikovao je s narodom. To ga je dovelo da se okružio ljudima manjih sposobnosti, užeg vidika i pohlepnih više za svojim privatnim dobrom nego zagrijanih za dobro države. Nije mu sreća poslužila da umre u pravo vrieme kad bi bio ostao kao najveća ličnost naše historije, niti je znao povući se u pravo vrieme..."

(Svezak 3, 1926. godina, str. 31-33).

Ocjena Pavičićeve djelatnosti

"Danas se navršava 1926. Kakva je za me bila? Ako ću da budem pravedan prema Providnosti, moram reći da je bila jedna od najboljih u mome životu. Zdravlje mi je krenulo na bolje, i velikih nesreća nisam imao. Neugodnosti, koje mi pripremiše ljudi bilo je dosta. Bilo je intriga na Ministarstvo vanjskih posala, i bio sam izvrgnut šikanama jednoga Markovića i Ninčića, ali nisu imali smjelosti da me maknu. Činovnici, kao i do sada pripremiše mi dosta neugodnosti naročito konzul Slobodan Jovanović, koji se je pokazao podmukao, licemjeran i bezobziran, čini se jer je zaštićen od nekoga u Beogradu... Najveća mi je muka bila ove godine, kao i prošlih, što sam morao prisustvovati nazadovanju, umjesto napretku otadžbini, i gledati pogreške naročito o vanjskoj ekonomskoj politici, nemoguće odavde išta učiniti, da taj nazadak zapriečim.

Druga nevolja jest što nisam mogao ni ove godine raditi skoro ništa na književnom polju, i što mi se vrieme istrošilo u sitnome kancelarijskom radu, gdje se ne vidi uspjeha. Htio bih se odreći mjesta da se mogu posvetiti literaturi, ali pošto bih želio biti financijalno posve slobodan, da se mogu posvetiti radu za slobodu na književnom i političkom polju, to sam odlučio služiti još neko doba, ako se bude dalo trpjeti šikanacije Markovića. Ima nade da Uzunovićevo ministarstvo nije vječno... Recimo da izgubim još dvie godine u činovničkom radu. Ako me Božanstvo bude krepilo zdravljem još samih desetak godina ja ću moći kao potpuno slobodan čovjek raditi mirno, polako i bezbrižno i stvoriti više nego kroz cieli svoj dosadašnji viek."

(Svezak 3, 1926. godina, str. 36-37).

Milan Stojadinović

"Poznajem Stojadinovića od dana kada je kao ministar financija došao u Washington sa deputacijom za uređenje dugova, pa skupa s Đurićem, onda budućim, a sada bivšim poslanikom u Londonu, slao je vladi izjveštaje u kojima je prisvajao za se i za svoga druga što sam radio i isposlovao. Išao je tako daleko, pošto bih ja nešto ugovorio sa ministrom financija Mellonom ili s kojim od njegovih pomoćnika ili s Odborom Kongresa za uređenje ratnih dugova, i pošto bih ga obavijestio o učinjenom, da bi javljao vladi da je on s Đurićem to i to ugovorio sa Mellonom, dotično s drugima... a da ih on i Đurić uopće nisu vidjeli. Prije nego je deputacija stigla, ja sam već bio isposlovao da su nam SAD oprostile, od početka zajma do dolaska deputacije kamate na ratne zajmove, što je iznosilo preko 6 miljona dolara, ako se dobro sjećam, a naći će se točno u mojim izvještajima... Stojadinović nije znao ni čitati, ni razumijevati pisanu engleštinu, ali kamoli govoriti i sl. Ja sam ga vodio predsjedniku Coolidgeu i potpredsjedniku Dawesu itd., sve mjesto njega govorio i radio..."

(Svezak 2, 1936. godina, str. 27.)

Smjena Ante Tresića Pavičića sa mjesta veleposlanika u Washington

"Telegram dra Ninka Perića kojim mi naređuje da odmah tražim agrement za Vojislava Antonijevića, zadnjega poslanika u Madridu... Stigao Antonijević i telegram vlade, kojim mi nalaže ili da potpišem zajam ili da odmah predam dužnost najstarijem sekretaru."

(Svezak 3, 1927. godina, str. 41 i 46).

Ubojstvo Stjepana Radića

"U skupštini Puniša Račić ubio Pavla Radića i dra Basaričeka, a ranio teško dra Pernara i Stjepana Radića, a lakše zastupnika Grandju. Krvavi čin bio pripremljen i organizovan to najbolje dokazuju izjave Tome Popovića, nazvanog Vojvoda Lune, u samoj skupštini, kao i pisanje srpskih novina koje su se grozile ubojstvom Radića i Pribićevića, a najviše činjenica da je Vojvoda Lune raščistio i udaljio poslanike sa prostora između tribine, na kojoj se nalazio Puniša Račić, i klupa na kojoj su sjedili prvaci hrvatske seljačke stranke, da može bolje gađati, a ne ozliediti ni jednog Srbina."

(Svezak 3, 1928. godina, str. 52).

Uvođenje diktature kralja Aleksandra

"Proglašen absolutizam, koji vrlo naliči na prieki sud. Ukinuta skupština i oblasne skupštine i općinska vieća, a svuda uvedeni komisariati. Oktroisan absolutistički ustav. Zakoni Srbije preneseni na čitavu državu. Ljudi koji primiše odgovornost da služe ovoj tiraniji, kao vlada zovu se: Pera Živković, ministar predsjednik i unutarnjih posala, Voja Marinković vanjski poslovi, Stevan Hadžić vojske i mornarice, doktor Milan Srškić pravde, Korošec saobraćaja, doktor Stanko Švrljuga financija, Boža Maksimović prosvjete, Stevo Savković pošta i telefona, Lazar Radivojević šuma, ruda i agrara, doktor Uroš Krulj narodnog zdravlja, doktor Mate Drinković, socijalne politike, trgovine i industrije, Tugomir Alaupović, vjera, doktor Oton Frangeš, poljoprivrede i voda i Nikola Uzunović bez portfelja."

(Svezak 3, 1929. godina, str. 53).

Susret s kraljem Aleksandrom i posjet Oplencu

"Otputovao za Beograd sa deputacijom Primorske banovine. Kralj mi je spočitnuo da mu prkosim, i dao razumieti, da bi želio moje suradništvo.

U govoru nad grobom kralja Petra, vjerujući u iskrenost dalekosežnih reforma njegovog sina, dao sam preveć maha osjećaju zahvalnosti, ne čekajući da to budućnost potvrdi."

(Svezak 3, 1929. godina, str. 3).

O mirovini

"Stigao novinama u Split telegram da sam penizonisan. Čini se da mi priznaju samo godine službe, ali nijednu nacionalnog rada. Nisam bio dobar Austrijanac i to je kazna što sam za narodno oslobođenje čamio po tamnicama i neprestano izlagao život opasnostima, a kao književnik, dakako, ne valjam ništa!".

(Svezak 3, 1931, str. 16).

Oktroirani ustav

"Ustav koji je obnarodovan, nije nego krabulja apsolutizma. Čim ministri nisu odgovorni parlamentu nema ustava. Suci moraju čekati još pet godina da dobiju neovisnost. Zastupnici nemaju pravog imuniteta ni u samom parlamentu. Kralj bira polovicu senata a drugu polovicu daje birati, dakle, bit će svi njegove kreature. Izborni red za poslanike nije objelodanjen, ali se čuje da će biti prava satira i ironija slobode. Mjesto jednoga gospodara bit će ih na stotine i teško će ih biti zasititi. Ovome jednome ne mogu sniziti plaću bez njegove privole, ali im je slobodno povisiti njemu i sebi, a narod neka plaća i šuti."

(Svezak 3, 1931. godina, str. 19).

Kralj Aleksandar o Tresiću Pavičiću

"Prvislav Grisogono na povratku sa Bleda, gdje je bio obaviešten da je predložen za poslanika u Pragu, veli da je kralju lično prikazao kako će užasno djelovati u narodu što mi za mirovinu nije priznata ni jedna godina rada za narod pa ni ono vrieme od kada me je on kao Regent telegrafski pozvao da dođem u Beograd, radi daljnjega rada oko ujedinjenja, pa ni godine tamnice, ni rad u Narodnom vieću, ni dan 1. decembra 1918., ni rad na Konferenciji mira u Parizu. Ministarstvo Inostranih poslova nije ništa od toga priznalo a priznalo mu je sve vrieme što je bio na raspoloženju i to lukavo i zlonamjerno, jer je znalo da je to protuzakonito i da će to Glavna Kontrola zabaciti tako da ostanem bez svake mirovine... Veli da mu je Kralj rekao da će to biti ispravljeno. Ja malo u to vjerujem, a sam neću činiti nikakvog koraka da operem sa lica svojih neprijatelja ovu ljagu kojom su htjeli mene omrčiti i oštetiti. Grisogono veli, da ga je Kralj pitao i za moje zdravlje i to na način kao da je bio čuo da sam omatorio. Kada mu je Grisogono rekao, da sam zdrav i jak, fizički i moralno, kao nikada do sada, da je rekao da me valja opet upotrebiti u službi za Državu. Ne vjerujem da će od toga brašna biti kruha."

(Svezak 4, 1931. godina, str. 20).

Don Ivo Prodan

"U Zadru je umro danas don Ivo Prodan i u Zadru gdje je tri četvrtine života proveo. Zašto je iz Prekoga išao u Zadar, pod Talijane?

Teško je izreći sud o tome čovjeku. Klerikalci su ga smatrali svojim vođom i fanatično se za nj oduševljavali, iako on nije nikada bio vođ, nego uviek vođen, ali misleći da vodi, jer bi gore za njega bilo reći, da je znao da je vođen. Bio je tvrdoglav a to se je nazivalo dosljedan. Bio je pravaš i starčevićanac, iako Starčević ne samo da nije bio klerikalac, nego je rekao da su popovi poživinčili narod. To Prodanu služi na čast, jer se tu pokazao da se zna dignuti katkad i na više vidikovce. Mrzio je od srca Austriju, kao Kvaternik, Starčević i moja malenkost, ali joj je nehotice služio, jer je Austrija uviek izrabljivala klerikalce u svoje svrhe. Naročito posljednjih godina Austrije, kada se je u Klerikalnu dalmatinsku starčevićansku stranku ušuljao jednooki Dulibić i Prodan i Drinković..."

(Svezak 4, 1933. godina, str. 10).

Ubojstvo kralja Aleksandra

"Kralj Aleksandar ubiven u Marseju u četiri po podne. Za regente testamentarno imenovao Princa Pavla, dra Radenka Stankovića i dra Ivu Perovića. S kraljem je ubiven Louis Barthou... Mrtvo tijelo kralja Aleksandra stiglo u Split u šest sati ujutro. Sprovod je veličanstven. Ističu se osobito četiri engleska draudnotha pred lukom. Čini se da se ubojica kralja Aleksandra zove Vlada Georgijev, član VMRO-a, tjelesni stražar Vanće Mihajlova, poznati razbojnik, koji ima na duši mnogo žrtava.

(Svezak 4, 1934. godina, str. 23-24).

Pljačkanje hrvatskog naroda

"Servilizam se je toliko obezobrazio, da već čovjeku udara u lice rumenilo stida nad tolikim poniženjem i licemjerstvom. Sve do krštenja Jugoslavije i do izmjene zastava, moglo se je još vjerovati i nadati se da to nisu samo danajski darovi, ali poslie toga moralo je i djeci biti jasno, da su to samo krinke pod kojima se krije totalno opljačkanje hrvatskog naroda i da nam se za jedno ime otimlju sva dobra i svaki utjecaj u poslovima zajedničke države što upropaštenjem hrvatskog naroda vodi ravno k upropaštenju same Jugoslavije. Nikada nismo u historiji hrvatskog naroda, prepunog bijede i nevolja, osjetili strahovitu tiraniju i nevolju ropstva kao u novo doba. U Austriji se je moglo progovoriti, ovdje je to onemogućeno. Ni umrieti se ne može korisno za čast hrvatskog naroda i za spas Jugoslavije. Ovdje se, što od straha, što od gramzenja svako natječe i hoće se bolje ulaskati tiraniji. Na hrvatskom teritoriju nema ni jednog

spomenika ni Branimiru, ni Tomislavu, ni Krešimiru, ni Svačiću, ni Mladenu Šubiću, ni braći Horvatima, ni Paližni, ni kojem Zrinskome, ni kojem Frankopanu, ni Berislaviću, ni Kvaterniku; a sada svaki grad, svako selo hoće da diže spomenike zahvalnosti! Bilo se je odlučilo, da se u Splitu digne spomenik Tomislavu i kralju Petru u skupnoj grupi što je bila krasna ideja, ugaoni kamen u temeljima Jugoslavije! Sada se diže jedan Smodlaka, nekadašnji austrijski doušnik, koji dugim člancima zagovara da se digne u Splitu spomenik Kralju Petru i Kralju Aleksandru, a Tomislava baca u ropotarnicu."

(Svezak 6, 1935. godina, str. 10-11).

Ubojstva u Dubrovniku

"Viesti o ubojstvima Hrvata u Dubrovniku sve su češće i sve strašnije. Korošec i Stojadinović hoće da stvore u Dubrovniku srpsku većinu. To je jasno rekao Stojadinović deputaciji, koja je došla moliti, da ne ukida u Dubrovniku žensku preparandiju. Srbi su toliko pisali i bunili da je Dubrovnik srpski, jer da je u njemu bio Dušan, da su sami povjerovali u svoje maštanje, pa se sada silno ljute videći da su Srbi u Dubrovniku samo neznatna manjina. Oni ne vide da u Dubrovniku nema ništa što bi se moglo srpskim nazivati, a najmanje moralni i kulturni duh toga grada koji je čisto nebalkanski, i teško snosi surovo i prostačko bašovanje srpskih plaćenika u Dubrovniku. Srbi misle da se Dubrovnik može urazumiti na srpski način, komitadžijama, masakrovanjem građana, plaćanjem šofera da autobusima nasrću na hrvatsko pučanstvo u okolici Dubrovnika, kada se kupe na koju svečanost. Oni samo izazivlju prezir i mržnju skladnih Dubrovčana.

I po ostalim krajevima nastavlja Korošec kasapljenjem Hrvata pomoću žandara, tako da je dr. Maček bio prisiljen zabraniti sve skupštine i sastanke, da Hrvati ne daju nikakve prigode žandarima za pucanje ili za upotrebu bajoneta."

(Svezak 2, 1936. godina, str. 5-6).

Smjena generala Petra Živkovića

"Izbačen je Petar Živković a na mjesto ministra vojske i mornarice dolazi general Ljubomir Marić...

Je li ovo konac duge i čudne Živkovićeve karijere? Izdajica kralja Aleksandra Obrenovića, koji je glavni krivac njegove smrti, ušao je u milost Karađorđevićima, ili im se valjda nametnuo, jer je znao mnogo toga, što je još tajna. Vele da je moralno bolestan čovjek, biva pasivni homoseksualac, svakako odvažan čovjek i kadar najvratolomnijih odluka i podviga i gadarija."

(Svezak 2, 1936. godina, str. 28-29).

Svetozar Pribićević

"Sinoć je umro u Pragu u sanatoriju točno u 10 sati u večer Svetozar Pribićević. Ovo je najveći pokojnik od mojih suvremenika i drugova u borbi, barem što se umnosti tiče, osim možda Frana Supila, s kojim sam se posvadio iz ličnih razloga, a valjda nešto i iz zavisti i iz nesloživosti karaktera. Supilo je bio iskreniji od njega i u toliko je za Pribićevića bila lakša borba. Nema sumnje da je Pribićević bio među prvima, koji su među Srbima uvidjeli, da će mađaronstvo upropastiti ne samo Hrvate nego i Srbe. Stoga se pridružio pokretu, koji smo započeli najprije mi iz Dalmacije, pak ga je prihvatila i u Hrvatskoj omladina, naročito iz Masarikove škole, a on odvažno zastupao u "Srbobranu", dok sam se ja u istom smjeru borio kao urednik "Hrvatske" i kašnje u Trstu, kao urednik "Jadrana". Te su ideje i ta struja došle najjače do izražaja u Riečkoj rezoluciji na 3. oktobra 1905. kojoj je pravi začetnik Frano Supilo, a ne dr. Ante Trumbić, kako se hvasta u brošuri "Suton Austro-Ugarske i Riečka rezolucija"... Kod Pribićevića je bilo više oportunizma i ambicije, što je Supilo odmah shvaćao kao izdajstvo i gorko mi se tužio na taktiku Pribićevića u peštanskom parlamentu i u hrvatskom saboru. Među njima nije nikada došlo do izmirenja i Supilo je istupio iz srpsko-hrvatske koalicije. Ja sam uvjeren da je u toj sumnji Supilo ponešto pretjerivao. Pribićević se je na takozvanom Friedjungovom procesu držao odvažno, dočim Supilo nije imao dovoljno prisutnosti duha, ni energije, da odvažno odbije klevete baruna Chlumetzkoga. Sa mnom je Pribićević došao prvi put u sukob, kada sam nešto zamjerio taktici srpsko-hrvatske koalicije u Pešti, te mi je pisao jedno pismo u kojemu je branio dosta ponosito svoje stanovište, ali u granicama pristojnosti... Nu ostadosmo i dalje dobri prijatelji boreći se na istoj liniji. Njegova zavist se je počela buditi, istom za vrieme rata, kada sma ja bio u tamnici, a on u Pešti."

(Svezak 2, 1936. godina, str. 47-49).

Pribićević i Narodno vijeće SHS

"Ali dok sam ja u bečkom parlamentu vodio najodvažniju politiku, on kao vođa srpsko-hrvatske koalicije, nakon Supilova istupa iz nje, vodio je odveć oportunističku politiku. Koalicija je izjavljivala samo da će svoju dužnost učiniti u zgodnom času, kada se vidi na kojoj će strani ostati pobjeda. Drugim riječima da će doći u pomoć pobjednicima. Moja popularnost, nakon oštrog istupa u austrijskom parlamentu, pobudila je njegovu zavist koja se jasno pokazala pri prelomu Austro-Ugarske. Ja sam mnogo prije bio potakao ideju Narodnog Vieća u zadarskom "Narodnom Listu". U Zagrebu je srpsko-hrvatska koalicija prihvatila istom nekoliko dana, prije sloma, te imenovala članove toga Vieća, među kojima nije bilo mene, što je svakome upalo u oči, tim više što je za predsjednika bio izabran Korošec, nositelj vjernosti austrijskoj

dinastiji, a za potpredsjednike Pavelić i Pribićević. Kako da se on tada nije sjetio mene? Istom kad je Narodno Vieće dočukalo da se sprema drugo Narodno Vieće sa mnom na čelu, za koje se gorljivo zauzimala omladina i oficiri, koji su pristajali uz narod i slobodu, gospoda se u Narodnom Vieću zabrinuše, te me jednoglasno izabraše, kako su novine javljale... Nastalo je za me pitanje, da li da uđem u Narodno Vieće, kojemu je Korošec na čelu, koji se je još do zadnjega časa ponašao prema meni nelojalno, jer kada je Jugoslavenski klub zaključio da idemo u Genevu Korošec, Tresić Pavičić i Čingrija, i njemu bio dan nalog da isposluje pasoše od ministra nutarnjih posala, on je donio pasoše za se, za Čingriju, koji nije bio zastupnik nego Koroščev tajnik, a meni rekao da zato nije mogao isposlovati za me pasoš, jer da je ministar policije tražio od njega garanciju, da ću se povratiti natrag u Austriju, a on da te garancije nije mogao dati. Da uđem u Vieće, kojemu je bio takav predsjednik, bilo je za me vrlo teško. Ali kada sam promislio, da bi mogla nastati teška zbrka u narodu i da se pocijepa na dvije strane, u tom velevažnom času, pomislih da u Narodnom vieću neću biti kao Korošec i da ću tu moći ipak biti koristan. I tako sam ušao u Narodno Vieće. Nije ovdje mjesto da raspravljam o djelovanju Narodnog Vieća u kritičnim danima koncem oktobra 1918. nego ću samo konstatovati, da nisam bio biran u upravni odbor, kojemu su bili glavni članovi Korošec, Pribićević, Pavelić i Drinković. Kada je došlo do sloma, te je trebalo birati narodnu vladu, bilo je teško birati je i neko predloži da tu vladu predloži sam Upravni odbor. Nakon kratkog viećanja vratiše se gospoda od Odbora i na usta Pavelića izjaviše, da su našli za shodno,da predlože isti odbor kao narodnu vladu. Dakle sami sebe! Mnogima preleti ironički smiješak preko lica ali niko se ne usudi prigovoriti, dabome ni ja. Bilo je ostalo prazno mjesto komesara za vanjske poslove. Jedini, koji je imao nešto talenta za to bio je dr. Dušan Popović, ali nije poznavao dovoljno franceski, ni imao prakse u općenju sa diplomatskim svijetom, a nitko od gospode nije se usudio predložiti mene iako su mnogi agitovali za to. Došlo je i pitanje izbora delegata za preuzimanje ratnog brodovlja. I tu izabraše Bukšeka i dr. Čoka potpune nepoznatih ličnosti u narodu, osim Bukšeka među socijalistima. Da ne bi bilo dra. Laginje, koji je znao za moj silni upliv u ratnoj mornarici, bila bi pošla ta dvojica, koja bi na poziv moćne versajske četvorice, ostali otvorenih ustiju i ne bi znali što da počinju.

Kakvu je ulogu pri tome igrao Pribićević? Na mome povratku sa Krfa približio mi se je i zamolio me da sastavim par depeša franceskim jezikom, jer do tog časa niko i nije javljao ništa vani. Ali ni tada nije predložio da budem biran kao komesar za vanjske poslove. Nu kada je saznao da sam dobio prešnji poziv od Regenta da dođem u Beograd, onda je postao vrlo ekspanzivan. A trebao me je na dan proglašenja neodvisnosti da franceskim jezikom pozdravim u saboru francuske generale, koji su bili za tu prigodu došli u sabor.

Na konferenciji, koja se držala nakon moga povratka iz Beograda, kada sam pozdravio predlog da se odabere 30 delegata koji će smjesta otputovati u Beograd i da sa jednakim brojem srpske skupštine utanače način ujedinjenja i izbora dinastije, Pribićević me nije podupro, nego je pustio da se razvlači nepotrebna debata i da drugi podmetnu isti predlog, identičan mojemu, samo da ne bude moje ime kao predlagatelja. U spletkama tih dana staviše mu se uz bok Smodlaka, Rybarž, Korošec, Pavelić itd. Na povratku u Beograd dočekala me je dvorska kočija, te sam morao u putnoj toaleti ići u dvor, gdje me je Regent Aleksandar zamolio da mu rečem svoje mnienje o svakom pojedinom delegatu... Ja sam nastojao prikriti svačije mane do skrajne mogućnosti, a Pribićevića sam mu opisao kao umna čovjeka...

Ja sam znao, da će ta adresa napraviti tabulu raza od svih historičkih prava i tradicija, i za to sam odlučio podnijeti separatni votum sa kratkom adresom u kojoj sam tražio, da se očuvaju bar postojeće autonomije, a naročito pravo sabora Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, naravno u granicama cjelokupne države Srba, Hrvata i Slovenaca... Moj predlog predsjedništvo nije htjelo ni staviti na diskusiju. Nu ja sam bio uvjeren da se takvim jednim skokom ne može brisati sva prošlost i da će taj korak uraditi zlim posljedicama. Kada je kašnje Stjepan Radić izašao iz rupe i primio bezuvjetno sve što je do tada bilo učinjeno, dakle i adresu većine i Vidovdanski ustav, Pribićević je triumfovao, i rekao mi "nu vidite, da su vaše bojazni bile neopravdane?" Odgovorih neka se prerano ne veseli!"

(Svezak 2, 1936. godina, str. 50-56).

Srpska dominacija

"U dvadeset godina srpske dominacije Srbi uspješe da razore moralno jedinstvo Srba i Hrvata. Sada viču na nevjeru i izdajstvo, koji sami prouzročiše i dotle su dotjerali beobrazluk i mahnitost, da ne vide da sami razaraju državno jedinstvo, i nas opljačkane, vrijeđane u historijskom ponosu našeg junaštva i naših historičkih prava, proglasuju izdajicama zato što ne ćemo da slavno i junačko hrvatsko ime ugine i što nećemo da ova zemlja natopljena krvlju milijona Hrvata, kroz 1300. godina, postane pašalukom onih, koje ozeble i gladne, doplaziše pred Turcima sa juga i koje na svojim grudima grijasmo. Ali stara vjera Hrvata u Boga kojemu obećasmo ne otimati tuđega, još živi i vjera da će biti naš zaštitnik ne ostavlja nas; vjera da će vršiti pravdu oživljuje nas, i daje nam ustrpljenja i hrabrosti, da podnesemo sve nepravde, očekujući njegovu pravdu.

(Svezak 9, 1938. godina, str. 14-15).

Ante Trumbić

"Jutros u 8 i po umro je u Zagrebu dr. Ante Trumbić. Ovog čovjeka će ovih dana hrvatski narod slaviti kao najvećeg državnika i dizaće mu monumente kao što ih diže Radiću. Sve to meni ništa ne smeta da rečem o tom čovjeku ono što mislim i o čemu sam se u pedeset godina naporednog i katkad zajedničkog rada osvjedočio. Ja ga nisam prezirao, kao Stjepana Radića, kojega sam uviek smatrao prostim šarlatanom i kukavicom, kao što je bio, iako ga narod smatra svojim najvećim junakom; jer njegova smrt nije bila posljedica rane koju je dobio od Puniše Račića u skupštini nego od dijabetisa, dobivena od prevelikog konzuma vina i mesa...

Dr. Trumbić nije bio takav. Nije bio kukavica, iako ni jednog dana nije odsjedio u austrijskim zatvorima. Bio je samo oprezan. Nije bio brbljav, ni demagog, kao Radić, niti je u svojim govorima, zaboravivši nit i svrhu govora dolazio sam sobom u protuslovlje. Rieč mu je tekla lako i logično, katkada zagrijano neosjećajnim patosom, što je odmah udaralo u oči, ali ne svima, jer je taj patos na svjetinu polučivao traženi uspjeh, dok je umne ostavljao hladne.

Bio je vrlo okretan pokrajinski političar, osobito vješt u zakulisnim igrama, da izigrava one koji mu nisu bili povoljni. Ali u pitanju patrijotizma i dobrih namjera za hrvatski narod objektivan čovjek mora mu priznati iskrenost i nesebičnost. Osrednje naobražen, osim hrvatskog jezika poznavao je kako tako i talijanski jezik, da se je mogao izražavati u govorima bez krupnijih grešaka. Njemački mu nije nikako išao u glavu i zato se je pošteno odrekao mandata u carevinskom vieću, koji ne bi bio smio ni primiti. Franceski je pod stare dane naučio ali vrlo površno, tako da ga je bilo muka slušati u Parizu, kada bi svojom nezgrapnom franceštinom, a predugim govorima, dosađivao diplomatima, koji su odlučivali i o našoj sudbini. Drugih jezika uopće nije poznavao. Politički je bio naobraženiji i od Pašića i od mnogih drugih političara, ali je daleko precjenjivao svoje sposobnosti, a potcjenjivao tuđe, što je za političara vrlo opasna, a pogotovo za diplomatu, koji u nijednom slučaju ne smije potcjenjivati diplomatskog protivnika, nego, makar i bio jači, strahovati uviek da od protivnika ne bude nadmudren. On je o svim diplomatima na konferenci mira u Parizu govorio s omalovažavanjem i samodopadno bi ih u razgovoru nastojao ismjehivati. To ga je i dovelo do Rapala...

Dr. Ante Trumbić je ipak imao u sebi nešto što je budilo respekt u drugima, jer je znao u svemu čuvati formu, a slaboću naobrazbe i znanja znao je prikrivati skladnim postupkom i ljubaznošću. On je obično uviek bio biran za predsjednika kluba, ili drugih političkih sastanaka. Tu bi nestrpljivo vodio raspravu, bilježio sve što ko važno govori, i kada bi debata svršila poskorupio bi vrhnje onoga što je najpametnije bilo rečeno, i to bi na koncu iznio kao svoj predlog, iako je to bilo skombinovano od raznih tuđih predloga i sve bi bez prigovora primilo njegov predlog...

Ali pošto nije nikada učinio nijednog nepoštenog djela proti otadžibini, sve su njegove pogreške bile plod neznanja i precjenjivanja svojih sposobnosti, to ja nikada nisam ustao proti njemu u javnosti, i prvi put što sam došao do prigode, ja sam glasovao za njegov izbor za poslanika u Splitu, iako sam znao da on uviek proti meni radi i govori gdje god može...

(Svezak 8, 1938. godina, str. 19-22, 25 i 30).

Sporazum Cvetković-Maček

"Već je prošlo petnaest dana otkada su Maček i Cvetković potpisali nagodu između Srba i Hrvata i stvorili hrvatsku banovinu, a da u nagodi nisu ništa odredili o financijskom pitanju, to jest o načinu i izvorima iz kojih će Hrvati podmirivati svoje autonomne poslove. A to je pitanje bilo glavno. Nakon tolikih gorkih iskustava Hrvati nisu smjeli pristati na nikakvo rješenje, dok ne bude riješeno financijsko pitanje; jer su baš u tom Srbi najviše griešili proti Hrvatima i pokazali se vučki halapljivi. Danas će biti teško navesti Srbe na pravednu nagodu, jer ostavši neutralni u ratu, moći će diktirati onima kojima se na koncu priklone. Da se ne miešaju u naše unutarnje poslove kao što su se do sada miešali; što je jedino pomoglo Hrvatima do ove mizerne nagode, kojim je sva moć u rukama kralja, a sve financije u rukama Srba, i ako su, da se Vlasi ne dosjete stavili za ministra financija Kranjca dr. Šuteja, koji se ispovieda Hrvatom, jer inače u Bosni, gdje je biran, ne bi imao ni mačke uza se. Taj financijer dru. Mačeku nije dakle ništa predvidio, ništa učinio, da osigura Hrvatima od njihovih prihoda i prirodnih bogatstava, bar toliko koliko je najnužnije da mogu uspješno razvijati svoje autonomne poslove."

(Svezak 10, 1939. godina, str. 19-20).

Talijani u Splitu

"Poglavnik dr. Ante Pavelić pristupio u Mlecima trojnom savezu Njemačke, Italije i Japana u ime Hrvatske. Ko ga je ovlastio? Stigao u Split guverner italijanske Dalmacije Bastianini i odmah pozvao za šest sati poslije podne sve viđenije Hrvate i Srbe na dogovor...

Jučer na pozivnom primanju gubernatora Bastianinia, nakon njegova govora, pozvao me generalni konzul Luigi Arduini, da odgovorim na taj govor. Odvratih, da ne običavam držati diplomatskih govora ex abrupto..."

(Svezak 11, 1941. godina, str. 2).

Ante Pavelić

"U hrvatskim novinama nalazi se skoro na svakoj stranici ovakovih viesti u crnom okviru: 'Poglavnik ima uviek i u svakoj prilici pravo'. 'U ustaškoj Hrvatskoj pripa-

da vođenje politike jedino i samo Poglavniku'. Čovjek koji dopušta tiskanje ovakovih bljutavština ne samo da ne može biti ničiji poglavica, nego pokazuje da je posve bez glave. On se diže nad papinom nepogrešivosti, jer papa svojata pravo nepogrešivosti samo kada govori "ex cathedra". Pavelić je uviek i svuda nepogrešiv. On se diže nad sve kao absolutista, jer u Hrvatskoj pripada vođenje politike samo i jedino njemu. To drugim riečima znači da je pretvorio sav hrvatski narod, koji pod njim čami, u puko roblje; koje ne smije ni misliti, nego kada on zapovijeda i dopušta. Diže se iznad samoga Boga, koji je dopustio čovjeku da slobodno misli."

(Svezak 11, 1942. godina, str. 13).

Dolazak partizana 1943. u Split

"Danas u 6 sati po podne (8. rujna o.p.) javljena Kapitulacija Italije... Partizani vladaju humanije nego su mnogi očekivali. Zaprijetiše smrću svima kod kojih bi se našle opljačkane stvari. Pitanje je, bili tako humano postupale druge stranke? Na Marjanu se vije hrvatska trobojnica sa srpom i čekićem. To nekima bode oči. Mene privlači.

(Svezak 11, 1943. godine, str. 35)

Odlazak Nijemaca i dolazak partizana 1944. godine

"Jutros rano uđoše u grad partizani ili komunisti. Znak da su Niemci otišli. Bog im bio u milosti! Svi odahnusmo kao da nam je pala mora s grudi. Došlo je možda vrieme da plaćaju sve nebrojene zločine, razbojstva, lupeštva koja već više od dvie hiljade godina počinjaju čovječanstva.

Danas je kišovit dan pa se ne može u grad da vidimo kako sjaji radost na mršavim licima Splićana, koja su otančala ne samo od gladi, i od straha pred bombardovanjem, nego najviše od straha pred njemačkim vješanjem i strieljanjem. Italijanci su bili glupo naduveni, podlo licemjerni; naoružavali su, hranili i odievali četnike, da ubijaju i pljačkaju, ali su svoja zvjerstva prikrivali licemjernom krabuljnom ljubaznosti, ali su svojom bahatošću izazivali naš prezir, više nego mržnju. Niemci su podupirali četnike otvoreno, i da ih Hrvati nebi prepoznali davali im njemačke uniforme. Teško je opisati što je hrvatski narod podnio kroz četiri godine, ali nas je taj rat ostavio takove, da nas se muke prvog svjetskog rata čine kao šala."

(Svezak 13, 1944. godina, str. 9-10).

Hrvatska

"Rat me čak više ne zanima, jer sam uvjeren, da će zlo svršiti za Njemačku, a bojim se i za Hrvatsku, jer Pavelić nije sposoban da je spasi, a naše partizane lako Srbi nad-

mudriti. Već ovdje vode glavnu rieč, a ja ne mogu ništa osim da se dadem strieljati. Podnio bih i to, da spasim Hrvatsku ali nju ne bih time spasio..."

(Svezak 13, 1944. godine, str. 18-19).

Srpska hegemonija

"U hrvatskim krajevima traje još uviek građanski rat sa uništavanjem narodnog života i imetka, a glad odnosi na hiljade biednika dnevno, a stranačka mržnja ne poznaje granica. Hrvati se ljuče mrze među sobom, nego li mrze uzročnike naše biede. Najviše položaje u vojsci zauzimlju Srbi i dobivaju najviše ordene. Svi šefovi u vojsci ili u ogromnoj većini su Srbi i taru ruke i smiju se na naš račun."

(Svezak 13, 1944. godina, str. 26).

Hrvatski narod

"Mene jedino užasno boli propast hrvatskog naroda, koja izgleda da je neminovna ili se robuje srbstvu. Sriem je predan Srbiji, a da se narod nije ni pitalo za to. U Bosni je stvorena većinom srbska vlada, također bez plebiscita. Od Dalmacije otrgnuta Boka, koja je bila "dika od Hrvata", kako kaže Kačić koji doista nije bio fanatik. Dalmacija i Hrvatska ne mogu da progovore, jer nema slobode štampe ni sastajanja, ni govora..."

(Svezak 13, 1945. godina, str. 35).

Mirovna konferencija u Parizu

"Sada Engleska, USA i njihovi klijenti trguju. Nu na što je spala sretna Francuska, tu pogoduje u svemu Italiji, ter je danas jasno, da ćemo izgubiti Trst, dio Istre i Goricu. Anglo-Amerikanci će pogodovati zakletom neprijatelju koji se je bio vezao sa Niemcima na život i smrt protiv nama koji dadosmo u ratu 1,700.000 žrtava i nađosmo poslije rata zemlju opustošenu gore nego kada na nju navališe Tatari 1242. ...

Na konferenciji mira u Parizu sve se nepovoljnije razvijaju stvari za nas jugoslavene, to jest za Slovence i Hrvate. Čini se da Hrvati nisu ni zastupani u jugoslavenskoj delegaciji u Parizu."

(Svezak 14, 1946. godina, str. 13-15).

SAŽETAK

Politički lik Ante Tresića Pavičića

Ante Tresić Pavičić književnik i političar više je poznat kao književnik, a manje kao političar i politički pisac. Nije bio profesionali političar, ali je u politici aktivno djelovao i ostavio prepoznatljiv trag. To pokazuju njegovi Dnevnici u kojima zapisuje svoja sjećanja u jednom dugom vremenskom razdoblju, posebno ona u dramatičnim trenucima Drugoga svjetskog rata, čije inače zanimljive dijelove o osobama i događajima donosimo kao dokumentarni prilog.

Otpočeo je kao borbeni starčevićanac, čijih se osnova nije nikada odrekao, smatrajući da se u Austrougarskoj monarhiji ne može riješiti hrvatsko pitanje. Zbog toga je tražio rješenje u prvoj jugoslavenskoj državi, vjerujući da će Hrvati u njoj sačuvati svoja nacionalna prava.

Kada je doživio grubo razočaranje s jugoslavenskom stvarnošću i kada je potisnut iz političkog života, on je postao svjestan, da je jugoslavenstvo krinka za velikosrpstvo. Tada se naime vratio svojim starčevićanskim idealima, i u posljednjem razdoblju svojega života zabrinut je položajem hrvatskog naroda koji je proživljavao tešku sudbinu osobito u Drugom svjetskom ratu. Svoje misli iskreno je zapisao u svojim *Dnevnicima,* naročito pri kraju svoga životnog puta. Tako se Tresić u starosti vratio idealima svoje mladosti i završio kao neka vrsta romantičnog nacionalista, ostavljajući svjedočanstvo o svome svojevrsnom i kontroverznom političkom djelovanju.

Starine, knj. 63 (2005)

Nakladnik
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Za nakladnika
akademik SLAVKO CVETNIĆ

Tehnički urednik
RANKO MUHEK

Lektor
SUZANA JUKIĆ

Naklada
450 primjeraka

Tisak
Z i B Mladost d.o.o.